

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00826047 (R)

2006

СТАРИННА ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ.

НАПИСАВ

Омелян Партицький.

ТОМ ПЕРШИЙ.

(Від VII-ого віку перед Христом до року 110 по Христї.)

Ціна 3 зр. а. в.

У ЛЬВОВІ, 1894.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

СТАРИННА ІСТОРІЯ ГАЛИЧИН.

НАПИСАВ

Ромелян Партицкий.

ТОМ ПЕРШИЙ.

(Від VII-ого віку перед Христом до року 110 по Христї)

93.438

93.438

ЛЬВІВ, 1894.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

и 13636 5p
1

111
и. 98247
1

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
и. н. 98247

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Історію Галичини починають звичайно від часу охрещення Руси. Якою була доля нашого краю перед прийнятем християнства, якою була она на цілі сотки і тисячі літ перед Руриком, з дотеперішних історій довідати ся не можна. А однак старинні ті часи незмірно для нас важні і поучаючі; в них дають ся прослідити первістні підстави нашого родинного, суспільного і державного життя, як і поступенний розвій того життя на своїсих, питомих основах. В старинній нашій історії подибують ся величні картини, що подивом наповняли весь сьвіт старинний і голосну славу придбали нашому народови. Чейже не годить ся, так сьвітлі чини наших предків укривати, немов з умислу, перед очима потомства.

Звичайно у нас кажуть: історія народів, що в старину жили на нашій землі, не роз'яснена ще доволі наукою, ще Німці Zeuss, Müllenhoff, Roesler не сказали в тім предметі послідного слова або заявили-сь виразно проти славянства тих народів.

Тоту нашу несьмілість чи добродушність в справах галицької старини використовують Німці знаменито. От оден такий примір. Учений Кар. Міленгоф в розправі „Die Geten“ остро полемізує з Ірімом за те, що послідній назвав Гетів народом германським; на численних примірах виказує Міленгоф, що Гети скорше були Славянами. Але якби настрашивши-сь власних виводів радить вкінці Міленгоф, щоби Німці тої справи в користь Славян дальше не розмазували. „Гети нехай будуть собі Гетами, і нічим іншим, се для нас Німців найдоріднійше“. І мимо так явної тенденційности німецьких учених, ми все ще ждемо на які-сь результати німецької науки в відношеню до

нашої землі, ждемо, як сказав Шевченко, щоб нам Німець розказав нашу історію...

Знамениті слідителі славянської старини, Чех Шафарик і Росіянин Погодин, інакше гляділи на старинну історію Галичини. Шафарик взивав Русинів, щоби для вияснення своєї старини самі взяли-сь за діло; обізнані з місцевостію і своєю історією зможуть Русини рішити спірні питання що-до свого краю далеко краще, як хто чужий. Мисль тоту висказує особливо при обговореню географії Птолемея, при вичислюваню племен, що в 2-ім віці по Христі замішували простори нашої землі.

І Погодин в багато випадках чув ся безсилим до порішення навіть новітніх історичних питань, тому взивав „местныхъ изслѣдователей“ до спільної помочи. (Гл. Изслѣдованія о русской исторіи, т. IV. ст. 303.)

Дорога, вказана Шафариком і Погодином, єдино повести може до цілі. Щоби н. пр. виказати племенну єдність межі Гетами а галицкими Русинами, треба не лиш зібрати самі сухі дати з гетської історії, але виказати через паралелю спільність межі Гетами а Галичанами в язичі, в мітольоії, звичаях, в характері народнім, треба при тім докладно знати топографічні назви нашого краю і знати історію галицького княжества, в склад котрого входила давня земля Гетів. Очевидно, що такого спеціального знання жаден Німець, хочби як учений, мати не може.

Не перечу, що і в моїх розправах найдуть ся похибки; при розслідуваню так віддалених часів, а до того при скупости або суперечности історичних жерел, не в однім промахнути ся можна. Однак я сильно пересвідчений, що результати моїх розслідів в цілости добрі, а надію ся, що таке-ж пересвідченє віднесе і кождий читатель за прочитанєм сеї книжки.

У Львові в січні 1894.

Ом. П.

I.

**ТРАКІЯ ЯКО ПРАВІТЧИНА
СЛАВЯН.**

ANNUAL REPORT

1900

А. НЕСТОРОВА ІЛІРИЯ.

Сказав наш літописець Нестор, що первістною вітчиною Славян в Європі була Ілїрія („Илюрикъ“) і тим необачним висказом вніс великий заколот і хаос в історію славянської старини. Більше вже як сто літ розсліджують учені історію давньої Ілїрії, розсліджують дрібні позістанки ілїрського язика, обичаї та звичаї ілїрських племен, а вкінці всі признають з жалем, що робота не веде до позитивних результатів, бо тота „плюрска“ славянщина виходить яка-сь дуже чудна, ні в чім не подібна до тої славянщини, якою єї знає пізнійша історія. В наслідок того витворила-сь нині в ученім сьвіті думка така, що Ілїри — тоті мнимі Праславяни — і язиком і звичаями і всім своїм єством відрізнявати-сь мусіли від пізнійших Славян.

О скільки знаємо з історії, Ілїри замешкували головню нинішню Альбанію, часть Македонії і сербських областей і — як сьвідчить Геродот¹⁾ — цілу нинішню Венецію. Ілїри були оден з найстарших народів на полудни Європи. Після найновійших дослідів они замешкувати мали велику часть Греції (ще перед приходом Траків, а відтак Геленів до Європи), а під іменем Сикулів і Тирренів велику часть Італії. На тій підставі деякі учені навіть в старинній Венеції та в Італії добачали правітчину Славян. Ба були і такі, як прим. Россиянин Чертков, що веліли Славянам будувати Рим, пізнійшу столицю латинського племені. А все те баламутство пішло єдино з того, що завірено слїно словам Нестора про славянський „Илюрикъ“.

Тимчасом, розглянувши-сь добре в Несторі, пересьвідчуємо-сь, як зовсім хибні і баламутні понятя мав він о Ілїрії. Ще-ж на самім

¹⁾ Кн. I. гл. 196.

початку літописи¹⁾, де Нестор дословно держить ся грецького писателя Георгія Амартоля, область Ілїрія наведена досить вірно, бо побіч Епіру (нинішньої Альбанії). Однак в главі XX-ій, де Нестор говорить о правітчині Славян²⁾, читаємо ось-який безмисел: „Апостоль Павель училъ въ Моравѣ; ту бо бѣша Словѣни первѣе“.

Кождоразові границі Ілїрії нам досить докладно знані, она ніколи не сягала на північ поза Дунай — о Моравії вже навіть бе-сїди бути не може.

Але Нестор не лиш хибно розумівав старинну Ілїрію, — він навіть перекутив слова апостола Павла в єго Посланію к Римлянам. Апостол каже в XV-ій главі того Посланія: „... въ силѣ знаменій и чудесъ, силою духа божия, якоже мнѣ отъ Єрусалима и окрестъ даже до Ілїрика исполнити благовѣствованіє Христово“. Ту отже сказано, що апостол проповідував від Єрусалима „даже до Ілїрика“ (в латинським тексті стоїть „usque ad Illyriam“) — значить в самій Ілїрії апостол не голосив науки Христа; на що-ж вкладати в апостольський текст то, чого в нїм зовсім нема? А мусимо ще й се взяти на увагу, що за часів апостола Павла Моравія звала-сь не Ілїрикою, але краєм Квадів, а Квади були племена германського³⁾.

Як Моравія не могла бути первістною вітчиною Славян, так і властива, старинна Ілїрія не була нею. Сербске племя, що нині замешкує часть давньої Ілїрії, поселило-сь там досить вже пізно, в 600 літ по смерті апостола Павла, за грецького цїсаря Іраклія. О тїм поселеню, як і о причинах, що єго споводували, говорить детайлічно цїсар грецький Константин Багрянородний в своїм ділі „De administrando imperio“⁴⁾. Славянськість отже тої часті Ілїрії, о скільки знає історія, єсть не так то дуже давню — не сягає дальше, як VII-ого віку по Христї.

¹⁾ Нестор, виданє Микльошича, ст. 1.

²⁾ У Микльошича ст. 14.

³⁾ Шафарика „Славянські старинности“, т. I гл. 18 §. 6. — Kaspar Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“ ст. 117—118. — Fr. Palacky, Geschichte von Böhmen, т. I. ст. 42—43.

⁴⁾ Глава 30—35.

Року 1854 видав Д-р Joh. Georg von Hahn в Єні книжку під загол. „Albanesische Studien“, до котрої долучив також словарець альбанського языка. Вже тоді автор звертав в своїй праці часто на те увагу, що передані нам історією деякі ілїрські слова і назви дають ся в найлекший і найциприоднійший спосіб вияснити з альбанського языка. Виходило-б з того, що давні Ілїри бесїдою своєю близькі були не до Славян, але до Альбанців (Арнавтів, Скинетарів). Мені на сім місци годї запускати ся в просторонні языкові слїдження, однак для приміру і з обовязку наведу з книжки Гана бодай кілька дуже переконуючих доказів.

Полїбій (з 2-ого віку перед Хр.) і Лівій згадують про ілїрський город Dimalon¹⁾, збудований на двох горах. До нині у Альбанців „ді“ значить „два“, „маль“ значить „гора“²⁾. З славянською бесїдою наведена ілїрска назва не має ні найменшої звязи.

До важнійших ілїрських племен зачисляли-сь в старину Дельмати (Дальматинці). Головним їх містом було Дельмїон³⁾ або Дальмїон⁴⁾. Племенні назви до нині у Альбанців творять ся при помочи наростка „ат“, отже ділити треба „Дельм+ат“. Слово „дельм“ задержало ся і доси в альбанськїм „дельм-ере“ для означеня нашого слова „вівчар“.

Дальматия, як нині так і давнїйше, славила-сь своїми вівцями і пасовисками. Найлучші пасовиска для овець находили-сь в старину власне коло міста Дальмїон. Страбо так в однім місци каже⁵⁾: „Дальмїон, гóрод великий, дав назву народови. Задля лакїмства жителїв Римляни знищили місто; область цілу призначено на овечі пасовиска“.

Після Гана (ст. 232) „Дальматия“ в альбанськїм язиці означує „вівчарський край“. Знов доказ, що давнє ілїрське слово „Дельмати“ не в язиці Славян, лиш в альбанськїй бесїді находить найлучше поясненє.

¹⁾ Polybius, lib. III. cap. 18; Livius, lib. XXIX. cap. 12.

²⁾ Hahn, часть I. ст. 243.

³⁾ Claudii Ptolemaei Geographia, кн. II. гл. 17. §. 11. (Птолемей жив в 2-ім віці по Христї.)

⁴⁾ Страбона географія, кн. VII. гл. 5.

⁵⁾ Кн. VII. гл. 5.

Про ілірських Трибалів пише Hahn (ст. 242): „Назва Трибалі зложена з двох альбанських слів: *tri* і *ballea* (вершок або шпиль гори). Значенє назви відповідає докладно значеню так званих *Tri cognensii*, що після Птолемея жили в римській Мезії в найближньому сусідстві Трибалів. Там було також місто „*Tricognium*“¹⁾.

Найстаршими жителями Греції були Іліри. Цікаву відомість находимо в мітології грецькій, іменно що бог сонця, Аполльо, родився на острові Дельос. Після Гана нинішні Альбанці називають сонце „*djel*“. Повірка Греків про рождество Аполльона має глибоке історичне значенє, бо вказує, що культ Аполльона є вже пізніший і лавде заступив місце старшого сонічного культу у Ілірів.

Д-р Флітєр пише²⁾: „Назви місцевостей, як Делїон в Бесїї і святиня того-ж імені коло Маратону, кажуть нам вносити на культ сонця. Дельос мало означувати сонце, альбанське „*djel*“. Гезихі³⁾ відає, що Зевс у Пеонців звав ся „Діальос“; от і причина, для чого остров Дельос так був названий задля культу сонця. Діальос або дельос то лиш назва Аполльона в бесїді Ілірів“.

Після старинного словаря Гезихія ілірські Епіроти почитали Ахилї під назвою Аспетос. Гезихій покликає-сь в сїм місци на Аристотеля, у котрого найшов таку відомість. Що-ж значить Аспетос? Початкове **а** мало в давніх языках часто значенє степенуюче, або лиш так додавало ся Греками в назвуку варварських слів. Позістале Спетос є альбанським словом; в словари Гана наводить ся „*speite*“ в значеню „швидкий“, а ми знаємо з Гомера, що Ахиль мав постійний епітет „швидконогий“.

Одна з ілірських гір звала-сь в старину Лякмон. Греки зовуть її Дзіїос (по нашому „звизь“) — се тому, що в тій горі лучать ся з собою три пасма гірські. Ілірське Лякмон не находить виясненя в славянським языці; в словари Гана наводить ся альбанське „ляку“ як раз в значеню грецького „*dziios*“ а нашого „звизь“.

¹⁾ Вивід сей не зовсім певний. Після Страбона (кн. VII. гл. 3) Трибалї не були Ілірами, лиш Траками. Здає ся, що ілірські Трибалї через часті зношеня з Траками вже були в часті винародовили-сь за часів Страбона.

²⁾ Zur praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel, Wien 1877, ст. 39.

Подібних мовних порівнянь можна навести багато, а при всіх носимо вражінє, мовби давні Ілїри кликали до нас: Ми предки Альбанців, а не Славян. Не перечу, що в мовних виводах багато єсь довірливости і накручувань, та мимо те при ілїрських словах сліди славянських фільольов не довели до задовольючих результатів. Улюблені наріканя, що ніби-то Греки хибно писали славянські слова, не мають місця; старинні писателї, від Геродота почавши, були людьми совістними, і о скільки лиш позволяв на те грецький алфавет, старали-сь они писати по можности вірно. Накручування „варварських“ слів на грецький лад хоч і заходили часом, але они не були знов так значні, щоби первісна форма якого-сь слова не ся вже зовсім розпізнати.

Історія передала нам множество різних племенних назв ілїрських, хоч одна з них найшла ся у пізнійших Славян! Племенні славянські назви нам доволї знані. Багато їх находимо у Нестора, більше ще наводять германські писателї, пишучи про западних Славян, дещо передав нам Константин Багрянородний в своїх вістках про Сербів і Хорватів, — чи-ж річ можлива, щоби назви ілїрські, если були славянські, затратили-сь у Славян в протягу немногих віків?

Приклонникам Несторової теорії о славянськості давньої Ілїрії наведу на сїм місці доховані історією назви ілїрських племен. От они: Автаріоти, Амантини, Амфільохи, Атінтани, Ардієї, Біліони, Гіллї, Гітміти, Даорізи, Десарати, Еданти, Енети, Енхелїї, Етики, Еродеї, Ісмени, Кавлики, Лібурни, Лінкести, Ментори, Мольосси, Нарорей, Партини, Плерей, Сесараси, Сікляни, Сїони, Тавлянти, Тімфеї, Хаони, Хелїдони і т. д. Єдиний звук свойскій добігає нас з ілїрської назви Атамани, але і ту наше вдоволенє остигає скоро, бо наше „атаман“ не є славянським вираженєм, лиш перекрученим з німецького Hauptmann.

Б. СТАРИННА ТРАКІЯ.

Вістка Нестора о проповіді апостола Павла в землі Славян основана на якій-сь неясній традиції, однак знаходить оправданє в історії. Давні римські папи відносили початки християнства у Славян також до часів апостольських. Знаний є лист папи Івана X, писаний в першій половині X-ого віку до Томислава, князя хорватського; в нїм говорить ся, що Славяни „молоко сьв. віри“ прийняли від перших апостолів, тому й згадують ся славянські землі вже в перпопочатках вселенської церкви¹⁾.

І котрі-ж то були ті славянські землі? Нинішньої географічної термінології в відношеню до славянських земель в апостольські часи ще не було, краї заселені Славянами виступали тогді під іншими назвами — от і задача наша, тоті краї і їх назви відшукати.

Апостол Павло говорить о проповідуваню науки Христа „отъ Єрусалима даже до Ілїрика“. Єсли на тій просторони, одвітно до слів папи Івана X, містила-сь давна вітчизна Славян, тогді не було-б що довго і думати: на жилища Славян припадала би Мала Азия і європейска Тракія.

Велика часть малоазійської людности зачисляла-сь в старину до народности Траків, особливо Фригії і Бїтїни. Фригїїв в Малій Азії знає вже Гомер, край мав багато людности і віддавав ся рільництву; в Троянській війні брали участь Фригїї і воювали по сторонї Троянців.

¹⁾ Гл. August Bielowski „Wstęp krytyczny“ стр. 410. Папа пише в листі між іншими: „Quis ambigit, Sclavinorum regna in primitiis apostolorum et universalis ecclesiae esse commemorata, cum a cunabulis escam praedicationis apostolicae ecclesiae perceperant cum lacte fidei“.

Про Фригів пише Геродот: „Фриги жили зразу в Європі побіч Македонців і звали-сь Бриґами“¹⁾. Подібно виражає ся і Страбо: „Фриги — нарід траккий; в Європі звали-сь они Бриґами“²⁾.

Бітинів азийських Геродот зове заєдно Траками. І они були переселенцями з Європи; зразу звали ся Стримонцями — від ріки Стримон в Македонії³⁾.

Після Страбона⁴⁾ ціла малоазийська Мізія і Пафлягонія заселена була Траками, також переселенцями з Європи.

Як бачимо, нарід Траків займав великі простори землі; окрім Малої Азії замишкував він цілу Болгарію, часть Сербії і цілу нинішню Румелію, — не виймаючи і самого Царгороду. Велика часть Греції і острови Егейского моря в старину також заселені були Траками. На північ сягала Тракія за часів Геродота лиш по Дунай, однак і задунайських Гетів зачисляли старинні писателі до трацкого племені⁵⁾.

Додаймо до Тракії еще Скитию⁶⁾, а дістанемо той великий лук довкіль Чорного моря, котрий уважати треба правітчиною Славян.

І. Числова сила Траків; їх племенні назви.

Про числову силу давних Траків каже Геродот⁷⁾: „Нарід Траків є побіч Індів найбільший на землі. Коли-б він мав над собою одного володаря і держав ся разом, я думаю, що ніхто не побідив

¹⁾ Кн. VII. гл. 73.

²⁾ Страбона географія, кн. VII. гл. 3: „Фриги то властиво Бриґи, траккий нарід. Так они, як Бебрики, Мигдони, Медобітїни і Тини покинули цілком Європу (і поселили-сь в Азії)“.

³⁾ Геродот, кн. VII гл. 75.

⁴⁾ Кн. VII гл. 3; кн. XII гл. 3.

⁵⁾ Західні сусіди Гетів (в Банаті і Семигороді) звали-сь за часів Геродота Агатирами, в пізнійших часах Даками. І їх зачислявано в старину до народности Траків.

⁶⁾ Lor. Diefenbach „Origines Europaeae“ ст. 66—67. — Д-р Otto Abel пише в книжцї „Makedonien vor König Philipp“ ст. 72: „Es ist nicht einmal zwischen Thrakern und Skythen eine scharfe Grenze festzustellen. Ausser den gleichartigen Sitten beider Völker lassen uns die nahen Beziehungen zwischen ihnen auf Verwandtschaft schliessen, daher werden auch die Skythen geradezu ein thrakisches Volk genannt“.

⁷⁾ Кн. V гл. 4.

би єго, він з межи всіх народів був би найсильніший. Але у Траків згода не є можлива і ніколи до неї не прийде, тому они слабі. У Траків багато назв, кожде племя зове-сь після околиці, котру заселяє“.

Подібно виражає ся Пліній¹⁾: „За Македонією сліднують Траки; они зачисляють ся до найсильніших народів Європи“.

В найдавніших мітах, що сягають далеко поза часи Геродота, Тракією зове ся північна часть світа; сама-ж Тракія, яко донька Океана, ставить ся на рівні побіч Азії, Лібії (Африки) і Європи²⁾.

І хто-ж може бути тим побіч Індів (про Хини Геродот ще не знав) найчисленнішим народом на землі, як не Славяни? Тай чи могли би ті так численні Траки вигинути без сліду в протягу кількох віків?

Що Геродот повідає о племенних незгодах Траків, о браку одного спільного володаря, о назвах після околиць — все то сказати можна і о пізнійших Славянах.

Цісар Макрикій каже, що Славяни не терплять у себе володарів і що їх племена взаємно себе ненавидять³⁾.

Арабський писатель Ібраїм ібн Якуб (жив в X-ім віці по Хр.) пише про Славян майже дословно все то, що Геродот сказав о старинних Траках. Коли-б Славяни, каже Якуб, не були поділені на множество родів і племен, з ними що-до могутости і сили не міг би зрівнати ся ні оден нарід на світі⁴⁾.

Звістні і слова Нестора о руских Славянах⁵⁾: „Почаша сами въ себѣ владѣти, и не бѣ въ нихъ правды и вѣста родъ на родъ, и быша въ нихъ усобица, и воевати почаша сами на ся“. Взагалі

¹⁾ Historia naturalis, lib. IV cap. 11.

²⁾ Гл. Lor. Diefenbach „Origines Europaeae“, ст. 65—66.

³⁾ Strategicon lib II. cap. 5: „Sclavini neminem ferunt imperantem, seque mutuo prosequuntur odio“. Цісар Маврикій панував в роках 582—602. Так зване „Strategicon“ приписують критики не самому цісареві, але іншому того-ж імени писателеві, котрий жив за цісаря Маврикія і писав в єго дусі.

⁴⁾ Куник і Розен „Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Русѣхъ и Славянахъ“ 1878, ст. 53. — Edw. Bogusławski, Historya Słowian, Kraków 1888 ст. 129.

⁵⁾ Нестор в виданю Мікльшича, гл. 15.

ціла наша руриковщина аж надто доставляє нам примірів всякого рода домашніх незгод і воєн.

І вістка Геродота про те, що племенні назви Траків брали-сь після околиць, характеризує Траків яко Славян, — она якби винята з Нестора, котрий так пише¹⁾: „Словѣни разидоша ся по земли и прозваша ся имени своими, кѣде сѣдѣше на которѣмъ мѣстѣ“. Тоті назви після околиць подibuємо у давніх Русинів (Бужани, Деревляни, Полочани, Поляни, Галичани, Звенигородці, Теревовляни), у Поляків, у Прибалтійських Славянъ і т. д.

2. Добровільна смерть Тракині-жінки на могилі мужа.

Про звичай полудневих Траків повідає Геродот²⁾: „Кождий має багато жінок, а коли умре, повстає велика суперечка межі жінками, бо кожда хвалить ся, що єї найбільше любив покійник. Котра жінка побідить в тім спорі, зараз їй признають первенство перед другими, ведуть до могили і там єї найблизші свояки умертвляють... Відтак разом з чоловіком похороняють єї. Інші жінки уважають то великим нещастєм для себе, найбільшою наругою“.

Не інакше виражає-сь і Меля, писатель з I-ого віку по Хр. Він наведений звичай приписує всім Тракам без різниці³⁾.

Стефан Візантійський (з VI-ого віку по Хр.) повідає в своїм географічнім словари під словом Γετία: „Єсть звичай у (трацких) Γετίтв, що коли умре муж, жінку єго заколюють на гробі“⁴⁾.

Геродот, описуючи похорони в Скитії, замічає, що там з смертю короля гинути мусіла і одна з єго жінок⁵⁾.

Розгляньмось тепер, чи не було подібного звичаю у Славян.

Цісар Маврикій каже при описі обичаїв Славян в VI-ім і VII-ім віці⁶⁾: „Славянські жінки над всяку міру заховують вірність своїм

¹⁾ Там-же, ст. 3.

²⁾ Кн. V гл. 5.

³⁾ Pomponii Melae „De situ orbis“, lib II cap. 2: „Super mortuorum virorum corpora interfici simulque sepeliri, votum eximium habent“.

⁴⁾ Словар Стефана Візант. є важним жерелом для історії, бо він уложений на підставі старинних писателів, часто таких, що їх твори не дійшли до вашого часу.

⁵⁾ Геродот, кн. IV гл. 71.

⁶⁾ Strategicon, lib. XI cap. 5.

мукам, так що многі самі себе удушують по смерті мужа, не хочачи вести самотного життя“.

Сьв. Воніфатій (VIII-ий вік) пише про Славян західних¹⁾: „Слав'яни так ревню плекають супружу любов, що жінка по смерті мужа відбирає собі жите. Чеснотливою уважає-сь жінка, що власною рукою завдає собі смерть, щоби враз з чоловіком згоріти на однім стосі“.

Про добровільну смерть Русинки-вдови на могилі мужа, а знов невольниці на могилі пана, згадують арабські писателі з IX-ого і X-ого віку. Цікавий особливо опис, який про рускі похорони подає Ібн Фадлан, посол халіфа з Багдаду на дворі короля Камських Болгар²⁾. Як померший Русин був бідний, его клали на маленький човен і раз спалювали; інша річ, коли померший був багач. Фадланови довело-сь бачити похорон одного знатного, заможного Русина і він так про се оповідає. Кождий Русин, особливо заможний, має кілька жінок або любовниць і все яка небудь між ними згоджує ся вмерти разом з своїм паном, щоби вкупі з ним вийти до раю. Одна стара баба, так званий „ангел смерти“, привела до човна невольницю, що згодилася умерти. При помочи кількох людей почала баба дусити невольницю мотузом... А щоб не було чути, як кричить невольниця, то ті люди, що стояли навкруги човна, били по своїх щитах. Як все скінчило ся, тогді найблизший свояк помершого підійшов до човна і підпалив лучиною дрова, що були зложені під човном. Дуже швидко все згоріло і зістав ся тільки попел. На тім місці насипали Русини могилу і поставили на ній стовп; на стовпі-ж написали імя помершого і імя руского князя.

І на Литві довгий час, бо ще в XIII-ім віці, був звичай, що вдова по смерті мужа завдавала собі смерть добровільно. (Литовці і тепер ще вважають ся найблизшим до Славян народом; в далекій старині — як викаже дальша часть розправи — они лиш нарічево відрізнявали-сь від інших племен слав'янських.) В давній лівонській хроніці³⁾ сказано під р. 1205: „Оповідав оден сьвященик, що тоді

¹⁾ Jaffe, *Bibliot. rerum germ.*, т. III ст. 712.

²⁾ Наводжу після Д. Иловайского „Княжій періодъ Украины-Руси“ (видане Ол. Барвіньского в III-ім томі „Рускої историчної бібліотеки“ ст. 81—82.

³⁾ *Chronicon Livonicum vetus*, видане Ганзена. Виписи з тої хроніки помістив Ant. Mierzyński в своїм ділі „*Źródła do mytologii litewskiej*“, ст. 98.

в Литві пробував яко невільник, що в однім селі 50 жінок убило себе по причині смерти мужів. Тай не дивота, бо они вірять, що з своїми чоловіками в другім житю скоро знов жити будуть“.

3. Свадебні звичаї у Траків.

Про свадебні звичаї Траків виражає-сь Геродот лиш дуже коротко¹⁾: „Траки купують собі жінки від родителів за великі гроші“. Дещо більше на той темат говорить Помпоній Меля²⁾: „Дівчат, що хотять іти за-муж, родителі дають женихам за гроші, або виставляють їх публично на обзирини. Діє-сь одно або друге, як де принято звичаєм. Годящі і хороші дівчата бувають в добрій ціні“.

У наших предків, ще перед приходом Рурика, був також звичай вести дівчат на обзирини. Вибирали на сю ціль місця, положені межи селами, де в визначені дні відбували ся ігрища, а жених вишукував собі і, за обоюсторонньою згодою, брав з собою будущу жену. Нестор так о тім каже³⁾: „Бываху иґрища между селы и съходяху ся на иґрища, и на плясаніе, і ту умыкаху жены себѣ, съ неюже кѣто съвѣщаваше ся“.

Купованє жен, хоч під скромною назвою віна, істнувало в різних сторонах Славянщини. Володимир Великий, подруживши-сь з грецькою цїсарівною Анною, заплатив братам єї, імператорам візантійским, в той спосіб, що віддав їм здобутий город Херсон: „вдасть же за вѣно Грекомъ Корсунъ опять, цѣсарицы дѣля“⁴⁾. Також і Казимир, король польскій, подруживши-сь з донькою Великого князя Ярослава, заплатив за жену, титулом віна, 800 невільників.

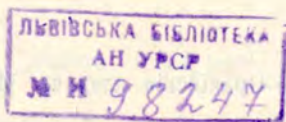
А. Чертков так пише про публичні обзирини дівчат і про продаж дівчат женихам: „Смотрѣ или выборѣ невестѣ еще недавно существовалъ на Руси. Мы сами помнимъ этотъ обычай, даже въ Петербургѣ, въ Лѣтнемъ саду. Въ Москвѣ такой выборѣ невестѣ бывалъ на набережной. Въ Нижегородской губерніи и въ мѣстахъ смѣж-

¹⁾ Кн. V гл. 6.

²⁾ De situ orbis, lib. II cap. 2.

³⁾ Виданє Микльошича, ст. 7.

⁴⁾ Нестор, гл. 43.

ныхъ и теперъ существуетъ уводъ невѣсть. Молодой человекъ, подмѣтивъ направляющуюся ему дѣвицу, нападаеть, какъ бы нечаянно, на катающихся дѣвушекъ и уводитъ свою невѣсту. Родные ее защищаютъ и не отдаютъ похитителю. Начинается ссора и драка, а невѣста говорить имъ: не иду! ни за что неиду! Женихъ вырываетъ ее изъ рукъ и уѣзжаетъ съ нею. Увезенная теперъ кричить: простите! благословите!... Преждѣ плата за жену существовала во всей Сербіи и Черногоріи и была столь велика, что бѣдные принуждены были отказываться отъ супружества. Но Георгій Черный опредѣлилъ закономъ, чтобы за невѣсту не платили болѣе червонца¹⁾.

Наші весѣльні пісні згадують про купованє дівчат або про насильне їх уведенє з дому родительского. Звичайно женихи виступають яко герої, що з дружиною нападають на дїм, де находить ся дівчина, ломлять там замки, побороють всякі перепони і з добичею — а є нею звичайно „Маруся“ — вертають до свого дому.

Оригінальний звичай задержав ся ще доси в селах на російськїм Поділї. Під конець мясниць сходятъ ся до корчми дівчата і парїбки і ту творить ся цїкавий базар. Корчмар виступає яко продавець, дівчата є „товаром“, а парїбки покупцями. Дівчат продають після всяких звичаїв купецких — корчмар захвалює товар і старанно вичисляє добрі єго приміти а замовчує про злі. З посеред парїбків виступає купець і починає ся торг, котрий звичайно закінчує ся тим, що купуючий платить за дівчину 1, 2 або 3 рублї. Так випродують ся всі дівчата і від тої пори они стають ся якби власностию парїбків. Гроші узирані за продаж ідуть на забаву. Куплена дівчина обовязує ся парїбкови копу писанок дати на великдень. Жартоблива ся продаж веде дуже часто до подружя.

Описаний звичай є тільки нужденним відгомонам з поганьских ще часів трацко-славянської старини. Така вже звичайна доля старинних обрядів — они стали-сь нинї предметом іграшок та жартів. О них можна повісти, що кажуть наші казкарі о своїх оповіданях: „Тепер казка, а колись правдою було“.

¹⁾ Пелазго-Θракійскія племена, Москва 1853, ст. 24 (і ст. 18 в „Примѣчаніяхъ“).

4. Похоронні звичаї у Траків (жертви, бенкети, могили, боєві ігрища).

Я вже згадував про звичай трацких і славянських вдовиць, убивати себе на могилі чоловіків. Але і інші ще, дуже характеристичні признаки находимо в трацких похоронних звичаях і обрядах — признаки, яких, окрім у Славян, не подибуємо у інших народів. От кілька примірів.

„Похорони богатих Траків — каже Геродот¹⁾ — відбувають ся в такий спосіб: Через три дні виставляють трупа, убивають всякого рода жертвні звівірята і справляють бенкет; відтак похороняють помершого або палючи на стосі, або в землю гребучи. Над небіщником сиплять могилу і устроюють ігрища воєнні, на котрих найбільші нагороди припадають на однокорство“.

Помпоній Меля каже о Траках²⁾: „У них похорони відбувають ся урочисто і святочно, посеред єпівів і ігрищ“.

Звичай сипання могил над мерцями був не лиш в властивій Тракції, але також у Скитів. От як описує Геродот королевські похорони у Скитів³⁾: „Гроби королів находять ся в краю Слави (в „Геррах“ при середнім Дніпрі). Коли умре король, копають великий чотирокутний діл в землі, відтак беруть трупа, обводять тіло єго воском, а живіт розпорюють, вичищують і наповняють дрібно потовченим кипром, ладаном, насїнем блющу і анижу, відтак назад зашивають і опроводжують на возі по краях, де Скити панують. Хто приймає привезене тіло короля, чинить так само, як королевські Скити: приймає собі часть уха, голить голову, ранить себе довкола рамен, роздранує чоло і ніс, а лїву руку перебиває стрілою. Опісля везуть королевські моцї до іншого скитского народу і се діє-сь так довго, аж обвезуть всі краї (области) і назад повернуть до краю Слави і до королевських гробів. Тут складають трупа в гробниці на підстїлці з листя і втикають коня в землю по обох сторонах трупа і роблять дах з плетїнки. В прочій просторїй части гробу похороняють одну з любовниць-жен короля, удусивши єї наперед, дальше чашника, кухаря,

¹⁾ Кн. V гл. 8.

²⁾ De situ orbis, lib. II cap. 2: „funera festa sunt et veluti sacra, cantu lusuque celebrantur“.

³⁾ Кн. IV гл. 71. Над тілами біднійших Скитів могил не сипано (кн. IV гл. 73).

комонника, льокая, вістникаря, коні, а також золоті миски. Все то учинивши, насипують високу могилу, працюючи в заводи і намагаючи до того, щоб могилу вийшла скільки мож висока“.

З оповідань Геродота виходить, що трацко-скитські похорони відбували-сь тим величнійше, чим багатший був покійник. Від становища, яке займав небіщик посеред суспільности і народу, зависіла різnorodність похоронних обрядів, число днів жалю і високість сипаної могили.

У азійских Траків, як видно з Гомера, були подібні обряди похоронні. Коли за багатим окупом призволив Ахиль, щоб відвезено до Трої убитого Гектора, сказав Пріям до Ахилі¹⁾: „Деять днів оплакувати будемо Гектора в нашім домі, десятого похоронимо его і почитимо бенкетом, одинайцятго насиплемо почесну могилу-гору над его гробом“.

Похоронні бенкети звали-сь також „стравою“ і були знані давним Славянам; побіч страви часто у Славян згадують ся ще в часі похорону боєві ігри і могильні насипи. Звістний з історії похорон, який Славяни справили своєму любимцеві, королеві Унів, Аттилї. Іорданіс, писатель з VI-ого віку по Хр., каже в своїй історії (отів²⁾): Посеред поля під шовковими наметами виставлено мощі Аттилї. Відтак устроили Уни дивне, урочисте ігрище. Найлучші їзді з цілого народу їхали довкіль місця, де лежав покійник — був то рід циркових ігрищ. Всі похоронними піснями величали чини Аттилї, а відтак відпразнувачи на его могилі так звану „strava“ з величними бенкетами, мішаючи в той спосіб похоронні жалі з виявами утіхи. До гробу Аттилї зложено здобуті на неприятелях оружя, дорогоцінні кінські прибори, лискучі від найдорожших каменів, і деякі почесні відзнаки, котрими визначує ся сьвітлість двору“.

¹⁾ Ліяда, пісня XXIV, стихи 663—666. — Гектор мав ще друге, трацке імя Дарес і був сином малоазійської Тракині.

²⁾ De Gothorum origine et rebus gestis, cap. 49. Іорданіс первістну вітчизну Унів кладе в сторони межи Дністром а Дніпром; там і дійсно знає їх вже Птолемей на початку другого віку по Хр. Пізнійші і новійші оповідання істориків про Гунів-Монголів належать до ряду безсовістних байок.

„Страва“, в полученю з бoєвими іграми і могильними насипами, знана була і на Русі. Княгиня Ольга веліла сказати Деревлянам, коли вибирала-сь до них, сьвяткувати пам'ять убитого свого мужа Ігоря¹⁾: „Се іду къ вамъ, да пристроїте меды многы въ градѣ, да поплачу ся надъ гробомъ мужа моего и сѣворю тризну (воєнну ігру) мужю своєму... И повелѣ людемъ своимъ сѣсути (сипати) мoгылу велику“.

В життєписи князя Константина Муромского наводять ся цікаві і характеристичні черти з нашої поганьскої старини. Там сказано²⁾, що коли Константин Муромский похоронив сина свого Михайла після християньского обряду, люди „невірні“ дивували ся дуже, що „не по ихъ обычаю творимо бѣ погребеніє“, бо не насипано над покійником високої могили і не було на похоронах „ни тризнища, ни битви, ни кожекраянїя, ни лицедранїя“. О боях в часі похорону сьвідчить також церковна епітїмїя, котру накладано у нас на того, хто „по мертвеци драгел“³⁾.

Звичай давних Скитів, що особи близькі небіщикови роздранували собі лице та калічили і ранили тіло, був загальний і в пізнійшій Русі, як видно з наведених вже слів життєписи князя Константина Муромского. Арабський писатель Ібн Доста, пишучи про Славян IX-ого і X-ого віку, каже, що жінки-Славянки, в знак жалю по помершій, зрізували собі ножами кожу з рук і з лиця⁴⁾. І досі в нашій народі доховав ся декуди звичай, драпанєм та каліченєм тіла оказувати жаль за дорогим покійником.

Той-же звичай подибуємо у давних Унів. Іорданіє при описі похоронів Атилї повідає, що Гунн в знак жалю стригли „після народного звичаю“ волосє і калічили собі лице кровавими ранами⁵⁾.

І другий звичай Скитів, разом з королем похоронювати і деяких живих людий-підданих, подибуємо також у Славян. Арабський

¹⁾ Літопись Нестора, гл. 29.

²⁾ Разсужденія А. С. Петрушевича, Львѡвъ 1887, ст. 72—73.

³⁾ Там-же, ст. 73.

⁴⁾ Там-же, ст. 72.

⁵⁾ De Gothorum origine, cap. 49. Здає ся, що „голенє голови“ в часі смерті скитского короля (о чім говорить Геродот) було властиво також тільки стриженєм волосє.

писатель Массуді, обзнайомлений добре з Слав'янами, повідає, що коли у Сербів умре король, багато підданих його, а також коні, ідуть разом з покійником на стос¹⁾.

У давніх Прусів, котрі, рівно як Лотиші, були племені литовського і багато переходили з глибокої старини, обряд страви і боєвих ігрищ також був знаний. Подорожник Вульфстан (з IX-ого віку по Хр.) повідає в своїх записках²⁾: „Край Естів дуже великий і багато там міст, і є там багато меду і рибної ловлі. У них обичай, що коли хто умре, труп лежить неспалений у родителів і знайомих через оден місяць, часом і два, королі і інші вельможі навіть і довше, як після свого богатства, часами і шість року³⁾. Весь час, коли труп в хаті, відбувають сь бенкети і ігрища аж до пори, коли мерця мають спалити. А як прийшов вже час, коли труна має ся спалити на стосі, ділять небіщикове майно, що позістало ще по бенкетах і ігрищах, на 5 або 6, або і більше частий. Відтак кладуть кожду таку часть майна на просторони одної (англійської) милі — найбільшу частину як найдалше від двора, найменшу як найблизше. Ести, що мають найшвидні коні, уставляють ся на 5 до 6 миль від розставлених річий. І ось починають ся перегони. Хто має найлучшого коня, допадає найбільшій частини і забирає її з собою; відтак дістають ся другі до мети. По здогонах несуть мерця на стос і спалюють его враз з оружієм і одежію“.

Вісти старинних писателів про могили у Траків, Скитів і Слав'ян вказують на очевидну зв'язь, яка заходила між Траками а Скитами з одної, а пізнійшими Слав'янами з другої сторони. Хто-ж хоче правітчину Слав'ян бачити в Ілїрії, як то вчинив Нестор, той на-

¹⁾ Aug. Bielowski „Wstęp krytyczny“ ст. 185.

²⁾ K. F. Dahlmann, Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte, т. I ст. 422—430. — Пор. також Шафарика „Слав'янські старинности“, XVII-а прилога до другого тому.

³⁾ О похоронах звичайних Скитів, не королів, каже Геродот (кн. IV гл. 73): „Умерця найблизші свояки кладуть на віз і обвозять его по приятелях; кождий з приятелів радо приймає похоронну дружину, гостить її і умерця, всім предкладаючи всіякої страви. Такі об'їздки тривають 40 днів; а потім похороняють небіщика“.

дармо шукати там буде за славянськими високими могилами — на всій просторони давного „Ілюрика“ таких могил нема. Можна сьміло сказати: як далеко на виході Європи подибують ся старинні, Геродотом ближше описані, або їм подібні могили, так далеко сягала європейська правітчина Славян.

Д-р Флітієр так каже про трацкі могили¹⁾: „У всіх землях, заселених колись Траками, находимо могили, видом на себе дуже похожі. Є то стіжковаті пагірки різної височини, найбільші з них доходять до 50 стін. В Малій Русі, тім одвічним осідку трацких племен, сягають они 10—20, часами і до 50 стін. З відти тягнуть ся они через Буковину до Румунії. В Болгарії перші могили замічають ся межі Нікополем а Рущуком. На дорожній карті Барта зазначені они здовж гостинця з Рущука до Тирнови. Найчисленніші они особливо в околиці Філіпополя здовж ріки Маріци, — подибують ся там цілими сотками. Нерідко стрічають ся також над долішною Маріцею і на побережах Пропонтіди. Дуже багато є їх здовж ріки Тунджа, на полудневім склоні Балкану, в Казанлику, в долині Шипка і в Старім Загірю. Численно стоять також могили на рівнинах Македонії, над долішнім Вардаром, деякі великанських розмірів. Нещеніше численні они в Тессалії, де також жила колись трацка людність. В Альбанії могил майже нема, а если їх найдено на Косовім полі, то без сумніву і они будуть трацкі. І в західній Македонії, де жили колись Іліри, до нині не найдено могил“.

Про могили при Егейскім морі і на тамошних островах, де жила в глибокій старині трацка людність, згадують також учені, зовучи їх гробовищами старотрацкого сьвіта²⁾.

О могилах в Малій Азії, де в глибокій старині жили переважно Траки, пише Флітієр³⁾: „Могили або гробовища Малої Азії подібні у всім до трацких; їх основа кругла, вид стіжковатий, розмір часто значний. На північнім вибережі Смирненського лиману находить ся велике число таких могил, між ними так зване гробовище Танталя; оно займає в долішнім промірі около 200 стін. Такі-ж могили, ча-

¹⁾ Zur praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel, ст. 16—17.

²⁾ Ц. Піттер „Europäische Völkergeschichte vor Herodot“, ст. 245.

³⁾ Zur praehistorischen Ethnologie, ст. 21.

сом величезного обсягу; стрічаємо в околиці старинного міста Сардес; серед них визначають ся особливо три, як кажуть, гроби королівські“.

Про могили в околиці Трої, котра, здає ся, також заселена була Траками, згадує вже Гомер при описі Троянської війни.

5. Траки — наймузикальнійший нарід старого світа. Орфей і єго пісні.

Що Славяни уважали ся музикальним і єспіводлюбним народом, річ загально звісна; они посеред народів займають на тім поли ще і нині дуже почесне і визначне місце.

Чим Славяни нині, тим на поли музики, єспіву і поезії були в старину Траки; греккі писателі признавали їм під тим зглядом первенство перед всіма іншими народами.

Звістні оповідання Греків про старинного єспівака і основателя однобожої релігії, Орфея. Він був Трак родом і жити мав в XIV-ім віці перед Хр.; єго учителем був Лін, також Трак, що на взір фенікійських букв утворив був для трацкого письма азбуку і написав нею кілька мітольоічних праць¹⁾. Науку Орфея і пісні єго переняли опісля Греки, признаючи-сь — хоч і як їх то боліло — що найбільший єспівак і укладач релігійних пісень жив і трудив ся посеред „варварів“. Вітчиною Орфея після одних писателів мала бути полуднева Тракія, після інших Македонія, а були й такі, що веліли єму жити в сторонах усть Дунаю²⁾, отже в краю, що за руских часів, іменно-ж за Ярослава Осьмомисла, становив складову часть нашого галицького княжества.

Єсли Орфей був Трак родом, він після теорії, котру в сій розправі стараю-сь оправдати, мусів би бути Славянином, імя єго не могло би загинути зовсім в традиції Славян. Оно-ж і дійсно не загинуло.

¹⁾ Чертковъ „Пелазго-Θρακίϊσκία племена“, ст. 19 (в „Примѣчаніяхъ“).

²⁾ Plinius, *Historia naturalis*, lib. IV cap. 11: „Aversa Haemi et in Histrum (Дунай) devexa Getae et circa Ponti litora Orphei vatis genitores obtinent“.

Року 1874 видав в Білграді Стефан Веркович, Серб, спорий збірник народних пісень, зібраних межі болгарськими Помаками в Родопських горах. Пісні змістом своїм відносять ся ще до часів перед-Христових. В них містять ся деталічні, якби очевидцем зложені описи прадавних воєн, часті згадки про македонських королів Филипа і Александра Великого, описи різних переселень народу і згадки про славного старинного поета Орфея. Щоби докладно пересвідчити ся, чи пісні видані Верковичем не є простим фальсифікатом, удала-сь париска академія наук з просьбою до французького міністерства, щоби оно консуля Авг. Дозона, звісного знатока болгарської мови, вислало до Помаків, нехай він розслідить на місці, чи справді Помаки сьнівають такі пісні. Дозон без проволочки виконав дане єму препорученє, обїхав села Помаків і сконстатував, що видані Верковичем пісні живуть дійсно в устах тамошньої болгарської людности, а передовсім пісні про Орфея, котрі Помаки-селяни єму з пам'яті рецитували. Репорт Дозона оголошено друком в Парижі року 1874.

В рік пізнійше удав ся до Верковича університетський професор в Загребі, Д-р Леоп. Гайтлер, і аж здумів ся, коли побачив у него цілі стоси позашисуваних межі Помаками нових пісень народних, головню змісту мітологічного. Ті пісні призначив Веркович до видання хорватській академії в Загребі; єсть їх таке множество, що після обчислень Гайтлера они ледви на 400 аркушах друку змістять ся, а на таке видавництво академія в Загребі не має фондів.

Року 1878 видав Гайтлер в Празі (в чеськім язичі) книжку під заголовком „Poetické tradice Thráků i Bulharů“, де з щїлим жаром переконання бере Верковича в оборону супроти людей, що закидували єму сфалшованє опублікованих пісень. На підставі інформацій Гайтлера оголосив і німецький учений Д-р Фліґієр свою працю „Ethnologische Entdeckungen im Rhodope-Gebirge, Wien 1879“.

Та мимо так поважних голосів, як Дозона і Гайтлера, деякі учені не хотять признати автентичности пісням в збірниках Верковича. Людям, що привикли Траків і Славян уважати за два окремі народи, годі якось освоїти ся з думкою, що у Славян переховує ся в традиції старотрацька історія, мітологія, поезія¹⁾. Окликом „фаль-

¹⁾ Гайтлер і Фліґієр також противники теорії о тожсамости Траків і Славян, та мимо того признають автентичність пісням в збірниках Верковича,

сифікатор“ помагають собі тепер многі, щоби видобути ся з невідного для себе положення¹⁾. Одні лиш пісні про Орфея найшли пощаду у критиків; тут вже годі було висказати ся неприхильно, бо істнуванє тих пісень провірив, як вже згадано, французский консуль Дозон в часі свого пробуваня межи Помаками. До того-ж і ся ще заходить обстановка, що вже перед 200 роками полуднево-славянські письменники звернули були увагу на те, що в болгарских і в сербских народних піснях приходять згадки про старинного поета Орфея²⁾.

В болгарских піснях виступає Орфей під назвами Орфен або Урфен (приходять також форми: френ, френа, форлен, фърклен). Звичайно в старинних піснях виступають дієвими особами юнаки або королі, тому і Орфей являє ся то юнаком то королем на переміну. Їго інструментом музичним є вівчарска свирілка (сопівка); коли заграє на ній, плачуть камені і дерева, а птиці задержують ся в леті наслухуючи чарівних мелодій, люди попадають від єго пісні в обморок ошоломлені. В одній пісні сказано про Орфея³⁾:

Юнакъ надъ юнаци,

Свирелжия (свирич) надъ свирелжии,

Имя му є Орфенъ младъ юнакъ.

Той кога (коли) засвири є пая юдинска свирка,

Дуръ и камене-ту и дарве-та (дерева) заплакувать,

И пилета-та (пташки) стоєть та си слухєть...

Орфей має крила, котрими взлітає високо до неба, де часом і довший час перебуває. Жена єго звала ся Росиця. Після одної пісні записаної Дозоном Орфей покіннув землю і замешкав три роки в небі. Мати і жена не могучи єго діждати ся, повернули до батьківського дому. Орфей довідав ся о тім від бога-сонця, але не хотів вже покидати неба. „Я вже ту служити буду мому богу. Він вчинив мене славним на землі, нехай-же і в небі придбаю собі слави“.

¹⁾ Після Гайтлера збиранєм помацких пісень народних займає ся Веркович враз з одним Болгарином, купцем. Сей послідній є чоловік мало образований, о яким небудь знаню давньої історії і мітології Траків у него навіть бесіди бути не може.

²⁾ Dr. Leop. Geitler „Poetické tradice Thrákû i Bulharû“, ст. 41. Гайтлер наводить підходячі сюди місця з писем Гундуліча, що жив в XVII-ім віці.

³⁾ Там-же, ст. 46—47.

Сонце згодило-сь на те предложенє, але візвало Орфея, щоб ще раз спустился на землю і бачив ся там з своєю матерію. Орфей так вчинив. Прибувши на землю, він на своїм житлі замітив великі зміни — ціле обійсте поросло травою, медведі обрали собі там лежовище. Орфей розлютив ся і прогнав матер з дому. За те прокляла она его і в наслідок того Орфей попав в страшну хворобу, котра мучила его три роки. Поребувши слабість, Орфей знов на крилах дістав ся до неба.

В іншій пісні, також записаній Дозоном, Орфей виступає яко король. З одною частию народу задумав він переселити ся до іншої землі. Але єму заходить дорогу король Сера. Прийшло до борби. Орфей виняв свирілку, став грати на ній три дні і три ночі, і музикою так очарував неприятельське військо, що вже легко єму прийшло знищити неприятеля цілком¹⁾.

Колишні Траки стояли на високім степені культури. Греки самі признавали, що за приходом своїм до Європи они з собою мало-що принесли — все завдячували своїм попередникам, Тракам. Від Трака Орфея переняли они музику та єпів, від Трака Таміра ігру на гусях, від Трака Евмольна рільнічі таємниці, з Тракії переняли они свої музи. „Отъ Ораковъ, какъ извѣстно, — пише Чертковъ²⁾ — Греки получили свою вѣру, обряды, таинства богослуженія и мифологическія преданія, составлявшія всю мудрость первобытнаго міра. Первые поэты Греції были также Ораки. Поезію, музыку, богослуженіе получили Греки отъ Ораковъ. Самъ Вакх (Діониз) передалъ таинства своихъ оргій Ораку Тарону³⁾ и не только посвятилъ его въ свои Вакханаліи, но даже наименовалъ царемъ Оракинъ“.

Страбо повідає, що і Паяни (пісні релігійні і боеві) переняли Греки від Траків. Думаю, що слово „паян“ не може від чого іншого походити, як лиш від славянського „пою“. Сербі до нині місто „пѣти“ говорять „пояти“; у Болгар говорить ся „пойний“ в значеню

¹⁾ Dr. Fligier „Ethnologische Entdeckungen im Rhodope-Gebirge“, ст. 17.

²⁾ „Очеркъ древнѣйшей исторіи Прото-словенъ“, глава вторая, ст. 12.

³⁾ Назва Тарон або Торон часто стрічає ся в старинних руских сказках (Исторія Карамзина т. III прим. 168, т. VI пр. 30). Родина Торопових знана і тепер на Руси.

„сѣшівучий“. Після того-ж Страбона¹⁾ переняли Греки від варварів (значить ту Траків) не лиш пісні та арії, але і всі музикальні інструменти, як набла, самбуке, барбітос, маґадіс і т. д.

Музика Славян є переважно сумного настрою — такою була і музика давних Траків²⁾. В болгарских піснях названі сѣшиви Орфея дуже жалієливими: „песна мощне желувита“. В жалієних піснях спочивала вся чарівна сила, якою виливав Орфей на природу, на людей і на богів.

Гети приписували пісням силу лічебну. Гетські лікарі ставали при ложі недужого і сѣшивали пісні, в котрих містили ся мудрі науки, призначені більше для уздоровлення душі, як тіла. „Коли здорова буде душа, то і тіло подужає“ — така була засада лікарської штуки у Гетів.

Плято повідає, що Сократ, повернувши в початках пельопонескої війни з військового табору, розповідав Грекам, як він, в таборі будучи, зазізнав ся з одним трацким лікарем, поклонником бога Зальми, і научив ся від него одної благословящої, в слабостях помагаючої молитви. Той лікар, Трак, так сказав: „Ваші грецкі лікарі слушно повідають, що хочачи уздоровити яку-сь часть тіла, треба заняти ся цілим тілом. Але Зальма, наш король і бог, сказав, що як очий не мож лічити нехтуючи голову, а голови не мож лічити нехтуючи тіло, так тіла не вилічить без попередного уздоровлення душі. То від душі йде все лихо або добро; для уздоровлення душі потрібні благословящі молитви і пісні з добрими науками“³⁾.

Молитви і пісні над недужими знані і доси нашому народови. З молитов доховали ся ще так звані „заговори“, відмовлювані ворожбитами або ворожками. Місце давних пісень заняли тепер пісні церковні.

У семигородских Ататирсів були всі закони уняті в пісні і ті від часу до часу відсѣшівувано в цілім краю, щоби всіми запам'ятали-сь добре і були підставою для судівництва.

¹⁾ Географія Страбона, кн. X гл. 3

²⁾ Dr. Fligier „Ethnolog. Entdeckungen“, ст. 19.

³⁾ Гл. Müllenhoff „Deutsche Altertumskunde“, т. III ст. 128.

6. Траки — нарід справедливий.

Два головні тракські племена, Бесси і Гети, славили-сь в старину із-за своєї хоробрости і честноти. Геродот¹⁾ величає особливо Гетів: „Гети вірять в безсмертність... Они найхоробрійші і найправеднійші з помежи всіх Траків“.

Трацких Гетів, що мешкали на північ Дунаю, Геродот зачисляє до народу Скитів. А Траки і Скити — то лиш окремі політичні організми, нарід той сам. В старину Гетів часто називано Скитами, не лиш в значеню географічнім, але і народнім. Римський поет, Овідій Назо, живучи на вигнанню посеред Гетів, в своїх елегіях і в Письмах з Понту називає Гетів дуже часто (18 разів) Скитами, беручи обі назви яко тожсамі, однозначні.

Горац високо ставить моральність і родинні честноти Гетів і Скитів; він взиває Римлян, щоби наслідували варварів і залишили мерзенне своє житє. В одї до Римлян каже римський поет²⁾: „Лучше від нас живуть на своїх полях Скити і суворі Гети. Поля у них нерозмежовані (власність спільна), ужиток з плодів і збіжа свободний, в управлюваню рілі що-річно они змінюють ся: — хто доконав праці, відпочиває, щоби місце лишити другому³⁾). Не такі у Гетів та Скитів обичаї, як у нас. Там, коли дітям мати умре, добра мачоха не поневіряє ними, жінка додержує вірність мужеві, не величає-сь любовником. У нас богате віно у жінок, а віном у Гетів і Скитів — честнота і невинність родителів і твердий між ними союз. Жіноча провина — безчесть у них або карає-сь смертю“.

И Страбо⁴⁾ величає правість Скитів, покликуючи-сь на Гомера і Есхилия; послідній виразно говормть про „Скитії нарід справедливий“. Страбо до тих слів додає увагу: „Така думка про Скитів і доси живе у Греків. Бо і чим-же славні стали, навіть у нас, деякі Скити: Анахаре, Абар і інші, як не добросердністю своєю, простотою і справедливістю — тими прикметами скитского народу?“

¹⁾ Кн. IV гл. 93.

²⁾ Кн. III ода 24.

³⁾ Був звичай у давних народів, н. пр. у Свевів, що кожного року часть мужчин служила в війську, а друга часть управляла землею. Служба військова уважала-сь відпочинком по праці. (Нор. Caesar „De bello gall.“, lib. IV cap. 1.)

⁴⁾ Кн. VII гл. 3.

До Скитії відносять учені і слова Гомера о людях, що пють молоко, а мешкають на північ від Тракії. Гомер їх зове „найсправедливішими“ людьми на світі¹⁾.

Помпоній Меля²⁾ величає честноту жителів межі Дністром а Богом: „У них крадіж річ не знана, тому ні свого майна они не пильнують, ні чужого не тикають“.

І правість давних Славян посвідчена численними і найлучшими істориками. Вже з історії Унів знаємо, як праведне і честне було житє Аттилї. Грецький історик Пріск, що з послами цїсаря Теодосія перебував який-сь час на дворі Аттилї, повідає³⁾, що многі, найздібнїйші люди — з Греків і Римлян — осїдали посеред Унів, приносили їх релїгію, звичаї, ставали-сь найлюбїйшими дорадниками короля. З того-ж Прїска знаємо, як добре було і невольникам в краю Унів. Они дослугували-сь скоро свободи, а свободні не вертали вже до дому⁴⁾, лиш позїставали посеред народу, котрого звичаї і релїгію полюбili. „Ту нам добре, маємо опіку права, а в римській державі пожаль ся Боже!“ — одвітив Прїскові зіславянцений Грек на вчинені єму докори.

Проконїй каже о Славянах VI-ого віку⁵⁾: „У них умисел не є зловний, ані обманьства они не знають; Славяни поєдинчі собі, в многім задержали обичаї Унів“.

Цїсар Маврикий так характеризує Славян VI-ого і VII-ого віку⁶⁾: „Славяни ласкаві для чужинців і дуже ревно дбають о те, щоби їх без ушкоди і безнечно перевести з одного місця на друге, куди їм їти потрібно. Коли із-за недбальства провідника стане-сь чужинцеви шкода, тогді супротив виноватого виступає збройно найблизший сусїд, уважаючи обовязком собі, пімстити в той спосіб чужинця... Славяни взятих в полон людей не держать аж до смерти в неволи, як то діє ся у других народів, але визначають їм який-сь час і лишають відтак

¹⁾ Іліяда, пісня XIII.

²⁾ De situ orbis, кн. II. гл. 1.

³⁾ Реляция Прїска поміщена в Corpus scriptorum historiae Byzantinae, видане Боньске з р. 1829.

⁴⁾ Там-же, ст. 190.

⁵⁾ De bello Gothico, lib. III. cap. 14.

⁶⁾ Strategicon, lib. II. cap. 5.

до волі: або вернути до дому, або позістати в новій вітчизні в характері людей свободних і приятелів“.

Що Меля писав о жителях межі Дністром а Богом, повтарають середньовічні писателі о інших Славянах. Герборд¹⁾ пише о поморських Славянах, жителях Померанії, що ні крадіж ні обманство у них не знані, що не видати у них ні замків ні ключів і тому скрині стоять завсїгди незачинені.

Адам Бременський (з XI-ого віку) пише про західних Славян²⁾: „Всі ще блудять в поганьстві, та мимо те не найде жадного народу з такими, як їх, обичаями і з такою гостинністю; нема другого народу, що був би так честний і добрий“.

Майже тими самими словами виражає-сь про Славян Гельмольд, писатель з XII-ого віку, додаючи ще від себе³⁾: „Славяни дуже гостинні, а родителям оказують незвичайну честь. Нема в їх краю ні одного убогого ні жебрака... Гостинність і пошановок для родителів уважають ся головними чеснотами Славян“.

Оден лиш Нестор, оціняючи наших предків виключно з становища християнської релігії, не хоче признати їм тих прикмет, якими славили-сь Славяни у інших народів. Тільки Поляни, земляки Нестора, представлені людьми правими, все проче не найшло пощади у него⁴⁾.

Правість в характері Траків і пізнійших Славян була природним впливом з основ давньої релігії. Єсли н. пр. їети вірили в безсмертність душі і в жите за гробом, єсли вірили, що по смерти дістає-сь кождий до свого бога Зальми, то очевидно старали-сь они закони того бога совістно виповняти, жити точно після приписів своєї віри. Висність трацкої релігії супроти релігій інших старинних народів впливала і на висність моральну народу.

¹⁾ Hertordi Vita sancti Adalberti: „Tanta est fides et societas inter eos, ut furtorum et fraudium penitus inexperti cistas vel scrinia certa non habent“.

²⁾ M. Adami Historia ecclesiastica, lib. II cap. 12—13.

³⁾ Chronica Slavorum, lib. I cap. 1, 2.

⁴⁾ Виданє Микльшича, гл. 10.

(Пятнованє тіла.)

Окінчаючи свою розвідку о характері і звичаях Траків, мушу з обовязку навести і отсею дивну, майже неімовірну вістку Геродота¹⁾: „Інші Траки продають діти свої. Пятнованє тіла означає у них знатний рід, непятнованє — рід підлий“.

Вісти про продаж дітий у Траків не находимо у інших писателів; сам Геродот додає зараз, якби для поясненя, увагу, що жених купують у родителів свої будучі жени. В понятю Грека, не-ознакомленого з трацкими звичаями, могла справді витворити-сь думка, що родителі „продають“ не лиш свої доньки, але взагалі і всі свої діти.

Звичай „продаваня дітий“ задержав ся до нині в Галичині, іменно у Бойків. Але то звичай дуже невинний. Николай Устиянович повідає в примітці до своєї повісти „Месть верховинця“: У Бойків є звичай, що коли кому діти не ведуть ся, він ново народжену дитину ніби продає. Знакомі стають коло вікна, торгують ся о ціну, відтак беруть дитину, вносять дверми назад в хату і віддають родителям. Таку дитину зовуть Проданом і вірять, що она виховає ся на люди. Чи не був такий-же звичай у тих „інших Траків“ Геродотових?

Про пятнованє тіла згадує і Страбон²⁾; після него був то загальний звичай у Ілїрів і Траків.

Цікаві дати про пятнованє тіла у нинішних Альбанців, Німців і Французів подає Ган. Він повідає³⁾: „В нинішних часах ледви найдеш Альбанця-воєка, що не мав би пятен на раменах, часто і груди пятами украшені... Ми всі уважаємо татуованє — сам не знаю, яка причина тому — чим-то варварским, незвичайним, і zarazом в думці повстає в нас образ австральських дикунів. Ми (Німці) не думаємо навіть об тім, що пятнованє тіла цвите як найкрасше і доси в нашім народі, а більше ще у Французів, особливо у войска. Чи-ж нам не звістно, що тисячі і тисячі воєків, ремісничуків, візниць і т. д., витравляють собі на червоно або на синьо початкові букви свого імени на рамени? Ніхто мені не заперечить, коли скажу, що в ні-

¹⁾ Кн. V гл. 6.

²⁾ Кн. VII гл. 5: „Яюди напунктовують ся, як і прочі Ілїри і Траки“.

³⁾ Albanesische Studien, ст. 247.

мецкім і французьким простолюдю, хоч нині вік XIX-ий, панує і доси звичай татування“.

Пятнованє, як каже Геродот, прислугувало лиш знатним людям; пятна були щось в роді пізнійших гербів. Так розумів пятнованє тіла і Помпоній Мела, пишучи про старинних жителів Семигороду, трацких Агатирсів¹⁾: „Они маюють лице і члени тіла — одні більше, другі менше, одвітно до своєї висности“.

У Гетів, де був демократичний устрій держави, не було моди пятнованя тіла; там пятновано²⁾ лиш невільників.

7. Зверхний вигляд Траків.

Старинні Греки мали найбільше взаємин з сусїдними собі Траками, і в Європі і в Азії. Отже їх застановляло, що Греки (і Скити) вже самим зверхним виглядом своїм, барвою тіла, волося, очий відрізнявали ся від других народів.

Інократ (V-ий вік перед Хр.) приписує Скитам білу барву тіла, котра задля студени в їх краю стає ся червоною³⁾.

Аристотель (IV-ий вік перед Хр.) каже о Траках і Скитах, що они маюють волосє гладке і м'яке⁴⁾. В іншій місци він виповідає тезу, що полудневі жителі маюють чорні очі і таке-ж тіло; люди, що мешкаюють більше на північ, бувають з синими очима і білого тіла; а вже зовсім на півночі живуть люди червоно- і біловолосі.

Климентий Александрийський повідає, що Скити носять довге волосє і в неладі; їх волосє русяве, тіло червоне⁵⁾.

Коли пізнійше границі римської держави притикали до нашого краю, мали Римляни нагоду пізнати близше Гетів. От і впадало їм зараз в очі, що волосє у Гетів або біляве або русяве, часом жовтаве мовби золото⁶⁾.

¹⁾ De situ orbis, lib. II cap. 1.

²⁾ Поп. К. Müllenhoff „Deutsche Altertumskunde“, т. III ст. 51.

³⁾ Гл. Lorenz Diefenbach „Origines Eur.“, ст. 42.

⁴⁾ Там-же, ст. 41.

⁵⁾ Там-же, ст. 42.

⁶⁾ Підходячі сюди свідощтва латинських писателів наведені у Diefenbach-а на ст. 42. Одвітно до барви волося і очий Траки і своїх богів зображали собі русоволосими і синьоокими (там-же, ст. 42 і 68).

Коли в перший раз появилася в Європі назва Славян, Греки і Славян що-до барви тіла і волосся стали представляти так, як в старину описувано Траків. От н. пр. слова Прокопія¹⁾: „Зверхне тіло у всіх Славян не надто білої барви, ані волосся надто ясне, хотяй і не є чорне; оно найчастійше русяве“. Спостережене те дає ся взагалі примінити і до нинішніх Славян.

Арабський учений Аль-Масуді (з X-ого віку) пише о Русинах, що тоді в якій-сь частині належали до хазарської держави²⁾: „Они палять мерців враз з худобою (вючною) і з оружієм. Коли умирає чоловік, то з ним і жінка живою спалює ся на стосі; коли-ж жінка умре, чоловік не йде на огонь; если умер безженецъ, его женять по смерти³⁾... На іншій місци ми пояснили причину, длячого у Славян взагалі барва тіла румяна, а волосся русе“.

Інший арабський писатель (також з X-ого віку), Абу-Мансур, повідає о руских Славянах⁴⁾: „Они племя червоної барви, а волосся їх русе; граничать з державою Хазар“.

Свідчення що-до барви тіла, волосся і очей у Траків дали би ся в якій-сь частині примінити і до давніх Кельтів і Германів, однак обидва народи виступають в історії незалежно від Траків і на зовсім інших місцях. Зазначені прикмети Траків не можуть вже і з того погляду відносити ся до кого іншого, як лиш до Славян.

¹⁾ Пор. Stritter, т. II ст. 29.

²⁾ А. Я. Гаркави, Сказанія мусульманських писателів о Славянахъ и Русскихъ, СПбѣбургъ 1870, ст. 129 і 138.

³⁾ Квітка-Основяненко в повісті „Маруся“ описав звичай, який був ще до недавня на Україні при похороні дорослих дівчат. Похоронний той обряд не в однім пригадує обряди весільні.

⁴⁾ А. Я. Гаркави, ст. 279. Гаркави додає увагу (ст. 5): „Арабъ Ибнъ-Фадланъ говорить токе самое о Руссахъ. Арабовъ, привыкшихъ къ смуглолицему типу жителей юга, очень легко могли поражать краснолиціе обитатели сѣверныхъ странъ“.

В. МІТОЛЬОЇЯ ТРАКІВ.

Сумний образ непорядности і розстрою представляють нам дотеперішні розсліди на поли славянської мітольоїї. Не маючи безпечної опори а тим самим і головних провідних гадок, славянські мітольоїи томлять ся з неімовірним трудом, щоби бодай з уривочних дат літописних, з дохованих у Славян звичаїв та обрядів, з пословиць, проклонів, заговорів видобути який-такий хосен для науки. Але вся тота робота не може вдоволити. Вісти літописні, — Нестора, Длугоша і западних німецьких писателїв — походять з часів надто вже пізних, коли поганьска релїгія Славян підягла вже була найрізноморднїйшим впливам, а до того находила-сь в крайнім упадку і зіпсованю, або навіть уступала місце християнству і проте забувала ся. Відорвані, часто голословні дати про славянські божества не можуть дати властивого образу первістної мітольоїї Славян.

Возьмїм для приміру нашу літопись. Сказано там о Володимирі Великім¹⁾: „И постави кумиры на хлѣму: Перуна и Хрѣса, Дажбога, и Стрибога и Сѣморьгла и Мокошь.“ Хто-ж з так сухо кинених назв зрозуміє значенє якого-сь Сѣморьгла або якої-сь Мокоши? Навіть беручи в поміч Слово о полку Ігоревім, ми не в силі догадати ся, чи Дажбог і Хорс два боги, чи лиш дві назви для одного бога²⁾. Тай за Стрибога ми нічого певного сказати не уміємо.

Возьмїм Длугоша. Найвисний бог поганьських Ляхів звав ся Iesse. Що почати з тою у Славян неуживаною, безперечно зіпсованою, перекрученою назвою?

¹⁾ Нестор, виданє Мікльошича, ст. 46.

²⁾ В II-ім томі „Старинної історії Галичини“, де між іншими поміщена буде історія пановаа Готів в нашій землі, подам докази, що слова Дажбог, Хорс, а у западних Славян Святovit були первістно словами германьскими і означали лиш три головні свойства одного і того самого бога (Білбога або Сонця).

Бог війни звався після Длуґоша Liada. Інформація Длуґоша мусить опиратися на хибну, якщо тільки погадаємо на значення рускої, чеської і литовської Лади¹⁾.

Богиню лісів називали мали поганські Ляхи Dziewan²⁾. І з тою назвою годі дійти до ладу. Сам Длуґош в оригінальний спосіб помагає собі при поясненні назви Dziewan³⁾; він каже, що богиня любила замешкувати ліси, яких було багато в землі польській, отже від лісів, від дерев зовеся Dziewan⁴⁾. Після тої етимології назва Dziewan⁵⁾ походить від слова „drzewo“⁶⁾.

З таких інформацій, як і з дохованих в народі, часто крайню баламутних мітологічних позістанків не дасться ніяка цілість ні система зложити. Треба конче глянути глибше в суть річ і знайти в далекій минувшині те жерело, з котрого виплила, а відтак в різних напрямках і під різними впливами розвинулася славянська мітологія.

І. Основна думка тракської релігії.

Казали Греки, що Трак Орфей був творцем окремої релігійної системи, іменню мав він учити о безсмертності душі і о однім найвишнім бозі; его ученик, Музей, мав опісля тото науку розширювати і розвивати далше. Християнські писателі: Юстин мученик, Евзебій, Сuidaс наводять навіть з науки Орфея стих такої основи⁷⁾: „Оден є на світі самороджений, а окрім него другого такого нема“.

Що справді були такі засади в релігії Траків, поучає нас Геродот, кажучи⁸⁾: „Гети думають, що они не умирають, лиш що покійник іде до свого бога Зальми. Тоті Траки в часі громів і лискавиць стріляють з луків до неба, грозючи (чужому) богу, бо думають, що окрім їх Зальми нема вже іншого бога“.

¹⁾ В староческім словари „Mater verborum“ (з XIII віку) назва рияської богині любови перетолкована на чеський язык через Lada. Весільні пісні і доси зовуться у Русинів „ладканя“.

²⁾ В „Mater verborum“ славянська „Děvana“ поставлена на рівні з Діаною, донькою Юпітера і Лятони.

³⁾ Εἷς δ' ἔστ' αὐτογενής... οὐδέ τις ἐξθ' ἑτερός. Пор. Lelewel, *Narody na ziemiach sławiańskich*, ст. 321.

⁴⁾ Кн. IV гл. 94.

„Гети — каже Помпоній Меля¹⁾ — готові кожної хвилі на смерть. Сьому дві причини: одні кажуть, що душі померших вертають назад на землю; а другі, що хоч і не вертають назад, але і не гинуть, лиш переходять в щасливіший сьвіт“.

І у Скитів (на Україні і Поділю) була віра в житє загробне. Дізнаємо-сь о тім з Геродотового опису похоронів в Скитії. Коли хто умер, обвозили небіщика 40 днів по всіх его свояках, при чім в присутности мерця відбували ся угощення — тай самому небіщикови з кожної страви предкладали дещо для покріплення²⁾.

Віра в єдиного найвишого бога не затратила-сь була і у пізніших Славян. Передовсім важні слова Прокопія о Славянах VI-ого віку³⁾: „Славяни вірують в єдиного бога, творця перунів, єдиного володаря всего сьвіта, і в жертву приносять єму волів і інші зьвірята... Они почитають ріки і вили (німфи, русалки) і інші божества, котрим приносять жертви“.

Те-ж саме висказує Гельмольд о западних Славянах з XIII-ого віку. „Єсть богато родів — каже він⁴⁾ — ідолопоклоньства у Славян. Одні своїх божків містять в будованих сьвятинях; інші божки замешкують ліси або гаї. Деяких зображають з двома, трема, а навіть більше головами. Та мимо так многих і різновидих божків, котрим сьвятять поля і ліси, Славяни не заперечують одного бога в небі, що панує над другими богами, а сам лиш займає ся небесними справами. Інші боги зродили ся з крови его і они тим доскональні, чим ближні родом і кровю до того найвишого бога богів“.

Тоті вістки Прокопія і Гельмольда незвичайно важні для пізнання культури давних Славян. Слушно замічає Гільфердінг⁵⁾: Жаден поганський нарід в Європі не підходив так близько до однобожия, як Славяни; то сьвідчить о глибині і ясности їх народної мисли. В мітольоґіях грецькій, римській, іерманьській земля становила осередок

¹⁾ De situ orbis, lib. II cap. 2.

²⁾ Геродот, кн. IV гл. 73. Звичай, угощувати померших, задержав ся і доси в різних сторонах Руси. Часто ще і до домовиникладають фляшочку з яким напнтком.

³⁾ De bello Gothico, lib. III cap. 14: Σχλαβηγοὶ θεόν ἕνα νομίζουσιν εἶναι.

⁴⁾ Helmoldi Chronica Slavorum, I 83.

⁵⁾ Исторія Балтійських Славянъ, ст. 211.

і головну часть сьвіта, а небо зависіло від неї; Славяни ясно уявляли собі всю марність земного сьвіта в порівнянню з небесною безконечністю, а се каже вносити на більшу силу мисли і на чистоту морального чувства... Віруючи, що найвисший бог займає ся лиш небесними справами, Балтійські Славяни вже і не покланяли-сь єму. За те дітям і внукам небесного бога, яко земним божествам, покланяли ся они ревно.

У Лужицких Сербів верховний бог звав ся Прабогом, а поменші звали ся Прибогами. Назва „Прабог“ знана ще і тепер угорским Русинам¹⁾ і уживає ся в проклинах, н. пр. „Біс ти і сто прабози!“ або „Іди до сто прабогів!“

Віра Траків і Скітів в безсмертність душі та загробне жите переходувала ся і у литовских племен. Вся Литва²⁾ вірила в жите по смерті, котре однак всіляко собі представляла. Небіщик займає те саме, що на землі, суспільне становище, він трудить ся і забавляє ся, як за житя. Дятого давали небіщикам до гробу предмети потрібні до занятя і забави. Так було у Прусів, так у Сембів, так у Латвішів, так у прочих Литовців і на Жмуди. Місце пробування душ було під землею, огорожене плотом з 9-ма воротами. У воріт, за плотами, сиділи душі на лавах. Коли хоронено небіщиків, взивано душі свояків покійного, щоби відчинили ворота і прийняли до себе ново-прибуваючого. І зараз душа покійника гостила душі своїх свояків стравами, які вложені були до гробу.

2. Тракий бог війни Арес.

Геродот вичисляє лиш три божества Траків, між ними ставить Ареса на першім місці³⁾.

Арес був початково богом одних лиш Траків. В Тракії він родив ся⁴⁾, в Тракії — як каже Гомер⁵⁾ — було постійне єго мешканє, з Тракії ходив він на боєвища всюди, де лиш воювали Траки і потребували помочи свого бога.

¹⁾ Фаминцынъ, Божества Славянъ, ст. 140.

²⁾ Ant. Mierzyński, „Źródła do mytologii litewskiej“, ст. 48.

³⁾ Кн. V гл. 7.

⁴⁾ Гл. Preller „Griechische Mythologie, vierte Auflage“, т. I ст. 336.

⁵⁾ Іліяда, XIII-а пісня.

В старинних словарях Стефана Візантійського і Гезіхія сказано, що Тракія звала ся в давних часах „Арія“ — очевидно від культу бога Ареса¹⁾. Бог той як-раз надавав ся на національного бога, бо Траки по свідощтву історії були народом войовничим²⁾, бороли-сь не лиш для зашити власної вітчизни, але також яко союзники других народів, а часто і в числі наємних військ в чужих державах.

Ареса обожали і Гети, уважали єго паном свого краю³⁾. Іорданіс, писатель з VI-ого віку, каже опираючи-сь на давнійших жерелах⁴⁾: „Сего Ареса Гети завсїгди почитали грізним культом — єму служили жертвою полонники воєнні. Гети думали, що то справедлива річ, правителя воєн приєднувати собі кровю людий. Аресови жертвувано первістки добичи; єму на хвалу завішувано здобуті оружия на пнях дерев... Тим оказували Гети особенну любов своєму родоначальникови, праотцеві“.

І в Скитії почитали Ареса. Геродот пише про культ того бога⁵⁾: „В кождім повіті устроєна святиня Ареса на громадській площаді. Вязанки прута нагромаджені там одна на другу, близько три стадії в ширину і уподовж, в гору менше високо. На самім верху зроблена чотирикутна рівна площа; з трех боків она стрімко спадає, з четвертого виходить ся на гору. Що року складають 150 возів свіжих вязанок на верх, бо куна меншає задля поганого веремя. На сїм підвишеню кождий повіт ставить старий залізний меч, і сей зове ся святим образом Ареса. Мечеві що року приносять в жертву худобу і коні; ба, Скити більше жертвують єму, як іншим богам. З всіх спійманих неприятелїв жертвують они на сто одного; кров жертвованого чоловіка вливають на меч“.

Оден з таких скитських мечів, посвящених Аресу, находив ся в поїданю Атилії, короля Унів. Греки, не розуміючи, яке значене мав той меч у наших предків, оповідали собі про него різні казки. Одну таку записав Іорданіс, після грецкого історика Пріска, такої

¹⁾ Dr. Fligier „Zur praehistorischen Ethnologie“, ст. 23.

²⁾ Геродот, кн. V гл. 6.

³⁾ Вергіль, Енеїда, кн. III.

⁴⁾ De Gothorum origine, cap. V.

⁵⁾ Кн. IV гл. 62.

основи¹⁾: „Хотай Аттиля вже з природи числив на своє щастє воєнне, однак віднайденє Аресового меча піднесло ще єго самовіру; той меч королями Скитії уважав ся єв'ятим. Меч найдено в такий спосіб. Оден пастух замітив, що серед череди теля закульгавіло; він пішов за слідами крові і наткнув ся вкінці на меч, на котрий теля небережно було стануло. Пастух зараз меч викопав і заніс до Аттилї. Сей урадував ся дарунком і в гордості подумав, що він призначений на вождя єв'їта, бо Аресовий меч надасть єму перевагу в війнах“.

Від Траків назву і культ Ареса переняли Греки.

Що Арес був первістно бог слав'янський, доказати можна і з самої назви і з дохованих посеред Слав'ян традицій.

Відкиньмо від слова Арес неуживане тепер окінченє „ес“²⁾, а вже маємо назву слав'янського бога війни. Звав ся він, як після місцевости: Яр³⁾, Ярий, Ярун (в Переяславській літописи), Ярило, Яро-вит (у заходних Слав'ян). До сеї назви віднести треба і слав'янські імена: Яромир, Ярослав, Ярополк, Ярош, а також наші вираженя: яр-тур, ярити ся, яросливий, яробуйний і т. д.

О культї Яро-вита у заходних Слав'ян пише А. Гільфердінг⁴⁾: „Богомъ воинственнымъ по преимуществу, слав'янскимъ Марсомъ, былъ Яровитъ. Ему поклонялись, какъ богу войны, въ Вологодѣ, гдѣ одинъ изъ храмовъ былъ посвященъ ему. Въ этомъ храмѣ висѣлъ на стѣнѣ щитъ Яровитовъ, чрезвычайной величины, искусной работы, покрытый золотыми пластинками; онъ почитался такою святынею, что когда висѣлъ во храмѣ, никто не смѣлъ до него дотронуться, и только въ военное время Вологодчане снимали его со стѣны и несли передъ войскомъ, увѣренные въ побѣдѣ подъ его покровомъ. Яровиту поклонялись такожъ Гаволяне и чествовали его праздникомъ, въ который носились по городу разныя знамена“.

¹⁾ De Gothorum origine, cap. XXXV.

²⁾ Хибна то думка, що окінченє „ес“ в іменниках є лиш грецькою формою для трацьких слів. В перед-Христових часах слав'янські іменники кінчили-сь часто на „с“, як то і доси буває в литовській мові.

³⁾ Яр, Ярий зам. давнього Ар, Арий. Так само говоримо нині: яблуко, ягня, як, а ще в старослав. писало-сь: аблѣко, агне (агнець), акы.

⁴⁾ Історія Балтійських Слав'ян, ст. 242—243.

Друга часть слова Яро-вит єсть непотрібним додатком пізнійших вже часів. То лиш Балтійські Славяни любили назвам своїх богів придавати слово „вит“: Сьвятовит, Яровит, Руєвит, Порєвит. Язиково „вит“ значить „витязь“ (таким уявляли собі Славяни кожного бога), а слово те переняте від давних Німців, у котрих хоробрі войовники звали ся „Вітінгами“¹⁾.

Ал. С. Фамінцин в розправі „Божества древныхъ Славянъ“ наводить численні дати про культ бога Ярила на Руси. З упадком воєнного духа в народі затратили-сь тепер і народні обряди в честь колишнього Ареса: нарід не має вже зрозуміння для тої мітологічної постати. Ярила обходять тепер або з жартобливими всякими вигадками, або яко сьвято весняне одвітно до значеня слів: ар (весна), ярина, ярий (н. пр. яра пшениця).

Про доховані на Руси обряди в честь Ярила каже Фамінцин²⁾; „Білоруси представляють собі Ярила красним молодцем, з цвітним вінком на голові, убраним в білий плащ і їдучим на білих кони; в правій руці держить він людську голову, а в лівій малий сніпок житного колоса. В честь єго уладжують дівчата празник в часі перших засівів, в цвітні. Они одну з подруг обирають собі Ярилом, надівають на ню білу мантию і нарядивши єї вінком з полєвих цвітів, саджають на білого коня, що стоїть до стовпа привазаний. Відтак другі дівчата, також прикрашені вінками, ведуть хорівід довкола Ярила, гуляють і співвають. — Ярило, яко міт, знаний також в Тверській, Костромській, Владимирській, Нижегородській, Рязанській, Тамбовській і Воронежській губерніях. На так званій Яриловій долині, коло Владимира Волинського, відбувають ся і тепер що року народні забави в день Сошествія сьв. Духа, получені з хороводами і співанєм поганьських ще пісень. Ярилом зовуть ся часто торги і ярмарки на Руси. Видно, що глибокі корені запустило імя Ярила в різних сторонах Руси, обходи в честь єго посвідчають безперечно широко

¹⁾ Шафарик, Славянські старинности, гл. 18 §. 8. Вітінги, племя германське, р. 269 пустошили римські області. Їх імя агадує ся і в Скандинавії, Латинські писателі писали: Vithungi, Vittingui, Vites.

²⁾ Божества Славянъ, ст. 221—223.

розвинений і популярний культ того бога в руских землях за поганьських часів“.

З опису Троянської війни у Гомера найлучше можна пересвідчитися, що Арес тоді уважався ще богом для Греків чужим. В війні допомагає Арес Троянцям і їх союзникам, Тракам, а вступає всюди ворожо супроти Греків, котрих і сам побиває і другим побивати наказує. Чи-ж міг би в такий спосіб поступати Арес, еслиби був національним богом грецького народу?

Сам Гомер відносить ся до Ареса досить неприхильно, зове его нелюбим сином Зевса, кровопийцею і мордовником, сказаним яросливцем. На боєвищах біситься Арес мов дикий кінь, кричить проразливо акби тисячі людей горлали разом, сліди его ознаменовані трупами і ранами. Поляглим ворогам здирає з тіла що-найкрасні зброї, собі на власність і для любої пихи.

Не такою у Гомера являє ся Паллас Алена, богиня воївна Греків. Она найлюбіша Зевсови, допомагає в війнах Грекам, а Ареса завсїгди уміє побідити.

У Гомера Арес названий героєм, красним з лиця, сьвіжим, а до того великаном, що собою вкрити мігби сїм мортів землі. В руці держить Арес ратище, а на рамені его великанський щит. Він має власний візок і прекрасні коні, котрими їздить воздуhamи — з неба на землю і з землі до неба. Воює звичайно на переді свого народу і ніколи на кони, лиш як піхотник. Окриває ся обляком, щоби не бачив его ворог. Воїнів загроває до бою, прийнявши на себе постать чоловіка, звичайно постать якого-сь знаного народови вождя.

Наведу деякі пригоди Ареса, як їх описав Гомер. Мало в них буде трацких віровань, бо цілю Гомера єсть понижуванє Ареса і трацких богів, а за те славленє богів і героїв грецьких.

В V-ій пісні Іліади розказано, як два великани спіймали раз Ареса і закували его в тяжкі кайдани. „Богиня Діона мовить до Афродіти: Вже багато з нас, мешканців Олімпу, терпіло від людей. Терпів і Арес, коли братя-великани, Отос і Ефіяльт, наклали на него окови. Тринадцять місяців пролежав Арес, тяжко закований, в залізній темниці. Був би и загиб там, якби не мачоха великанів,

що про все донесла Гермесови. Сей потайком викрав Ареса, саме в пору, коли вже ему не ставало духа, бо грізні окови поборолі всю силу его“.

В сій-же пісні говорить ся ще о Аресї, як він, принявши по-стать трацкого вождя, захоочує Троянців до бою. Гомер повідає: „Сказав Аполльо до Ареса: Слухай, Аресе, мордовниче, кровю оба-грений, розгромнику мурів! Добре би ти учинив, якби з боєвища усеунув Діомеда, що, бач, і з самим Зевсом до борби готовий! Він Афродіту зранив при згибі руки і на мене накинув ся немов демон який. Сказав так Аполльо і сідає на щиті Періаму. А лютий Арес перебігає ряди Троянців, всіх захоочує до бою. Постать приняв він на себе Акаманта, вождя Траків, і так кликнув до синів Прияма: Як довго дозволите ви Ахеям мордувати ваш нарід? От лежить на боєвищі муж, що его на рівні славимо з божеским Гектором — ле-жить герой Еней, син великодушного Анхиза... Нуж наперед! висво-бодім з боєвої товпи тіло шляхотного товариша! І кинуло-сь військо наперед, а лютий Арес, помічник Троянців, в ніч окрив борбу і сам перебігає від ряду до ряду, всюди наминаючи і поміч подаючи. Троянців оживила відвага. Бач, як з криком кидає ся на ворога Гектор, а за ним в слід хоробрі троянські війська. На передї ступав сам Арес, грізне ратище двигаючи в кремезних руках. Він раз по-перед Гектора ішов, то ступав знов слідком за ним“.

Дальше оповідає Гомер о тяжкім зраненню Ареса, споводованім Атеною. „Каже богиня Атена до Діомеда (грецького героя): Не бій ся, серцю мому наймилїйший, ні Ареса ні іншого з безсмертних богів, бож сама я перебуваю в поміч тобі. Поперед всего наверни екоронадні свої конї супроти Ареса і завдай рану ему, зовсім не лякаючи-сь того божевільника, яросливця... І зараз сама Атена сідає на стільчику побіч Діомеда, горячо бажаючи борби; букові оси візка аж трїщали, подаючи-сь під тягаром грізної войовниці-богинї. Атена взяла до рук батіг, потягла за повіді і прямо устремила-сь на Ареса. Наблизила-сь до Ареса саме тоді, як він здіймав зброю з хороброго Періфанта, котрого лиш-що недавно позбавив життя. Узрівши поперед себе Діомеда, Арес зараз кидає лискуче ратище поверх возового ярма, просто на противника. Але Атена, надівши на себе шолом, щоб не пізнав єї Арес, хопила рукою за ратище і трнула ним

в бік, поза візок. Тоді Діомед підняв своє ратище, а Атена направила його в сам ділок Аресового живота. Ратище було добре вимірене, влучило і роздерло красну шкіру бога. От і завив збройний Арес, немов заголосило дев'ять або десять тисяч людей серед бою. Велика тревога обняла і Ахеїв і Троянців, всі злякали-сь на той проразливий ревіт. І зараз Арес оповився облаком і унісся до святих вишин Олімпу. Ту засів коло Зевса-громовника, сумний в серці і вказуючи на божеску кров, що лилася з рани, став жалувати себе перед батьком богів. Хмуро глянув на Ареса Зевс, кажучи: Перестань вже раз з своїми зойками! Тебе з всіх олімпійських богів найбільше я ненавиджу, бо тобі все сварка на умі, війни та усобиці. У всіх вдався ти в матер, що також все недобра, сварлива, упряма, лиш з трудом уговтати її можу. Але мені годі дивитися довше на твої болі, бож і ти роду мого. Якби інший бог був твоїм батьком, зухвальче, вже давно лежав би ти в глибинах-пропастях поза сьм світом... Так сказав Зевс і закликав лікаря, щоб загоїв Аресови рану. Сей поклав на живіт умиряючий бальсам і Арес виздоровів, бо не судила-сь йому була доля смертних людей. Відтак Геба викунала його, наложила на него красні одежі і вже Арес знов засів побіч Зевса-громовника, знов зухвалий та радий“.

В XXI-ій пісні Іліяди, де описана бійка межі богами, оповідає Гомер про повторне зранення Ареса. „Межі богами безмірна, негмонна неприязнь, всім заворушило-сь серце в груді. Воздухами чути немов гримоти які, гук несе ся далеко землею. Почув се Зевс, що сидів на престолі, на вишинах Олімпу, і вельми зрадувало ся його серце, коли побачив, як боги готовили-сь до боротьби з собою. Перший Арес, розгромник мурів, двигнувся наперед і кинув ся на Атену з ратищем в руці. Гей ти, безстидна мухо, — кликнув Арес до Атени, — се-ж ти напустила богів до бою! Чи забула вже, як колись Діомеда підтровоила на мене, щоби ратищем пробив мене, і як сама те ратище направила на мене і зранила красне моє тіло? Ось тепер заплата тобі за всі провини! — і за сими словами вдарив мордовник Арес ратищем на Атену. Але Атена в час відхилилася і вхопила рукою за полевий камінь, темний, шереткий, великий, що його старинні люди поставили там яко границю рілі. Тим каменем влучила Ареса в шию. Повалив-сь Арес долі, покриваючи собою сїм мортів

поля, ціла его зброя затріщала, а волосє покрито ся пилом. Приступила зараз до него Афродіта и взяла за руку, але сей тяжко лиш стогнав, ледви дух єму вернув ся. Коли побачила Алена, що Афродіта Ареса веде з собою, зараз кинула-сь за ними в погоню. Дігнала — і могучою рукою замахнувши-сь вдарила Афродіту в груди, аж їй і серце омліло і коліна. З радістним окликом хвалила-сь тепер Алена: Так учиню кождому, хто лиш помагати відважить ся Троянцям а борювати буде Ахеїв. Шкода, що опізнала ся мєсть моя, а то вже давно була би знищена Троя, знищені були би пишні будівлі величнoго того гóрода...

В VIII-ій пісні Гомерової Одиссеї розказана одна любовна пригода Ареса, але досить баламутно. Афродита, що в Іліяді названа сестрою Ареса, виступає в оповіданю Одиссеї яко его любовниця, хоч була она заразом жінкою „кривого бога“ (Гефеста). Наводжу той уступ після українського перекладу Одиссеї, доконаного П. Байдою, а виданого редакцією львівської „Правди“.

..... Почав кобзар під кобзу сьпівати
 Дивнoю пісню про тайну любов Афродіти й Ареса,
 Як они спершу зійшли-сь собі нишком в палатах Гефеста,
 Скільки надбав їй дарунків Арес і як потім беззачестив
 Ліжко Гефеста, і як то підглядав їх Геліос Сонце,
 Що они вкупі лежать — і Гефестови дав про те звістку.
 Отже Гефест, як почув оту звістку недобру, негарну,
 Зараз пішов в свою кузню замисливши добру ім кару;
 Молот і клепало зладив, огню роздув в грани й парівав
 Дроту такого мідного, що певно по вік не порве ся;
 Потім як викував ланку на Ареса Гефест сердитий,
 Зараз пішов у ванькір, де его любе ліжко стояло,
 Тай перепутав кругом усе ліжко, мов сїткою, дротом;
 Понависало із стелї до ліжка тих сїток богато
 Як паутиня, тоненьких таких, що й ніхто не розгледить,
 Навіть і боги блаженні! так хитрую штуку спорудив!
 А покінчивши оту западню кругом ліжка, прикинув-сь,
 Ніби-то їде у Лемнос, у город великий, багатий;
 Він отой гóрод любив, як ніякого іншого в сьвіті.
 Та не дрімав задаремно і Арес
 Тільки довідав-сь, що славний коваль, бог Гефест, з дому линує,
 Зараз пішов у Гефеста прєшншні палати-сьвітлицї,

Щоб з Афродітою там себе любощами вдовольнити.
 Ся-ж повернувши недавно від батька свого Кронієнка,
 Дома сиділа сама. Отже Арес війшовши в палати,
 Стиснув їй руку, назвав поіменно і так їй промовив:

„Серце, голубко! ходім лиш на ложе та вкупі спочинем:
 „Дома Гефеста, я знаю, нема: він тепер вже наневно
 „В Лемнос далекий прибув до тих Сінтіїв дикоголосих.“

Так він сказав, а їй теж захотілось у купі побути.
 От полягали обоє на ложе й заснули, а сїти
 Сковані хитро Гефестом, так їх навкруги обмотали,
 Що ні піднятись не можна було і ні поворухнути-сь:
 Тільки тоді й догадали-сь они, що втекти їм не можна.
 Тут підступає до них вже сам славний коваль наш кульгавий,
 Що вже вернув ся до дому і їхати в Лемнос не думав;
 Гелїос, бачите, підстерегав тай подав єму звістку.
 А повернув ся Гефест до господи з тугою на серци,
 Став на порозі й від страшного гніву увесь затрусив ся.
 Чуло і грізно почав він кричать, щоб боги всі почувли:

„Батьку Зевесе і ви, всі блаженні безсмертні боги!
 „Йдїть-но сюди, щоб побачити сьмішну, невідану штуку!
 „От як мене, що калїка я, Зевса дочка Афродіта
 „Всігди безчестить, а Ареса любить собі розбишаку,
 „Бо він красивий та бистрий на ноги, а я то кульгавим
 „Так і родив ся, а винен в калїцтві моїм не хто другий,
 „Тільки родителї: їм то не слїд було мене родити.
 „От подивіть ся, як смачно обоє собі спочивають,
 „На моє ложе забравши-сь. Дивлю-сь я, а серце холоне!
 „Тільки шкода: не прийде ся їм більше оттак спочивати,
 „Дарма, що люблять ся дуже! відхоче ся сну їм такого!
 „Будуть обох їх сї сїти у купі на ліжку держати,
 „Поки не верне назад менї батько усего посагу,
 „Що я колись єму дав за дочку сю пєбооку, безетидну“.

Так він сказав, і зібрали-сь боги до палати Гефеста;
 Першим прийшов Позейдбн землевладця з Гермїєм посланцем;
 Потім Аполлїон, що дїлеко з лука свого стрїляє,
 Лиш всі богинї зістали ся дома, бо, бачте, стидали-сь.
 Боги, подателї благ, поставали собі за порогом,
 Глянувши та до одного всі зó емїху аж покотили-сь,
 Взірвши, як хитрую штуку зробити Гефест умудрив ся.
 А хтось із них так почав говорити до свого єусїди:

„Дїло недобре — невдачне: плохий ели догонить прудкого.
 „Так і тепер от Гефест. Він кульгавий, а Ареса злапав,

„Хоч між усіма богами Олімпу той Арес найшвидший.
 „Все то дотепність та розум, а той за свій блуд поплатив ся.“

Так говорили помежи собою безсмертні тихенько,
 А бог Аполлон, син Зевса, у шутку сказав до Гермія:

„Ну, Зевесенку Герміє, посланче, подателю щастя!
 „Може-б і ти захотів, щоб скрутить тебе мідяним прутом,
 „Тільки щоб спати опобіч хорошої міг Афродіти?“

Гермес, посланець богів, на се Аполлонови мовив:
 „О Аполлоне! коли-б справді стало ся те, що ти кажеш,
 „То хай мене окрутили-б у-трое мідійшії пруті,
 „Хочби на мене дивили-сь боги, дивили-сь богині:
 „Я собі спав би опобіч хорошої та Афродіти!“

Так він сказав; засміяли ся з того боги невмирущі,
 Тільки оден Позейдón не сміяв-сь, а просив все Гефеста,
 Щоб той уважив на него та випустив Ареса з сїти.

І, підступивши близенько к Гефесту, почав так казати:

„Випусти! я поручаю-сь за него! усе, що ти хочеш,
 „Він заплатить, а боги невмирущі най свідками будуть.“
 А Позейдóну на сев кульгавий коваль так промовив:

„І не проси в мене сего, державцю землі, Позейдóне!
 „К чорту порука, котру хто дав за нікчемця лихого!
 „Чим же і як зобов'язу тебе, щоб сплатив менї окуп,
 „Як від заплати ухилить ся Арес, добувши ся з сїти?“

Знов Позейдón, потруситель землі, так Гефестови мовив:
 „Слухай, Гефесте! коли тобі Арес не зложить оплати
 „І втікне на лихо, то сам я тобі заплачу все дочиста!“

От після сього кульгавий і славний коваль вже згодив ся:
 „Ну, тепер — каже — не можна й не слід вже тобі відказати.“

Сеє сказавши, Гефест свою сїтку штудерну розпнував;
 Тії-ж обов, лиш тільки позбули ся сїти міцної,
 Скочили раптом, і зараз же Арес до Тракії драннув,
 А усміхлива вго Афродіта до Кипру удала-сь.
 Там в неї олтар стояв і на нїм всїгди ладан курив ся;
 Там вї Грації вмили і маслом натерли пахучим,
 Божеским, як то звичайно безсмертних усіх натирають,
 Сукню на неї таку надягнули, що любо дивити-сь.

Культ Ареса процвітав в різних сторонах Греції: в Аттіці, Аркадії, Тессалії, Беотії; в останніх двох краях народні герої

уважали ся в старину навіть синами Ареса¹⁾. Появ то дуже значущий. Аркадія, Тессалія і Беотія були краями, де жила численно трацка людність²⁾ ще і в історичних часах, де були навіть самостійні трацкі королі³⁾ і трацкі сьвятині. От же за посередництвом тих Траків-автохтонів перейшов з часом культ Ареса і до напливової людности, до Греків.

В Атенах був Арес в великім почитаню. Від єго імени пішла і назва „ареонаг“ (лобне місце, кроваве судище); а недалеко ареонагу стояла сьвятиня того бога і в ній єго статуа. І тут культ Ареса переняли Греки від Траків, бо Атенці, як і взагалі переважна часть людности в Аттиці, уважали ся в старину племенем трацким⁴⁾. Греки були там людністю пізнійшою⁵⁾, напливовою, а в значній части були они потомками винародовлених Траків.

3. Трацкий бог Діо (Діониз).

Межи богами Тракії наводить Геродот на другім місци Діониза. Славна в старину сьвятиня того бога находила ся на північ Македонії, в горах Родопских, де нині живе болгарске племя Помаків. Геродот жителів тих гір зове від узброєня Сатрами⁶⁾, Тукидид зове їх від культу головного бога Діями. Звістка у Геродота така⁷⁾: „Трацкі племена, що жили при морю, товаришили Ксеркесови (в часі війни єго з Греками) на кораблях; інші, в середині краю — винявши Сатрів, — мусіли іти за ним пішо. О скільки знаємо, тоті

1) Preller, Griechische Mythologie, Berlin 1889, ст. 343.

2) Dr. Fligier, Praehistorische Ethnologie, ст. 29—31, 33—37, 45—46.
— Чертковъ „Пелазго-Θρακійскія племена“, ст. 1—2.

3) Страбона географія, кн. IX. гл. 3.

4) Dr. Fligier, ст. 37—39. — Diefenbach, Origines Eur., ст. 60.

5) Геродот, кн. I. гл. 56. — Vel. Paternulus, Hist. Rom., lib. I. cap. 3.

6) Сатри носили короткі мечі. В рускій грамоті молдавского воеводи Стефана з р. 1490 приходить слово „спатар“ в значеню „мечник“ (Литературний Сборникъ зъ р. 1885, ст. 179); в альбаньскім язичі „сатър“ означає „ніж“ (Dr. Hahn, Albanesische Studien, ст. 242).

7) Кн. VII. гл. 110—112.

Сатри не були доси нікому підвласні; аж до мого часу они, одні з посеред Траків, були завсїгди свобідні. Замешкують високі гори, покриті всїляким деревем і снігами, в війні зачисляють ся до най-хоробрїйших. В посїданю їх находить ся оракул Дїониза, уміщений на найвисших горах. Служителї сьвятині, також з племени Сатрів, зовуть ся бесами (бісами)¹.

Тукидид, сучасник Геродота, але літами молодший, написав історію війни пеллопонескої і атенської, в котрій згадує і про жителїв Родопи. Слова єго дуже важні, бо був він потомком королевської трацької родини, проте добре обізнаний з тамошними відношеннями. Про Сатрів пише він так¹): „Траки-гірняки, нарід свобідний, зовуть себе Діями; они узброєні в короткі мечі і по найбільшій часті замешкують гори Родонські.“ І Тацит знає про Діїв; він їх називає сильним народом (Dii — *valida natio*), але додає, що задля лихого узброєня і незгоди межи вождями не могли они устояти ся супроти римського оружя²).

Від бесів, служителїв при сьвятини Дїониза, часто і весь нарід звано Бессами. Пліній говорить о численних назвах Бессів (*Bessorum multa nomina*), а одно їх племя називає *Diobessi*³).

О сьвятини Дїониза в Родопських горах пише *Curtius Rufus*⁴) на підставі реляції Светонія: В Тракії, де воював Александер Великий, єсть сьвятий гай, посьвящений Дїонизу; він з давен-давна в почитаню тамошних народів. В тім гаю Александер, після варварського обряду, принїє жертву богови, а коли в сьвятини вляв вина на олтар, бухнула сильно поломінь, уносячи-сь понад вершок сьвятині; здавало ся, що поломінь несе ся до самого неба. Всї казали, що се явище віщує славу Александрови, славу, що сягне аж до небес. В тім віруваню укріпили-сь люди тим більше, що в однім трацькім місті, де родив ся Орфей, статуа того-ж Орфея вже від довшого часу страшно прїла. Чудо се пояснив оден знахар-віщун кажучи, що як Орфей тепер прїє, так небавком всї живучі поети прїти ста-

¹) Кн. II гл. 96.

²) *Cornelii Taciti Annales*, lib. III cap. 38.

³) *C. Plinii Secundi Historia naturalis*, lib. IV cap. 11.

⁴) *Q. Curtii Rufi De rebus gestis Alexandri magni*, lib. I cap. 11.

нуть, бо не будуть в силі описати всіх будучих славних чинів великого Александра.

Святинню Діониза, в котрій молив ся Александер, описав дещо ближше Макробій. Він каже¹⁾: „В Тракії уважають Діониза і Сонце за те саме божество. А Діониза обходять дуже велично; в честь його збудована і посвящена святиня на горі Зільміс, видом кругла і з отвором по середині даху. Круглість святинні наслідус образ Сонця, отвір по середині даху зроблений на те, щоб падало світло до середини“. Будова святини з отвором в даху поясняє нам, яким способом поломінь могла була з олтаря унести-сь понад дах в часі, коли Александер приносив жертву Діонизови.

В Греції уважали ся Теби яко родинне місце Діониза²⁾. Матерію бога була Семеля, земна богиня Беотів³⁾.

Треба мати на увазі, що Беотія wraz з Тебами заселена була початково племенем трацким. Посвідчають то не лиш давні географи, як Страбон⁴⁾, але також і старинні традиції Греків, після котрих Траки в Беотії будували міста і заводили культ своїх муз⁵⁾.

Назва земної богині Беотів, Семеля, була трацкою, а тим самим славянською. Діодор⁶⁾ слово „семеля“ толкує через *ἡ γῆ*, отже Семеля = земля (Греки звука **з** в своїй бесіді не мали, тому заступали его звичайно звуком **с**).

Трацкий Діониз звав ся властиво Діо; додаток „низ“ (в грецким *νῖσος*) пішов з того, що той бог по своїм народженню виховував ся в Тракії на долині Низа (інші казали, що то була не долина, але гірська печера).

Гомер згадує про гору Низу в Тракії⁷⁾; він зове її святою, очевидно задля пробування там Діониза, і оповідає, як трацкий король

¹⁾ *Saturnaliorum lib. I cap. 18.*

²⁾ *Preller, Griechische Mythologie* (видане з р. 1860), т. I ст. 521.

³⁾ Гл. Флґґієра „*Praehist. Ethnologie*“, ст. 35.

⁴⁾ Кн. X гл. 3.

⁵⁾ Гл. Флґґієра „*Praehist. Ethn.*“ ст. 35.

⁶⁾ *Bibliotheca historica, lib. III cap. 62.* Гомер (XII-а пісня Іліади) і Діодор пишуть Семеле; старший від Діодора Піндар (з V-ого віку перед Хр.) писав правильніше: Семеля.

⁷⁾ Іліяда, VI-а пісня, стихи 129—140

Лікурї, що панував над Едонами, гнав на горі Низа за мамками Діониза, бючи їх без милосердя, за що ослінив єго громовладний Зевс.

Трацка назва „Низа“ находити знов пояснене лиш в славянським язичі. Долина Низа находила-сь при морю (Діониз перед Лікуріом лиш через те уратував ся, що скочив до моря), а приморські подоли зовуть ся у Славян загально низом, низиною, понизєм або низовєм. І для гірскої печери назва „низ“ була би відповідною.

Преллер пише в розправі про Діониза: „Der Name des Dionysos wird am besten durch eben dieses Thal, den Ort seiner Jugend und seines verborgenen Heranwachsens, erklärt, so dass er also eigentlich der Zeus von Nysa wäre, der Zeus einer thrakischen und asiatischen, dem kretischen Zeusdienste verwandten Religion, welcher als Personification des jährlichen Naturlebens geboren wird und stirbt, zu einem Gotte und dem Sohne des hellenischen Zeus geworden“.

Що властива назва того трацкого бога була Діо, видно і з того, що жителі Родонських гір, де була головна євѣтанія Діониза, звали себе від іменн бога Діями або Діяками (потомками Дія). І беотські Траки виводили себе від Дія, не від Діониза. Видно то з мітологічних генеалогій, що довгий час переховували ся в традиції народу і поетів; в них сказано, що Беотос, праотець народу, родив ся в палатах Дія¹⁾.

Трацкого Дія мусимо зовсім на рівни ставити з грецьким Зевсом а римським Юпітером — се найлучше виказує ся з епітетів, які надавано тим богам. В Греції Зевс звав ся „Елєвтерос“, у Римлян Юпітер і Бакхус звали ся Liber, а трацкий Діониз звав ся „Сабадій“. І не-фільолью відгадає легко, що Сабадій²⁾ єсть славянське

¹⁾ Flieger, ст. 35. Після Флігєра (ст. 49.) островець „Дія“, побіч Крети, названий так від трацких Діїв. Другий острів єгейського моря, нинішній Наксос, звав ся в глибокій старині також Дія — від культу Діониза, котрий завели були Траки в часі свого 200-літнього пробування на тім острові. І ті назви островів посьвідчають, що не Діониз, але Діо була властива назва бога.

²⁾ Пишуть Сабазий і Сабадій. Dr. Roessler в розправі „Das vorrömische Dacien“ (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in

слово свобода¹⁾, якби перетолковане латинського Liber, а грецького Ελευθερος. Пісні сьпівані в честь Сабадія були веселі, сьміховинні, стояли в звязи з обходом виноградного сьвята; думаю, що і то не простий лиш припадок, що подібні веселі пісні і доси у Русинів зовуть ся сабадашками²⁾.

З назвою Сабадій стоїть в звязи обряд падення сьвято-Іваньского (купального) огню, званий у деяких Славян (а також в наших горах) собіткою. В народних піснях верховинців, як каже Головацкий в „Баснословію“, згадує ся і доси „Грім-Собота, гора висока“ — очевидний намек на яку-сь у давних Славян сьвяту гору. А гори того імени подибують ся дійсно в Славянщині. Дітмар Мерзебургский згадує в VII-ій книзі своєї хроніки про гору Собот, на котрій шлєскі погани честь віддавали Зевсови (нині ту гору зовуть шлєскі Німці „Zobtenberg“). Також недалеко Броцлава находить ся гора, звана давнійше Поляками Собіткою, а нині Німцями „Zobten“³⁾.

Бог Діо (Дій) знаний був і пізнійшим Славянам, особливо полудневим. Фамінцин повідає⁴⁾: „Імя Дія ми подибали в рукописи, що носить сліди полудневого, болгарского походження. Дій наведений там на ряду з первостепенними славянськими богами. Іменно читаємо в Словѣ и откровеніи св. Апостолѣ: „Мняще боги многы, Перуна и Хорса, Дія и Трояна и иніи многы. И тако прѣлѣсть вниде въ челоуѣки, и до сего дне есть в поганыхъ. Говорять: ово суть боги небесніи, а другіи земніи, а другіи польстїи (полевї), а другіи водніи“.

Wien, 1864, ст. 364 і 366) уважає назву Sabadius правильнішою. У Аппіана (Римська історія, кн. XII гл. 79) згадує ся про знатного Скита, що звав ся Собадак.

¹⁾ Після Мікльошича „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen“ ст. 332 в слові „свобода“ звук **в** є вставний; властива форма слова є „собода“. Деякі Греки, нерозуміючи по трацки, уважали Сабадія за одно з богом Жидів, вказуючи на вирази: Sabbath, Sabaoth.

²⁾ Словар Желєхівського під словом „Сабадашки“.

³⁾ Гануша Славянська мітологія, ст. 204.

⁴⁾ Божества Славянъ, ст. 36 і 125. Божества Перун, Хорс і Троян подибують ся головню в поганській Руси, тому і Дій не буде виключним богом лиш полудневих Славян.

В „Словѣ о томъ, како первое погани, суще языци, кланялися идолом“ находимо отсї слова¹⁾: „Словѣни по святомъ крещеньи Перуна отринуша и Христа Бога яшась, но и ноне по украинамъ молять ся єму проклятому богу Перуну, и Хорсу, и Мокоши, и Виломъ, и то творять отай... Отмещемся нечестивыхъ жртвъ, Дієва служенія и кладенія требъ... Тѣмъ же богомъ требу кладуть и творять словенскый языкъ: Видамъ, и Мокошы, Дивѣ²⁾, Перуну, Хрѣсу... и огневи Сварожичю молятся“.

Наведені місця доказують рішучо, що культ Діа (Зевса) був і деяким Слав'янам знаний, дістав ся їм в уділі яко спадщина по Траках.

4. Бог сонця — Білбог (Аполльо).

Межи головними божествами Тракії Геродот не наводить Сонця, а лиш згадує про богиню місяця. Однак з того годї заключати, що Траки не обожали сонця, або що они місяць ставили понад сонце. Таке поняття не мало би зміслу, бож звістна річ (і старинні Греки самі то посвідчали), що культ сонця був найстаршим у народів, а інших богів лиш з часом собі потворено. Після думки Плятона перші жителі Греції (перед приходом Геленів) обожали лиш сонце, місяць, землю і зьвізди³⁾.

Мовчанє Геродота про культ трацкого Аполльона дає ся тим оправдати, що за часів Геродота майже вся Тракія, від Етейского моря по Дунай, находила-сь під панованєм Одризів⁴⁾, а у них був верховним богом не Аполльо, лиш Діониз. Одризи через кількасот літ — аж до часів Христа — вели неустаючі, часто завзяті борби з Бессами (Діями) о посіданє сьвятинї Діониза в Родопских горах.

¹⁾ Там-же, ст. 36.

²⁾ Як видно з попереднього тексту, слово „Дивѣ“ поставлено ту хибно місто „Дієви“.

³⁾ Пор. Чертковъ, Пел.-Фрак. племена, ст. 16 (в „Примѣчаніяхъ“).

⁴⁾ Року 429 пер. Хр. на чолі Одризів і всеї Тракії стояв король Сітальк; північну границю єго держави становив Дунай, а полуднево-західну ріка Места на пограничю Македонії. Сітальк був сучасником грецких істориків Геродота і Тукидида.

Лиш при помочи Римлян удало-сь їм вкінці дійти до наміреної ціли.

Північні Траки (Гети) і Траки в старинній Македонії та в землях, де пізнійше осіли Греки, визнавали верховним своїм богом не Діа, але Аполльона (Білбога). Так отже, з релігійного погляду, ділили-сь Траки на дві великі вітви:

- 1) Дії або Діяки (головно Бесси і Одризи) — поклонники Діа;
- 2) Пелясги (як їх звали старинні Греки) — поклонники Аполльона.

(Аполльо не був зразу богом грецким.)

В Іліяді Гомера Арес і Аполльо завсїгди стоять і борють ся по сторонї Троянців і Траків, а виступають з найбільшим завязєм супроти Греків. Є то дуже важна обстанова. Сонце у всіх народів уважало-сь божеством добрим, опікунчим — народи навіть свій початок виводили від сонця, звали ся єго „дітьми“ або „внуками“. Якже-ж міг би Аполльо, если був богом Греків, помагати ворогам до нищення і убивання власного народу?

В Одиссеї Гомера виступає побіч Аполльона також і Гелїос, але сей є противником Ареса, доносить Гефестови про любові, які жена Гефеста веде на тайних сходинах з Аресом. Виходить з того, що лиш Гелїоса, не Аполльона, уважати треба найдавнішим і властивим богом сонця у Греків.

Подаю важнійші місця з Іліяди Гомера, для оправдання, що Аполльо в Троянській війні стає завсїгди по сторонї Троянців і Траків, а виступає ворожо проти Греків.

(IV-та пісня.) Коли Одиссей накинув ся люто на Троянців і вже самого Гектора змусив до відвороту, розгнівав ся дуже Аполльо, що з вишин Перґаму придивляв ся нетерпеливо борбі. Він став заохочувати Троянців до дальшого бою, кличучи від сторони міста: „Назад у війну, Троянці! Не уступаєте з боєвища — чейже Ахеїв тіло не з каменя збудоване ані з зелїза, не відскочить від него ваше, з міді уковане ратище!“

(V-а пісня). Енея, такко раненого, оповив Аполльо серед боєвища темним облаком, щоб вороги не пробили і так вже майже неживого героя. Але завзятий Діомед, хоч бачив Енея на руках Аполльона, таки не убоївся великого бога, бо все бажав смерті Енея, бажав поїсти его лискучу, дорогу зброю. Тричи напер він на Енея, тричи ослонив сего лискучим своїм щитом Аполльо. Аж коли в-четверте напер сильний мов демон Діомед, погрозив ему Аполльо: „Стережи-сь, Діомеде, і забирай ся звідси! Не важ ся ставити на рівни з богами, бо не однакого роду є безсмертні боги, а люди, що по землі ходять!“ Сказав так бог і Діомед подав ся назад, боячи-сь гніву далекостріляця Аполльона. Тоді виніс бог тіло Енея з побосвища до сьвятого Періаму, там де на горі стояла Аполльона сьвятиня. Там Аполльо віддав Енея в опіку своїй матері Леті і своїй сестрі Артеміді і лічили обі богині недужого в пресьвятім місці, даруючи его силою і величністю. А тимчасом, щоб змилити Ахеїв, Аполльо сотворив фітуру, у всім подібну до Енея і з такою-ж зброєю. І о тую фітуру вела-сь тепер дальша борба між Троянцями а Ахеями.

(XV-а пісня). Аяс з всеї сили влучив каменем Гектора, і сей не міг вже задля віднесених тяжких ран брати дальшої участі в борбі. Ему в поміч прийшов Аполльо, уздоровив его (бо сам був знаменитим лікарем) від побоїв і знов заохочував до бою. Сам бог, з лискучим мечем в руці, оповитий облаком, ступав поперед Гектора і помагав до побіди. Ахеї лишили боєвище і утікаючи крили ся до своїх кораблів.

(XVI-а пісня). Ахеї під проводом Патрокля були би вже заняли Трою, але Аполльо станув на укріпленій башині і боронив приступу до гóрода. Тричи намагав ся Патрокль видрапати ся на мури, але за кожним разом відпер его Аполльо; вкінці на грізний поклик бога Патрокль заперестав дальшого напору на гóрод. От тоді Аполльо прийняв на себе постать Гекторового вуйка, що був Трак родом, і сказав до Гектора: „Тепер добра пора, наверни коні просто на Патрокля, а я наділю тебе славою“. За тими словами удав ся Аполльо в сам вир війни. Патроклеви вибила послідна година. Его надбав грізний Аполльо посеред завзятущого бою, але не пізнав его Патрокль, бо бог наблизив ся до него оновитий густим воздухом. Позад станувши, Аполльо ударив Патрокля в плечі долонею правиці

так сильно, що єму аж потемніло в очах. Відтак з голови здрулив єму Аполльо прибістю стіжковату і она з бренькотом скотила ся в долину під кінські ноги... Се замітивши, Гектор підступив до Патрокля, пхнув єго оскеном понизше живота і на скрізь проколов єму тіло. Патрокль з лоскотом упав на землю. Послідні слова єго були: „Не ти поборов мене, лиш ворожа доля і Лети потомок, Аполльо. Хочби 20 таких, як ти, наперли на мене, всі би згинули перевагою мого ратища. Але зятям собі добре: вже і ти не пожиеши довго, вже побіля тебе смерть стоїть на поготові, згинеши від руки Ахилля...“

(XXI-а пісня). Описана бійка богів. Боги грецкі (Атена, Позейдон, Гефест) виступають проти богів трацких (Арес, Аполльо, Афродіта, Артеміда). Найбільше лютує Атена. Позейдон визиває до борби Аполльона, але сей відповів: — З братом мого батька бити ся не хочу. Для любого супокою не буду дальше помагати Троянцям, але і ти не помагай Ахеям — нехай Трояньска війна рішає ся людескими силами! А до Лети, матери Аполльона, сказав Позейдон: З тобою, з бабою, бити ся не буду. Коли вернеш до Олімпу, похвали ся там, що ти поборола мене!

(Що означає назва „Аполльо“?)

В по-Гомерових часах швидко став розповсюднювати ся у Греків культ Аполльона з всілякими, і трацкими і новопридуманими, обрядами. Аполльо заступив у Греків місце давного Гелїоса, котрий був богом меншого тільки значіння.

З розповсюдненєм культу Аполльона у Греків виробила-сь була в стариннім сьвіті і у самих Греків думка, що Аполльо єсть національним богом Греків, а інші народи лиш пізнїйше єго собі присвоїли. Тимчасом жаден Грек і жаден знаток грецкого языка, ні в старину ні тепер, не уміли і не уміють сказати, звідки у Греків взяла ся і що в грецкім язичї означала назва Аполльо¹⁾.

¹⁾ Виводять або від *ἀπολλύνω* (нищити) або від *ἀπιέρω* (повздержати). О послїднім виводї шкода і говорити, а що-до понятя „нищити“ досить буде

На мою гадку треба ту поступити іншою дорогою. Если в Ілїадї Гомера виступає Аполльо яко бог Троянців і Траків, то очевидно і назва бога не була грецкою. Єдине добре поясненє назви шукати треба в язичї Траків.

Сама форма Аполльо є більше книжкова, письменна; грецький нарід — а се для нас річ найбільшої ваги — уживав переважно форми Апелльон. Так звали того бога в Македонїї, в Дельфах, в Метарі, в Кретї, в азійській Памфілії, в Сиракузах і т. д. На старинних написях, найдених в Італїї, подібують ся форми: *Apello*, *Apellun*¹⁾.

Що-ж означають назви: Апелльо і Апеллюн?

„В області Аквілеї — пише Фамінцин²⁾ — на північнім березї Адриатицького моря, і в Норицї, знаний був Аполльо яко оден з головнїйших богів. Єго, як посвїдчають Геродіян і Тертуліян, звали там *Belis*, *Belenus*, *Belinus*. Гільфердінг вказав на те³⁾, що Белен або Белин був також головним богом італійських Венетів і що єму, як видно з найдених останків, посвящене було там дуже велике число пам'ятників, на котрих доховали ся написи: *Apollini Beleno*, *Beleno sacro*, *Belino sacro* і т. д.“ Після Гільфердінга і Фамінцина назви *Belis* і *Belenus* були славянські, означали те саме, що в пізнійших часах назви: Бѣль (читало ся: Бель), Бѣлунъ, Бѣлбогъ.

О руськім Белунї (Бѣлунъ) пише Фамінцин⁴⁾: „Въ Бѣлоруссїи сохранилось воспоминаніе о Бѣлбогѣ, въ лицѣ Бѣлуна. Это божество признается Бѣлоруссами источником богатства и милосердія. Онъ выводитъ изъ лѣса заблудившихся въ немъ путниковъ — „темно у лѣсѣ безъ Белуна“, говорятъ Бѣлоруссы; онъ помагаєть жать на нивахъ, а о человекѣ, котораго посѣтило счастье, говорятъ: „мусїтъ

вказати на те, що Сонце всюди уважало ся божеством добродїйним, подателем щастя і радости людям. Слушно каже Прелер, обговорюючи пайновїйші виводи що-до назви Аполльона: „Auf Richtigkeit kann diese Ableitung so wenig Anspruch machen, wie die antiken“ (*Griechische Mythologie*, ст. 232).

¹⁾ Там-же.

²⁾ Божества древнихъ Славянъ, ст. 167—168.

³⁾ Древняя исторія Славянъ, т. II ст. 227—228.

⁴⁾ Божества др. Славянъ, ст. 141.

посябрів ся (подружив ся) з Белуном¹. Здѣсь образ Бѣлбога получивъ весьма ограниченный, деревенскій характеръ. Бѣлоруссы представляють Бѣлуна съ бѣлою (но не сѣдою) бородою, въ бѣломъ саванѣ, съ бѣлымъ посохомъ. О богѣ, снабженномъ бѣлыми атрибутами, соответствующемъ Бѣлуну или Бѣлбогу, знаютъ и Латини².

У деяких полудневих Траків — навіть у тих, що жили в землях, званих пізнійше Грецією — сонце називало ся Бела (Бѣль). В стариннім словари Гезихія при слові βῆλα сказано: „Так в Ляконії іменувало-сь сонце і взагалі сьвітло“³).

От і була би готова відповідь на поставлене горі питанє. В слові Апелльо початкове **а** єсть лиш приставним звуком (Греки любили додавати **а** в назвуку чужих слів), а позістале Пелльо відповідає згаданим вже трацко-славянським назвам: Бела (Бѣль) в Ляконії і Bel-is на написях в Аквілєї і в Нориці. Так само і назва Апелюн має приставне **а**; позістале Пелюн відповідає білоруському Белун і старинній назві Belinus на пам'ятникових написях в Нориці і в землі Венетів.

Вимова Пелльо місто Бело (Бѣль) була особливо в уживанню у Траків македонських. Там від віків все була людність мішана⁴) і вкінці витворило ся наріччє, котрим образовані люди навіть соромили ся говорити⁵). Саме так і язык македонських Греків, під впливом красних бесід, витворив ся в наріччє, з котрого інші Греки носьміхали ся⁶).

¹) Про трацку людність в Ляконії гл. Дра Флітієра „Prachistorische Ethnologie“ ст. 43—45.

²) Зразу мешкали в Македонії Траки і Ілїри; пізнійше часть Траків виселила ся до Малої Азії, а напливала людність нова, між котрою було і значне число Греків. Від часів Филипа і Александра Великого язык грецький став бути розговорним языком на дворах вельмож і королїв.

³) Перед Александром Великим жалував ся оден старий вояк, що Фільота, син Парменїона, насмїває ся з языка Македонцїв і що всіх, хто лиш говорить по македонськи, називає з погордою „Фриґами і Пафляґонцями“. Погордливі слова Фільоти служать доказом, що за часів Александра Великого македонська людність все ще була переважно трацкою (азійські Фриги і Пафляґони зачисляли ся до народности Траків).

⁴) Грецьке φ, θ, χ виговорювали македонські Греки як б, д, г. На таку вимову вплинула очевидно трацка бесіда, в котрій — як і в давній славянській бесіді — не мусїло бути звуків ф, в, х.

Що Траки в Македонії слово бел (бѣлъ) вимовляли „пело“, дає ся виказати на підставі дохованої у македонських Славян традиції.

Знаємо, що столицею македонської держави був гóрод Пеля; там особливо перебувати любив король Филип, там було і родинне місце єго сина, Александра. Чини королів Филипа і Александра Великого і нині ще бувають улюбленим тематом народних пісень у македонських Болгар. В одній з тих пісень сказано о Александрі між іншими, що він родив ся в „Бела града“. Коли спитано Болгарина-співача, щó се за Біл-город, він відповів¹⁾: „Белою (білою) землею звала ся в старину наша Македонія, а Бела була дуже великим містом, котре Филип виставив на імя Белого бога“.

Руїни давньої Пелі доховали ся дотепер в Македонії; Болгари зовуть те місце Белою (також Бялою). Веркович повідає²⁾ о тїм старім гóроді: „Дольнополенцы, а особенно живущіе въ окрестности Пазара, гордятся древнею столицею, т. є. городомъ Бѣлою (Бялою), отъ котораго уцѣлѣли только одна башня да стѣна вышиною в 5 аршинъ. У Пуливаковцевъ³⁾ существуетъ преданье, что они чистые Македонцы и потомки Александра Великаго“.

Вже і в середних віках македонська Пеля звала ся після нинішньої вимови: Бела (також Бела Церков). Томашек повідає в розправі „Miscellen aus der alten Geographie⁴⁾: „Bekanntlich lag Pella bei dem jetzigen Ala-kilissi. Ich bemerke, dass dieser Ort bei Anna Comnena (візантійська письменка) Aspraj Ekklesiaj (Біла Церков) genannt wird“.

Дохована у македонських Болгар традиція, що за часів Филипа Македонія звала ся „Белою“ землею, поясняє неодно, що доси незрозуміле було в старинній історії. Так н. пр. в давнім словари Гезихія слово *πελλας* толкує ся через „македонський“ — правдива загадка! Если-ж *πελλας* возьмемо в первіснім значеню „білий“, тоді

¹⁾ Dr. Leop. Geitler, Poetické tradice Thrakū i Bulharū, ст. 75--77.

²⁾ Описаніє быта Болгаръ, ст. 27.

³⁾ Дольнополенці і Пуліваківці — назви болгарських племен в нинішній Македонії.

⁴⁾ Zeitschrift für österreichische Gymnasien, 1867, ст. 699. Гл. також Гайтлера „Poetické tradice“ ст. 76.

все буде ясно. Македонська земля = Біла земля, отже „македонський“ = білий (πᾶλαιος).

На північ від давньої столиці Пелі¹⁾ находила ся в старину область, що належала до Македонського краю, а знана була під назвою Пеля-їонія. Жили в ній Пеля-їони — нарід, як видно з назви, уважаючий себе потомками Пеля (Бѣлбога). Болгарська традиція про македонську „Белу землю“ в головній мірі відносити ся мусить і до тої Пеляїонії.

(Для чого деяких Траків називано Пелястами?)

До назви Пельо (Бѣль) відношу і назву Пеляси. Так Греки, головню в часах ще перед Геродотом, називали тих Траків, що верховним своїм богом уважали не Дія (Діоніза), але Аполлона.

1. Пелястами²⁾ звано передовсім перших жителів Македонії, як посьвідчають Есхиль, Павзаній, Лівій, Юстин³⁾. Після Страбона першими жителями Македонії були Траки⁴⁾. Наведені в попереднім відступі погордливі насмішки Фільоти над македонськими „Фриґами і Пафліґонами“ також промовляють за трацкою народністю тамошньої людности. Все то докази, що македонські Пеляси а Траки були — той сам нарід.

2. Геродот повідає⁵⁾, що за его часів жили Пеляси в сусідстві Македонії, в області Крестонії (при ріці Стримон). Але-ж тих самих Пелясів в іншій місці зове він Траками. „Трацкий король, що

¹⁾ Cuno, Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde, ст. 359. Окрім міста Пелі була ще в Македонії, або недалеко на пограниччю, твердиня Пеліон (гл. Lelewel, Narody na ziemiach sławiańskich, кн. VI гл. 32).

²⁾ Назва Пелясів в історії і доси не вияснена. Думка Страбона (кн. IX гл. 1), що ніби слово „пеласіос“ перекинуто з грецького „пеларіос“ (бузько), не має розумної підстави.

³⁾ Гл. Cuno „Forschungen“, ст. 359; Diefenbach „Origines Eur.“ ст. 63. — Юстин повідає о Македонії: „Populus Pelasgi, regio Paenonia dicebatur.“ Пеонів зачисляно все до трацького племені. (Докладніші вісти про Пеонів зібрані у Lelewel-a „Narody na ziemiach sławiańskich, кн. VI).

⁴⁾ Страбона географія, кн. VII гл. 7.

⁵⁾ Кн. I гл. 57.

панував в крестоньскім краю — так пише Геродот¹⁾ — допустив ся дуже поганого чину. Він не позволив своїм синам воювати з Геленами, а коли ті не услухали приказу і прилучили ся до перського війська (за часів Ксеркеса), отець всіх непослушних синів велів осліпшити“. В стариннім словари Стефана Візантійського Крестонія також названа трацкою землею. Новий доказ, що (крестоньскі) Пелаяси а Траки були той самий нарід.

3. Як в Крестонії, так і в Аттиці жили по свідощтву Геродота²⁾ Пелаяси, тільки-ж з часом они перенародовили ся в Греків. Після Страбона першими жителями Аттики були Траки³⁾. Отже і ту Пелаяси = Траки. Розсліди етнологів також виказали несхитну правду, що Аттика була первістно трацкою землею⁴⁾.

Про Атенців каже Геродот⁵⁾: „Коли ще Пелаяси замешкували Грецію, були і Атенці Пелаясами“. В такий-же спосіб виражав ся о жителях Аттики і Атен географ Страбо, з тою тільки заміткою⁶⁾, що атенські Пелаяси звати ся мали Пеларгами, т. є. буськами, ніби для того, що они часто змінювали місце свого осідку. Але сам факт, що ще в історичних часах жили в Атенах численні Траки, що в Атенах віддавано трацкій Артеміді божеску честь і святковано велично її празник: виказує наглядно, що і ті атенські Пелаяси були Траками.

4. Пелаяси жили також в Пельопонезі, як посвідчає Геродот⁷⁾ і інші старинні писателі⁸⁾. Страбо каже⁹⁾: „Вже Гекатей з Мілету

¹⁾ Кн. VIII гл. 116.

²⁾ Кн. I гл. 56: „τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὼν Πελασγικόν, ἤμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἑλληνικόν, καὶ τὴν γλῶσσαν μεταμέθεε“.

³⁾ Кн. VII гл. 7.

⁴⁾ Dr. Fligier, Praehistorische Ethnologie, ст. 37—39. Між іншими пише Фліґієр: „Die Ortsnamen Attikas sind fast sämtlich ungriechischen Ursprungs. Vor allem sind es die Thracier, die als Urbewölkerung Attikas von den attischen Schriftstellern erwähnt werden. Auch die thrakische Artemis, dort Bendis genannt, wurde in Attica verehrt, wie noch in historischer Zeit ein Fest der Bendiden von den Athenern gefeiert wurde“.

⁵⁾ Кн. VIII гл. 44.

⁶⁾ Кн. IX гл. 1.

⁷⁾ Кн. VII гл. 94.

⁸⁾ Гл. Diefenbach, Origines Eur., ст. 56.

⁹⁾ Кн. VII гл. 7.

писав, що перед приходом Греків жили в Пельопонезі варвари. Пельоп був родом з Фригії і коли він з своїм народом осів в Пельопонезі, став той край називати ся по его імені¹⁾. Фригії, як годять ся всі давні писателі, були племенем тракким, отже і ту доказ, що пельопонескі Пелаяси а Траки були тим самим народом.

Етнологічні розсліди також виказують, що первісна людність Пельопонезу була траккою. „Fast sämtliche Ortsnamen des Peloponnes kehren in Thracien und Kleinasien wieder“, каже Др. Фліґієр²⁾ при обговореню пельопонеских місцевостей і тамошних старинних мітів.

Цікава-ж і сама назва „Пельопонез“.

Послідня часть слова „нез“ (в грецкім „несос“) є лиш пізнійшим грецким додатком для означеня острова. Властива назва краю була Пельопія; з неї утворили з часом місцеві жителі свого героя і предка Пельопа.

Після Софокля³⁾ Пельопонез звав ся зразу Апія. Те слово знане було давнійше і у нас (особливо на Поділю і Україні), бо земна богиня Скітів, як посвідчає Геродот³⁾, звала ся також Апія.

Культ Аполльона (Пеля) процвітав в Пельопонезі в повній силі і в первісній своїй чистоті ще перед приходом Греків⁴⁾. Від культу Пеля звав ся і край Пель-Апія або Пель-Опія⁵⁾, що на нашу нинішню бесіду значить „Біла (Білбожа) земля“.

Назви „Пелаяси, Пельопи, Пелятони“ утворили ся на підставі релігійних віровань народу⁶⁾ для означеня „потомків Пеля (Білбога)“. Се той самий появ, що подибуємо і у пізнійших Славян, а особливо у Русинів. Земля руска від культу Дажбога звала ся „Дажбожою зем-“

¹⁾ Praehistorische Ethnologie, ст. 40.

²⁾ Пор. у Фліґієра, ст. 40.

³⁾ Кн. IV. гл. 59.

⁴⁾ Preller, Griechische Mythologie 1887, ст. 247 248: „Am reinsten scheint sich die ursprüngliche Gestalt dieser Religion im Peloponnes erhalten zu haben. Der Gottesdienst des Apollon war dort vordorisch“.

⁵⁾ Назва очевидно скорочена з Пель-Апія.

⁶⁾ На релігійний початок назви здає ся вказувати і Гомер; він Пелаясів називає „божескими“: εἰς (Іліяда, X-а пісня, рядок 429; Одисея, XIX-а пісня, рядок 177).

дею“, а жителі тої землі, Русини, звали себе, як знаємо зі Слова о полку Ігоревім: „внуками (т. є. потомками) Дажбога“. І ту видно тожсамість і непроривну тяглість в понятях старинних Траків а пізнійших Славян.

В історії розрізнявати треба двояких Пелясгів. Ті, що жили в старинній Греції або на північ Греції (і також в Малій Азії), були майже виключно Траками. Пелясги, що в перед-історичних часах переселили ся були до Італії (н. пр. Тирени, Сікули), були племенами ілірськими. Їм надали Греки також назву Пелясгів, бо і у Іллірів було сонце верховним богом.

Коли Гелени заняли Грецію в посіданє, они давнійшу людність, Пелясгів, змусили до виселеня, або замінили єї в невідьників (гельотів); лиш деяким племенам повело ся удержати свою самостійність на довші ще часи. Здає ся, що поборені Пелясги на приказ нових своїх панів виконувати мусіли ті величезні будови, що їх опісля названо пелясгійськими або циклопескими. Ще до нині в многих сторонах Греції лишили ся сліди тих незвичайних робіт, якими є великанські камінні стіни, городські твердині, камінні замки, величезні рови і т. д.

Межи Пелясгами а Греками була велика ненависть. Так довідуємо ся з Геродота¹⁾, що Пелясги на острові Лемнос поубивали власні діти за те, що они зроджені були з полонених Атенок а ті приучили дітий грецкої мови. Знаємо також з Гомера, що в Троянській війні стояли Пелясги по стороні Троянців і воювали з ненавистними собі Греками. А і то знана річ, що в сибіліньських книгах, котрі Римляни спровадили були з Малої Азії від Пелясгів, находив ся приказ, що для умилостивленя богів убивати належить Греків. Незгоди межи племенами і містами грецкими треба також в великій части приписати впливам трацкого елементу, котрий ще і в історичних часах сильно в Греції заявляв ся.

З наведених примірів і доказів можна достаточнo переконатися, як хиткою і неімовірною є теорія учених, що ніби-то Пелясги були

¹⁾ Кн. VI гл. 138. Після Гомера на острові Лемнос мешкали Сінти, котрих знов Страбо називає „трацким народом“ (в додатках до VII-ої книги). І ту доказ, що Пелясги а Траки — той самий нарід.

предками Греків, тим самим, що і Греки народом. Старинні писателі все відрізнявали Пелястів від Греків.

(Мати Аполльона.)

Мати Аполльона звала ся Лето. Се наше „літо“. Первістно означувало те слово плодну (родючу) силу природи. І нині ще наші вираження „літати ся, літна корова“ стоять в звязи з понятєм заплоднення.

Зразу самі Греки виводили Аполльона і єго матер з чужини, як видно з їх міту о Гіпербореях, т. є. о людях, що мешкали на північ Тракії¹⁾. У тих Гіпербореїв була властива вітчизна Аполльона і там він з своєю матерю перебував 6 місяців кожного року. Гіпербореї мали навіть оснувати той так в старину славний оракул при євѣтині в Дельфах²⁾.

(Рождество Аполльона.)

У Славян новонароджене сонце називає ся Коляда; різдво сонця, після народного вірування, припадає в передодню Рождества Христового (в російських народних піснях євѣває ся: „Народила ся Коляда на кануні Рождества“³⁾).

Народженє сонця описує докладнійше одна болгарска пісня. Богиня „Злата Майка“, коли почула материнські болі, спустила ся з неба на землю і тут повила „млада бога Коледа“. Порід відбув ся серед великих болестий і в незвичайних обставинах⁴⁾.

Наведена повірка Болгар у всім пригадує таку-ж повірку старинних Греків про народженє Аполльона⁵⁾. Іменно вірили Греки, що

¹⁾ О Гіпербореях буде бесіда пізнійше.

²⁾ Preller, Griechische Mythologie, ст. 246.

³⁾ Пісня поміщена в „Баснословію“ Як. Головацкого.

⁴⁾ Dr. Leop. Geitler „Poetické tradice Thrakû i Bulharû“ ст. 23: „Zlatá majka je matka mladeho boha Koledy. Sestupuje s nebe i rodi na zeme. Pracuje s nesmírnými obtížemi k porodu Koledy i za anormálních okolností...“

⁵⁾ Preller, Griechische Mythologie 1887, ст. 237—238.

мати Аполлона, Лето, перед породом зіступила з неба на землю і ту довгий час шукала місця, де би могла повити сина. Вкінці удала ся на острів Дельос. Девять днів і девять ночей тревали материнські болі, всі богині збігли ся з Олімпу, щоби нести поміч нещасливій — але дарма. Аж як з Олімпу прибула сповитуха-баба, діло пішло швидше. Тягітна мати прилякла на траві, хопила-сь сьвятої пальми і з її лона вискочив бог сьвітла, повитаний голосними окликами богинь і темними водами моря. Весь Дельос заяснів в лучах сонця, земля і всі сьвяті місця покрили ся золотом.

Оповідання Греків про рождество Аполлона мають глибше, історичне значенє. Дельос, як вже назва вказує, був і перед Аполлоном місцем сонїчного культу, тільки-ж в тоті замерклі часи жили там ще Ілїри, бо лиш в язиці Ілїрів сонце звало ся Дельос або Діальос. Коли пізнійше Ілїрів витиснули Траки, они в місце культу Діальоса завели культ свого Аполлона (Білбога). Вкінці Греки, яко наслідники Траків, переняли від сих послїдних повірку о рождестві Аполлона також до своєї мітології¹⁾.

(Борба Аполлона з змієм.)

У Славян, особливо у Русинів, доховали ся численні повірки про зміїв, що літають воздухами, скачуть на сонце і місяць (затїмне сонця і місяця) і поїдають зьвізди на небі. Змії меншкають звичайно на скалах, пожирають людей, випивають воду з рік²⁾ і т. д.

¹⁾ О трацкім початку культу Аполлона не може бути сумніву. Головний оракул Аполлона в Дельфах ніколи не був в виключаім посїданю Греків; після Діодора (*Bibliotheca historica*, lib. XVI cap. 24) пробувати там, навіть ще в історичних часах, трацкі вішуні і вішунки. Як в Дельфах, так, здає ся, і в інших місцях, де були сьвятині в честь Аполлона, Греки не вмішували-сь до трацких обрядів при богослуженнях. Дельфійський оракул мав велику повагу і славу не лиш в самій Греції; вплив его бував часто незвичайний, майже всемогучий. Основанє оракулу одні приписували самому Аполлону, інші — що вкінці на одно виходить — Пелєґам.

²⁾ Рускі народні казки про зміїв поміщені в збірнику Ігнатія з Никольвич, в Nowosielsk-ого „*Lud Ukrainski*“ і також в виданю „Юго-западнаго отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества в Кієві“ під заг. „Маторусскія народныя преданія и разказы“.

Такі-ж погляди находимо і в грецких мітах про Аполлона. Першим ділом народженого бога було, що убив в Дельфах змія. Змій той, потвір-великан, сходив з гір, де було его мешканє, на доли, нищив поля, пожирав людей і худобу, випивав воду з потоків і рік. На Аполлона і его матер змій вже здавна засідав ся, ще коли Аполльо. був в магернім лоні¹⁾.

Бог сонця у Славян воював також з темними, ворожими силами виправляючи-сь кожної ночі проти них, часто навіть в далекі сторони. Так чинив особливо бог сонця у западних Славян, Сьвятовит, як посвідчає Саксон Граматик в своїй історії Датчан²⁾. „Город Аркона — пише Саксон — лежить на високій скалі; посеред города є майдан, а на нїм деревяна сьвятина, дуже красної роботи. В сьвятині стояла велика статуа божка з чотирма головами на чотирох шнях. Недалеко статуї замічали ся сідло і узда Сьвятовитового коня, а на стїні висїв меч великаньських розмірів з срібними прикрасами. Кождий житель острова, муж чи жєнщина, складав монету для сьвятинї. Богу віддавали також третю часть всякої добичи. В скринях сьвятинї, крім великого множества золота, лежало багато пурпурових одежий. Можна було там бачити множество дарів і від поодиноких людей і від общин, бо вся Славянщина складала данину Сьвятовитови. Навіть сусїдні володарі посиляли там дари, як між іншими король Датчан, Свенон, котрий для позискання ласки Сьвятовита, післав в дарі дуже мудерно видїлану чашу. При сьвятині був кїнь, як молоко білий; тільки верховний віщун міг его кормити і на нїм їздити. Славяни вірили, що на тїм кони Сьвятовит веде війну з своїми ворогами; а міркували так з того, що кїнь часто ранками був заболочений і запінений, отже ніби повернув з далекої дороги“.

Славяни переносили звичайно давні свої поганьські сьвята на сьвяточні дні Християн; лїтний празник в честь сонця принав на сьв. Юрія (в цьвітні). Від того помїшання сьвят і сам сьв. Юрій став ся в народнім віруваню Білбогом, виступає з всіми атрибутами давного бога сонця і славить ся яко побідитель змія.

²⁾ Preller Griechische Myth. 1887, ст. 238 — 241.

³⁾ Саксон жив в XII-ім віці. Він був очевидцем при розваданю сьвятинї бога Сьвятовита в Арконї (на острові Рїген).

Обговорюючи народні повірки про св. Юрія каже між іншими Фамінцин¹⁾: „Образ св. Георгія, издревле пользовавшася у Славянъ предпочтительнымъ уваженіемъ, очевидно соединилъ въ себѣ всѣ черты, которыми народная фантазія во времена язычества надѣляла бога солнца: его чествуютъ какъ „бога съ небесъ“, какъ бога свѣта или Бѣлбога, какъ поборника злой силы, какъ бога весеннаго плодородія и покровителя нивъ и стадъ, какъ покровителя охотниковъ, наконецъ какъ оракула и подателя жениховъ... В Лужицко-сербской пѣсни къ нему обращаются, какъ къ солнцу — „богу на небѣ“. Въ одномъ изъ велико-русскихъ заговоровъ св. Георгій рисуется въ блескѣ сіяющаго золотомъ солнечнаго бога. Мораване называютъ Юрія „небеснымъ ключникомъ“. Характеристическимъ признакомъ св. Георгія служить его бѣлый конь. И не только конь, а и самъ святой, въ качествѣ Бѣлбога, представляется въ заговорахъ весь бѣлый, и все одѣяніе, всѣ атрибуты его — также бѣлаго цвѣта. Въ мало-русскихъ заговорахъ встрѣчаемъ подобныя же описанія: „Іхав Юрий на білім кони, білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одяг ся, білим підперезав ся“... Какъ важнѣйшія языческія божества небесныя въ древности представлялись побѣдителями злыхъ духовъ, являющихся въ образѣ змѣй или драконовъ, такъ и св. Георгій, обыкновенно называемый храбрымъ, поражаетъ треглаваго дракона и тѣмъ доставляетъ людямъ всякія благодѣянія. Святovitъ, Радегастъ, Яровитъ²⁾ представляютъ обожествленныхъ героевъ, сражавшихся со злыми силами и врагами своей страны, защищавшихъ свой народъ отъ всякихъ невзгодъ. Такъ и св. Георгій, въ качествѣ побѣдителя дракона, является въ нѣкоторомъ родѣ Геркулесомъ — съ христіанской окраской. Ему нерѣдко приписывается побѣда надъ нечистою силою, его призываютъ на помощь противъ недуговъ³⁾. Побѣда надъ дракономъ соотвѣтствуетъ въ народномъ сознаніи побѣдѣ солнца надъ мракомъ, тѣмъ болѣе, что празднованіе дня св. Георгія совпадаетъ съ возвращеніемъ весны... Св. Георгій есть еще „волчій пастырѣ“

¹⁾ Божества древнихъ Славянъ, ст. 306—331.

²⁾ Боги у балтійскихъ Славянъ.

³⁾ Аполлона призывали такожъ яко помічника в нещастю і яко лікаря в недугахъ (гл. Preller, ст. 242).

покровитель и защитникъ стадь отъ хищныхъ звѣрей. Точно такъ же Аполлонъ былъ покровителемъ и пастыремъ дикихъ звѣрей, отважнимъ охотникомъ. Какъ пастырь волковъ назывався *λύκος*, і волкъ считався символомъ этого бога... У южныхъ и восточныхъ Славянъ св. Георгій почитается покровителемъ скота. Болгары и Сербъ въ Юрьевъ день закалывають, въ честь праздуемаго святаго, перваго въ году барашка съ соблюденіємъ своеобразныхъ приємовъ и обрядовъ. Въ этотъ день почти повсемѣстно въ первый разъ выгоняется въ поле скоть“.

5. Трацка богиня любви і весіль — Афродіта (Лада).

Афродіті межі трацкими божествами Геродот не наводить, але про культ її у Траків дізнаємо ся з жерела, що в мітольоічних питаннях має перворядну вагу — а то з Іліяди Гомера. По стороні Троянців і Траків побіч Ареса і Аполльона стоїть також Афродіта; супроти неї ворожо виступають грецкі герої і воївна богиня Греків, Алена.

В V-ій пісні Іліяди розказана отся пригода: „Діомед хонив рукою величезний полевий камінь, так за-тяжкий, що і двох людий не двигли би єго; а він сам оден підняв єго сиритно. Замахнувши-сь влучив каменем Енея в бедро, в місці де нога скручує ся в бедрі, в самім ставі. І розміздрив єму став, а шкіру здер шереткий камінь. Еней пав перед себе на коліно і жиястою правицею опер ся о землю — чорна пільма поволїкла єму очі. Там був би він і згинув, та замітила єго бистрим зором донька Зевса, Афродіта; она була матерю Енея, повила єго була на пасовиску при череді. Зараз дорогого сина обняла білими як лилея раменами, а коло него розпростерла ясну як срібло заслону, для охорони від стріл і щоби ніхто з Ахеїв-скороїздів не проколов єму зелізом грудий і не позбавив житя. Діомед кинув ся тепер на Афродіту. Він пізнав, що то богиня не воївна, не з числа тих, що в війні ведуть перед, що стають на чолі війська. Коли донав Афродіту, женучи крізь боєві товпи, замахнув зараз ратищем і зелізним кінцем влучив її в руку, ніжну і мягку; ратище пробіло шкіру, просунувши-сь крізь амврозійске покривальце, що упряли їй самі Харитки, в долонь недалеко згибу. І поляла ся

безсмертна кровъ — чистий сок, білий, безбарвний, який пливе у блаженних богів; бо не хлібом живуть боги, ані не пють они вина, так і нема крові у них. Зойкнула з болю Афродіта, опутивши сина на землю. Тепер приступив Аполльо, підняв Енея і спас его від смерти, обвивши темним облаком, щоби який Ахей-скороїзд не проколов ему грудий. Афродіта спішно відійшла, тяжкі болі терплячи. По дорозі, в лівій часті боєвища, побачила она мордовника Ареса, що оповивши-сь облаком держав ратище в руці, а побіч него скоропадні коні. І пала на-вколішки перед ним, просячи та благаючи, щоби дав їй золото-рядні свої коні. „Ратуї мене, дай коний, нехай геть звідси заберу ся та чим швидше допаду Олімпу, де живуть безсмертні боги. Ах, як болить рана!“ Сказала се, а Арес дав їй золото-рядні свої коні. Она уїїла на стільчику, з серцем тяжко засумованим, і небаком приїхала до високого, богами замешканого Олімпу. Зараз припала до своєї матери Діони, сумна, розжалена. А Діона обняла свою божеску дочку, погладила приязно рукою і спитала любенько: „Хто-ж то з богів, донечко, так зневажив тебе безневинну“? А Афродіта на те: „Зранив мене гордий герой Діомед, коли я унести хотіла з боєвища сина мого Енея, що над всі діти мені найдорожший. Вже нема тепер борби між Ахеями а Троянцями — ні, вже з безсмертними богами стали Ахеї до бою“. Так говорила Афродіта, а Діона сушить їй рану, кров промиває. І зараз рука загоїла ся, біль втихомирив ся. Тоді усміхнувши-сь, сказав до Афродіти Зевс, батько людей і богів: „Не тобі, донечко, приділені справи воєн. Радше порядкуй справами, що належать до весіля“.

В XXI-ій пісні Іліяди, де описана бійка межі богами, оповідає Гомер, що коли Арес від ран, заданих Атеною, повалив ся на землю, приступила до него Афродіта, щоби нести поміч недугому. Але розлючена Алена приступила до Афродіти і мігучою рукою так єї вдарила в груди, що сій і серце оміло і коліна. З болю пала Афродіта на землю.

З наведених місць Іліяди дізнаємо-сь, що Афродіта була виключно богинею лиш весіль, що стояла в приязних відношеннях до Ареса, а тим самим і до трацкого народу. Воївною богинею, як часто свою Афродіту зображали Греки, она зовсім не була.

В Одиссеї, де описана любовна пригода Ареса, Афродіта представлена яко одна з найкрасших богинь, за котру, любощий ради, готові були навіть боги переносити всякі неприємности і докори.

Як по грацки звала ся Афродіта, напевно не знаємо. В Скитії почитали Афродіту Уранію, що була збройною богинею, і називали її Артїм-паса¹⁾. Здає ся, що перша часть того слова стоїть в звязи з назвою трацкої Артемїди, котра яко стрільча богиня також зачисляла ся до богинь збройних. Учені догадують ся, що славянське слово „рать“ вимовляло ся в часах перед-Христових „арті“²⁾, бо подібні переставки звуків подібують ся і при інших славянських словах³⁾.

Весільні пісні називають Русини „ладканями“, а „ладкати“ значить „весільні пісні співати“. Назва пішла з того, що в тих піснях часто приспівувано: „Ладо! Ладо!“

Лада є властивою назвою для славянської богинї весіль і любви. Слово те згадує ся вже в староческім словари (Mater verborum) Вацерада з XIII-ого віку; толкує ся там через Venus (лятинська назва Афродіти).

І Длугош знає про Ладу, але хибно зове її „богом“ війни, польским Марсом³⁾. Таке поняття не дасть ся оправдати ні з перехованих у Славян повірок про ту богиню, ні з самого значеня назви.

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 59. Друга часть того слова („паса“) пригадує богиню „Пазю“ у галицких Русинів. Після дохованих повірок Язя Пазя є великим ворогом дітей — де лиш надїбає дитину, зараз вхопить і з'їсть.

²⁾ Cuno, Forschungen, ст. 345 – 346: „Was den ersten Teil in 'Ἀρτί-παζα betrifft, so werden wir zunächst das schliessende μ als den Rest eines Ableitungssuffixes auffassen. Aus skythischem arti aber musste slavisch rati werden. wie — um Beispiele anzuführen, die unmittelbar passen — aus arca altsl. raka, wie aus gotischem arms altsl. ramo oder rame wurde. Die Aphrodite Urania, welche bewaffnet abgebildet wurde, die man oft mit Artemis identificierte — mit dieser Aphrodite kann Herodot nur eine Kriegsgöttin meinen: wir werden daher an rati denken müssen“. Язиково до слова Артїм-паса підходить назва литовского бога Атрїм-нос (бог моря).

³⁾ „Martem vocabant Poloni Liadam, quem (Длугош уважає „Лада“ словом мужеского роду) praesulem et Deum belli Poetarum figmenta pro-

В нашій Густинаській літописі з богині Лади утворено бога Ладона¹⁾, та мимо тої похибки значенє божества подане зовсім вірно.

У Словенців культ Лади ще в XVIII-ім віці так сильно був розповсюднений, що проти него самі єпископи мусіли виступати в своїх проповідях²⁾. — Пісні про Ладу єспівають ся також Болгарами, Сербами, а навіть Румунами в Молдавії і Волощині³⁾.

Лада звала ся часто „великою богинею“ або „великою Ладю“, і так доси ще величають єї на Литві, припіваючи в піснях: *Didie Lado ! Didie Lado !*⁴⁾

В наших гаїлках згадує ся також *Didie Lada*, тільки-ж люд, не розуміючи вже значеня слова *Didie* (велика), перекручує тепер: Ой дід-і дід-і Ладю!⁵⁾

Назва *Didie Lada* znana була і в Польщі; там вимовляли *Dzidzie Lada*, або коротше *Dzidziela*. Длутощ пише в першій книзі своєї історії польської: „Афродіту (Венеру) називали Поляки *Dzidzielia*; почитали єї яко богиню весіль, просили о поблагословенє богатим потомством“⁶⁾.

Мимохіть насуває ся увага: Єсли назва Лада була так широко розповсюднена в цілій Славянщині і у литовських племен, то чейже мусіли і старинні Траки знати те слово і ним іменувати свою Афродіту. Тай справді подибуємо слово Лада у трацких племен, а навіть находимо в трацкій мові автентичне поясненє що-до значеня того слова.

nunciant. Triumphos de hostibus, et animos feroces ab illo sibi praecabantur conferri, asperrima illum placantes cultura“.

¹⁾ В уступі під заголовком „О идолахъ русскихъ“ сказано там: „Четвертый Ладю, богъ пекельный. Сего вѣрили быти богомъ женитвы, веселія, утѣшенія и всякого благополучія; сему жертвы приношаху хотящія женитися, дабы его помощію бракъ добрый и любовный былъ. Сего Ладона, бѣса, по нѣякихъ странахъ и донынѣ на креснинахъ и на брацѣхъ величаютъ, поюще своя нѣкія пѣсни, и руками о руки или о столъ плещуще, Ладю! Ладю! преплетающе пѣсни своя, многжды поминають“.

²⁾ Гл. Dr. Geitler „Poetické tradice“ ст. 25.

³⁾ Фамінцинь, Божества Славянъ, ст. 256 – 259.

⁴⁾ Там-же. — Гануш, слав. міт. ст. 347.

⁵⁾ Рослого чоловіка і тепер називають Русини: дідня, дідуган.

⁶⁾ В текеті липського виданя з р. 1612 стоїть *Dzidzielia*, а не *Dziedzilia*, як часто хибно перекручують.

В стариннім словари Гезихія сказано, що Афродіта в старину звала ся Ладо-генес, а се ніби для того, що богиня родила ся в Аркадії при ріці Ладон¹⁾. В тім виводі видно намаганє Греків, варварські слова накручувати до вимог своєї бесіди, щоби лиш стали ся для них зрозумільші. Аркадія була краєм, де перед приходом Греків мешкали Траки (Пеляси), де після вірувань старинного сьвіта народити ся мав Пелясї, — трацкою отже муєла бути і назва Ладо-генес.

На мою гадку друга часть слова Ладо-генес не є грецким, але старинним виразом трацким, з котрого після знаного правила о м'ягченню звуків утворило ся наше слово „жена“²⁾. В руских весняних піснях сьпіває ся і доси про матер Ладу³⁾, а з языкового погляду слово генес (жена) мало первістно також значенє матери (родички).

Вираженє „Лада“ подибує ся і на старинних лікійських написях в Малій Азії⁴⁾. На них побіч лікійського тексту уміщений часом переклад грецький; в однім з таких перекладів слово „лада“ толкує ся через грецке γυνή (жена).

„Въ народныхъ пѣсняхъ — пише Фамінцик⁵⁾ — слово ладъ до сихъ поръ означаетъ нѣжно любимаго друга, мужа, любовника, а в женской формѣ лада — подругу, жену, любовницу“. В Слові о полку Ігоревім приходять два рази слово „лада“ в значеню „муж“.

¹⁾ Гезихій пише Λαδωγενής (назва богині) і Λαδων (ріка). І на Русі є ріки тої назви: Лада, притока Танви, і Ладава, ліва притока Дністра.

²⁾ В старопрускім язичі, котрий зачисляв ся до литовської бесіди, жена звала ся: genna, genna (Мікльшич під словом „жена“).

³⁾ В „Баснословію“ Головацького поміщена пісня:

Благослови, мати,
Ой мати, Лада мати,
Весну закликати!

⁴⁾ Після Фліґієра були Ліки з трацкого племені (Præhistorische Ethnologie ст. 42). Др. Гайтлер (Poetické tradice, ст. 25) є також тої думки: „Slovo Lada znaly i thrácké jazyky, ono znamenalo ženu... je bezpochyby thrácko-phrygického původu“. Після Страбона (кн. XII гл. 8) часть Ліків мешкала в Троянській землі, що також вказувало би на їх трацке походженє. Первісною вітчиною Ліків була, здає-сь, Аркадія. Ту жив мітичний предок Аркадів, Лікаон, тай аркадійський Олімп знаний був під тою-жъ назвою (Dr. Fligier ст. 46).

⁵⁾ Божества Славянъ, ст. 254.

6. Богиня місяця і ловецтва — Артеміда.

Про Артеміду згадує Геродот при описі трацких звичаїв і обичаїв¹⁾. В однім місці називає її королевою²⁾: „Жертви, які трацкі жінки приносять королеві Артеміді, відбувають ся не без пшеничної соломи“. Згадка про „королеву Артеміду“ о стілько важна, що і Славяни місяць люблять називати „князем“ (в руских піснях: „Місяченьку-княже!“ а у Поляків „księżyc“).

Назва Артеміді не дає ся пояснити з грецького языка³⁾. Язиково до слова Артеміді — як вже в попереднім уступі зазначено — найблизше підходить назва скитської Артїм-паси (Афродіти). На всякий спосіб єсть то старинний вираз трацкий, котрого значенє відносило ся до узброєня, до стрілецьких або воєнних занять. Если догадка, котру поставив Куно що до значеня скитської Артїм-паси⁴⁾, правдива, тогді Артеміда не була би властивою богинею місяця, лиш богинею стрільчою, богинею ловецтва. А такою представив її Гомер в Іліяді, виразно зазначаючи, що Артеміда зачисляла ся до богинь збройних.

Яко богиня місяця мала Артеміда у Траків ще другу назву. В давнім словари Гезихія при слові Βεϋδία сказано: „Так по трацки звала ся Артеміда“. Гезихій покликає ся в тім місці на Плятона, котрий згадує про торжество „Бендідія“, яке в Атенах відправляли (замешкалі там Траки) в честь богині Артеміді. Після інших писателїв трацка богиня звала ся Мендіда, а сьвято в честь її: „Мендідія“. Обі послїдні назви посьвідчені добрими писателями, між іншими і Лівієм⁵⁾.

¹⁾ Кн. V гл. 7: „Траки почитають лиш отєх богів: Ареса, Діониза і Артеміду. Королї почитають ще, окремо від прочого народу, Гермеса, присягають в ім'я єго і кажуть, що рід їх їде від него“.

²⁾ Кн. IV гл. 33.

³⁾ L. Preller. Griechische Mythologie, ст. 297. Тай догадка Преллера, що язиково Артеміда значить „різничка“ (богиня, що ріже свої жертви), не має жадної вартости.

⁴⁾ Куно (Forschungen, ст. 345) в давнім слові „артїм“ добачає славянське „рать“. Скитска Артїмнаса, як і грецька „небесна Афродіта“, були богинями збройними.

⁵⁾ Preller, ст. 328. — Перша часть слова Мен-діда означала у Траків „місяць“. У литовских племен зове ся місяць і доси: менес, мену (в давнім германським язичі говорило-сь „мена“).

В Іліяді Гомера уміщена Афродіта в числі божеств, неприхильних Грекам. Она є сестрою Аполлона, єї симпатії завсїгди по сторонї Троянців і Траків. За те потерпіла она навіть в часї бійки богів, бо Атена зірвала їй з плеча сагайдак з стрілами і била ним соперницю по лиці, на знак великої зневаги. „Для тебе не ту діло, — мовила Атена, — а на горах, де дикі звівірі маєш убивати, або і швидкі оленї“¹⁾. Артемїда, засоромлена, з плачем утікла від Атени, позіставляючи стріли і сагайдак на місці бійки.

В Іліяді рідко виступає Артемїда, і все лиш яко володарка диких звівірів і яко богиня ловецтва, що перебуває на горах. В Одиссеї згадує ся про ню частїйше.

Култ Артемїди находимо і у Славян. Русини почитали єї більше яко богиню місяця (не ловецтва). В Слові єв. Кирила „О злих духах“ сказано²⁾: „Не нарицайте себѣ бога на земли ни въ рѣкахъ, ни въ студенцахъ, ни въ птицахъ, ни въ воздусѣ, ни въ солнцѣ, ни въ лунѣ“. В „Хожденїи Богородицы по мукамъ“ читаємо³⁾: „Они все богы прозваша: солнце и мѣсяць, землю и воду, звѣры и гады“. А в „Заповѣди“ митрополита Георгія кинена анатема на того, „кто цѣлуєть мѣсяць“⁴⁾. В „Словѣ о томъ, како первые погани, суще языци, кланялися идоломъ“, приходять між іншими слова⁵⁾: „А инїи въ Сварожича (огонь) вѣрують и въ Артемиду, имъ же небѣгласи молятся и куры имъ рѣжуютъ“.

У західних Славян Артемїда була богинею ловецтва і звала ся Діваною. Слово те передїлане з латинської назви тої богинї (Діана), але виражало добру мисль, бо Артемїда вже від початку свого культу уважала ся „непорочною дівницею“, богинею невинности і чистоти⁶⁾. Се та сама Dziwanna, о котрій говорить Длутос; та сама Dēvana,

Друга часть слова Мен-діда вже нам знана. Афродіта звала-сь у Литовців Дідіе, у Поляків Dzidzie, у Русинів Діді.

Слово Мен-діда мало отже значенє: „велика богиня місяця“.

¹⁾ Іліяда, XXI-а пісня.

²⁾ Фаминцынъ, Божества Славянъ, ст. 30.

³⁾ Там-же, ст. 31.

⁴⁾ Голубинскій, Исторія русской церкви, I ст. 521.

⁵⁾ Фаминцынъ, ст. 36.

⁶⁾ L. Preller. Griechische Mythologie, ст. 320—321.

про котру згадує ся в староческім словари Вацерада. Її почитано яко лїсну богиню¹⁾, що вічно находить ся на довах і трудить ся для добра людей, вистрілюючи дикі та шкідливі звівірата. Постать славянської Дівани, яко стрільчої богинї, у веім схожа з постатию Артеміди в Іліяді Гомера.

Про богиню „Дівицю“ доховала ся у Лужицких Сербів така повірка²⁾: „Дівицею звала ся красна, молода княгиня, що узброєна в лук і стріли, ходить по лісах. Їй товаришать що-найкрасні гончі собаки і виполошують з густих лісів звівірину. Она полює в полудневу пору і в ночах при сьвітлі місяця“.

До імени „Дівана“ відносять учені і ті, так численні по всій Славянщині, гóроди і урочища під назвами: Дівин, Дівич, Дівингород. Непрохідні, одвічні ліси зовуть ся і доси „дівичими“ лісами.

Г. Що означала назва Трак?

Деякі славянські учені, за приводом Лєлєвеля, виразили догадку, що властива назва народу була „Драки“, бо по сьвідощтву Геродота Траки жили з собою в вічній незгодї, вічно з собою „дерли ся“ та спорили. Такий погляд дав би ся оправдати, якби вираженє „Траки“ не було народне, а лиш уживало ся чужинцями для означеня незгідливих племен. Тимчасом назва „Трак“, як знаємо з численних історичних сьвідощтв, була в загальнім уживаню не лиш у тих трацких племен, що вічно „дерли ся“ з собою, але і у тих, що жили мирно побіч себе — була в загальнім уживаню і європейських і мало-азійських Траків. До того-ж сама назва сягає далеко поза часи Геродота, а навіть поза часи Гомера, витворила-сь в так глибокій старині, що її поветаня доконче в неполітичних відносинах народу шукати треба.

¹⁾ Quia imperium Lechitarum in regione vastissima, silvas et nemora continente, fundari contigerat, quibus Diana a veteribus inhabitare et illorum habere imperium persuasum fuerat, fingeant nomen, illorum lingua, Dziewanna“ (Длугош в І-ій книзі своєї історії).

²⁾ Гануш, Славянська мітольоґія, ст. 280—281.

Греки писали звичайно двоюко: $\Theta\rho\acute{\eta}\nu\epsilon\varsigma$ або $\Theta\rho\acute{\eta}\nu\epsilon\varsigma$ (так у Гомера і Геродота) і $\Theta\rho\acute{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$. Последня форма задля звука $\acute{\eta}$ уважає ся старшою і повстала з первісного $\Theta\rho\acute{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$ ¹⁾.

Я чачисляю слово $\Theta\rho\alpha\chi\iota$ до тих славянських виразів, що первісне **р**, як то стало ся в багато інших словах, замінили з часом на **л**; грецке $\acute{\eta}$ при м'якій вимові дає в славянським язиці **ч**.

Если дійсно так було — (а славянський язык в своїм історичнім розвою, як можна виказати безчисленними примірами, допускає без сумніву таку евентуальність) — тоді з первісного $\Theta\rho\alpha\chi\iota$ витворила би ся славянська форма „члаік“.

Дальша історія форми „члаік“ вже нам докладно звісна. Можливі дві комбінації:

1) Самозвуки **а+і** переміняють ся, як то було і в інших язиках, на **е** і повстає форма члек (чоловік), знана Полякам, Чехам, Болгарам і Росіянам²⁾.

2) Самозвуки **а+і** творять роззів, котрий треба усунути вставкою звука **в**. З „члаік“ мусіла би з часом повстати форма: члавік, уживана з малими змінами у давних полабських Славян (члавак, цялвак), в старослав. язиці (чловѣкъ), у Поляків, Чехів, Словенців, Сербів.

Тільки Русини і Росіяни потворили ще дальші зміни в тім слові, вимовляючи „чоловік“ і „человек“. Стало ся се під впливом так званої „людової етимології“, щобі незрозуміле старе слово нагнути конче до знаних народом виразів: чоло + вік. Чей не потреба виказувати, що назва чоловік ні з „чолом“ ні з „віком“ не має і найменшої звязи.

¹⁾ Eustathii commentarii in Dionysium periegeten (в Кар. Мілєра „Geographi graeci minores“ т. II ст. 275).

²⁾ В болгарським язиці і в російських наріччях вимоворює ся: челек (перше **е** вставне, як і в слові „человек“). Гл. Мікльошича „Etymol. Wörterbuch“ під словом člověku.

II.

ГЕТІЯ. — КРАЙ І НАРІД.

І. Найдавніші вісти про Гетів і їх край. — Границі Гетії.

Першим з істориків, що згадують о Гетах, уважася звичайно Геродот. Богато похвального він про Гетів розказує, зове їх найправеднішими і найхоробрішими з посеред Траків¹⁾, подивляє їх геройский опір супротив 700.000-ного війська Перзів в часі Дарієвої виправи на Скітів — а мимо того край їх виходить у Геродота так маленький, що незрозумілими стають ся похвали, якими Гетів звеличав „отець історії“. Після Геродота мешкали Гети в нинішній північній Болгарії, межі Балканом а Дунаєм, і то не в цілій ще тій Болгарії, лиш в одній її частині, бо побіч Гетів жили ще там Кробизи²⁾. На північ від Дунаю Геродот вже не знає Гетів, там — як і на північ від Чорного моря — жити мали самі лиш Скіти.

Опираючи-сь на Геродоті сидують ся історики виказати, що повисше Дунаю появили ся Гети аж в IV-ім віці по Хр. В тих сторонах воював з Гетами Александер Великий і вже від тоді стало там они пробували. Краї межі долішним Дунаєм а Дністром тісно тепер вижуть ся з дальшою історією Гетів.

Белиби гадка о так пізнім поселеню Гетів в землях на північ від Дунаю була правдивою, ми би стрітили ся з цікавим появом. Гети за часів Геродота займають невеликий простір землі — часть нинішньої північної Болгарії — а в кількадесять літ пізнійше они не лиш і дальше живють в Болгарії, але окрім того стають ся нараз

¹⁾ Кн. IV гл. 93.

²⁾ Кн. IV гл. 49. Кробизи були вправді з племені Гетів (Müllenhoff, D. Altertumskunde, т. III ст. 126, 145—146), але Геродот все їх бере яко окреме трацке племя.

дуже численним народом і займають в поєднанні чотири нові краї: нинішню Волощину, Молдавію, Бессарабію і полуднево-східну част Галичини аж до жерел Дністра. Чи такий наглий розріст народу був би можливий?

А заходить ще і друга важна обстанова. Геродот широко розправляє о жителях Скитії на схід від Дністра, о їх занятях, звичаях, обрядах, назвах; знає неодна сказати о народах, що жили вже поза границями Скитії: на півночі, сході і півдні — лиш про жителів на схід від Дністра він і словом майже не згадує. „При устю Дністра є колонія грецька: тамошні Греки зовуть себе Тірітами“ — отсе вся вже відомість, котру Геродот подав про жителів Волощини, Молдавії, Бессарабії і полуднево-східної Галичини! О жителях Семигороду Геродот знов знає розказати дещо більше.

Те характеристичне мовчання про Гетів на північ Дунаю дає ся єдино тим вияснити, що за часів Геродота Гети не становили окремого державного організму, але підвластні були Скитам-Скольотам. Тоді політичні відношення зложили-сь були для Траків дуже сумно. Скольоти сполучили ся тісним союзом з королями Одризів¹⁾ і поділились з ними в панованню над Траками: самі завоювали край Гетів повисше Дунаю, а Одризи загорнули під себе всю Тракію від Дунаю до Егейського моря. Так отже за Геродота часів існували на сході Європи дві могутні держави: Тракія і Скитія. Одвітно до тих двох державних організмів Геродот всіх Гетів, яко трацьке племя, умістив в Тракії (на півдні Дунаю), бо неможливим видавало-сь ему, щоби і в Скитії могли також жити Траки²⁾.

¹⁾ Пануючі Одризи, як вже на іншому місці сказано, не були з трацького племені. Они виводили свій рід від Гермеса, а з того догадують ся, що були то потомки давніх Фенікіян, що — для торговельних цілей — численно уживали ся по берегах Чорного моря.

²⁾ Геродот був чоловік засад і через те неприступний для гадок, котрі єго засадам противили ся. Так н. пр. казали єму чорноморські Греки, що на схід від Скитії живуть Будини, звані також Гельонами (Геродот, кн. IV гл. 108—109). Геродот, хотів перший раз в житю почув про Будинів та Гельонів, але зараз полемізує з своїми інформаторами: „Ви неправду мені кажете! Гельони то Гелени (Греки); Будини — інший вже нарід“. Так само поступив Геродот з Гетами. „Если Гети належать до трацького племені, то для них в Тракії місце. Як можуть Траки мешкати в Скитії?!“

Старший від Геродота Гекатей з Мілету (жив в VI-ім віці перед Хр.) згадує в своїм описі Європи також про Скитию, але між скитськими племенами наводить він Гетів. Гекатей заповнив люку, яка знаходить ся в Геродотовім списі скитських племен. Гетів Гекатея очевидно шукати треба на північ від Дунаю, бо лиш там знає Скитию старинна історія.

Діло Гекатея знане з виписів, які знаходять ся у давних писателів — ними користав ся Стефан Візантійський при уложеню свого старинного географічного словаря. Назва скитських Гетів, про котрих писав Гекатей, подана в словари Стефана двоюко (одвітно до текстів, які він мав під рукою): раз Μυρῆται, раз Γυρῆται. Єсть то очевидна похибка переписувачів, бо в сторонах ріки Τύρας (Дністер) жили, як знаємо з пізнійшої історії: Тіртети або Тірафети. Грецькі букви Γ і Τ видом дуже близькі до себе і тому лиш через описку або недогляд повстати могла назва Γυρῆται. На кождий спосіб вістка Гекатея про скитських Гетів — все одно, чи їх Μυρῆταιми, чи Γιρῆταιми, чи Τίρῆταιми звати будемо — єсть для нас доказом, що вже в перед-Геродотових часах жили Гети на північ від Дунаю¹⁾.

З Геродота можна виказати, що не лиш на захід Дністра, але і в прочій Скитії (межи Дністром а Дніпром і Доном) жили початково — перед приходом Скольотів — самі лиш Гети.

¹⁾ Міленгоф, ідучи за Геродотом, не хоче знати про Гетів в Скитії і відносить їх появленє повисше Дунаю до пізнійших часів. Однак супроти свідощтва Гекатея з Мілету і він в однім місци завагав ся. В „Deutsche Altertumskunde“ (т. III ст. 31) пише Міленгоф: „Schon vor Herodot hatte Osteuropa durch Hecataeus von Milet eine Darstellung erhalten, die nicht weniger als seine andern Länderbeschreibungen sich durch eine Fülle von Detail auszeichnete, wie sie nur einem Milesier von seiner Stellung zur Zeit der höchsten Blüte seiner Vaterstadt zu Gebote stehen konnte... Da Stephanus in einigen, wie er meinte, schlechteren Exemplaren einer Schrift des Grammatikers Herodian Γυρῆτων statt Μυρῆτων geschrieben fand, so scheinen die Μυρῆται, die er aus der Europa des Hecataeus als ἑθνὸς Σκυθικὸν anführt, schon die Τυρῆται zu sein, die sonst erst bei Strabo, Plinius und Ptolemaeus als Anwohner des Tyras (Dniestr) zum Vorschein kommen, während Herodot hier seine grosse Lücke hat und nur die hellenischen Tyriten an der Flussmündung nennt“.

В однім місці каже Геродот¹⁾: „Після оповідання Скитів нарід їх наймолодший з всіх народів і повстав в такий спосіб. Перший чоловік в сьім краю, тоді ще пустім, звав ся Таргіта; родителями єго, як повідають Скити — (я уважаю се неправдою, але они так кажуть) — були Зеве і донька ріки Борістенес. От же такого роду був той Таргіта. А мав він трех синів, що звали ся: Ліпо-ксаїс, Арпо-ксаїс і, наймолодший, Коля-ксаїс²⁾. За пановання тих трех братів впали з неба в край Скитів ось-ті золоті вироби: плуг, ярмо, сокира і чаша. Бачив се найстарший брат, приступив до тих золотих річий ближше і хотів їх забрати з собою, але золото горіло за єго наближенєм; він муєїв відійти. Тоді приступив другий брат до золота, але оно дальше горіло, не припускало до себе. Коли-ж третій, наймолодший, приступив до золота, огонь зараз загас і вже мож було забрати золото до дому. Старші братя, узнавши про се, передали наймолодшому всю власть над краєм. Веї Скити називають ся Скольотами від імени короля (Коля-ксаїс); передовсім походять від него ті, що зовуть себе Паралятами. Скольотів називають Гелени Скитами“.

Нині вже докладно прояснена річ, в який спосіб повставали в старину назви народів і назви так званих родоначальників (як н. пр. Таргіта). Народні назви творили ся вельяко: від культу якого-сь бога; від готової вже назви краю, взятого в поєданє; від способу життя людности; від властивостей якої-сь місцевости, від рік або столічних гóродів; від характеристичного узброєня і т. д. Давні-ж ієнеальотії — почавши від фенікійських у Мойсея і старинних грецких — повставали зов в той спосіб, що з назви істнуючого вже народу витворено собі назву родоначальника. І Геродотовий Таргіта, перший житель Скитії, є тільки таким вифантазованим репрезентантом людности, що з поконвіку жила на Україні і від способу життя, як дальше побачимо, звала себе Тар-Ітами (після пізнійшої вимови Тар-Іетами).

Іети були би отже тим народом, що зразу заселяв всю Скитію, а котрий лиш в пізнійших часах, тиєнений Скольотами, обмежити ся муєїв на краї, що лежали на захід від Дністра.

¹⁾ Кн. IV гл. 5—6.

²⁾ Слово „ксаїс“ в язиці пануючих Скитів значило „король“.

О такім витисненню Гетів поза Дністер оповідає в однім місці Геродот на підставі традицій, які записав у чорно-морських Греків. На перший погляд межі скитеким поданєм про Таргіту а поданєм чорноморських Греків про витиснене Таргітів поза Дністер не замічаємо доброї звязи, бо автохтони скитекого краю зовуться в тім другім (грецкім) поданю не Таргітами, лиш Киммерами. Але така заміна назви дає ся оправдати. Греки тодішніх часів, розчитуючи-сь неустанно в Гомері, присвоювали собі географічну номенклатуру поета і надавали їй одвітно до місця, де поселили ся, раз сій раз тій місцевости. І чорноморські Греки так чинили. Они виміркували собі, що місцевість Гомерових Киммерів найліпше дасть ся віднести до східної Скитії, тому і назвали Киммерами перших жителів скитекого краю¹⁾.

Про витиснене „Киммерів“ (Таргітів) в сторони Дністра і Дунаю пише Геродот²⁾: „Єсть ще одна повість о тім, як Скитию завоювали Скольоти, і я тій повісти найбільше притакую. Скити (Скольоти), що жили номадами в Азії, впали до киммерійського краю, бо земля де живуть тепер Скити, належала перед тим до Киммерів. Нападени Киммери скликали раду, бо не знали, що чинити супроти так великої сили неприятельського війська. Гадки були поділені, а жадна сторона не хотіла уступити. Думка народу була така, що подобало би уступити перед наїздниками, бо той пил (пісок) земний не стоїть того, щоби виставляти ся на небезпеченство. Але королі дораджували боронити краю і не страхати ся рішучого бою. В борбі, котра з того спору вивязала ся, пало багато людей, котрих відтак Киммери похоронили при ріці Дністрі. Могили і доси там показують. Скити (Скольоти) заняли відтак пустий край в посідане“.

В тім оповіданю виразно зазначає ся, що Киммери (Таргіти) уступили перед Скольотами не з цілої Скитії, лиш поза Дністер.

¹⁾ Всі лучші, старіші і новіші, історики уважають тих загадочних Киммерів за одно з племенем трацким (гл. розправу Міленгофа про Киммерів в „Deutsche Altertumskunde“, т. III ст. 19—29). Бели-ж скитські Киммери були Траками, то належати мусіли до народности Гетів, бо про інших Траків в землі Скитів історія не знає нічого.

²⁾ Кн. IV гл. 11.

Між Дунаєм а Дністром, як перед тим були Їети, так в більшім ще числі мешкали они там тепер. Іпотеза істориків, що аж за Александра Великого являють ся Їети в перший раз повисше Дунаю, не має отже історичної підстави.

Геродот записав про перших Скитів ще одно поданє, зачуте від чорноморських Греків, а закрашене мітологічними придатками. Іменно казали Греки, що після їх традиції великий силач і герой, а опісля божок, Гераклій (Геркулес), плывучи рікою Океаном дістав ся якось в край чорноморський, де відбував свою дальшу подорож на возі і кіньми. Гераклій не привик був до зимна, а на Україні, звістно, клімат не все лагідний, завії і студінь часто навіщають чорноморську країну. Щастє тільки, що Гераклій мав при собі левину шкіру — він випрягши коні закутав ся як слід в шкіру і ляг на степі спочити, — коні тимчасом пішли пасти-сь по степу. Спить Гераклій, аж пробуджує-сь, а коний дасть-Біг! „Що за лихо? подумав герой: край пустий, душі живої нігде не бачу, а коні таки хтось украв...“ Гераклій сплюнув з досади і став величезними кроками скрізь ходити по Україні, шукаючи загуби. Він був ростом великан, ноги его престрашенні; ще за Геродота часів показували Греки на одній скалі Дністрового берега виразний слід Гераклієвої стопи, довгої на два цілі лікті...

Ходить Гераклій скрізь — був над Дністром, Богом, аж зайшов до Дніпрового лиману. Тоді на чорноморськім вибережю між ріками Інгул і Інгулець, на кілька миль від моря, простягав ся ліс з всілякими деревами, а від ліса ціла деревами поросла околиця звала ся Греками „Гілея“. От зайшов Гераклій в тоту Гілею. Сумно єму якось стало. Він, що своїми дванайцятьма роботами і славними подвигами здивував всіх людей на землі і всіх богів в небі, а таки на згадку про коні чого-сь затревожив ся. Все єму на думці: край пустий, безлюдний, а коний хто-сь краде! На щастє побачив печеру. Входить, розглядає ся, а перед ним станула Ехидна, потвора-мішанець, в горішній части дівниця, вь долішній змія. Гераклій подивляє дивну подобу, чудує-сь не начудує-сь, вкінці питає у потвори, чи не бачила де коний. А Ехидна — звичайно жінка — приподоблює-сь, з хитра споглядає на героя. „Не лиш бачила, відповіла она Гераклієви, але коні вже мої, і не дістанеш їх назад, хиба подружись зі

мною“. Гераклій подружив ся. Жиють обоє на Україні, жиють в печері коло Дніпрового лиману — місяць, другий, десятый, аж героєви вкінці ціле подружжє обмерзло. „Віддавай коні“, каже він до Ехидни. — „Ні, не віддам, пожий ще трохи зі мною!“. Жис Гераклій в печері, може часами і риби ловив в лимані з великої нудьги — товстих осетрів та смачних судаків, — а все що день до Ехидни: віддавай коні та віддавай! От і вмилосердила-сь вкінці потвора, віддала коні Гераклієви кажучи: „Звеселив ти мене трема синками — скажи, що маю зробити з ними, коли виростуть: чи відослати їх тобі, батькови, в Грецію, чи нехай може ту панують? Місця на жилище у мене доволі, доси я лиш одна паную на весь той край.“ Тоді Гераклій став толкувати Ехидні, що не добре посилати синів єму до Греції, нехай мати держить їх при собі, а відтак, коли сини виростуть, нехай окличе їх володарями на всю Україну. І за тими словами герой чим скорше запряг коні та мов на вздогони, не оглядаючи-сь, помчав ся дальше сьвітами.

Коли вже вирости в мужів сини Гераклія, поіменувала їх мати — одного Аіатирсом, другого Їельоном, третього Скитом. Лиш наймолодший, Скит, принав матери до вподоби і она віддала єму панованє над всею Україною — обох других прогнала она геть з краю“.

І те оповіданє стоїть в звязи з наведеними вже поданнями про перших жителів Скитії. Єсли Скити (Скольоти) оповідали Геродотови, що они наймолодшим народом на сій землі, то те саме сказано і в поданю про синів Гераклія, бо наймолодший з тих синів, Скит, є тільки репрезентантом Сколотів, котрі остаточно заняли край в оповіданє. Прогнані з краю Скитів Киммери находять знов своїх репрезентантів в Аіатирсеї і Їельоні, котрі представляють два і Геродотови знані народи: Аіатирсів в Семигороді і Їельонів, званих також Будинами, деє аж за Доном¹⁾. О Аіатирсах повідає Геродот²⁾, що майже всі їх звичаї зближені до звичаїв трацких. Очевидно мав ту Геродот на думці звичаї Їетів, бо Аіатирси, яко безпосередні сусіди Їетів

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 21 і 108.

²⁾ Кн. IV гл. 104.

і з трьох сторін ними окружені, не могли бути вкінці нічим іншим, як лиш галузію їетського народу¹⁾.

Край Їетів обмежував ся від півночі і всходу Дністром. При жерелах Дністра починала ся Геродотова Скитія²⁾, а тим самим доходила туди і границя Їетів. Від устя Дністра ішла границя Їетії морем аж до полудневих stokів Балкану, до міста Мессембрія³⁾.

Полудневу границю Їетії становили полудневі склони Балкану. Була там для Їетів дуже вигідна позиція, бо балканські провали і переходи належали ще до них. Дізнаємо-сь о тім з опису Дарієвого походу⁴⁾, як також з історії македонських королів Филипа⁵⁾ і Александра Великого⁶⁾.

Трудніше установити західну границю Їетів. В Галичині сягала Скитія лиш до жерел Дністра, але тота вістка Геродота не наводить оправдання в пізнійших часах. Після Птолемея жили Їети дальше ще на захід — в гірськім, тоді просторім пасмі Пенін (Pieninu), від котрого звали ся *Πενινηται*; они були сусідами так тепер званих Бойків та Тухольців, котрих Птолемей⁷⁾ зове „сарматскими Бессами“. (Тоті Бесси звали ся властиво *Βεσσηται*; по них пасмо бойківських Карпатів і доси зове ся Бескитами або Бескидами.)

Західна границя Їетів в сторонах придунайських дає ся також лиш в приближеню означити. Після Геродота сягала Скитія в сторонах Дунаю до ріки Тіарантос. Там отже була би і західна границя

¹⁾ Niebuhr, *Kleine Schriften*, т. I ст. 377.

²⁾ Геродот, кн. IV гл. 51.

³⁾ Так доносять писателі з другого віку перед Хр. (Müllenhoff, III ст. 145). — Назва города була зразу Мене-брія, т. є. Місяць-город. Форма Мессем-брія подибує ся вже у Геродота; в ній чуємо виразно славянські звуки, бо слово „місяць“ (білоруске: мес-ик) утворило ся від первісного „мес“ (гл. Мікльшич „*Etymologisches Wörterbuch*“ під словом *mēsenci*). Город Мессем-брія зове ся нині Місирія.

⁴⁾ Hop. Roessler „Die Geten und ihre Nachbarn“ (*Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften* 1863) ст. 150—151.

⁵⁾ Müllenhoff, т. III ст. 133.

⁶⁾ Roessler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, ст. 161—162.

⁷⁾ Птолемей географіч, кн. III гл. 5 §. 20.

іетського краю, бо Іети підлягали тоді Скітам. Але де шукати той Тіарантос?

Геродот повідає¹⁾: „Дунай межи ріками Скітиї перший, що пливе з заходу; він тому такий великий, що вливають ся до него інші скитські ріки. До таких належать: Пората (Прут), відтак Тіарантос менший від Прута і більше на захід від него. Межи Прутом а Тіарантом плывуть: Апарос, Напаріс і Ордессос. Всі они вливають ся до Дунаю“.

Звичайно в назві Тіарант добачають назву Серет²⁾. Учені покликують ся на те, що в по-Геродотових часах Серет називано з грецька Гієрасос, а з латиньська Gerasus, а всі ті назви (Тіарантос, Гієрасос, Gerasus, Серет) мають бути до себе досить подібні. Що та аргументація хибна, найлучше видно з того, що межи Прутом а Серетом не то трех рік, як пише Геродот, але і одної значнішої нема, що би вливалася до Дунаю.

Інші учені за приводом Нібура³⁾ беруть Тіарантос за ріку Алюту в Волощині. На тій підставі з наведених Геродотом рік були би: Ордессос = нинішній Арджис (схожість обох назв не підляжить сумнівови), Напаріс = Яломиця, Апарос = Серет⁴⁾. Назву Апарос могли Греки легко замінити на Гієрасос, а На-паріс могло бути назвою нинішньої Яломиці, бо в другій своїй часті „паріс“ пригадує Парагову — назву, яку одна з приток Яломиці має і доси.

Куно найлучше зрозумів положенє ріки Тіарантос. „Der Tiarantos — пише він⁵⁾ — der westlichste der Herodot bekannten skythischen Nebenflüsse des Istros, erinnert durch seinen Namen an die Černa, den Grenzfluss zwischen Ungarn und Rumänien. Die an diesem Flusse liegende Stadt wird bei Ptolemaeos Dierna und in der Peutingerschen Tafel Tierna genannt. An der Mündung der Černa, in der Gegend von Orsowa, nennt eine Inschrift aus

¹⁾ Кн. IV гл. 48.

²⁾ Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 118. Міленгоф і той Серет не дуже радо зачисляв би до Скітиї, бо пізнійша історія знає в Молдавії і Волощині лиш Іетів, а не Скітів.

³⁾ Kleine historische Schriften, I ст. 365.

⁴⁾ Так ті ріки бере і Ф. Брунь „Чорноморьє, сборникъ изслѣдованій по исторической географіи южной Россіи“, часть II ст. 30—31.

⁵⁾ Cuno, Forschungen, ст. 234—235 і в Доповненнях ст. 406.

der Mitte des zweiten Jahrhunderts eine statio Tsiernensis und in den Digesten wird eine von Trajan gegründete Zernensium colonia erwähnt. Der Tiarantos kann nur in dieser Gegend gesucht werden. Sprachlich hat der Uebergang des ursprünglichen Stammes *tiarant* in *tiarn* (tiern) keine grosse Schwierigkeit¹.

В околицях Черної (на північ від Зелізних воріт Дунаю) подибуємо назву *Īetiv* і в по-Христових часах. Недалеко ріки була столиця дако-гетських королів; її назва, тісно звязана з іменем *Īetiv*, звучала: *Zarmi-gethusa* (Римляни писали також *Zarmize-gethusa*, або коротше *Sarmiz*). При ріці Черній найдено в минулому віці старинну¹), грецькими буквами писану, але досить неясну напись з назвами двох жупанів і з дописками при тих назвах: раз *γῆτορ*, а раз *γῆτορ*. Нинішня ріка Шиль межи Алютою а Черною, звала ся в I-ім і II-ім віці по Хр. від імени *Īetiv*: *Sar-getia*²). Все би то вказувало, що і на захід від Алюти жили в старину *Īeti*, що отже західну границю гетського краю становили: Дунай (при скрутї коло Зелізних воріт), а дальше к півночі нинішня ріка Черна³) на границі Румунії.

2. Гети яко номади. Значенє слова „Гет“. — Перехід до житя осілого. Громадські общини.

В наведеном вже скитекім поданю про перших жителїв краю говорить ся о родоначальнику *Tarḡiti* і о тім, як за панованя трех синів єго впали з неба до скитського краю золоті дари-вироби: плуг, ярмо, сокира і чаша. *Tarḡita* є лиш казочним репрезентантом най-

¹) Cuno, ст. 235.

²) Dr. H. Francke, *Zur Geschichte Trajans*, ст. 165. — Dr. E. Roessler, *Das vorrömische Dacien* (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, XLV. Band), ст. 353.

³) Одна з приток Алюти зове ся також Черною. Куно, не без причини, догадує ся, що за часів Геродота Черною (Тіарантоє) звати ся могла і сама Алюта. Бєли та догадка правдива, то зрозумілим було би, длячого Геродот з посеред скитських приток Дунаю (межи Прутом а Тіарантом) не наводить сего другого Тіаранту, т. є. Алюти.

давнішої людности краюї, котра — як видно з поданя — не знала ще ужитку ні ярма, ні плуга, ні сокири, значить не належала до рільничої людности, анї не вела осілого житя в будованих домах. Таргіти були ще номадами і жили під наметами.

Що Таргіта не був яким-сь Адамом Їетів, не був першим чоловіком посеред пустого, безлюдного краю — дізнаємо-сь з іншого місця у Геродота¹⁾, котре основане також на скитськім поданю, а називає Таргіту королем, що жити мав на тисяч літ перед переким королем Дарієм: — „тисяч літ, не більше“.

Номадске житє Таргітів тревало дуже довгий час. Коли азийські Скольоти вторгли до Скитії — а було се 200—300 літ перед Дарієм — Таргіти не хотіли їм ставити опору і з легким серцем переселили ся поза Дністер. За степами при Дніпрі і при Азовскім морі не дуже они жалували, а о привязаню до батьківщини або вітчизни не може бути бесіди у людей, що домів та господарства не знали. Таргіти кочували всїяко: зимою в іншій сторонї, а літом в іншій; тай ще літом з своїми шатрами раз ту, раз там розтаборювали ся, в міру як пасовища треба було змінювати. Самі Таргіти, уступаючи перед Скольотами, казали: „Чи той пилок (пісок) земний стоїть того, щоби воювати з наїздниками?“ Так, очевидно, лиш той може казати, що привик до номадного житя, що не уміє оцінити, а проте і не хоче боронити землі, придатної під управу збіжа.

Назва Таргіти або Тарґети языково означає „пастирі стад (черед)“.

У Литовців вираженє „*getis*“ доховало ся і доси, означає „пасовиско для товару“; утворене від него „*ġetas*“ мало би, в дусї литовської бесіди, значенє „пастир“²⁾.

І Славянам знані ті вираженя, тільки в правильнішій формі, яка в старину стрічала ся в зложених словах, де місто Їети гово-

¹⁾ Кн. IV гл. 7.

²⁾ Edw. Bogusławski, *Historia Słowian*, ст. 374: „Po litewsku *getis* znaczy „wygon, pastwisko dla bydła“. Jak objaśnia Vytautas, *getas* (w licz. mn. *getai*) znaczyłoby „pasterze“. Богуславський без потреби додає увару: „Jaki może być związek litew. *getis* z nazwą *Getów*, trudno wiedzieć“.

рило ся Їти. Їетів з над Дністра звано звичайно Тархутъ; Їетів в Бескидах (в землі Бойків) Вєсѣтъ; Їетів в карпатських Пенінах (Pieniny) Пєсѣтъ; Їетів в сторонах Азовського і Чорного моря Тархутъ.

„Їто“ на славянську бесіду дає „жито“, а житом називали номади всяку траву, пашу. До нині слово жито задержало у нас те значенє в зложенім виразі „па-жить“¹⁾.

В княжім періоді нашої історії згадують ся часто рускі „Їти“, тільки-ж в новішій вже вимові: Жити, Житі, Житіі люде. Назви ті стрічаємо найчастіше в літописи Воскресеньській — очевидно в зміненім дещо значеню, бо номадів на Русі не було. Воскресеньська літопись вичисляє Житих побіч владик, посадників і купців яко репрезентантів Новгородської людности при переговорах з князями. Они були не властителями жита (паші), як колишні Їети, але властителями жител, домів, що-сь в роді нинішніх властителів каменяць²⁾.

Перша часть слова „Тар-їти“ стояти буде в звязи з нашим отара=стадо, череда. Тарїта значило отже: стад (черед) пастир, номада.

За часів Геродота (V-ий вік перед Хр.) східна Скитія межі Дністром а Дніпром займала ся вже переважно управою рілі. Земледільці жили здовж Богу, при Інгулї і в північній Скитії при середнім Дніпрі. Одні були огородниками, особливо в сусідстві грецких колоній; інші були ратаями (ῥατῆρες), управляли збіжжє головно для продажи Грекам; а при Дніпрі (в Київській землі) жили вже властиві земледільці, поляни (γεωργοί). Пануючі Скити вели на степах житє но-

¹⁾ „Пажить“ (гл. словар Желехівського) значить: луг, пасовиско. Слово те, в тім-же значеню, приходило і в старославянськїм язичі.

²⁾ Подаю кілька виписів з Воскресеньської літописи. Під р. 1478 сказано: „А владика съ вѣсьми своими посадники, и житыми и черными били челомъ... Князь великій владыцѣ, богомолцу своему, посадником і житіим се глаголетъ; били есте челомъ мнѣ великому князю о томъ, чтобы язъ нелюбіе свое сложилъ своей отчинѣ... Посадник и бояре и житіи и купци и черные люди, весь великій Новгородъ тебѣ государю челомъ бьютъ... Цѣловали крест бояре Новгородскіе, и житыи и купци и владика... Приѣхалъ къ нему (великому князю) владика, да и бояре Новгородскіе и житіи, да ѣли у него вси и пили съ нимъ“.

мадне. В їх інтересі було, наклонювати підданих до житя рільничого, до розведеня газдівства, бо рільнича людність завжди лагідніша від номадної, спокійна, над нею легше приходить ся панувати. (В пізнійших віках чинили так і Римляни, зневолюючи покорені племена номадні до веденя осілого, мирного житя.)

Чи в краю Гетів, на захід Дністра, управлявано землю, Геродот не каже. З єго опису Дарієвої виправи на Скітів виходило би, що Гети все ще були номадами. Тільки-ж, на лихо, і старинний і теперішній євѣт уважають опис воєн Дарія з Скітами яко зовсім неправдивий і в цілости безвартний. Геродот в тім описі противорічить всему, що на інших місцях говорив про Скітию. Нема вже в цілій Скітії ні плуга, ні ярма, ні сокири; нема ні огородників, ні ратаїв, ні полян; нема ні гóродів, ні сел, ні грецких кольоній; від жерел Дністра і Зелізних воріт Дунаю яж по Дніпер і Дон нема ні одної хатинки, ні одної нивки засіяної збіжем — всюди степ, пустиня, трава. А по всій тій пустини уганяє Дарій з своїм 700.000-ним війском, шукаючи Скітів, людей, але і тих нігде не находить — все з краю повтікало! Ціле те оповіданє узяв вже Страбо яко хибне, при чім зазначив, що пустиня, котру Геродот розтягнув на всю Скітию, находила ся в стороні Дністра, в долишній части нинішньої Бессарабії. Поза ту пустиню Дарій і ногою дальше не рушив.

Назва „пустиня Гетів“, як довгий час імеувала-сь Бессарабія, здає ся вказувати на те, що то була єдина область, де Гети не управлявали землі.

Полудневі сусіди Гетів, в властивій Тракії, обізнані були здавна з рільництвом, але тамошні войовничі племена уважали управляванє землі недостойним людей хоробрих. Честь свою — каже Геродот¹⁾ — покладали Траки в тім, заробити собі на житє війною і добычею. Гомер деяким трацким племенам придає сталі єпітети, стоячі в звязи з управляванєм землі.

Жиючи на межах двох з рільництвом обзнакомлених народів — Скітів і Траків — а до того будучи самі трацкої народности, Гети

¹⁾ Кн. V гл. 6.

запізнати ся мусіли з управою землі вже давно перед Геродотом, хоч виразної о тім згадки в старинній історії не подибуємо. Давні писателі завсїгди вказували на однаковість звичаїв у Гетів і Траків, а не були би так чинили, якби Гети в супротивности до прочих Траків були виключно лиш номадами.

Перша, певна звістка про управу землі в краю Гетів відносить ся до IV-ого віку перед Хр. Арріан, описуючи війну Александра Великого з Гетами, так повідає¹⁾: „Александр прибув над Істер (Дунай), найбільшу в Европі ріку, що перепливає великі простори земель і має при своїх берегах дуже войовничі племена, між іншими Гетів, що зовуть себе невмираками (вірять в безсмертність душі). Тут надібав вже Александр довгі воєнні кораблі, котрі, вислані з Византії, Чорним морем і горі Істром приплили в означене місце. Зараз Александр заповнив кораблі воїнами — і тими що стріляють з луків і тяжко узброєними — і поплив на острів при устю Дунаю, куди перед ним скрили ся були Трибалі і Траки. Хотів він з кораблями пристати до берега, але не удало ся; всюди при ріці заго-роджували єму дорогу неприятелі, а до того кораблів було мало, збройних людей також небогато, а ще острів майже всюди з дуже стрімкими берегами і струї Дунаю дуже рвучі. Александр велів кораблям відплисти геть і повзяв думку перейти Істер і вести війну з Гетами, що жили на північ від сеї ріки. Він бачив їх багато зібраних при березі Істру — около 4000 кінних а над 10.000 пішних — і догадав ся, що они хотять єму спинити переправу на другий бік ріки. Але Александр таки мав велику охоту звидіти край на північ від Істру. Він сам оглянув кораблі, роздаючи потрібні прикази, а з цілої околиці велів постягати, які були човна, щоби ними воїни єго могли переправити ся на другий бік. Човна ті — вижолоблені пні дерев — мали подобу корит; ними послугували ся Гети при риболовстві, або коли в гостину до кого хотіли поїхати, а також в часі розбишацких своїх виправ. Александрови удало ся на кораблях і тих човнах розмістити около 1500 кінниці і 4000 пішого війська. Переправи dokonano ночью; під заслоною далеко розпростертого лану збіжа Македонці легко і непомітно дістали ся на другий берег

¹⁾ Arriani Nicomediensis Expeditio Alexandri, кн. I гл. 3—5.

ріки. Скоросьвіт рушили Македонці крізь збіжа, а Александер дав піхоті приказ, щоби свої сулиці¹⁾ держала зукісно в руках і в той спосіб збіже притолочувала, так довго, аж дістануть ся на незасіяне поле. Кінниця поступала позад піхоти, а коли сеся вже перейшла лани збіжа, висунула ся і кінниця, під проводом самого Александра, наперед і уставила ся на правім крилі війська“.

Наведений опис не позіставляє сумніву, що управа землі знана була їетам в IV-ім віці по Хр. і відбувала ся вже на більші розміри, а не лиш для якої-сь початкової проби.

Про рільництво у їетів згадує також Горац в своїй оді „До Римлян“. Управою рілі займала-сь людність на переміну; по упливі року ті мужчини, що трудили ся коло землі, вступали в службу воєнну і уважали те нове занятє яко відпочинок по праці; на їх місце вступали ті, що ім час суночинку скінчив ся.

Земля і що на ній родило ся (трава, збіже) уважали ся спільною власністю громад. Горац в згаданій оді називає поля в краю їетів „нерозмежованими“ а земні плоди для кожного „свобідними“ — значить приватної власности в відношеню до землі тоді у їетів ще не було.

Спільна власність громадска звала ся у Русинів общиною або вібчиною; она і доси не перевела ся ще в многих сторонах Россії. За княжого панованя подибуємо всюди громадські общини, і рускі князі навіть радо піддержували той одвічний звичай земельної неподільности, бо він улекшав ім труди при управлюваню державою. Д. Гловайский так пише про давні наші общини²⁾: „За давних часів селяни у нас мало чим різнили-сь від городян. Звичайно, як усе було спокійно, селяни обрабляли землю, ловили зьвіря та рибу, і переважно жили по хуторах, що містили ся недалеко від міст. Богато повстало тих хуторів та селищ тоді, як стало житє безпечнійше; тоді деякі міста навіть поробили-сь селами. Спільне користуванє зем-

¹⁾ Македонці свої піки звали „саріссами“. Думаю, що єсть то з язикового погляду те саме слово, що і староруске „сулиця“. Перехід давнього звука **р** на **л** єсть славянським бесідам властивий.

²⁾ Княжій періодъ України-Русы, т. II (в „Рускій історичній бібліотеці“ під редакцією Ол. Барвіньского, т. IV) ст. 170—171.

лею, гуртовна виплата податків — от що лучило людей відрубних сел в громади. Землі було доволі, господарювали ще аби-як і се було причиною, що за тих давних часів земля була громадека, як і по інших сторонах та країнах, де були однакові обставини. Не київські князі витворили сільську громаду з громадеским володінєм землею, они тільки скористували з давнійших порядків для збирання данни. Чейже лїпше та вигіднійше збирати податки з усеї громади, як з кожної родини окремо, і длятого князі сприяли громадескому володіню землею. Між народом не було розуміння про право власности на землю, тому і селяни не придержували ся стало місцевости, а без трудности переходили до інших громад, де або земля була лїпша, або жити було безпечнійше. Ніхто не зборонював переселювати ся з одного місця в друге.“

Землі, заселені колись Іетами, належали за руских часів до галицького княжества; они становили властиву Галичину і не мали перед тим близької звязи з іншими нашими княжествами, як Звенигородске, Тереховельске, Перемиске. От же в тій властивій Галичині (межи Дністром а Дунаєм) доховали ся численні сліди про колишні общини громадські в топографічних назвах місцевостей. На старинність тих назв вказує та обстановка, що они повторяють ся в землях, заселених Румунами, сягають отже часів, заким ще Румуни на тих, колись іетских, землях поселили ся. У мене під рукою мапи, видані ц. к. військовим інститутом географічним в Відні — іменно-ж мапи Покутя, Буковини¹⁾, Марамороского і Береского жупаньства в Угорщині і мапи Семигороду (ті гірські сторони належали в старину до іетских племен). На мапах означені докладно назви гірских пасем і поодиноких гір, полонин, рік, потоків, городищ, лісів і т. л.

Переглядаючи ті мапи замітив я, що на всій просторони від Дністра в Галичині аж по Дунай многі топографічні назви в земли Русинів і Румунів у всім схожі з собою. А не є то назви якісь для нас чужі, лиш коренно славянські, переховані (особливо Румунами) в старих ще, праславянських формах, які порівнююча языко-словна наука відносить далеко поза часи Кирила і Методія. Про де-

¹⁾ Мап Молдавії, на жаль, не міг я роздобути.

які такі назви писав я на іншому місці¹⁾, тут остановлюся при назві, що означала спільну власність громадську. Є то назва Вібчина або Вібче.

Якби не Румуни і перехована ними стара форма того слова, ми би може і не дійшли ніколи, яке значення мала Вібчина первістно. В румуньскім слово те звучить: Obscina (читаєся обчіна), також Obscinis (община).

Наведу після мап місцевости, де зазначена Вібчина.

11|32: Вібче на полудне Отинії.

12|31: Вібчина на захід від Микуличина.

12|33: Вібчина на полудне від Вашковець на Буковині, а даліше на схід: Община.

12|32: Вібчина за захід від Пістиня, недалеко відтам друга Вібченка.

13|33: Obscina недалеко Сторожинець на Буковині.

13|29: Obscina.

13 30: Община над Апшицею (угорський бік). Вібчина при сполученю Білої і Чорної Тиси.

13|32: Вібчинка коло Ясенева горішного, Вібчинка на захід від Тудьова, Вібчинка над Серетом.

13 31: Вібчина і Вібча, обі недалеко Жаб'яго.

14|29: Obscina.

14|30: дві Общини на схід від Сиготу (угорський бік), Obscina.

14 31: два рази Община, два рази Obscina.

14 32: п'ять разів Вібчина, раз Овчина (перекручено) — всі недалеко Сторонця на Буковині.

15 31: три рази Obscina.

15 34: два рази Obscina.

15|33: вісім разів Obscina недалеко Кімполунта на Буковині, раз Вівченка (перекручено).

15 32: Стара Вібчина, раз Obscina і Obsciura.

16|33: сім разів Obscina, раз Obscioura.

16|32: чотири рази Obscina.

¹⁾ В розправі „Галичина і Поділля в другім віці по Христі“ в „Ділі“ з року 1891 ч. 262

16|31: Obscinis.

17|32: чотири рази Obscina.

18|33: два рази Obscina...

Перериваю виписи на північній Семигороді, бо даліше вичислюване завело би надто далеко. Дотеперішні замітки і так вже достатньо пояснили старинність громадських порядків що до спільної власності в нашій землі.

3. Гетські жінки.

(Як носили ся. Їх характеристичні прикмети. Заняття при господарстві.)

Ноша гетських жінок знана нам з різьблених фігур, що знаходять ся на римській колуни Траяна і представляють історію воєн межі Римлянами а Гетами і Даками при кінці I-ого і на початку II-ого віку по Хр. Жінки Гетів зображені на тій колуни¹⁾ в довгих сорочках, котрі підперезані вузьким поясом; рукави сорочок досить довгі, сягають до кістки при згибі руки. З долішнього уха звисає подовговата сережка (лелітка), а на шиї видно оден рядок намиста, з нанизаними на шнурочку приздабами, круглої подобі якби кораллями. Такі-ж намиста зображені і на шиях дітей. Волосє жінок окрите платком, якби чепцем, кінці платка прикриває перемітка (рантух), котра мов пасмо іде вкруг голови і позад шиї завязана в узлик, щоби волосє з під платка не висувало ся; від узлика спадають кінці перемітки на плечі. Др. Г. Франке, обговорюючи сю ношу жінок, як єї представляє колуна Траяна, повідає²⁾: „Die Kleidung der Frauen war eine mit Aermeln versehene, faltenreiche, bis auf die Fersen reichende Tunica, über welcher sie ein der römischen Toga nicht unähnliches dickes Oberkleid trugen. Die leinene Kopfumhüllung war mit einer

¹⁾ Гл. рисунок VII в Черткова „Очеркъ древнѣйшей исторіи Протославенъ“, глава вторая, I. — Чертков каже на ст. 29: „Головной уборъ женщинъ точно такой, какъ у нашихъ крестьянокъ: всѣ изображены съ повязками или платками на головѣ и имѣють ожерелья, какъ наши Малороссіянки, равно и дѣти ихъ“.

²⁾ Dr. Heinrich Francke, Zur Geschichte Trajans, ст. 211. То що Франке називає тунікою, єсть тільки звичайною довгою сорочкою (гл. Ф. Брунь, Черноморье, часть I ст. 255).

Schleife befestiget und hing über die Schultern auf den Rücken herab“.

Про деякі характеристичні прикмети їетських жінок була вже бесіда в розправі про Траків Старинні писателі, як Горац, славлять їетські жінки задля їх непохитної вірності мужам і горячої любови до дітний. Часто жінки веліли себе заколювати по смерті мужів, щоби враз з ними вести і дальше щасливе жите за гробом.

Страбо хвалить релігійність їетських і взагалі всіх жінок. „Они уважають ся, каже Страбо¹⁾), основательками релігійних обрядів і впливають на своїх чоловіків, щоби ревнійше віддавали ся культови богів, щоби як-слід обходили сьвяточні дни і відмовляли молитви“. Ось причина, длячого у їетів честь для богів була так сильно розвинена.

Особливо в великім почитаню у їетських жінок був бог Зальма (Зельман). Як нині в полуднево-всхідній Галичині і на Поділю дівчата сьпівають Зельманові пісні і бавлять ся в Зельмана, так чинили їетянки в більшій ще мірі в старину. Суїдає (з X-ого віку) Зальму зове навіть богинею їетів, що однак не годить ся з іншими, численними сьвідощтвами давних писателів про сего бога.

В стариннім словари Гезихія сказано, що Зальмою звав ся і бог і оден рід танцю і одна пісня. „Се — каже Міленгоф²⁾ — вказує на культ бога, а пояснює ся тим, що при танцях і піснях в честь Зальми взивано імя бога“. З тексту дохованих у нас і у Чехів пісень про Зальму догадати ся можна, що дівчата удавали ся до него з молитвами і просьбами о добрих і богатих мужів.

їетські жінки, коли треба було, брали ся і за зброю. Діодор каже про Скитів і їх сусідів³⁾: „У тих народів виправляють ся жінки до воєнної служби на рівни з мужчинами; не повстидають ся они своєю відвагою. Богато великих чинів доконали вславлені жінки не лиш в Скитії, але також в сусідних краях“.

На колюмні Траяна деякі жінки їетів зображені мов справдешні фурії. Ненависть до Римлян так їх озлобила, що они, метячи-сь за

¹⁾ Страбона географія, кн. VII гл. 3.

²⁾ Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 131.

³⁾ Diodori Bibliotheca historica, lib. II cap. 44.

убитих мужів та снів, зажженими смолоскипами палять римських спійманців, хоч ті, маючи руки позад звязані, не могли вже дальшої шкоди чинити¹⁾.

Жінки Гетів займали ся домашнім і полевим господарством. До плуга мужчини не брали ся радо; їм найлюбійше було жити на кони і серед бою. Звичайно мужчини лиш „помагали“ при роботі, в той спосіб, що кожного року одна частина віддавала ся рільництву а вже відтак „відпочивала“.

У Болгар доховала ся ще старинна пісня з описом обрядів, які відбували ся на небі і на землі в честь плуга. Єсть то пісня про Дривина. В ній беруть участь самі лиш дівчата. В пісні співас ся²⁾:

Кличе з неба Золота Мати:
„Гей ясні зьвізди-зориці!
Завтра сьвяточний день, празник,
Великий Дривинів день.
Ось на землі вже дівчата
Зійшли-сь у старця старого,
Вють там цьвіти на плуг,
На приздобу-окрасу —
Славлять Дривина они,
Бо юнак (?) то над юнаками:
Він то учив, наставляв³⁾,
Як плугом треба орати,
Як біле сїяти збіже.
Гей ізходіте-сь зьвізди-зориці,
Веї враз на моїм дворі,

¹⁾ Dr. Heinrich Francke, ст. 212—213.

²⁾ Dr. Fligier, Ethnologische Entdeckungen, ст. 29—32.

³⁾ Др. Фліґієр додає ту увару: „Also die jungen Mädchen lehrte Driven den Gebrauch des Pfluges; es geht auch aus vielen andern Liedern hervor, dass Frauen und Mädchen schwere Feldarbeit verrichten“. Слово „юнак“ ужите в болгарськім тексті невластиво і лиш через аналогію з іншими піснями.

Щоби убагати коровай чистий,
 Чистий, дуже біленький.
 Дривин на моім дворі —
 Єго гостить короваем,
 Єго славить, величайте“.

Зійшли ся зьвізди-зоріцї,
 В палатї, в небеснім дворі,
 Бгають там коровай,
 Чисте тісто, дуже біленьке.
 Дривин засїв в палатї,
 Зорі гостять єго, частують.

І кличуть зорі з небес на землю:
 „Гей чуйте молоді дівчата,
 Враз ізходїте-сь в селї,
 В селї у старця старого —
 Вийте білі цвїточки,
 Плуг украшайте вінками.
 Ось у селї вже Дривин юнак,
 Усїв-сидить на плузі.
 В правій руці коровай у него,
 Чистий коровай небесний.
 До стола він засїв,
 Вас короваем гостить,
 Бо то єго день:
 Сьвяточний день, Дривина день“.

Ізійшли ся молоді дівчата,
 Молоді дівчата у старця старого,
 А на дворі виден золотий плуг.
 При плузі стоять молоді дівчата,
 Плуг украшають білими цвїтами.

Огненний облак спустив ся на землю,
 З облаком спустив ся Дривин,
 Одежа єго золотом поволїкла ся.

Усїв він на плузі,
 На плузі біля стола,
 Виняв коровай білий,
 Гостить ними дівчата,
 Уста єго мов золото.
 Каже до них:
 „Дівчата, товаришки юні,
 Тепер пора на хоровід —
 Тричи в коло окрутїть ся,
 Тричи довкола плуга.
 Землю зорїть на безрік,
 Зорїть родюче поле,
 Білим засїйте збіжем
 На богате, ситне жниво“.

Розвели хоровід дівчата,
 Пісню засьпівали:
 „Подружечки любі, молоді,
 Нинї великий празник наш,
 Великий Дривинів день.
 З неба спустив ся до нас Дривин,
 Усїв на плуг, до стола,
 Дав нам чисті жертовні хлїби,
 Угостив нас ними.
 Тричи окрутїм ся в колї
 Довкола плуга й стола,
 Дасть Бог на безрік
 Буде богате і ситне жниво“.

О Дривинї повідають Болгари, що він зійшов з неба на землю і перший учив людий, як орати поле і молотити збіже. У Славян доховала ся повірка, що „Дїдо-Господь“ ходив колись по землі в образї старця і учив людий, як трудити ся коло управи рілї¹⁾. О до-
 брім сивім старци, Дїдї, що ходив по землі і надїляв бідних бо-

¹⁾ Фаминцынъ, Божества Славянъ, ст. 43.

гачетвом, розповідають також на Україні¹⁾. З того можна вносити, що Дривин є та сама особа, що згаданий в болгарській пісні „старий старець“, а в славянських повірках „Дід“, учитель рільництва. Назва стоїть в звязи зі словом „древній“.

Приготовленє короваю і у руского люду відбувало ся серед великих урочистостей. Мука на коровай брала ся семерака („з сїмох стогів пшениця“), а воду змішувано з сїмох жерел; в часї, коли бгали (місили) тісто, округ діжки горіли сьвічі, що все цілому обрядови надавало вид таємничий. В піснях, що відносять ся до короваю, згадують ся сонце, місяць і зьвізди, а сам коровай названий Господом. Тепер коровай має у нас спеціальне призначенє виключно лиш при весілях.

Гетські жінки, і взагалі всі Тракинї, мали славу жінок трудящих, працюючих. Про Гетів на полудне Дунаю, знаних Римлянам під назвою Мезів, оповідали в стариннім сьвіті таку історію²⁾. Король Алїяттес, що панував над Лідами в Азії, побачив раз жінку, що рівночасно виконувала кілька робіт. На голові несла она начинє наповнене водою, а до пояса привязана була уздечка, бо кінь ішов побіч неї; в руках держала кужіль і веретено, котре неустанно було в руху. Так переходила она коло короля. Счудований король видив ся на жінку і спитав, звідки она родом. Ся відповіла, що родила ся в Мезії, в невеличкім трацкім місті, і замітила при тім, що всі єї землячки також дуже працюючі. Алїяттесови дуже се вподобало ся і він зараз вирядив посла до трацкого короля Котиса з просьбою, щоби єму тих людей відступив. Котис згодив ся і Мези — мужі, жінки і діти — зараз переселили ся до Азії.

Те оповіданє, записане у Николая з Дамаску, представлене у Геродота в дечім інакше³⁾. Жінка, що рівночасно виконувала три роботи, була з племені Пеонів (над рікою Стримон в Тракії). Пере-

¹⁾ Там-же.

²⁾ Dr. E. Roessler, Die Geten und ihre Nachbarn (Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaften, XLIV Band et. 184 185).

³⁾ Кн. V гл. 12—18.

селенє доконало-сь на приказ короля перского Дарія при помочи Меґабаза, що був тоді з волі Дарія начальним вождом військ в Тракії.

4. Виборні королі Гетів.

У Траків, як вже згадано, не було спільного володаря; они ділили-сь на дрібні племена, що творили окремі організми державні і жили часто в незгоді з собою. Нахил до необмеженої свободи вивторив у тих племен демократичний устрій державний — королі були виборні, не дідичні, і в міру свого поведеня тішили-сь більшою або меншою повагою у народу. Неудольних королів усувано з престолу, а на їх місце обирали нових. Були і випадки насильного убивання, если король не хотів слухати волі народу.

З посеред трацких племен майже одні лиш Одриси (на полудне Балкану) мали сталих своїх, дідичних королів. Але тамошня пануюча династія не вийшла була з народу і не знала інших цілій, як лиш свої власні. Звістна роля, яку сповняли ті королі в часі римської навали на Тракію. Они перші віддали ся під покров Риму, помагали Римлянам до завоювання трацкого краю, горді були на свою зависелість від Риму. Невільничя їх підданьчість пійшла так далеко, що на своїх дворах заводили они латинський розговорний язык, а навіть часом — як посьвідчає Овід — вправляли ся в писаню латинських поезій!

Геродот каже про рід одриских королів¹⁾: „Ті королі, в супротивности до прочого народу, найбільше почитають Гермеса і лиш на его імя присягають. Они кажуть, що від него іде їх рід“.

До тих слів Геродота замічає учений Абель²⁾: „Було-б для нас дуже важною річю, дізнати ся близьких вісток про того Гермеса, бо поданє Геродота каже внести на народму окремішність, яка заходила межі Одрисами а їх королями. Безперечно розуміти ту треба Гермеса-Кадмія, котрого одні зачисляють до грецких, інші до фенікійських богів. Послідню іпотезу підпирають важні докази — і то для нас покуса, королям Одрисів признати фенікійське походженє“.

¹⁾ Кн. V гл. 7.

²⁾ Makedonien vor König Philipp, стр. 79.

Як був загадочний рід одриских королів, так загадочні для язикословів і назви тих королів: Sitalkes, Amadokes, Kersobleptes, Seuthes, Rhymetalkes, Rhoemetalles, Rhescuporis.

Дідичних королів мала також Скитія, але і ті не вийшли були з народу, лиш підбоєм прийшли в посіданє землі. Геродот, вчисляючи божества Скитів, додає увагу, що пануючий в Скитії рід вірує в Позейдона, котрого сам нарід не почитає¹⁾. Ту отже подібна різниця межи пануючими а підданими, яка заходила в Тракії у Одризів.

Скитські королі, доки ще не перенародовили-сь, не почували ся за одно з народом — всіх підданих уважали своїми невольниками²⁾, котрих гараном удержувати треба в послушности і карности³⁾. Відразливі сцени, які діяли-сь в Скитії при різаню людей в часі королевських похоронів або в часі офіційального жертвоприношеня; сцени при здираню кожї з убитого неприятеля і при осліплюваню спійманих в війні людей — характеризують пануючу клясу яко окремішню від підвласного народу. Публичні виступи скитських королів уряджувані були з незвичайною величавостю, щоби піддержували повагу і пострах в народї. З королями Одризів удержували скитські королі дуже приязні відносини⁴⁾.

Назви скитських королів (як Коляксаїс, Арпоксаїс, Аріанейтес, Анахарсіс, Скілєс, Октамасадєс і т. д.) не сходять ся з трацкими назвами, а дають ся вияснити лиш з старонерского язика або з так званого зєнду (бактрійський язик). Праці учених⁵⁾ не лишають сумніву о схожости язика пануючих Скитів з іранськими бесідами.

Інакшими являють ся тетекі королі, що вийшли з волї народа. Не найдемо ту напушиєтих, чужинєцких назв, ані великопаньських,

¹⁾ Кн. IV гл. 59.

²⁾ Кн. IV гл. 20.

³⁾ Кн. IV гл. 3.

⁴⁾ Кн. IV гл. 72, 62, 74, 2, 78, 80.

⁵⁾ Kaspar Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“, стр. 285—298.

— K. Müllenhoff „Deutsche Altertumskunde“, т. III стр. 104—125.

гордих супроти народу виступів — єдиними характеристичними прикметами тих королів: правість, хоробрість, скромність. Вибірні королі уважали себе не панами народу, але виконувачами его волі, его першими слугами. Они були суднями в часі супокою, вождями в часі війни.

Діодор¹⁾ передав нам образ їтеского короля, у котрого замічають ся згадані свойства: хоробрість, скромність, правість. Коли по смерті Александра Великого засів Лізімах на македонським престолі, він між іншими звернув ся війною і супроти Їетів. Але похід скінчив ся для него нещасливо, Їети під проводом короля Дорікета спіймали Лізімаха враз з его цілим війском. Дорікет оказав ся великодушним супроти спійманого короля. Він дав ему волю, а на прощанє угостив ще і его і македонських достойників як найвеличнійше. Діодор так про се повідає: Приладжено двоякі столи: для дружини Лізімаха розстелено дорогі килими, а для Дорікета і его дружини солом'яні роґожі. Стіл Лізімаха зроблений був з срібла і на нім розставлено щонайдрожні, скуєно приладжені страви; король Їетів сидів при дерев'янім столі, м'ясо і овочі, зварені в воді, становили весь его обід. Відтак пито чарками вино, а були чарки на столі Лізімаха золоті і срібні, на столі Дорікета з турових роґів і дерев'яні. „Такий то вже звичай у Їетів“ — додає Діодор.

В польській хроніці Мйорша (Міржви), писаній в XI-ім віці, подані історичні згадки про деяких „польських“ королів, що жили ще перед рождеством Христа. Є то безкритичні виписи з старинної історії Траків і Ілїрів, але для нас о стілько важні, що містять часами дати, яких не находимо в дійшовших до нас письмах старинних авторів. Цікава є вістка у Мйорша про „польського“ короля Лєстька II, що жив за часів Юлія Цезаря і котрого син панувати мав над Їетами, Партами і геть-геть далеко поза тими народами. Про Лєстька II каже польський хронікар²⁾: „Лєстько II так любував ся в воєннім реміслі, що найхоробріjším неприятелям своїм виповідав війну і не лиш житє, але і королівства і достатки їм забирав. У его стола і на обідах було таке урядженє, що подавано лиш на стілько, скілько

¹⁾ Diodori Bibliotheca historica, lib. XXI cap. 12—13,

²⁾ Гл. виписи з Мйорша в Бєльовского „Wstęp krytyczny do dziejów Polski“, ст. 348—349.

конечним було для життя — жадних над міру не роблено видатків! І визначався він передовсім по корою; коли мав виступити в своїм достоїнстві і надіти на себе королевські ризи, він пам'ятний свого походження, сів наперед на троні в одязі замарганій, а королевські ризи клав у стін трону; відтак надівав на себе королевські ризи і сів у стін престолу, а убогу свою одіж з почесністю уміщував на найвишній лавці престолу. О, справді, та покіра украшувала того короля більше, як пурпура, бо він якби казав сам до себе: королем вибрав тебе нарід, не горди-сь і будь скромний, тай на се пам'ятай, що порох єси і в порох назад повернеш.“

Описана польським літописцем скромність короля і оказана ним почесть для стану, з котрого сам вийшов, не єсть виключним знаменем старинних, трагічних звичаїв, але повторюєся у Славян в різних місцях. Наведу, що пише Бельовський о подібних звичаях в Чехії і Корутанії.¹⁾

Косма праский каже про Премислава: „Перед часинкою орач, а тепер одітий найпершими ризами і на ногах королевске узуте — ось як палкого і биєлого досів коня! Але він пам'ятний свого стану, бере давне узуте з собою і велить переховати на будуще. І переходяться високі чоботи Премислава на замку Вишеград по нинішній день і для будучности.“

Еней Сильвій так описує звичай, який був у корутанських Славян ще в XV-ім віці: „Недалеко місточка єв. Віта на просторій долині видно останки старинного гóрода, котрого імя вже затерлося в людській пам'яті. Зараз побіч розлогої луки видно мраморний камінь; на него то вилазить селянин, котрому припав той обов'язок оддічений по предках. Праворуч стоїть чорна корова, ліворуч сухоребра шкана; довкола обступає їх множество народу і товпиться селяська глота. Тоді з противного боку наближаєся князь окружений достоїнниками, одітими в пурпур. Перед ним несуть хоругви і всякі відзнаки княжескі. Граф Гориції, яко маршалок двору, іде передом межі 12-ма меншими хоругвами; за ним поступають прочі урядники. Ніхто в цілім тім поході не є уносліджений, з виємкою тільки самого князя, котрий перебрався за хлопа. Хлопська на нім одіж, хлопський капе-

¹⁾ Там-же, ст. 354 — 355.

люх, хлопські ходаки, а батіг в руці вказує, що єсть він пастухом. Як скоро селянин, що стоїть на мраморнім камені, помітив надходячого, питає по словенськи: „Хто сей, що наближає ся в так величнім поході?“ Відповідають всі довкола: Се князь нашої землі. На те селянин: „А є він справедливим судиєю? чи старає ся о добро вітчизни? чи достойний свого становища? чи ревно ісповідує християнську віру? єсть він єї захитником і ширителем?“ Всі відповідають: єсть ним і буде. І знов селянин: Питаю, яким правом усуває він мене з отсего сідця? На те граф Гориці: „Те місце купує він від тебе за 60 сребренників, а ся худоба (показуючи на корову і шкану) буде твоя. Також стрій княжий, в котрім доси ходить, отримаєш даром, і жити будеш в своїй хаті вільний, не платячи жадних данин“. За сею бесідою селянин бє князя злегка п'очелюсть, поручає єму бути справедливим судиєю, і забираючи з собою худобу, уступає єму місце. Князь тогді виступає на камінь, вививає в воздух голим мечем і обертаючи-сь на всі сторони, обіцяє бути справедливим судиєю. Кажуть, що і воду не з селянського капелюха, в знак, що буде противен питю вина. Відтак в торжественнім поході зближає ся до костела Пречистої Діви Марії, стоячого на поблизькім узгір'ю, котрий мав бути колись катедральним; ту відбуває-сь служба Божа, а відтак князь складає хлопський свій стрій і надягає княжий. Відбуває ся величний бенкет, а по бенкеті князь вертає з вельможами на згадану луку і засївши, немов на трибуналі, розсуджує справи і роздає землі.“

Звичай ітетских королів, засідати в часі обіду за деревляним столом і пити з деревляних чарок, був також у Славян. Передовсім подибуємо єго на дворі Атилі, де, як звістно, перестерігали ся славянські звичаї. Пріск, участник в посольстві візантійськім на дворі Атилі, так описує обід у короля Унів: Світлиця була простора, подовгаста; в ній розставлено крісла і малі столи, кождий на чотири або пять осіб. По середині вносила-сь естрада, на котрій стояв стіл для Атилі. Ми посли засіли при столі на ліво від естради. От вже і внесли двірські слуги подумиски з мясом і розставили по столах; подумисок Атилі деревляний, а наш і всіх гостей зі срібла або золота. І чаша Атилі деревляна, наші були срібні та золоті. По першім даню налито вина; Атиля підніс чашу, поздоровляючи одного

з почесних гостей; ми свої чаші тоді вихилили, припиваючи здоров'я короля. Друге дане складало-сь з різномірних страв. На третє данє припали компоти. Веселі розмови і все сьвіжі чаші вина закінчили обід¹⁾.

Обіди на дворі їетських і уньських²⁾ королів подобають у всім на обіди наших козаків, де атамани „по предківському звичаю“ по-слугували-сь також тільки деревляними чашами і такими-ж полумисками.

Назви виборних королів у Їетів і Даків не такі, як у Скитів або у Одризів; в них всюди чують ся звуки своїські, славянські. Ось-ті назви:

Kothelas, король Їетів в IV-ім віці перед Хр. Назва пригадує славянського князя Коцеля в Панонії, на дворі котрого перебував свв. Методій. Донька Котеляса звала ся Меда (солодка?).

Kotiso (Kotys) — жив в I-ім віці перед Хр. В Галичині живуть доси родини: Кот, Котис (є і сьвященники того імені), Котович. В польських хроніках сказочний Пяст названий сином Котиска. Назва Котисе улюблена була в цілій Тракії, приходить також у трацких Одризів.

Burvista³⁾ — жив в I-ім віці перед Хр. Був завзятий войовник, пустошив римську Тракію, побив Скордисків (кельтицке племя) над Моравою, а Боїв і Таврисків винищив до тла. Страбо (в VII-ій книзі)

¹⁾ Частини з історії Прієка поміщені в Corpus scriptorum historiae Byzantinae, видане Боньєке з р. 1829, часть I, ст. 139—228.

²⁾ Пишу Уни (не Гуни), бо так писали майже всі візантійські писателі і така була властива назва народу (старослав. „уний“ означувало наше „юний, юнак“). Унів на пограничю римської Дакії, межі Дністром а Дніпром, знає вже Птолемей, географ з 2-ого віку по Христі.

³⁾ Назва здає ся стояти в звязи з словом буря (вихор). В Слові о полку Ігоревім кийський князь Сьвятослав порівнює ся з грозою-вихором: „Грозою бьашеть: притрепеталъ своими сильными плъкы и харалужными мечи, наступи на землю половецкую, притопта хлъмы и яругы, възмути рѣкы и озеры, посуши потоки и болота, а поганого Кобяка изъ Лукуморя отъ желѣзныхъ великихъ плъкъвъ половецкихъ яко вихръ выторже...“

називає єго ἀνὴρ Γέτης, що вказує на походженє того короля — з народу.

Daryx — жив в I-ім віці перед Хр. (назва непевна, посьвідчена лиш одним писателем, Діоном Кассієм).

Dikeneus (також Decaeneus) — пророк і співкороль за часів Бурвисти. Сербске „діка“ = гордість, слава; „дічан“ = пишний, славний; у Словенців „діка“ = блеск.

Doriketes (перекручували також на грецький лад: Dromichaetes) — жив в III-ім віці перед Хр. В Галичині живуть і доси родини того імени: Дуркот, Дорик.

Duras (також Diurpaneus, Dorpaneus) — жив в I-ім віці по Хр. Дуже неудольний король і народом позбавлений свого достоїнства.

Roles, також Oroles — жив в I-ім віці перед Хр. Назва відносить ся може до слова „орел“. (Після славянських традицій давні виборні королі часто брали-сь зі стану орачів або рільників; може і горішна назва мала се значенє.)

Scorylo (також Scorillus). Назва безперечно славянська.

Turesis (також Tarsa) — жив в I-ім віці перед Хр. Дуже завзятий войовник проти Римлян. Побіджений завдав собі смерть власним мечем. Назва Turesis звуком своїм пригадує назву скитського короля Idan-thursos (жив в VI-ім віці перед Хр.) і назву семигородських Ата-турсів¹⁾. В германській мітольоїї, котра за часів Цезара була ще незвичайно бідною і аж пізнійше перейматися стала богато з мітольоїї інших народів, thurs-ами звали ся великани. Здає ся, що ті назви відносять ся до слова „тур“ (зубр), котре і за руских ще часів придавало-сь яко епітет хоробрим князям (в Слові о полку Ігоревім князь Всеволод названий в однім місці Буй-Тур, а в інших місцях Яр-Тур.)

Ateas. Так звав ся король Гетів в IV-ім віці перед Хр. (він любив себе називати королем Скитів, хоч панував в сторонах придунайських над Гетами). Назва Ateas близька звуком до назви пізнішого короля Унів Аттилї, означувала безперечно „отець“. Се вже був звичай у давних Траків і Славян, іменувати так своїх королів. Отцями або батьками звали ся у козаків їх атамани та гетьмани;

¹⁾ Греки писали Ἰδανθούρος, Ἀγανθούρος. Грецке ο читало ся як у, не як і.

отцем загально звано Атилю; отцем, як знаємо з Діодора, назвав король Гетів Дорікет спійманого короля македонського Лізимаха¹⁾.

(Як Гети називали своїх королів?)

Славяни не мають власного вираження для назви „король“.

Саме слово „король“ є досить вже пізне; оно відносить ся до назви цїсаря Кароля Великого і було початкового в уживаню лиш західних Славян.

Назва „князь“ є виправді старшою, але також чужою; її переняли Славяни від Німців в часах по-Христових. Корень слова „князь“ той самий, що і в німецькім слові König.

Назва „цїсар“ (коротше „цар“) утворила ся з латинської назви Caesar.

Як в Тракії називано королів, докладно не знаємо. У малоазійських Траків подибуємо вираженє „ванакте“²⁾, переняте від Греків (ἄναξ, 2. пад. ἄνακτος, володар).

Пануючі Скити, котрих язык близький був до староперського, називали і королів перским словом „ксаїс“³⁾; звідти назви скитських королів: Коляксаїс, Ліпоксаїс, Арпоксаїс. Гети вимовляли „кеїс“ і брали те слово більше в значеню „бог“, тому придавали єго улюбленому своєму богу Зальмі (Зельманови): Зальмокеїс.

Цікаву відомість находимо в стариннім словари Гезихія; там сказано, що малоазійські Траки (Фригіи) своїх королів називали βασιλεύς. На мою гадку є то найстарша трацко-славянська назва на означенє короля; она знана була і Гетам, і Скитам, і пізнійшим Унам, і Славянам.

Послідній дако-гетський король, що по нещасливій війні з Траяном проколов себе власним мечем, звав ся Деке-балъ. Учений Rei-

¹⁾ Diodori Bibliotheca historica, lib. XXI cap. 12 13.

²⁾ Так зове ся король Мідас на однім нагробнім памятнику фригійським (гл. Duncker, Geschichte des Altertums, III виданє ст. 426).

³⁾ Перзи говорили „ксес“, н. пр. Ксерксес (король королів), Артаксерксес (великий король королів). Пор. Шафарика Старинности, т. I гл. 13 §. 7; Müllenhoff, т. III. ст. 121.

magus в примітках до видання Діона Кассія (ст. 1105) виразив догадку, що назва Деке-баль означала „Даків король“ — і те тлумачення вважає ся загально добрим, хоч і не годять ся учені з способом, в який Раймар переводить свій доказ. Міленгоф¹⁾ другу часть слова Деке-баль порівнює з санскритским словом „bala“, що означало „сила, кріпость“; а знов Сипо²⁾ відносить те „баль“ де фригійского βαλάν, отже надає ему також значенє „король“.

В Скитії подибує ся назва „баль“ на написях, які найдено на руїнах Ольбії, старинного торговельного міста при устю Богу. На одній написи приходить ім'я Дрей-баліс, на другій Варз-бальос³⁾. Се могли бути дійсно назви королів, бо з історії знаємо, що вже в V-ім віці скитські королі любили перебувати в Ольбії і мали там свої дома, брали участь в тамошних релігійних обходах, уважали себе якби горожанами міста⁴⁾. І пізнійші королі, в поскитских часах, безперечно чинили так само, щоби посеред багатого купецтва забавити ся або грошовими дарунками заслужити на вдячність міщан і на памяткову яку напись.

Назва „баль“ стрічає ся в назві вже першого, знаного нам короля Унів, Балямера⁵⁾. Був то великий войовник, більший може від Атилі, а для країв, котрі нині Русини замешкують, тим заслужений, що вигнав звідси два мільйони пануючих над нашим народом Німців (Готів).

До назв βαλάν і „баль“ відношу ще старославянське і староруске (у Нестора) болярин, означаюче великого достойника держави, вельможу, чоловіка близького до короля або князя. Сербі і Болгари говорять до нині правильно: бояр, болѣрин; в рускім те слово пере-

¹⁾ Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 16.

²⁾ Forschungen, т. I ст. 274.

³⁾ Müllenhoff, т. III ст. 116.

⁴⁾ Геродот, кн. IV гл. 79.

⁵⁾ Друга часть „мер“ єсть те-ж саме слово, що в зложених славянських назвах: Володимир (так писали початково), Яромер, Казимир і т. д. Слово „мер“ переняте від Німців; в готекім перекладі сьвятого письма, котрого доконав Ульфільс в IV-ім віці, „мер“ толкує ся через „славний“. Балямер значило на нинішню бесіду: Болеслав.

кручено в пізнійших часах на „боярин“. Звичайно назву „болярин“ виводять від слова „болий“ (великий, більший).

5. Гети — найхоробріші з помежи Траків.

(Свідчення давних писателів. — Гети волять смерть як неволю.)

„Гети вірять в безсмертність... Они найхоробріші і найправедніші з помежи всіх Траків“. Отсей похвальний висказ Геродота¹⁾ знаходить оправданє в історії Гетів. Яко нарід войовничий плекали Гети передовсім культ бога війни, Ареса, уважаючи єго своїм родоначальником, а zarazом верховним паном війська і краю²⁾.

Єсть велика схожість в характері колишніх Гетів а пізнійших наших козаків. Те саме завзяте, мужество, та-ж видержалість на муки і терпіння, маловажає жити, посвящене за віру і вітчизну; і Гети і козаки любили звати себе „невмираками“. Смерть уважала ся у Гетів кінцем терпіння, а початком вічної радості. Кождий Гет був пересвідчення, що коли поляже на боєвици, дістане ся до раю, що приготував для него бог Зальма.

Імператор Юліян наводить слова, котрі мав сказати Траян о Гетах по завойованю Дакії³⁾. „Я вигубив Гетів — людей найхоробріших, які коли-небудь жили на світі. Хоробрі они не лиш задля тілесної сили, але передовсім тому, що глибоко в свою душу вкоренили науки бога Зальми, котрого они славлять високо. В своїм одурі думають Гети, що они невриаки, що не гинуть по смерті, але десь-кудись дістають ся на інший світ. Тота віра в посмертну мандрівку душ до іншого світа зродила у них відвагу та завзяте в небезпечествах і в смілих воєнних починах“.

¹⁾ Кн. IV гл. 93.

²⁾ Про Ареса була бесіда на ст. 38—40. Іорданіс повідає в гл. V-ій своєї історії: „Adeo fuere laudati Getae, ut dudum Martem (латинська назва Ареса), quem poetarum fallacia deum belli pronunciat, apud eos fuisse dicant exortum. Unde et Vergilius:

Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet armis...

Quem Martem Getae semper asperrima placavere cultura (nam victimae ejus — mortes fuere captorum), opinantes, bellorum praesulem apte humani sanguinis effusione placandum“.

³⁾ Juliani imperatoris Caesares (виданє Heusinger-a) ст. 23.

В історії Гетів нерідкі випадки, що вожди і воїни в хвилях крайного небезпеченства взаємно завдають смерть собі, щоби лиш не дістати ся в руки неприятеля. Кассій Діо згадує про війну, яку вів конзуль римський Крас з Даником, королем Гетів¹⁾. Крас побив неприятельську кінницю, котра подаючи-сь взад наткнула ся на піше військо Гетів. Настало замішанє, переполох; Гети утекли з боєвища і заперли ся в твердині. Підчас облоги хто-сь з мурів повитав Краса в грецькій бесіді, опісля став з ним розмовляти і обіцяв зрадою передати твердиню Римлянам. Гети дізнали ся о зрадї, але було вже за пізно; они завдали самі собі смерть — і вожд їх, Даник, і багато війська.

Тацит описує війну, яку Римляни вели з Гетами в I-ім віці по Хр. Вожд Гетів, Тарса, видячи, що нема ратунку ні надії на поміч, проколов себе мечем, а за даним приміром пішло багато єго війська²⁾.

На римській колоюні Траяна зображені сцени, де Даки і Гети, щоби не попасти в неволю Римлян, убивають себе, а навіть свої жени та діти. Др. Франке так про ті сцени пише³⁾: Мешканці одного гóрода, виморені голодом в часі довшої облоги, постановили в крайній розпущі себе і своїх радше поубивати, як живими віддати ся в неволю. Они зажегли гóрод і попалили які в нїм були майна та скарби; відтак убивають свої жени та діти. Кому удало ся утечи з міста, завдавав смерть собі — випиваючи отрую. Видно поспіх і нетерпеливість при тій чинности. Люди обступили велике начинє, наповнене отруєю; кожному подають малими черпаками убійчого напиту. Один тиє ся поперед другого, щоби швидше одержати свою пайку. Побіч начиня одні лежать вже мертві на землі, інші падають на землю умираючи, знов інші вють ся серед болю в наслідок випитої отруї.

На однім образі видно короля Декебаля, як держить послїдню промову до війська. Єго столицю заняли вже Римляни — дальша оборона краю неможлива. З лиць і постави зображених фігур можна догадати ся про ціль промови. Одні воїни стоять мовчки, якби надумали ся, що випаде тепер чинити; другі притакують на бесїду ко-

¹⁾ Кассія Діона Римська історія, кн. LI гл. 26. Даник жив в I-ім віці перед Хр.

²⁾ Нор. Міленгоф, Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 161.

³⁾ Zur Geschichte Trajans, ст. 228—229, 231—232.

роля; інші не годять ся з єго предложенєм. Дальший образ містить поясненє попередного: Декебаль пробиває мечем чи пробоєм власні груди, а начальники війська чинять так само. Одні заохочують других до такого-ж чину, деякі просять приятелів, щоби їм нанесли смертний удар. Позісталі труси піддали-сь Траянови, щоби відтак в Римі звеличити тріумф цісаря і або на арені згинуть в кігтях дикого звіра або піти на розпродаж — в неволю.

В звязи з хоробростю і відвагою стоїть і та безпримірна видержалість на муки і торттури, яку подибуємо не лиш у Іетів, але також у їх наслідників, пізнійших Славян. Візантійський історик Теофілакт Сімокатта (з VII-ого віку по Хр.) описує війну, яку Римляни вели на північ Дунаю з Славянами, що мешкали в краю колишніх Даків. За помочию Німця-ренегата, що вирік ся вже був і християнської віри, удало ся Римлянам, переловити оден відділ Славян. Щоби відспійманців довідати ся, де находить ся головний табір славянський, Римляни підвергли їх найстрашнішим торттурам, але не довідали ся нічого. Байдужно зносили Славяни всі терпіння, якби не їх то мучено¹⁾.

Таку-ж видержалість на муки оказували і наші козаки. В турецькій неволи переносили они довголітні терпіння, а рідкі були випадки, щоби вирекали-сь віри і в той спосіб окуплювали собі свободу. В самій Польщі на стосах і на гаках гинули козаки численно, а нераз серед найбільших мук кінчили они жите сьпіваючи веселі пісні... Якби не тота геройська вдача давних Славян і їх безпримірне посвященє за вітчину — хто знає, чи серед грізних обстанів минувшости змогли-б були Славяни уратувати свою народність до нині.

¹⁾ Theophylacti Simocattae Historiae, кн. VI гл. 8. Теофілакт каже між іншими (наводжу після латинського толкованя Беккера): „Gepida quidam, olim Christianus, a barbaris ad Romanos transfugiens, qua via intrarent, intenta manu demonstravit. Romani aditu potiti simul barbarorum potiuntur. Captos Alexander flagris subiciens percunctatur, unde illis genus. Qui vesana subnixi confidentia, cruciatus et mortem nihili faciebant, doloresque flagellorum velut in alienis corporibus patiebantur...”

6. Воєнна штука у Гетів.

(Узброєнє. Спосіб войованя. Звичаї при заключеню мира.)

Тукидид описав війну, яку р. 429 вели трацкі Одризи з Македонцями. Межи союзниками Одризів находили ся і Гети — сама кінниця, узброєна на лад скитского війска і з такими-ж, як у Скитів, луками.

Скитські луки мали велику славу в старину — стріли несли ся з них добре і далеко, рідко хибляли свою ціль. З страхом згадує про ті луки в своїх письмах з Понту римський поет Овід, котрому довело-сь було жити на вигнаню в покореній Римлянами землі Гетів на полудне Дунаю (в нинішній Добруджі). Гетські стріли зове Овід затроєними.

Винахід скитского лука приписувано в старину самому Гераклієви. Коли сей по кількалітнім подружю з скитскою Ехидною від'їжджати мав з України, зняв він з себе оден з двох луків і так сказав, даючи єго Ехидні¹⁾: „Лишаю тобі трех недолітків-синів, овоч нашого подружя. Коли виростуть в мужів, дай їм по черзі отсей лук і поучай кожного, що так а так треба отсей лук натягувати при стрілянню. Хто з синів добре лук напярже, нехай лишить ся в краю; хто того не зуміє, прожени єго геть. Ехидна так учинила. З дорослих синів лиш оден, Скитес, доконав задачі і лишив ся в краю; від него іде рід скитских королів“.

Овід між зброями Гетів вчисляє ще меч і ніж, що носили воїни завсїгди при боці. З образів на колюмні Траяна дізнаємо ся, що Гетів мечі були прямі, а ножі криві (в Слові о полку Ігоревім названі такі ножі „засаножниками“²⁾).

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 9—10.

²⁾ Чертков, обговорюючи оружя Гетів, каже між іншими (Протословене, ст. 95 і 28): „Ножи, носимые за сапогами — обычай доселѣ сохранившійся въ Малороссіи. Ножи прямые и засаножники (кривые) были у нашихъ предковъ въ числѣ необходимаго оружія. О нихъ говоритъ Ибн-Фосланъ и Софійскій Временникъ (I, 58). У Нестора князь Тьмутороканскій, въ єдиноборствѣ съ Редедєю в 1022 году, „выизе ножъ и зарѣза Редедєю“. Въ повѣсти о нашествіи Батыя: „Козличи рѣзались ножи съ Батыємъ“. Засаножники древнихъ Словенъ имѣли кривые клинки и втыкались за голенище праваго сапога (Описание вооруж. Русс. войскъ, I 64).“ — Німці, не розуміючи, яке призначенє

На педесталю Траянової колюмни зображені з чотирох боків трофеї, які здобули Римляни в часі війни з Даками і Гетами. Бачимо там: копія, луки, стріли, сагайдаки, круглі щити украшені різьбою і малюнками, шеломи, грудні броні (панцири), труби, сокири, топори — майже все в такім виді, як було пізнійше на Русі¹⁾.

Гети і Даки, як видно з рисунків на колюмні Траяна, обізнані були також з балістами і таранами, т. є. орудиями для метання стріл і каменя. Такі-ж балісти і тарани (для розбивання мурів) були в уживаню і у пізнійших Славян, як про се знаємо з історії осади Солуна в VI-ім віці по Хр.²⁾. О таранах і інших таких воєнних орудиях згадують часто і наші давні літописи.

Знаменами Гетів і Даків були хоругви, зовсім такої подобі, як і в пізнійшій Русі³⁾, або деревця з насадженими в горі зміями. Чертков пише про ті знамена з летучими зміями⁴⁾: „Очень замѣчательно, что и в числѣ нашего древняго оружія точно такія же змѣи прикрѣплялись къ древкамъ или копьямъ и могли такъ же служить, какъ и у Даковъ, хоругвею или знаменемъ (Описаніе вооруж. Росс. войскъ, рис. 105)“⁵⁾. В іншій місци каже Чертков⁶⁾: Тоті змії пригадують змія Горинича в наших поданнях і казках. В казці про Тугарина Змієвича є бесіда о крилатім змію або, як зовуть інші Славяни, سموку. В казці про Чурила згадує ся крилатий змії, що поселив ся в задніпровських горах, в глибокій печері, за панованя Володимира Великого. І тепер ще Києвляни показують печеру, де він жив. Писатель Воїск посьвідчає, що мати цїсаря Аврелїана заказувала убивати змію, що поселила ся була в її комнаті; був то вуж (*coluber patrix*), котрого почитала она в числі своїх домашних пенатів. Мати Аврелїана, жінка з низького стану, жила в селі недалеко нинішних Митрович над рікою Савою. Там родив ся і Аврелїан⁶⁾.

могли би мати криві ножі, які в великім числі подібують ся на колюмні Траяна, ідентифікують їх з звичайними серпами.

¹⁾ Там-же, ст. 26, 27.

²⁾ Там-же, ст. 30.

³⁾ Там-же, ст. 26 (і рисунок на долученій першій таблиці).

⁴⁾ Там-же, ст. 26.

⁵⁾ Там-же, ст. 95—97.

⁶⁾ Flavii Vopisci Syracysii „Divus Aurelianus“ (в *Scriptores historiae Augustae*, volumen II) ст. 137—138.

„Славяни за часів поганьства почитали змії своїми богами і строго зборонювали, чинити їм яку-небудь шкоду¹⁾. Як свідчить Кромер, в Литві і Польщі змії уважалися домашніми пенатами; їм давали молоко, сир, яйця, кури, одним словом все, чим жили самі господарі, і заказували їх убивати. І тепер наші селяни уважають доброю ознакою, коли вуж поселить ся в їх житлі; не тільки не убивають его, але часто дозволяють ему сербати молоко з заставленої для людей миски. Золоті або позолочені дракони (крилаті змії), насажені на деревця, служили у наших предків за прапори або знамена. В московскім казеннім дворі хоронили ся старинні металеві змії на деревцях; они вже вийшли були тоді з уживання (Описаніє вооруж. Росс. войскъ, I 89). Таннер так описував ті знамена (ст. 46): „...hastae insuper longae et in earum cuspede deaurata affixa Draconis volantis effigies“. В „Описанію вооруж. Росс. войскъ“ зображений на рисунку 136 крилатий змії з довгим хвостом. Він був також насаджений на деревце або палик і був zarazом оружєм і знаком вищої гідности. В старинних заговорах (від укушення змії) згадує ся: змія Македонія, всіх змії старша і більша. Певірка тотя принесена на Русь в давні часи з-за Дунаю, з тої колишньої вітчизни Славян“.

Плитки з зміями або драконами подібують ся і доси на Покуття, котре колись належало до краю Гетів, і в околиці Дністра. От. Петрушевич пише в статі „Археологическія находки близъ города Галича“²⁾: „Здѣсь (в околиці Езуполя) открыто камянную плитку съ изображеніемъ противо себе стоящихъ змѣвъ (драконовъ), находящуюся теперь въ посѣданіи мѣстного помѣщика. Подобны круглы камни одной и тойже величины открыто въ рѣцѣ Быстрицѣ, близъ села Ямницы, съ вызолочеными изображеніями птицъ и змѣвъ. Въ сего рода символическихъ изображеніяхъ надо усматривати мѣстнаго культа мѣстныхъ древнѣйшихъ жителей, соплеменниковъ закавказскихъ Даковъ, на которыхъ воинственныхъ знаменахъ, изображенныхъ на колоннѣ императора Траяна, замѣчаются тоже змѣи“.

¹⁾ Чулковъ, Слов. баснословіе: змѣи. Словарь русскихъ суевѣрій, 165. Абевега, під словом: змѣи.

²⁾ Вѣстникъ Народного Дома з року 1883, ч. 3.

Спосіб войовання не був все однаковий у Гетів. В I-ім віці по Хр. Даки і Гети, задля зносин і сусідства з римською державою, переняли були багато дечого від Римлян. Тоді для дако-гетської держави зложили ся були обставини дуже щасливо. Римляни, заєдно побивані, оплачувати ся мусіли даниною, а до того з цілої держави що найлучших будівничів і майстрів посылати они мусіли в край Даків і Гетів, щоби ту на римський лад будували твердині і зладжували все, що потрібне було для тривалої оборони краю.

На колюмні Траяна представлено багато оборонних дако-гетских міст¹⁾. Навкруг гóродів видно там мури з чотириугольних великих каменів, з високими воротами і камінними мостами через ріки. Видно будинки з колюмнами, піраміди обведені огорою, башні і укріплення з різними воєнними орудиями. В столиці Декебаля замічають ся величаві будівлі, дворець, євятині, украшені колюмнами і статуями. При воротах, що ведуть до столиці, уміщені три камінні статуї, кожда з зажженим смолоскипом в руці. Все робить вражене багатой і добре зорганізованої держави.

В давніших часах, заким ще Римляни заняли були Тракію, спосіб войовання у Гетів був більше поєдинчий, примітивний.

Передовсім старали ся Гети, заманити неприятеля в сторони до-лішнього Дністра, в нинішню Бессарабію, де край не був управний, лиш яко стен служив до винасів для товару. Перекий король Дарій в часі свого походу на Скитів попав дійсно в тоту пустиню і мало в ній не погіб з цілим війском задля недостатку живности. Лиш скорою утечею уратували ся Перзи від грозячого нещастя.

Того самого підступу ужили були Гети і супроти Александра Великого. Хоч в значнім числі зібрали-сь они були при Дунаю, але не спиняли Александрови переправи через ріку і не ставили єму опору, лиш почали утікати до бессарабської пустині²⁾, манячи за собою Македонців. Але Александер не пішов в заставлені єти, лиш вернув назад на правий бік Дунаю. Не так вже осторожним був наслідник Александра, Лізімах, котрого на тім стєні спіймали були Гети.

¹⁾ Чертковъ, Протословене, ст. 29. — Dr. H. Francke, Zur Geschichte Trajans, ст. 184 — 233.

²⁾ Арріана Історія Александра, кн. I гл. 4. Стєн бессарабский зове Арріан τὰ ἔρημα.

О способі войовання Гетів в балканських горах, котрих всхідна часть до них належала, так пише Арріян в своїй історії Александра Великого¹⁾: В вузких дорожинах, що ведуть через Балкан, устали-сь були тамошні гірняки. Они обсадили всі верхи, котрими Македонці мусіли би переходити, і наміряли не допустити туди Александра. Они мали з собою багато возів, що служили їм в потребі за табор для оборони: також мали на думці, з місць, де були найстрімкіші збоchi гір, здрулювати вози на підступаючого неприятеля, щоби розсадити збиту масу македонської фаланги. Александер довго нагадував ся, куди би найлегше dokonати переходу, та показало ся, що інших доріг нема, треба конче посувати ся провалами, поверх котрих уміщені були зловіщі вози. Він дав своїм воїнам такий приказ: як скоро вози стануть спадати в долину, нехай в місцях, де більше простору, війська розступлять ся; де дорога надто вузка, там нехай воїни нахилять ся або падуть на землю і нехай ті, що стоять в дальших рядах, свої щити держать над головами своїх передових товаришів; в такий спосіб з тих щитів утворить ся охоронний покров, через котрий навіть каміне, якби по якій стрісі, перескакувати буде не чинячи великого спустошення. І стало ся, як предвидів і наказав Александер. В однім місці розступила ся фаланга і вози летіли через порожнє місце; в іншій перескакували вози через розставлені щити. Раді, що головний предмет боязни не вчинив багато лиха, Македонці набрали тепер духа і з криком кинули ся на Гетів, вибираючи їх з занятого становища.

Важну задачу в часі воєн сповняли печери, котрих в краю Гетів було багато. Лучало ся нераз, що Гети, побиті неприятелем, на своїх скорих конях ратували-сь утечею, а тимчасом людність краєва, з міст і сел, з цілим добутком десь якби щезала, край прибирав вид пустині. Се той-же появ, який подибуємо в Галичині в часах татарскої навали. Люди ратували ся, як після околиці — одні в лісах, другі серед мочарів і багон, а знов інші в підземних печерах, нарочком для тої ціли викопаних.

Про одну величезну печеру в краю Гетів доносить Кассій Діо при описі воєн, які р. 30 перед Христом вів конзуль Красс з Гетами.

¹⁾ Кн. I. гл. 1 (Також Арріана „О тактиці“ гл. 14).

Діо повідає¹⁾: „Печера тота зове ся Кейра²⁾. Она так простора і кринка, що, як кажуть, до неї скрили ся були колись титани, коли боги побили їх. От же до тої печери скрили ся були і Тети в великім числі, враз з своїм майном і з своїми чередами. Входи до печери були круті і тяжкі до винайденя. Крас велів їх вишукати і замурувати і так голодом змусив всіх людей до піддачі“.

Наші галицькі печери мають також круті і розгалужені ходи, а вхід до них звичайно укритий. Нині багато з них вже засипало ся, лиш przypadком відкривають їх; інші задержали ся ще в досить добрім стані, будь цілі будь в якій-сь тільки частині³⁾. До більших печер на Буковині зачисляє ся Сучавска, а в Галичині Збараска.

Після народної традиції печери наші простирають ся цілими милями далеко; декуди, очевидно з пересадю, кажуть, що они сягають аж до Києва. Нарід, як звичайно в своїх історичних споминах, відносить і печери виключно до часів татарських, бо-ж справді скривали ся в них люди в часі татарських нападів⁴⁾; деякі знов печери зове нарід монастирями — они служили для релігійних цілій може в часах ще перед-Рурикових.

Штуку копання печер і підземних ходів приписувано в старину Бесам. Вететий пише⁵⁾: „Найбільше було старання, щоби звичаєм Бесів (*more Bessorum*) викопати підземні ходи, з котрих би можна ненадійно появили ся і здобути неприятельські міста“. В IV-ім віці по Хр. (тоді жив і Вететий) Бесами звано не лиш жителів Бес-кидів і Бес-арабії, але взагалі жителів здовж Дністра і долішнього Дунаю.

¹⁾ Римска історія, кн. LI гл. 26.

²⁾ Може „пекейра“, що на нинішню бесіду дає „печера“.

³⁾ Дністрові печери (при березі ріки) на російській Поділю описав докладнійше в окремім виданю проф. Антонович з Києва; о деяких галицьких містить ся згадка в виданнях академії умістностей в Кракові; про Страдецьку печеру, недалеко Янова, подана була ширша звістка в однім з давніших річників львівського „Слова“.

⁴⁾ О печери вели ся в давнину нераз спори межи сусідськими громадами, як видно з дохованих ще привилеїв королів польських.

⁵⁾ Flavius Vegetius Renatus, *Epitoma rei militaris*, lib. II cap. 11.

Назва Бесів заступила була давнішу назву Їетів. Так було ще і в VI-ім віці по Хр.¹⁾.

Історик Теономі²⁾ згадує при описі воєн Филиппа Македонського, що при мирових переговорах відпоручники Їетів являли ся з цитрами в руках і згідливе своє уособлене виражали музикою і співом. Про сей звичай Їетів пише також Стефан Візантійський в своїм словари під словом *Γετίξ*.

Іорданіс, опираючи ся на Діоні Хризостомі, подає про Їетів таку відомість³⁾: „Филипп був в великій грошовій потребі, тому накинув ся на місто Одессос (нинішня Варна), котре належало до Їетів. Тоді їетські віщуні, звані також побожними, вийшли були поза ворота міста. Они були біло одіті, пригравали на цитрах і просили своїх богів, щоби оказали ся ласкаві для города і відвернули від него Македонців. Македонці студували ся на той вид, особливо коли побачили, що віщуні так безбоязливо наближають ся до них. І стало ся дивне диво: збройні перед беззбройними набрали ся великого страху. Зараз Македонці відступили від облоги міста, пустили на волю всіх полонників і заключивши з їетами союз розійшли ся домів“.

Що у Славян був також звичай при заключуваню союзів виступати з гусями в руках, посвідчає Теофілакт Сімокатта, писатель з VII-ого віку по Хр. Він оповідає⁴⁾, як р. 590 привели перед цїсаря Маврикія трех людей без мечів і без всякої зброї, з одними лиш гусями в руках. Цїсар запитав їх, з якого они народу, з якого краю і чого станули на римській землі. Відповіли, що они Славяни і мешкають над західним Океаном (бесіда ту о Балтичкім морі). Там до їх князів і народу виправив був аварський хан послів з великими дарами, просячи о поміч. Князі дари прийняли, але відказали ся

¹⁾ Iordanis, De Gothorum origine, cap. 12: „Danubius lingua Bessorum Hister vocatur“. В Галичині Їстром називають Дністер (гл. Петрушевича „О городъ Галичъ за Луквою“ в Вѣстнику Народного Дома з р. 1887 ст. 484).

²⁾ Гл. Müllenhoff „Altertumskunde“, т. III ст. 132.

³⁾ De Gothorum origine, cap. 10.

⁴⁾ Theophylacti Simocattae Historiae, lib. VI cap. 2.

в помочи, кажучи, що дорога надто далека, утяжлива. От они і виправили ся з тою вісттю до хана.

Оден образ на колюмні Траяна представляє посольство, вислане одною частиною Дако-Гетів до Траяна задля мирових переговорів. Вожд послів зображений з лавровою галузкою. Чи та лаврова галузь стоїть в якій звязи з звичаями Гетів, чи може вожд посольства лиш наслідував римський звичай, щоби охоронити ся від зневаги римських воїнів¹⁾, рішити годі. На інших образах колюмни Траяна, де також посольства Дако-Гетів представлені, лаврових галузок не замічаємо.

7. Гети-мужчини.

(Іх зверхний вигляд. Ноша. Многоженство.)

Про біляве або русяве волосє у Гетів і про їх переважно сині очі була вже згадка в розправі про Траків (гл. на сторони 33).

Овід, жиючи на вигнаню посеред Гетів, часто пише про них в своїх елегіях і письмах з Понту. Гети (на полудне Дунаю) нерадо зносили над собою верховну власть Римлян, они часто непокоїли римські залоги по містах, нападаючи несподівано навіть ночами, навіть серед найбільших зимових морозів. Поет, привикний перед тим до житя вигідного, безжурного, любашного — тепер жив в вічнім переполоху, що хвиля бояв ся згинуту від гетських луків²⁾. Не дивно, що до Гетів відносив ся неприхильно, звав їх брусуватими, суворими, брудними, нелюдяними, хмурими³⁾. Особливо-ж гризло єго, коли Гети насмівали ся з латинської мови⁴⁾.

Після Овіда Гети носили довге, розкудовчене волосє і довгу бороду; голос їх дикий, лице грізне — живісїнький образ самого

¹⁾ Dr. H. Francke, Zur Geschichte Trajans, ст. 208.

²⁾ Ex Ponto, lib. IV epistola 5: „ipse quidem Getico peream violatus ab arcu...”

³⁾ „Getae rigidi... crudi... squalidi... inhumani... truculenti...” З часом привик поет до Гетів, научив ся їх бесіди („didici getice loqui”), писав нею поезії і був навіть в поважаню Гетів якби їх народний поет (Ex Ponto, IV 13).

⁴⁾ Tristia, lib. V eleg. 10: „Barbarus hic ego sum, quia non intellegor ulli, et rident stolidi verba latina Getae”.

Ареса¹⁾, бога війни! Они якби зросли ся з конем, всі узброєні і ніж у кожного при боці²⁾).

Про звичай Іетів, запускати довге волосє і довгі бороди, дізнаємо ся також з різьблених фігур на колюмні Траяна. „Дако-Іети — пише Чертков³⁾ — зображені на колюмні з довгим волосєм і бородою. Щоби волосє не розвівав вітер, мали Дако-Іети звичай, довкола голови надівати кільце або тасемку, як і тепер чинять в Росії селяни і ремісники“.

Сорочки мужчин застегнуті на груди пуговкою, без ковнірів, як у наших селян; они звисали поверх штанів або шараварів близько до колін і підпоясані були ременем⁴⁾. Сорочки з рукавами, не так як у Римлян.

Після Овіда носили Іети широкі і довгі штани⁵⁾. Се лиш в часті оправдує ся на фігурах Траянової колюмні; там штани зображені довгі, але мірно широкі — спускали ся поверх чобіт⁶⁾).

На ногах носили Іети чоботи — те характеристичне узутє старинних Траків і Славян. Чертков повідає⁷⁾: „Замѣчательно, что всѣ еракійскіе племена употребляли обувь совершенно отличную отъ всѣхъ другихъ народовъ древняго міра. Эраки никогда не носили ни котурнъ, ни сандалій, ни тѣхъ подошвъ, привязанныхъ ремнями къ ногамъ, которыя употребляли Греки и Римляне. На всѣхъ дошедшихъ до насъ памятникахъ еракійскія племена представлены исключительно въ сапогахъ. Тоже свидѣтельствуютъ Плутархъ и Титъ Ливій о Македонахъ. Послѣдній прибавляетъ, что при торжественномъ вшествіи въ Римъ Павла Емілія, въ числѣ золотыхъ и серебряныхъ чашъ,

1) Tristia, V 7: „Vox fera, trux vultus — verissima Martis imago: non coma, non ulla barba resecta manu“. — „...Oraque sunt longis horrida tecta comis“.

2) Там-же.

3) Протословене, ст. 28. Римляни зображені на тій колюмні з остриженим волосєм і оголеною бородою.

4) Там-же, ст. 27.

5) Tristia, lib. IV 6: „bracata turba Getarum“; lib. V 7: „laxis braciis arcent mala frigora“.

6) Протословене, ст. 27, 31.

7) Там-же, ст. 27—28.

кубковъ, вазъ, драгоцѣнныхъ утварей, оружія, на 500 колесницахъ, везены были и взятые у македонскихъ воиновъ сапоги, какъ трофеи побѣды надъ царемъ Персеемъ. Всѣ словенскія племена, въ древнія времена, всегда носили сапоги. Ибнъ Фокланъ это ясно свидѣтельствуєтъ о русскихъ Словенахъ. На картинѣ Святославова Сборника (въ началѣ XI вѣка) рускіе князья представлены въ красныхъ сапогахъ. Въ полномъ собраніи лѣтописей подъ годомъ 1215: „Новгородцы же, съсѣдавшие съ конь... боси, сапогы съметавше, поскочиша“. Сапоги извѣстны у всѣхъ словенскихъ племенъ подъ разными названіями: постолы, бахилы, чоботы, каракаты и проч. Последнее названіе сохранилось до нашего времени у Гуцуловъ (Головацкаго Вѣнокъ Русинамъ, ч. I. ст. 201) и замѣчательно тѣмъ, что императоръ Аврелій Антонинъ, сынъ Септима Севера, получилъ прозваніе Каракалы отъ принятаго имъ у варваровъ одѣянія и обуви. Въ пѣснѣ о полку Игоревѣ упоминаются „засапожники“, т. е. ножи, носимые въ широкихъ сапогахъ, какъ еще и теперь дѣлають Малоруссы съ своими ножами“.

Шапки Їетів, після Траянової колумни, не однакові — інакші у низших, інакші у висших станів. „На головахъ у многихъ Дако-Їетів — каже Чертков¹⁾ — шапки или колпаки, т. е. *beretta rannopica*, какъ ихъ называютъ итальянскіе коментаторы. Такія же шапки изображены и на нашихъ воинахъ въ Описаніи вооруженія російскихъ войскъ. *Beretta rannopica* єсть толстая, стеганая шапка, которую надѣвали наши предки подъ металлическіе шишаки и шелома. Дако-Їеты, разговаривающіе съ Траяномъ, представлены въ полукафтаняхъ, совершенно сходныхъ съ козацкими, и высокихъ шапкахъ, также козацкихъ, или шляпахъ безъ полей, такихъ какія нынѣ носятъ Курекіе простолюдины“.

На сорочку надѣвали Їети або згадані вже „козацкі полукафтані“, або рід плаща, застегнутого пуговкою на груди. В верхній часті плаща, від плечий, видно так звану „богородицю“ (бородиця, у Українців: відлуга), яку носятъ рускі селяни у своїхъ свит і покри-

¹⁾ Панаував в роках 211—217.

²⁾ Протословене, ст. 28, 27.

вають нею голову в часі непогоди¹⁾. Знатнійші Дако-Їети носили, як бачимо на фігурах Траянової колюмни, чамари з пуговками в оден ряд від шиї до пояса²⁾.

Овід в елегіях і письмах з Понту згадує ще про кожухи, які — очевидно в зимову пору — надягали Їети на себе. І о тих кожухах з видимим перестрахом говорить римський поет — все єму здавало ся, що під ними укритий ніж або затросна стріла.

„Грекам в відношеню до Їетів — повідає Міленгоф³⁾ — пердовсім впадало в очи їх многоженство, їх надмірність в тілесних похотях. Згадує о тім Гекатей з Мілету (з VI-ого віку перед Хр.), згадують Геродот і Гераклід з Понту — самі віродостойні свідки“. Многоженство було і іншим Тракам властиве, але не доходило до таких розмірів, як у Їетів. Страбо каже⁴⁾: „Послухаймо, що мовить Менандер не яко поетичний вимисл, але яко факт історичний: „Траки всі⁵⁾, а особливо Їети (і я горджу-сь бути звідтам родом) — ми не дуже повздержні в любови! Між нами, хто женить ся, бере жінок десять, одинайцять, навіть дванайцять і більше. Хто лиш з чотирма або п'ятьма подружив ся і умер, о такім кажуть мої земляки: Бідак умер, безсупружйй, безженець!“

Але і в другу крайність попадали Траки. Страбо⁶⁾ наводить свідощтво Позидонія о Їетах, що жили з засади без подружя; їх славлено людьми св'ятими і звано „ктістами“ (чистими?). Але Страбо не вірить, щоби безженець міг вести св'яте жите; то самі люди безрелігійні, що не приносять жертв богам, не обходять св'ят та празників. „Безрозумна бесіда, — додає Страбо, — ніби то безженці-Їети сливуть св'ятими людьми. Їети богів почитають дуже ревно, а се головно заслуга їетських жінок“.

1) Там-же, ст. 27.

2) Там-же.

3) Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 130—131.

4) Географія, кн. VII гл. 3.

5) Менандер, поет-комік, наводить ту слова Їета, що понав ся був в грецку неволю.

6) Географія, кн. VII гл. 3.

8. Доми у Гетів. Господарські знаряди. Чим Гети жили ся?

Про будівлі у Гетів і їх господарські знаряди та судини дізнаємо ся з образів на Траяновій колошні. О них пише Чертков ¹⁾: „Въ отношеніи къ гражданской жизни замѣтимъ, что дома в дако-гетскихъ гóродахъ двухъэтажные, изъ четвероугольныхъ большихъ камней, равно какъ и башни. Такія же точно стѣны вокругъ каждаго гóрода, съ высокими воротами и каменными мостами. Въ селахъ дома деревянные, обитые снаружи досками, на коихъ замѣтны гвозди. Крыши такожъ изъ теса, прикрѣпленнаго гвоздями. Деревянные избы доказываются и сожженіемъ ихъ римскими воинами, изображеннымъ на многихъ мѣстахъ колонны. Въ селахъ есть дома и въ два этажа, съ проѣздомъ внизу для воротъ, точно такъ, какъ в нашихъ избахъ въ два жилья. Въ числѣ другихъ строеній изображена вышка или лѣтняя горница, которую зажигаетъ римскій воинъ. Въ одной деревнѣ построенной въ горахъ деревянные избы, вышки и частоколъ вокругъ деревни, съ воротами ведущими въ это село. Близъ одной деревни изображенъ деревянный ящикъ на столбахъ, сколоченный изъ тесницъ, прибитыхъ гвоздями, въ родѣ точно такихъ, какъ и теперь наши поселяне дѣлають для капустной расады. — Въ отношеніи къ изящнымъ искусствамъ Дако-Геты могли соперничать съ тогдашними образованнѣйшими народами. Огромныя чаши, кубки, бокалы, блюда, большія братины (дзбани) и проч., конечно золотыя и серебряныя, привезены на трехъ тяжело нагруженныхъ коняхъ къ Траяну, какъ добыча. Далѣе Дако-Геты изображены приносящими къ Траяну сундуки, ящики, шкатулки и другую утварь, вѣроятно наполненную деньгами и драгоценными вещами. Награбленныя золотыя вещи, при занятіи Дакіи, были столь изящны, что многіе изъ этихъ кубковъ и обдѣланный въ золото рогъ тура императоръ Траянъ посвятилъ Юпитеру при началіи войны противъ Пареоувъ. На колоннѣ представлены еще три телѣги Дако-Гетовъ съ накладеннымъ на нихъ разнаго рода оружіемъ. Эти телѣги суть прототипы нашихъ нынѣшнихъ малороссійскихъ фуръ, съ такимъ же точно дышломъ и ярмомъ для двухъ быковъ, какъ употребляютъ во всей южной Россіи. Дабы удостовѣриться, что одни еракійскіе народы имѣли такія фуры, можно

¹⁾ Протословене, ст. 29—30.

сь ними сравнить колесниці, на двухъ колесахъ, слѣдовавшія за римскими легіонами“.

(Скарби Дако-Гетів.)

Західні Гети (в Семигороді), звані звичайно Даками, були в по-сіданю копалень золота; їх край вже і за Геродота часів славив ся великими богатствами. В I-ім віці по Хр. Римляни оплачували ся Дако-Гетам великою данною, тому нагромадили-сь були у сихъ не-звичайно багаті скарби. Кассій Діо ¹⁾ повідає, що послідній дако-гет-ський король, Декебаль, видячи, як нещасливий оборот бере війна з Римлянами, велів нагромаджені скарби скрити і замурувати на дні Саргетії (нинішня ріка Стрель), що однак Траян від одного полоне-ного вельможі, довірнього приятеля Декебала, довідав ся о місци укри-того скарбу і відконав єго. Др. Франке подає о тих скарбах, на під-ставі старинних свідонств, таку відомість ²⁾: Декебаль велів воду ріки Саргетії, при котрій находила ся єго друга столиця, спровадити до іншого корита, а в старім кориті потворити склепіня і там зложити всі свої скарби в сріблї, золоті і інших дорогоцінностях. Коли все як слід виконано, обмурували робітники склепіне густо камінями і справили ріку назад до давнього корита. Дорогі одежі і матерії скрито в печерах. До тої роботи ужито римських полонників, котрих опісля убито, щоб не зрадили таємниці. Але Бікіль, приятель Деке-бала і єго невідступний товариш, зрадив все, коли дістав ся в рим-ську неволю. На колюмні Траяна оден образ має представляти ті Тра-яном найдені скарби. Були то золоті і срібні судини дуже мудроно вироблені, з численними різьбами і фігурами — деякі середущої ве-личини, інші дуже великих розмірів; побіч єудин і кубків видно в кошиках дорогі різнородні камені. Скарб принесено до римського табору і одну єго часть розділено межі заслужених воїнів. Що-лучші скарби завезено опісля до Риму. В місті Ульпія, котре заложено було Траяном в новоздобутім краю, найдено напись такої основи: „Вина-ходцєви Юпітерови, божєскому отцєви, Матери земли, сповняє обітницю Нерва Траян, відшукавши скарби Декебала“. Повідають, що то було

¹⁾ Римска історія, кн. LXVIII гл. 14.

²⁾ Zur Geschichte Trajans, ст. 138—139, 231.

тільки часткове винайдене укритего скарбу і що в пізнійших часах не оден ще закопаний скарб найдено в тих сторонах. Нині ріка Стрель (давна Сарґетія) єсть мала і плитка; в сухе літо мало в ній води, а знов в часі великих дощів она так рвуча, що ніяке склепінє, жадне штучне обмурованє не могло би в ній устояти ся; тому догадують ся деякі писателі, що Декебаль не під водою, але скорше десь в скальній печері скрив був свої скарби¹⁾.

Гети яко номади жили ся молоком, мясом (з юшкою або росолом) і рибою; се була головна їх пожива і по розведеню рільництва.

Геродот описує спосіб, в який Скити варили мясо; нема сумніву, що так чинили і Гети в сторонах, де не було подостатком дерева. „Позаяк край Скитів — пише Геродот²⁾ — бездеревний, то там для увареня мяса винайдене такий спосіб: Здіймивши шкіру звівірати, Скити відлучують мясо від костий і вкидають єго в кїтли, подібні до лесбійських баняків, тільки далеко більші; а під кїтлом запалюють позісталі кости звівірати. Хто не має кїтла, кидає мясо в живіт звівірати, доливає дещо води і підпалює з під споду кости, котрі горять дуже красно. Так звівіра уварює само себе“. Про мясні страви на столах гетських королів згадує Діодор в своїй бібліотеці при описі нещасливої війни македонського короля Лізимаха з Гетами.

Свинний Скити не держали (Геродот, кн. IV гл. 63). І у Гетів їх не було, як переконуємо ся з колюмни Траяна.

Геродот славить Дніпер задля великого числа риб і їх добірного смаку; з числа риб морських наводить він оден рід без остий — з риб таких робили Скити через засолюванє яку-сь маринату³⁾. Про риболовство у Гетів згадує Арріян в своїй історії Александра Великого⁴⁾.

¹⁾ Що в дако-гетській державі під кінець I-ого віку по Хр. нагромаджені були великі скарби, о тім ніхто з істориків не сумніває ся. Тай відомість о закопаню тих скарбів в землі, не позбавлена правди. Се вже був такий звичай давних жителів нашого краю, на час небезпеченьства скривати в землі свої дорогоцінності.

²⁾ Кн. IV гл. 61.

³⁾ Кн. IV гл. 53.

⁴⁾ Кн. I гл. 3.

Позидоній (жив в I-ім віці перед Хр.) повідає, що полудневі Тети, звані у Римлян Мезами, були так побожні, що жадного мяса не їли, бо то гріх жити тим, що має жите. Страбо уважає ту відомість імовірною¹⁾, хоч очевидно мав Позидоній на гадці не весь нарід, але тільки яку-сь релігійну секту, котра — по єго словам — жила ся лиш медом, молоком і сиром і вела дуже мирне жите²⁾.

О мешканцях при долїшнім Богу повідає Геродот, що они управляють і їдять сочевицю, просо (пшо́няну кашу), цибулю і часник³⁾.

Пшо́няна каша була улюбленою стравою в старину. Просо знане було в Тракії⁴⁾, а в Панонії було оно не лиш стравою, але тамошні жителі уміли ще з него вироблювати який-сь напїток⁵⁾. Пріск, описуючи свою посольську подорож на двір Аттилї, повідає, що мешканці Угорщини всюди угощували посольство пшо́ном і медом⁶⁾. У Славян, а головно у селян руских, пшо́няна каша як тепер, так і давнїйше була стравою улюбленою. Імператор Маврикій з VI-ого віку називає просо збіжевою рослиною найбільше розповсюдженою межі Славянами⁷⁾. Те саме о управі проса у Славян доносять давні арабські писателі⁸⁾, котрим ужиток пшо́на на страви не був знаний.

¹⁾ Страбона географія, кн. VII гл. 3.

²⁾ Що тут бесїда лиш о якій-сь релігійній чи філософїчній секті, видно з історії Мезів за часів конзуля Креса. Мези з таким завзятем відносили ся тоді до Римлян, що перед розпочином війни всі присягали, що внутрєности убитих римских вождів они не лиш в жертву принесуть богам, але ще ту жертву і самі з'їдять. Так доносить історик Florus в своїм „*Epitome rerum Romanarum*“ (кн. IV гл. 12), додаючи ще отсі слова для характеристики Мезів: „*Moesi quam feri, quam truces fuerint, quam ipsorum etiam barbari barbarorum, horribile dictu est*“.

³⁾ Кн. IV гл. 17.

⁴⁾ V. Hehn „*Kulturpflanzen und Haustihere*, Berlin 1874, сторона 483—484.

⁵⁾ Діона Римска історія, кн. XLIX гл. 36.

⁶⁾ Докладнїйший опис посольства Пріска подав я в статї „*Гуни — предки Русинів*“ в „Дѣлѣ“ з року 1890.

⁷⁾ Strategicon, кн. XI гл. 5.

⁸⁾ Пор. Дриновъ „*Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами*“, Москва 1873, ст. 69.

Предки Славян, Траки, научили ся роблення круп (пшонаних і ячмінних) і варення каші ще в тих віддалених часах, коли по берегах Чорного моря займали ся купецтвом і промислом не Греки, але Фенікіяни. На те вказують підходячі сюди славянські назви: „каша, крупи, jagły“, котрі не находять виясненя в славянськiм язичі, лиш в фенікійскі, проте від Фенікіян мусіли бути переняті. У Фенікіян ¹⁾ „kasza“ значило „густе“; „gur“ значило „грубо товчене“ (крупнi); „jagle“ значило „олущене“ (онихане). О впливі Фенікіян на трацку людність — на її релігію, обряди, язык, культуру, а навіть декуди на її державний устрій — годять ся взагалі історики, хоч знов розміри тих впливів не дають ся нині докладно означити ²⁾).

Скити і Траки управлявали ячмінь ³⁾, а Панонці і угорскі Славяни знали також виробляти з ячменю напиток, званий *камос* ⁴⁾).

На означенє хліба не мають нині Славяни власної назви. Слово „хліб“ переняте з давньо-германського hlaiif (hlaiba) не скорше, як в III-ім віці по Христі ⁵⁾).

Дуже старинним виразом буде наше „бохонець“ (у інших Славян: бохон, бухан, бухень). Моравський ⁶⁾ відносить сю назву до фенікійського bochen, котре мало подібне значенє, як в славянськiм.

¹⁾ Подаю фенікійскі вирази, як їх в своїм ділі „Po jantar“ (ст. 147) наводить польскій писатель S. Morawski.

²⁾ Моравський в своїх працях „Po jantar“ і „Prasławianie i Pralotwa“ подає багато славянських, а особливо польських слів схожих з фенікійськими. Хоч велика часть виводів Моравського не дасть ся з язикословного становища оправдати, все-ж лишає ся досить богатий матеріал, що промовляє декуди з неспримою силою в користь его іпозези.

³⁾ Ант. Будиловичь, Пертобытныя Славяне, часть I ст. 318.

⁴⁾ Кассій Діо, Римска історія, кн. XLIX гл. 36. — „Excerpta e Prisci historia“ в „Corpus scriptorum historiae Byzantinae“ (виданє Боньске з р. 1829) ст. 183. Після Пріска властивим напитком угорських селян був μέδος; тільки біднійші люди (слуги) пили ячмінний κήμος. Здає ся, що до посліднього слова відносить ся і наше вираженє „комашина“ (гучна гостина, почеста, стypy).

⁵⁾ Німці вимовляють тепер Laib.

⁶⁾ „Po jantar“, ст. 147.

Геродот повідає¹⁾, що малоазійські Траки (Фригіи) хліб називали βειζος. Здає ся, що читати треба „пекос“, одвітно до славянських виразів: пек-ти (печи), пеку.

Назви „книш, коровай, пиріг“ служили на означенє жертвних хлібів і приносів, тому також відносять ся до старинних ще часів.

9. Трацкі і гетські б е с и (жерці-віщуні). Іх оракули і повага у народу.

В статі „Трацкый бог Діо“ (ст. 48—53) подана була звістка про трацких бесів. Так після Геродота²⁾ звали ся жерці-віщуні при євятини Діониза збудованій на вершині Родопських гір (на пограничю Македонії). В посіданю бесів находив ся оракул; волю бога проголошувала, як в Дельфах, одна віщунка. Оракули ставить Геродот високо, бо були ясні, не так двозначні, як дельфійські.

Євятиня в Дельфах була від непамятних часів трацкою і позістала нею ще в часах Христових. З Діодора дізнаємо ся³⁾, що в Дельфах все лиш трацкі віщуні находили ся.

Оракул дельфійський яко приказ бога звав ся Rhetra і чейже то не простий випадок, що навіть в пізнійших часах одна славянська євятиня, при котрій був оракул, звала ся також Ретра. „У прибалтійських Славян — каже Чертков⁴⁾ — звістна була євятиня з оракулом звана Ретрою. І тепер ще горбок у озера Доленців (Tollensersee) називає ся горою Ретри: Retraberg. Тут було найдено багато старинностей, з начертаними на них буквами; Retra. Яке значенє мало се слово у давних Славян, нам не звісно; у Пелястів (Траків) оно означувало: приказ богів, пророцтво, оракул. Тим іменем, т. є. Rhetra, називає Плютарх приказ, який Лікурті привіз яко рочню богів

¹⁾ Кн. II гл. 2.

²⁾ Кн. VII гл. 110—112.

³⁾ Bibliotheca historica, lib. XVI cap. 24.

⁴⁾ Пелазго-Оракійські племена, населивші Італію, Москва 1853, ст. 22—23. Про Ретру і тамошній оракул подає докладнішу звістку А. Гильфердинг в своїй „Історіи Балтійських Славян“, Москва 1855, т. I ст. 280—289.

з Дельф. В приказі стояло, щоби збудувати святиню Зевеу і Мінерві і скликувати віче на відкритім місці межі двома (поіменно названими) ріками. Той-же Плутарх пише, що дельфійський оракул належить до найстарших, які лиш знані на землі. Був отже заснований ще Пеласгами (Траками), давнійшими жителями Греції, а Лікурґ жив на 900 літ перед Хр., т. є. в таку пору, коли Пеласги ще пробували в північній Греції. Боги старинної Греції часами розмовляли з поклонниками і давали їм свої прикази в варварескім, т. є. трацкім язичі. Основуючи-сь на тих історичних датах можемо допустити, що у балтійських Славян слово *Retra* означувало також не що інше, як пеласгійське *Rhetra*, т. є. оракул, віщу, приказ богів; слово *Ретра*, в значеню святині, виражало місце, звідки в імя бога виходили такі прикази“.

Другий голосної слави оракул мали балтійські Славяни на острові Рана (Ругія) в гóроді Аркона¹⁾, де находив ся храм бога Свѣтовита. Значенє Аркони піднесло ся особливо вже по упадку Ретри.

Про могутий вплив Ретри і Аркони каже між іншими Гільфердінґ: „Веѣ племена балтійських Славянъ, по словамъ Титмара, чтили храмъ въ Ретрі. Какъ въ Аркону, такъ и въ Ретру приходили изъ разныхъ мѣстъ за прорицаніями; ежегодно также отправлялись туда отъ славянскихъ племенъ опредѣленные жертвоприношенія. Паденіе Ретры должно было еще болѣе усилить вліяніе Арконы.... Земная власть, принадлежащая Свѣтовиту, находилась въ рукахъ арконскаго жреца. Жрецъ былъ настоящимъ повелителемъ и властелиномъ ранскаго племени. Совершитель гаданій, онъ объявлялъ народу волю Свѣтовита. Нѣсколько разъ повторяетъ Гельмольдъ разсказъ о власти ранскаго жреца, такъ она его поражала. Жрецъ почитался у Ранъ болѣе царя, говоритъ онъ; сравнительно съ жрецомъ — пишеть онъ опять на другомъ мѣстѣ — значеніе царя на Ранѣ ничтожное: ибо жрецъ узнаеть и объявляеть прорицательные отвѣты божества, толкуеть гаданія; онъ зависить отъ гаданій, а царь и народъ отъ него

¹⁾ І Аркони назва відносить ся до оракулів. В давнім славянським язичі говорило ся ар чи зам. речи, аркучи (так приходить в Слові о полку Ігоревім) зам. рекучи — отже Аркона значило те що „рочня“.

зависять¹⁾. Власть жреца не измѣнялась ни войною ни миромъ: на войнѣ онъ опредѣлялъ гаданіемъ, куда вести войско; въ мирное время охъ призывалъ царя и народъ на сходку, объявлялъ имъ волю боговъ, и тѣ повиновались. Арконскому храму платилась подать, которую Ране сами на себя наложили. Купцамъ, прїѣзжавшимъ въ Рану, не позволялось начинать торговли прежде, нежели они не пожертвовали Святовиту. Возведенный въ честь верховнаго бога всѣхъ балтійскихъ Славянъ, одаренный столькими богатствами и такою огромною властею, Арконскій храмъ единогласно признанъ былъ первенствующимъ святилищемъ славянскаго Поморья и сдѣлался средоточіемъ славянскаго язычества. Его посѣщали молеельщики изъ всѣхъ странъ Поморя для поклоненія Святовиту, для жертвоприношенія и гаданій; отовсюду доставлялись ему дары, по обѣтамъ не только частныхъ лицъ но и цѣлыхъ племенъ. Впослѣдствіи, когда Нѣмцы стали страшнымъ насиліемъ вводить въ Поморья христіанство, война Славянъ съ ними превратилась въ релігіозную борьбу — ежегодно въ Арконѣ приносился теперь Святовиту въ жертву христіанинъ, избранный по жребію, безъ сомнѣнія изъ плѣнныхъ. Совершая жертву эту, жрецъ проповѣдывалъ народу, что кровь христіанина болѣе всего веселитъ боговъ²⁾.

Трацкі Беси мали в різних краях свої філії, сьвятині свого бога Дія; за їх посередництвом они знали, що діє ся в інших землях, отже могли як найлучше укладати свої оракули на запитаня чужинців.

Амміян Марцелїн (жив в IV-ім віці по Хр.) подає цікаву вістку про оден оракул в Египті. Бог, в котрого імя проголошували ся оракули, звати-сь мав у місцевої людности Бесса, що вже одно вказувало би на трацкий початок сьвятині і єї віщунів. З опису Марцелїна подаю те місце, що на мою гадку заслугоє найбільше на увагу.

¹⁾ Helmoldi chron. Slavorum, lib. II cap. 12: „Rex apud eos modicae aestimationis est, comparatione flaminis. Ille enim responsa perquirat et eventus sortium explorat. Ille ad nutum sortium, rex et populus ad illius nutum pendent“.

²⁾ Історія Балтійських Славянъ, ст. 284, 289, 271—275.

„В місті Абідум — пише Марцелін¹⁾ — просказує людям будущину оракул бога Бесси, як его зовуть місцеві жителі; після давних звичаїв вся околиця почитає его високо. Люди удають ся до бога будь особисто, будь через інших людей, списавши наперед свої бажання і просьби ясно і виразно. Лучало ся часом, що хоч відповідь на запитання вже була дана, але карточки людей позіставали ще в сьвятини. Лихі люди постарали ся о деякі такі картки і післали їх цїсареві. Сей, підозріваючи заговор проти себе, велїв перевести слідство. Між іншими також філософ Деметрій, котрому було на прозвище Хитрас, чоловік старий роками, але ще бодрий духом і тілом — отже той Деметрій більше вже разів приносив жертви Бессі. Він не заперечував того, лиш завіряв, що так чинить від молодих ще лїт, щоби собі приєднати ласку божества, а жадних високопарних плянів при тїм не має. Мимо сего заявленя его довго мучили на тортурах, але він мав чисту совість і остав без страху при своїх зізнаннях, ні в чім не замотавши-сь. Вкінці пустили его свобідно, він повернув до Александрії назад“.

Александрия була в старину осередком науки; всі лучші таланти спішили туди, щоби користати-сь тамошніми бібліотеками і жити посеред образованого сьвіта. Окрім Греків осїдали в Александрії люди різних народностей і з різних країв.

Філософ Хитрас був безперечно Славянин, бо „хитрас“ в славянськїм язичі означало чоловіка мудрого, філософа. От кілька на те примірів:

Нестор пишучи про Константина філософа (свв. Кирила), повідає при тій нагоді²⁾: „Єсть мужъ в Селуні, именемъ Левъ, и суть у него... хытра два сына и философа“.

В Несторі описує-сь широко, як присланий з Греції філософ викладав Володимирови засади християнської віри і як опісля Володимир, скликавши бояр і городеку старшину, розповів про всі посольства, які були у него з намовами до прийнятя іншої віри. О Греках сказав Володимир³⁾: „Послѣжде придоша Греци; суть же хытро ска-

¹⁾ Амміана Марцеліна Історія римска, кн. XIX гл. 11.

²⁾ Виданє Мікльшиччє, гл. XX.

³⁾ Там-же, гл. XLI.

зающе и чюдьно слухати ихъ". Тоті „хитрі“ оповідання відносять ся очевидно до оповідань грецького філософа.

В іншій місці, згадуючи про смерть митрополита Івана, каже о нїм Нестор¹⁾: „бысть же Іоанъ мужъ хытръ книгамъ и учению“.

Не лиш назва „Бесса“ і „Хитрас“, але і назва міста „Абідум“ вказує на траккий початок. Страбо, а за ним Стефан Візантійський²⁾, наводять „Абідум“ в Македонії, а окрім того знане нам трацке давнє місто „Абідос“ над Гелеспонтом³⁾.

В хвилях небезпеченьства ставали траккі беси на чолі війська і з завзятем боронили свобод вітчизни. Історія передала нам імя одного такого віщуна-патріота, іменем Вологаіс⁴⁾. Він жив за Августа і організував повстанє проти Римлян, котрим обіцянками удало-сь було позискати для себе одно трацке племє і при єго помочи заволодіти аж по Дунай. Вологаіс на чолі Родопських Траків вів кілька літ много щасливих воєн і освободив Тракію з під римського ярма. Але вкінці Римляни таки єго побороли. Історик Касей Діо⁵⁾ зове Вологаіса віщуном при євѣтї найвишого бога і повідає, що він фанатичними, одушевляючими бесідами поривав за собою навіть війська тих Траків, що стояли по стороні Римлян.

Будучи жерцями, пророками і вождями народу беси здобули собі незвичайну повагу не лиш в Тракії, але і скрізь в тодішнім образованім євїті. Від їх імени став пізнійше і нарід, серед котрого беси жили, звати ся також Бесами.

У Гетів були беси в неменшій поважаню, як у полудневих Траків. Страбо повідає⁶⁾, що Зальма (Зельман), заким ще став бо-

1) Там-же, гл. LXXIII.

2) Stephanus Byzantinus під словом Ἀβιδόν.

3) Там-же під словом Ἀβιδος. Недалеко від Абідум находило ся місто Бес-антиное, вказуюче своєю назвою також на траккий початок.

4) Те слово у пізнійших Славян вимовляло ся Вологост; приходить часто яко назва місцевости. У балтійських Славян на Поморю була твердиня Вологост, звана також з німецька Wolgast; на тім-же Поморю було село Welgast; у польських Славян згадує ся ще Вальгош, Вільгоща і т. д. (Гл. А. Гильфердинга „Історія Балтійських Славян“, ст. 36 і 280—281.)

5) Діона Римска історія, кн. XLIV гл. 34.

6) Географія Страбона, кн. VII гл. 3.

гом, був наперед жерцем при сьвятини головного бога Їетів, а відтак помічником короля при управлюваню держави. Король дуже сприяв Зальмі, бо бачив, що піддані більше слухають его, відколи свої установи оголошувати може яко прикази з волі богів. При сій звістці додає Страбо таку увагу: „Звичай той удержав ся у Їетів до нинішнього дня; все у них найде ся такий, що ради уділяє королеви і у Їетів славить ся богом. Коли Бурвиста панував над Їетами, богом-пророком був тоді Декеней“.

Про Декенея подає більше звісток Іорданіс. „Бурвиста — каже він¹⁾ — надав Дікенею майже королівську власть. За порадою того-ж опустошили Їети краї Їерманів. Цезар, що майже весь сьвіт покорив під себе, не міг, хоч і як бажав того, перемочи Їетів. Вже панував Тиберий, третій цісар римський; але і за его панованя Їети були свободними. В тім було їх щастє, що они всі прикази Дікенея uznawali хосенними для себе і старали ся їх виповнити. Дікенею придбав собі так велику повагу скрізь, що заволодів і народом і королями. Він також вибрав з посеред Їетів найзнатнійших і наймудрійших мужів, приучив їх теології, вказав їм, яких богів і які сьвятощі мають почитати, і установив їх жерцями при сьвятинях... Коли Дікенею умер, Їети неменшу честь оказували Комосикови, що був так само розумним чоловіком. Задля свого досьвіду уважав ся Комосик і королем і віщуном у Їетів; народи судив він з великою справедливостю“.

Головним місцем пробуваня їетських бесів були сторони, замешкані нині Бойками; там находили ся сьвятині головного бога²⁾.

Як в подудневій Тракії назва бесів з віщунів-жерців перейшла з часом на нарід, то так стало ся і у Їетів. Птолемей повідає в своїй географії³⁾, що межі Піенітами (в нинішних Pieninach) а Бастарнами (в нинішній Гуцульщині) мешкали *Viesosi*. Житла їх, після так виразного означеня, припадають в сторони, де живуть Бойки.

Що Птолемеєві Беси в землі Бойків не були переселенцями з Родопських гір, але належали до народности Їетів, посьвідчає назва, якою одні лиш Бойки іменують свої гори, т. є. назва Бескиди. Она

¹⁾ De Gothorum origine, cap. XI.

²⁾ Про ті сьвятині (в Бубнищі і Розгірчі) буде бесіда пізнійше.

³⁾ Кн. III гл. 5 §. 20.

поветала з старинної форми *Beskyti* і вимовляла ся — після звісного граматичного правила о асиміляції звуків — Бескити або Бискети¹⁾. Була то назва і племенна і краєва.

Если Геродот каже²⁾, що беси (вішунни) при сьвятини в Родопских горах походять з народу, котрий ті гори замешкував, то не мав він на гадці лиш поодиноких бесів, але цілий їх стан, котрий єдино був обізнаний з засадами, обрядами і таємницями трапкої віри. Гідність жерців мусіла бути дідичною, переходити з отця на сина. Так вносити можна і з того, що славянські жерці становили також окремий стан посеред народу і що гідність їх була дідичною. „Это самое важное, существенное обстоятельство — каже Гільфердінг³⁾ — что жрецы у балтійскихъ Славянъ имѣли значеніе особаго, строго отдѣленаго отъ народа сословія“.

Гетекі вішунни носили одєжу білу, як се знаємо з Іорданіса⁴⁾, котрий знов покликуює ся на Діона Хризостома, що написав був історію Гетів. У пізнійших Славян носили жерці також білу одєжу, а хоч нарід стриг вже волосє і голів бороду, жерці все ще придержували ся звичаю давних бесів, запускали бороди і носили довге волосє. Тим різко відрізнявали ся они від народу⁵⁾.

В наших пословицях, приказках і проклинах доховали ся ще згадки про колишних бесів, хоч вже з закраскою християнських поглядів. До оригінальної ноші бесів стягають ся, як думаю, отсі вираження⁶⁾: „Убрав-сь як чорт⁷⁾ на утрєню“ — „Прибравсь як чорт на водохрище“ — „Любить як пєс дідька“.

¹⁾ Так приходить в словари Желєхівського. В польскім словари Ліндого наведена давна польска пословиця: *bywał na Beskicie* (від 1-ого пад. *Beskit*). В Сарніцького „*Descriptio Poloniae*“ наводить ся гора *Beskit*. Длугош пише *Beskid* (через *Д*); здає ся, що за впливом історії Длугоша стала ся у нас розширювати тота хибна вимова.

²⁾ Кн. VII гл. III.

³⁾ Історія Балтійскихъ Славянъ, ст. 264.

⁴⁾ *De Gothorum origine*, сар. X.

⁵⁾ Гільфердінгъ „Ист. Балт. Славянъ“, ст. 267.

⁶⁾ У Номиса під чч.: 11.216, 11.217, 13.728.

⁷⁾ Назви „чорт“, „бес“ (біс), „дідько“ уважають ся нині однозначними.

При великих урочистостях, які беси уряджували, було багато гримоту, стуку і радісних криків. Страбо так описує одно торжество у Траків¹⁾: „Оден держить в руках басолу і починає сьнів, другий гукотить мідяними цимбалами. Зівсюди несуться радісні оклики. А тимчасом ревіт якийсь, грізний і страшний, несеся з місця укритого, а бубнів галає лунає на пострах скрізь“. Гуки ті і крики чинили незвичайне враження особливо в горах, де находилися головні трацкі і гетські сьвятині. До тих переймаючих і проразливих сцен відносять ся може отєї пословиці²⁾: „Розносивсь як чорт з бубном“ — „Піп в дзвін, а чорт в калатало, тай каже, що єго голоснійше“ — „Верещить як дідько“ — „Чорт і горами перевертає“ — Кождий дідько в свою дудку грає“.

У Болгар і Русинів доховала ся ще пам'ять про віру бесів і про людей, що єї визнавали. „У подошвы верхняго Родопа — повідає Дринов³⁾ — недалеко оть селенія Бълева, находит ся урочище, называемое сосѣдними Болгарами Староградище. Весьма вѣроятно, что на этомъ же самомъ мѣстѣ находил ся главный городъ Бессовъ, Бессапара. Между тамошними Болгарами ходить преданіе, что въ названной мѣстности жили нѣкогда люде, именуемые Беша-фара, т. е. Бесѣе племя“. Виражене „бесєя нара“ стало ся у нас від часів введення християнства погордливым і уживає ся тепер лиш в проклинах і в недорічнім перекрученю „пєя нара“. Так само і давнє вираженє „бесєя віра“ перекручено в проклинах на „пєя віра“, — очевидний безмисел, бо чейже о якій-небудь вірі⁴⁾ пєів бесіди бути не може.

10. Науки і письменність у Гетів. Длячого беси віщуни звали ся також чортами? Значенє назв „бес“ і „чорт“.

Аристотель повідає, що Ататирси (в Семигороді) закони свої укладають в пісні і їх відсьпівують⁵⁾, щоб не забували ся. Відсьпівуванє могло відбувати ся лиш в часї урочистостей при сьвятинях,

¹⁾ Географія, кн. X гл. 3. Страбо наводить при тій нагоді „варварскі“ назви деяких інструментів: набля, самбуке (самогуди?), барбіт (барабан?), магадіс.

²⁾ У Номиса під чч.: 2.590, 2.650, 3.450, 195, 9.743.

³⁾ М. С. Дриновъ, Заселеніє Балканскаго полуострова Славянами, Москва 1873, ст. 30.

⁴⁾ Віра не має ту значенія „вірність, преданність“, бо хороша та прикмета не могла би бути предметом погорди і проклятіїв.

⁵⁾ „...ἤδον τοὺς νόμους, ὥπως μὴ ἐπιλάθωνται, ὡσπερ ἐν Ἀρχαίοις ἐτι εἶώθει“. Пор. Roessler „Die Geten“ (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, XLIV Band) ст. 143.

під проводом бесів-жерців, котрі, здає ся, самі були авторами тих законів. Аґатирсів зачисляно взагалі до Траків, а у сих, як знаємо, мали беси всемогутній вплив на всі відношення народного життя.

З історії Гетів знаємо, що укладанєм законів і життєвих засад дійсно занимали ся беси. Іорданіс, котрий в історії Готів подає багато вісток і про давніших Гетів, повідає о віщуні Дікеней¹⁾: „Коли Дікеней побачив, що Гети у всім слухають его і що они вже з природи багато обдаровані, став він їх учити всіх галузей філософії, бо з тими річами був він як не мож лучше ознакошений. Викладав Гетам засади етики і тим їх образував і лагодив їх норови; обучав їх в фізиці, щоб їх довести до життя одвітного природі і упорядкованого після питомих законів. А ті закони були посписовані і зовуть ся у Гетів белляґіні“.

Відомість тоту виписав Іорданіс з старинних авторів, обізнаних з історією Гетів. Она з двоякого погляду для нас важна, — посьвідчає, що за часів Дікеней, отже в I-ім віці перед Христом, Гети знали писмо і що в нїм списані були їх закони; а відтак, що укладанєм і списуванєм тих законів займали ся віщуні-беси. Нема сумніву, що згадані закони відчитувані були при різних релігійних урочистостях і обходах і що в великій часті доховали ся они в пам'яті нашого народу і до нині в пословицях та приказках.

Закони Гетів звали ся після Іорданіса „белляґіні“²⁾. В першій часті того слова замічає ся виразно назва верховного бога Гетів: Бел (Бѣлъ, Бѣлбог), а се було би доказом, що беси оповіщали народи закони в імені свого верховного бога і яко божу волю.

Гети в старину зачисляли ся до народів найбільше освічених, їх майже на рівні ставлено з Греками. „У Гетів, каже Іорданіс³⁾, було подостатком учителів мудрости, тому они завжди уважали ся

¹⁾ De Gothorum origine, cap. XI.

²⁾ В рукописах стоїть неоднаково: bellagines, belogiones (гл. Jordanis, edidit Car. Aug. Closs, editio III, ст. 51). Послѣдня назва (bel-logiones) здає ся бути правильнішою; друга часть „logiones“ буде лиш грецьким перетолкованєм гетского виразу. У Греків λόγιον значило „висказ, оракул, рочня“; отже bel-logion = висказ (рочня) Білбога.

³⁾ De Gothorum origine, cap. V.

більше образованим, як інші варвари, і стояли майже на рівні з Греками (*Graecisque paene consimiles*), як доносить Діо Хризостом, що в грецькій мові написав історію і хроніку Гетів¹⁾; „Дікеней учив Гетів льотіки, тому они перед іншими народами так справні в розумованю; викладаючи практичну філософію вказував їм, як треба украшувати своє житє добрими ділами; при теоретичнім викладі філософії учив їх наглядати небо, наглядати дороги 12-и небесних знаків і біг планет, словом займатися зьвіздарством. Він вияснював Гетам, звідки то йде, що місяць то поростає то меншає; вияснював, о скільки огненна сонічна куля перевисшає величиною землю; вияснював, як зовуться ті 346 зьвізд, що на небеснім зводі виходять і заходять, якби стрімголов спадаючи зі сходу на захід. І яка-ж мусіла то бути радість, коли герої-мужі, припочиваючи на хвилю від збройних трудів, наповнялися науками філософії? Тоді мож було бачити, як оден наглядав положенє неба, інший розсліджував природу зіль і корчів, сей глядів за ростом і меншанєм місяця, той чинив спостереження при затьміню сонця. Всі прикази Дікеней старалися Гети виконати, бо були пересвідчені, що то з хісном для них“.

Письменність у Гетів не обмежалася на само лиш списуванє законів, котрі яко прикази Білбога оповіщувалися народови, она обіймати мусіла передовсім богословську літературу бесів. Засади віри, богослужбні обряди і пісні — вже для самої однастайности науки і для оминення „єресей“ — не могли опиратися єдино на устних переказах.

Овід в одній із своїх елегій повідає²⁾, що вже на стілько причувився язика Гетів, що міг би на „гетський лад“ писати свої поезії; а знов в однім письмі з Понту³⁾ хвалить ся, що написав поему в гетській мові, але на „римський лад“. От єго власні слова: „Що за сором! я — майже поет Гетів і в гетській язичі написав поему. Варварські слова зложив я на наш лад і подобала-сь поема: мені дяку-

¹⁾ Там-же, гл. XI.

²⁾ *Tristia*, lib. III eleg. 14: „*Et videor geticis scribere posse modis*“.

³⁾ *Ex Ponto*, IV 13.

вано і стали мене нелюдяні Гети називати поетом! Чи хочеш знати, який був зміст поеми? То похвали списав я для Цезара, а тій поемі-невидалящині уділив помочи сам бог. Я сказав, що отець Августа мав смертне тіло, але душа его була божеска і до божого вийшла дому; що отцеві дорівнював чеснотами той, що по нїм обняв керму держави, хоч часто вимовляв ся від неї. Я сказав, що ти, Лівію, єси Вестою чеснотливих материй і що годі рішити, хто достойніший твоїх чеснот: син, чи муж? Я сказав, що у тебе два сини, сильні підпори батька, і що оба дали вже несхитні докази свого духа. І коли я читав Гетам сей поетичний твір, написаний не в язиці матернім, і вже дочитував послідню картку: всі рушили головами і здвигли повні стріл сагайдаки і почув ся між ними довгий шум. А оден з Гетів каже: коли такі річи ти о Цезарі пишеш, до держави его повинен ти повернути назад“.

Хочби те оповіданє Овіда було лиш пустою видумкою або перехвалкою, все-ж і оно опирати ся муєть на імовірних підставах. Треба прийняти яко певну річ, що у Гетів за часів Овіда були поети і що они писали на „свойський лад“ — значить відмінним ритмом, аніж було в звичаю Римлян. Доховані до нас старинні пісні обрядові, як і народні пісні Славян про війни і чини македонських королів Филиппа і Александра, не лишають сумніву о богатстві поетичної літератури у давних Гетів.

Головним місцем пробування гетських бесів була, як вже згадувано, земля, де мешкають тепер Бойки. В другім віці по Хр. Бесами стали називати ся і жителі тої землі.

Під кінець другого віку заняли германські Готи цілу Сарматію в поєданє, запанували і над Гетами. Настало тоді баламутство з назвами „Гот“ і „Гет“, а наслідком того було, що удержала-сь назва пануючих Готів, а назва Гетів в історії щезає. Відтепер вже лиш релігія піддержує національну окремішність і тому на всіх просторах давньої землі Гетів бачимо незвичайний, здвоєний рух бесів-віщунів. В IV-ім віці по Христі жителі краю між Дністром а Балканами вже не називають ся Гетами, лиш Бесами. Нинішні топогра-

фічні назви Бес-киди і Бес-Арабія¹⁾ свідчать о тім розповсюдженню назви Бесів в колишнім гетекім краю.

На римських світових манах з III-ого і IV-ого віку наводять ся в сторонах Дунаю не Гети, лиш Беси. А о Бесах казали тодішні писателі, що їх язык належить до числа тих 72 языків, котрі повстали були при помішанню языків в часі будови вавилонської вежі²⁾. І Іорданіє знає Бесів в придунайських сторонах, навіть язык тих Бесів наводить яко самостійний³⁾.

В IV-ім віці по Хр. був в Ремесіані (нинішнім Піроті межі Софією і Нішем) єпископом єв. Никита. Він проповідував християнську віру також межі придунайськими Бесами, котрі в великій частині охрестили ся, для того і звано єв. Никиту також єпископом Бесів⁴⁾.

В V-ім віці находимо монахів з народности Бесів в Палестині. „Жизнеописатель Преп. Θεοδοσία Киновіарха — піше архимандрит Леонід⁵⁾ — Кирилъ Скифопольскій, свідѣтельствуєть, що въ числѣхъ разноплеменныхъ иноковъ составлявшихъ братство киновіи Пр. Θεοδοσία, были Бессы, и были въ такомъ числѣхъ, что имѣли свою особую церковь (равно какъ Армяне и Грузины), въ которой отправляли церковную службу на своемъ родномъ языкѣ. Это мѣсто пзъ жизнеописанія Пр. Θεοδοσία давно уже обратило на себя заслуженное вниманіе ученыхъ Славянистовъ“. Бельовскій подає з латинської біографії єв. Теодосія підходячий сюди уступ⁶⁾: „In primo templo laudes

¹⁾ Бесарабію зове парід „Бісова Арапія“ (гл. Желехівського словар під словом „бісовий“). Назва „Арапія“ є правильна, відносьть ся до Арпів, котрі той край (полудневу єго часть) заселявали в другім віці по Христі (Штолемей географія, кн. III гл. 10 §. 13). На північ від „Арпів“ наводить Штолемей Дністрових Гетів: Τρηγγέται. Столицею Арпів було місто Арпіє (Штолемей, кн. III гл. 10 §. 14).

²⁾ Chronicon Paschale, видане Діндорфа, т. I ст. 57. — Гл. також К. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 276 (і уваги на ст. 268).

³⁾ De Gothorum origine, cap. XII.

⁴⁾ Филаретъ (архієп. Черниговскій), Святые Южныхъ Славянъ, Черниговъ 1865, ст. 103—109 — Aug. Bielowski, Wstęp krytyczny do dziejów Polski, ст. 410.

⁵⁾ „Замѣтка о Бессахъ-Славянахъ“ (Чтенія въ Импер. Обществѣ исторіи и древностей, Москва 1871, ст. 36).

⁶⁾ Wstęp krytyczny, ст. 410.

Dei graeca lingua personabant; in altero Bessi sermone suo praeconia canebant; in tertio Armenii numini supplicabant“. Про Бесів-монахів в Палестині згадують ще і писателі з VII-ого віку. „Изъ *Духовнаго Луга* блаженнаго Іоанна Мосха и Софронія видно ¹⁾, что и въ ихъ время (въ VII вѣкѣ) Бессы жили въ немаломъ числѣ въ пустынныхъ обителяхъ Іорданской равнины; подобно другимъ греческимъ писателямъ Софроній называетъ ихъ то Бессами то Босками, и выраженіе: *Госкѣ Св. Іордана* нерѣдко появляется на страницахъ *Духовнаго Луга*“.

До перекладу святаго письма посідали Беси відповідне уздібненє. Вже давнійші віщуни-беси були людьми письменними, завзятими ісповідниками своєї віри, при тїм плекали они науки, як філософію, фізику, звїздарство, були законодавцями свого народу, проповідниками і місіонерами. Все промавляє за тим, що за прийнятем християнства они з тим самим жаром і посвещенєм брали ся до пізнання науки Христової і що для потреб своїх вірних зладили переклад святаго письма. Думка, що нїби-то сьв. Кирил і Методий перші переложили сьвяте письмо на славянський язык, нині має чим раз менше приклонників. Славяни, що жили за часів сьв. Кирила і Методия, знали о істнованю старинного толкованя сьв. письма на славянський язык. В давній біографії сьв. Кирила, котрій велику вагу придають всі учені, сказано, що заким ще Константин філософ (так за життя звав ся сьв. Кирил) став апостолом Славян, він в подорожи до Хазар опинив ся на якийсь час в Кримі і там найшов „евангеліє и псалтирь рускими писмены“ зладжені. Сьв. Кирил не знав читати тих „руских письмен“, але найшов ся сьвідущий чоловік, що умів перечитати найдені книги. Язык евангелія і псалтиря був сьв. Кирилу зрозумілий і тому він „силу рѣчи приємъ, своей бесѣдѣ прикладає различїи писменъ, гласяная согласная, и къ Богу молитву держе и въ скорѣ начеть чести и сказовати, и дивляху ся ему“.

Найдений сьв. Кирилом славянський переклад святаго письма був без сумніву відписю з давнішого перекладу Бесів; Кирил тільки давний язык перекладу „прикладає своєї бесѣдѣ“, значить змінює

¹⁾ Архимандритъ Леонидъ, Замѣтка о Бессахъ, ст. 37.

на сучасну собі славянську мову, а давні „руські письмена“ заступає новими, більше для загалу приступними буквами¹⁾.

Наведені приміри виказують, що Беси (яко нарід) лиш продовжали чинність давніших Іетів, они плекали науки, письменство і мали власні свої письмена (букви).

Назву „беси“ виводить Ган²⁾ з дохованого у нинішніх Альбанців (Арнаутів) слова „бесъ-а“, маючого значенє „вірність“. Альбанці є потомками старинних Іллірів, та з того не можна ще вносити, що в трацкім язичі первістно не було того слова. Зазальний розшир назви „бес“ у Траків і Славян промовляє за тим, що се вираженє було іскони трацким, лиш що первістне значенє єго затемнило ся у Славян вже по прийнятю християнства під впливом нових релігійних поглядів. Колишних бесів задля їх всемогущого впливу Іети на-

¹⁾ „Рускі письмена“ означають „славянські букви“. Слово „руский“ в біографії сьв. Кирила є вже пізнійшим додатком, бо коли Кирил був в Кримі, ще ні Руриковичів ні назви „руский“ у нас не було. Учені в „руских письменах“ хотять бачити „їотські букви“, але тоді їотського перекладу сьв. письма не треба було шукати аж в Кримі; тих текстів доволі було в візантійській державі, де Іоти здавна і за часів сьв. Кирила відираляли службу Божу в своїм язичі. Сам сьв. Кирил по їотски говорити не умів, не міг отже „силу річи“ в їотскім тексті пізнати. До того-ж, як видно з наведених слів біографії, головна заслуга приписувала ся сьв. Кирилу із-за введеня нових букв до готового вже перекладу. Хто знає, яку трудність справляло перекладанє сьв. письма навіть на так образований язык, яким був грецкій, не повірить, щоби апостоли Славян могли доконати не менше трудного діла в так короткім часі і до того без всяких попередних праць на тім поли. І нині, при всяких граматиках, словарях і інших помічних средствах не пішла би робота так скоро наперед, як — по думці учених — стати ся мало з славянським перекладом сьв. письма. Апостоли Славян заняті були головно проповідями і місіонарскими трудами в Болгарії і Пановії — для граматичних і словарських студій їм не ставало багато часу. Їх чинність що до сьвятого письма обмежувала ся на справленє і доповненє, де того треба було, найденого в Кримі славянського перекладу.

²⁾ Hahn, Albanesische Studien, т. I ст. 243.

звали богами¹⁾ — що-ж природнійшого над той появ, що Славяни за прийнятем християнської віри з бесів-богів утворили бісів-дияволів?

Слово чорт (правильнійше: черт) означувало початково чоловіка письменного, літерата. А що в старину таємниця письма знана була майже виключно лиш бесам-віщунам, длятого назви „бес“ і „чорт“ все уважали ся синонімами, тай нині, хоч в іншим вже розуміню, беруть ся оба слова яко однозначні понятя.

До старинних бесів-чортів відносять ся назви деяких місцевоїх в нашім краю, як Чешибієл (нинішній Єзуполь), Чортків, Чортовець. Мусіли то бути місця, де пробували поганьські віщуни.

Корень слова „чорт“ (черт) той сам, що і в словах: чертати²⁾, черта (лінія), чертеж (рисунок, план). Монах Храбр, що жив під кінець IX-ого віку, згадує про старинні черти (рисовані букви) славянські отсими словами³⁾: „Прѣжде убо Словѣне не имѣху книгъ, но чертами і рѣзами гадааху⁴⁾ погани сущє“.

В слові „черт“ звук **ч** повстав з давнійшого **к**, котре задержало ся і доси в литовських, сюди підходячих словах: керту, карта⁵⁾. Найстарша славянська форма для слова „чорт“ була би керт, повноголосно: керет.

У старинних Траків подибує ся дійсно назва керет (після грецької вимови курет), в значеню бесів-віщунів. Іменно звали ся

¹⁾ Страбо (географія, кн. VII гл. 3) повідає, що віщуни у Гетів є не лиш служителями богів, але також голосителями божих приказів і рад, і що королі у всім їх слухають. Сей звичай і тепер ще у Гетів, — додає Страбо, — все у них найде ся такий, що уділяє рад королеви і такого називають „богом“ (παρὰ τοῖς Γέταις ἐνορχήστου Θεός).

²⁾ „Чертати“ означувало початково, як і грецьке γράζω: рисувати.

³⁾ Der bulgarische Mönch Chrabr, von Ignaz Joh. Hanuš, ст. 69.

⁴⁾ „Гадати“ значило „віщувати, ворожити“. — Замітка Храбра не може відносити ся до всіх Славян (у давніх Бесів і книги були і письменність розвивала ся), лиш до тих, що Храброви були ближше знані, т. є. до Болгар і пановських Славян. У сих, в наслідок звістий з історії невзгоди і переворотів, культура була в упадку — давними чертами послугувано ся вже лиш при віщбах і вороженнях.

⁵⁾ Мікльошич, Etymologisches Wörterbuch, під словом čert.

так служителі богів у малоазійських Траків (Фригів) і у тих Траків, що ще перед приходом Геленів жили в землях, котрі пізнійше стали називати сн Грецією.

Страбо повідає¹⁾: „Курети, після істориків Фригії і Крети, були в роді демонів або божих слуг і займали ся по часті містичними обрядами релігійними, по часті, як на Креті, вихованем молодого Зевса, або знов, як в Фригії і в Троянській землі, оргіастичним культом Матери богів. Їх описують яко віщунів боговдохновених; при сьвятих обрядах они страхом переймали людий, виступаючи серед оглушливого стукоту і гуку, який виправляли при помочи цимбалів, бубнів, флюояр, при стукі оружий і при верескливих криках. Кажуть, що такі-ж обряди подбують ся і доси на островах Самотраке, Лемнос і в інших місцевостях“.

О Куретах повідає ще Страбо, що они колись жили також в Еубеї, Етолії і Акаріанії; при тім наводить він звістку з Ефора, що Курети були першими жителями Етолії і що їх Греки витиснули звідтам²⁾. І Гомер оповідає про бої, які давно перед ним заходили межі Куретами а Греками³⁾. А мусіли бути ті бої для Греків тяжкі, если, як доносить Ефор, увіковічені були ще за єго часів на пам'ятковій написи, що находила ся на торговій площаді в городі Еліс⁴⁾.

Як у нас назва „беси“ служила для означеня і жерців-віщунів, і народу, і краю, і навіть богів — так було і з назвою куретів. В Фригії і Креті були они і демонами і божими слугами, Гезіод зове їх богами⁵⁾, Гомер, Ефор і Страбо знають про нарід Куретів, Страбо наводить в північній Греції край Куретів⁶⁾, тай до нині лишила ся по них назва острова Крета.

В Креті з поконвіку пробували курети і найдовше їх назва там удержала ся⁷⁾. А яка-ж була первісна людність Крети?

¹⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

²⁾ Там-же.

³⁾ Іліада, IX пісня, стихи 527 - 600.

⁴⁾ Страбона географія, X 3.

⁵⁾ Там-же.

⁶⁾ Там-же.

⁷⁾ Страбо (в паведенім місці) цитує слова Еврипіда, котрий описуючи релігійні обряди на Креті, каже між іншими: „О рідний краю Куретів! о божескі Крети!“...

Гомер повідає, що за єго часів була в Креті людність вже мішана. Окрім Греків наводить він там Кретів-автохтонів, знаних з великої хоробрости, і божеских Пелястів¹⁾. Після Геродота²⁾ первістними жителями Крети були „варвари“ (значить ту Траки).

Про трацку, найстаршу людність Крети пише Др. Флітієр³⁾: „Als Autochtonen auf der Insel Kreta werden Kydonen genannt. Wahrscheinlich ist es, dass die thrakisch-phrygische Bevölkerung vom Peloponnes dorthin eingewandert ist. Nach Thracien weist folgendes hin: die kleine Insel Dia vor Kreta führt diesen Namen nach dem weitverbreitetem thrakischen Volksnamen der Dier. Die Sage von Rhadamanthys findet sich auch im thrakischen Maroneia. Der kretische Sarpedon ist in Thracien ebenfalls nicht fremd, denn dort gab es eine Stadt Sarpedon und einen sarpedonischen Fels. Wenn die nach Ilions Sturze umhergesteuerten Troer vom delischen Apollo die Weisung erhalten haben, Kreta, ihres Stammes älteste Mutter, aufzusuchen, so beweist dies wiederum, dass die kretische Bevölkerung mit der kleinasiatischen gleicher Abstammung gewesen ist. Vergil benutzt hier, wie sonst alte Sagen, denn schon Kallinos, der Elegiker, hat die troischen Teukrer aus Kreta abgeleitet. Auch in Lykien wird eine kretische Bevölkerung genannt. Der Name der Kreter⁴⁾ mag unter der thrakisch-kleinasiatischen Bevölkerung sehr verbreitet gewesen sein. Kreter werden auch in Macedonien genannt. — Grossen Einfluss hat die phrygische Bevölkerung, die sich in ferner Urzeit mit ihrer orgiastischen Naturanschauung in Kreta niedergelassen hat, auf die Religion der Hellenen ausgeübt. Dort wurde vorzüglich die phrygische Kybele⁵⁾ verehrt, neben ihr Zeus, der dem phrygischen Attys vollständig entspricht“.

¹⁾ Одисея, пісня XIX стихи 175—178.

²⁾ Кн. I гл. 173.

³⁾ Zur praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel, ст. 49—51.

⁴⁾ Племена Кретів, звані старинним писателем в різних, первістно Траками заселених місцях (і в Малій Азії і в Європі), не були переселенцями з острова Крета, як в старину догадувано ся, лиш мали назву свою від тих „боговдохновених“ кретів або куретів, що були в незвичайнім поважанню у народу і часто єго вождями на випадок війни.

⁵⁾ Про богиню Кубелю (або як у нас називають: Кунала) буде бесіда на інших місцях.

ВЕРХОВНІ БОЖЕСТВА ЇЕТІВ.

I. Білбог.

Про Білбога у тих Траків, що колись замешкували Македонію і Грецію, була бесіда в розправі про Аполльона (ст. 53—68).

У Траків на полудне Балкану і в Родонських горах культ Білбога в історичних часах займав лиш підрядне місце; верховним богом народу і краю був там Діо (Діониз).

Їети почитали передовсім Білбога. Про него каже Геродот¹⁾: „Після віровання Їетів дістає ся чоловік по смерті до Зальми. Сего бога уважають деякі Їети за одно з богом Γεβελείζα.“ Страбо в розправі про Їетів не наводить назви Білбога, лиш говорить загально о бозі, котрий був у Їетів в найбільшій почитаню; про Зальму каже, що був служителем того найвишнього бога і що відтак і єго самого окликано богом²⁾).

Хто-ж був той найбільше славлений бог Їетів, названий Геродотом Гебелізі?

Лелєвель в назві Гебелізі бачить славянські слова „je bielejszy“, а те „bielejszy“ бере в значеню „wiele, większy, największy“. Вивід той з языкословного погляду не має вартости, але все-ж заслугує на увагу, що Лелєвель в назві верховного бога Їетів дослухав ся славянського слова „белый“ (бѣлый), котрому лиш без потреби підсунув значенє „wiele“.

¹⁾ Кн. IV гл. XCIV.

²⁾ Географія Страбона, кн. VII гл. 3.

³⁾ Narody na ziemiach sławiańskich, Poznań 1853, ст. 761.

Ми не маємо первотвору Геродота; праця його дійшла до нас тільки в переписах, а єї, як звістно, не все вільні від похибок або описок. І в назві Їебелеїз, як легко вказати можна, зайшла описка з тої причини, що перший склад „їе“ вирвано з середини слова, а приставлено його на початку. Замість Їе-белеїз читати треба Беле-їеїз. Ми в той спосіб дістаємо два вираження, знані Тракам і Слав'янам, а дуже відповідні для ближшого означення давного бога.

Був звичай у Траків, що любили звати себе по імені головного бога. Траки, що жили в грецких землях ще перед приходом Геленів, звали ся Пелієсами (від Пелі, як називали бога сонця); Траки в Родонських горах звали ся Діями (від культу Діи); на Їетів принадала би назва, що стоїть в звязи з словами: Беле-їеїз, білий, білий.

У Слав'ян, ще в VII-ім віці по Хр., подибуємо одно плем'я, що звало ся Белеїезіти. Оно мешкало в Тессалії, а зайшло туди з сторони на північ Дунаю, звідки межі V-им а VII-им віком переселявали ся слав'янські племена на балканський півострів¹⁾. Слав'яни займали тоді в поновне посідане трацку землю, з котрої колись витиснули їх були Римляни.

Про Белеїезитів пише Шафарик²⁾: „В Тессалії згадують ся Слав'яни досить скоро. З житія єв. Дмитрія довідуємо ся, що імя їх було: Βελεγεζιτι, Βελεγεζιτι. Они межі роками 669—688 замешкували тессалійські Теби і Дмитріяду, були пильними земледільцями і супокійними жителями, нерado воювали з Греками“.

В нашій землі подибують ся численні сліди колишнього почитання Білбога. Перше всего на увагу заслуговують племенні назви, які находимо в Галичині в VII-ім віці по Христі. Цісар Константин Багрянородний³⁾ повідає, що в VII-ім віці на північ від Мадярів,

¹⁾ О тодішніх переселеннях Слав'ян розправляє детально М. С. Дринов в ділі „Заселеніє Балканскаго полуострова Слав'янами“.

²⁾ Слав'янські старинности, т. II. гл. 30 §. 4. Шафарик догадує ся, що назва Белеїезіти є зісвоєна і що може лучше було би читати „Велегостичі“. На мою гадку назва „Белеїезіти“ означувала поклонників або радше потомків бога Беле-їеїза (Білбога). Слав'яни взагалі любили виводити свій рід від верховного бога, котрого „внуками“ (потомками) себе величали. І давні Русини звали себе „внуками Дажбога“.

³⁾ De administrando imperio, cap. 30 34.

значить в Галичині, жили славянські племена: Біло-Хорвати і Біло-Сербі; замешкані ними землі звали ся: Біла Хорватия і Біла Сербія¹⁾.

До назви Білбога відносить ся також назва Біла Русь, де — як вже було замічено (гл. ст. 57) — доховали ся ще й доси повірки про Білбога. Головним племенем, з котрого витворили ся Білоруси, були Несторові Кривичі; предки Кривичів походили з краю Гетів, становили їх полудневу галузь на полудне від Дунаю. Старинна історія, з часів перед-Христових, знає їх там під назвою Κρῆβυζαι²⁾, Κρῆβυζαι³⁾. В I-ім віці перед Хр. велика часть придунайских Кривичів виселила ся, щоби не попасти під власть Римлян, за Дунай і осіла межі Дністром а Богом; ту їх наводить Пліній під назвою Сrobiggi⁴⁾. В II-ім віці по Хр., як знаємо з Птолемея, Кривичів вже ні при Дністрі ні при Богу не було; они без сумніву переселити ся мусіли дальше на північ, в край, де їх знає наш Нестор. До нової вітчизни перенесли Кривичі свої давні віровання в Білбога; новий свій край стали називати по давньому „Білою землею“, а з того витворила ся з часом назва „Біла Русь“.

До Білбога відношу також назву нашого Білобережа (так в руских літописях зове ся морске побереже при устю Дністра і Богу), дальше назви Білгород (нинішній Акерман над Дністровим лиманом), а в Галичині Білобожниця. Ріка Дунай має в наших народних піснях постійний епітет „білий“.

Про одвічний культ Білбога в краю Гетів свідчать повірки Греків о первісній вітчизні Аполлона в краю Гіпербореїв. Мав то

¹⁾ О Білій Хорватії і Білій Сербії писав я в окремії розправі („Дѣло“ з року 1892, чч. 259 і 261).

²⁾ Гл. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 59, 126, 137, 145—146. У тих Кривичів був, як і у інших Гетів, особливо розширений культ бога Зальми.

³⁾ Назва Κρῆβυζαι приходить в деяких текстах географії Птолемея (гл. Claudii Ptolemaei geographia, edidit Carolus Nobbe, Lipsiae 1881, tomus I pag. 185).

⁴⁾ C. Plinii Secundi Naturalis historia, lib. IV §. 82.

бути нарід невинний, відданий культові Сонця, в єго краю роздавали ся неустаючі пісні та дівочі хори, ніколи не умовкали там гусли.

Пізнійші Греки, з поступом географічних відомостей, переносили Гіпербореїв все більше на північ або далеко на захід, зробили з них казочний, десь далеко живучий нарід. Але для пізнання властивих Гіпербореїв і для найденья їх краю мусимо держати ся первістних географічних поглядів, ще з часів перед Геродотом.

Після Гомера вітер Бореас мешкає в Тракії — Гіпербореями були би отже жителі на північ Тракії, значить Гети. Так понимали первістних Гіпербореїв деякі, навіть пізнійші писателі, як н. пр. Лев Діакон, котрий їх поміщає на північ від Чорного моря¹⁾. Тота догадка тим більше імовірна, що старинних Траків звано часом Бореанами²⁾ — здає ся від гори Бореас, котру Лівій наводить на пограничю Македонії.

І Геродот шукав Гіпербореїв на північ від Чорного моря; на єго думку мешкати они повинні повисше Скитів. Але будучи в Ольбії (при устю Богу) він про Гіпербореїв не міг нічого довідати ся³⁾, тому писав про них лиш на підставі подань, які довело ся єму чути в самій Греції. От єго слова⁴⁾: „До съвятині в Дельос присилають Гіпербореїці свої жертвні дари, завинені в пшеничну солому. Наперед ті дари дістають ся до землі Скитів, від Скитів ідуть они до найблизших сусідів, котрі — одні другим — їх собі передають, аж доки не дістануть ся на полудне до Геленів, найперше в Додону. Звідси перевозять дари морем в Еубею і тепер з одного міста дістають ся они до другого, а напоследок до Дельос. Зразу пересилка жертвних дарів відбувала ся під проводом двох дівиць і пяти Гіпербореїв-мужчин, доданих їм для безпеченьства. Їх в Дельос називають Перферами і почитають дуже високо. Але коли послы не по-

¹⁾ Гл. Д. Іловайского „Княжій періодъ“ в III-ім томі Бібліотеки Барвіньского, ст. 11.

²⁾ Гл. Joachim Lelewel, *Narody na ziemiach sławiańskich*, ст. 321.

³⁾ Назва „Гіпербореї“ утворена була Греками для загального означенья людий, що жили на північ Тракії, а Геродот думав, що справді існує нарід, що сам себе називає з грецька „Гіпербореями“.

⁴⁾ Кн. IV гл. 33—36.

вернули назад до свого краю, Гіпербореї при виселці дарів вже не виряджали послів від себе, лиш свої дари, овинені в пшеничну солому, привозили до границі краю і тут ревно просили сусідів, щобі заняли ся дальшою виселкою, нехай так жертва іде від одних сусідів до других аж до Дельос. Я сам — додає Геродот — знаю про подібний звичай у Траків; коли траккі жінки приносять жертви Артеміді (богини місяця), они свої дари також завивають в пшеничну солому¹⁾. В память згаданих повисше гіпербореїських дівниць, що в Дельос померли, Делійці — дівчата і молодці — стрижуть волосє; іменно утинають собі дівчата оден кучерик (пуколь, льоку), навивають его на веретено і так кладуть на могилу гіпербореїських дівниць. А могила находить ся у внутрі сьвятині Артеміди, при вході на ліво; на могилі засаджене оливне дерево. Молодці з Дельос також утинають собі оден кучерик, навивають его на яке-сь зіле і так складають на могилі.

„Делійці розповідають ще о двох інших дівницях, котрі також походили з краю Гіпербореїв і в описаний вже спосіб дістали ся були до Дельос. Они привезли були жертвні дари для небесної богині-баби, що помічна була матери Аполльона при тяжких єї злогах. Інші кажуть, що ті дівниці прибули в Дельос разом з Аполльоном і Артемідою. Жінки і тепер ще зносять для них дари і згадують їх імена в пісні, котру уложити мав мешканець Лікії, Олен — той сам, що прийшовши з Лікії в Грецію, уложив і інші старинні пісні, сьпівані Делійцями. Могила згаданих дівниць находить ся в Дельос поза сьвятинею Артеміди, в стороні всхідній, зараз поуз дому для чужинців. На ту могилу сиплють попел, що лишив ся з костий, спалених на олтарі. Замічаю ще коротко, що з Гіпербореїв походити мав Абаріс, що з своєю стрілою обійшов був всю землю, а не приймав до себе жадної поживи“²⁾.

¹⁾ І та пшенична солома доказує, що Гіпербореїців шукати треба межі традицїями племенами, передовсім у Гетів. У нас на сьвятий ветер вносять до хати сніг пшеничний, а на стіл, де кладуть ся стрази, розстеляють сіно, котре прикривають обрусом.

²⁾ Абаріс був вісун-чудотворець Аполльона. Він ходив по Греції і проголошував оракули, котрі опісля справджували ся. Мав написати багато

Деякі учені кажуть, що культу Білбога у Славян не було, що назву тоту видумав Чех Вацерад на початку XIII-ого віку, пишучи свої пояснення до староческого словаря „*Mater verborum*“; він то, не знаючи, як виразити по славянськи назву семітського божка „*Beel*“ (*Baal*), мав ніби вимислити назву „*Belboh*“.

Що сей погляд хибний, видно вже з тих уваг, котрі помістив я на ст. 57 що-до білоруського Белуна і що-до бога *Belis* або *Belinus*, котрого від найдавнійших часів почитали жителі на північ від Адриатицького моря. Про культ Білбога у балтійських Славян маємо дуже важне і віридостойне свідомство Гельмольда в его хроніці Славян з XII-ого віку. „Славяни — каже Гельмольд¹⁾ — вірують, що все добро походить від доброго, все зло від злого бога. Злого бога зовуть они чорним і кажуть: Чернобох. Межи многообразними богами Славян перше місце займає Свантевит“. Хоч ту Гельмольд не назвав виразно Білбога, однак нема сумніву, що так звати ся мусів добрий бог в супротивности до Чернобога; послідня назва не могла би навіть у Славян повстати, якби назви Білбог не було.

В землі західних Славян доховали ся і доси згадки про Білбога в назвах місцевостей: Вельбук²⁾ коло Трентова на Поморю; гори Чернобог і Білбог коло Будинина в землі Лужицких Сербів³⁾; *Białoboże* і *Białobożnica* в Польщі; Бельбожіце в Чехах⁴⁾. Все то живі ще свідки колишнього почитання Білбога в тих землях.

творів, як: Піснї умилюючі, Скитські оракули, Весіле бога рік, дальше Теогонію в прозі і „О приході Аполлона до Гіпербореїв“ (стихами). Жити мав після одних за часів Креза, після інших о много раніше.

¹⁾ *Helmoldi Chron. Slavorum, lib. I. cap. 52*: „*Slavi... omnem prosperam fortunam a bono Deo, adversam a malo dirigi profitentes, ideo etiam malum deum sua lingua Zernoboch, i. e. nigrum deum appellant. Inter multiformia autem Slavorum numina praepollet Zwantewith*“.

²⁾ Гильфердинг, ст. 232: „Міфологическое значеніе этого названія видно и зъ того, что при передачі прежняго Вельбука (Бѣлбога) во владѣніе церкви, Поморскіе князья его преименовали на „городъ св. Петра“. Старое названіе Вельбукъ сохранилось до нынѣ“.

³⁾ Въ Галичинѣ коло Чорткова є старе село Білобожниця, а на Буковині Чернобожия.

⁴⁾ Фахциць, Божества Славян, ст. 128.

Вже Геродот посвідчує, що стара назва Білбог (Белс-теіз) виходила все більше з уживання, а її місце заняла у Гетів назва бога Зальма. Подібний появ бачимо і у пізнійших Славян, котрі з різних прикмет давнього Білбога видвигали одну або другу на перше місце і після неї стали одвітним іменем називати ніби вже нового бога. Таким чином потворили ся в Славянщині що-до назв розличні, але в своїм естві нерозлучно до себе належачі божества, як Дажбог, Хорс, Сьвятовит, при чім однак не забувала ся в народі і стара назва Білбог.

Богато до видви́гнення на перше місце певних свойств головного бога причинили ся будь потреби часу і суспільности, будь також сторонні впливи, особливо в часах по-Христових. Наведу, що на той темат писав я в статі¹⁾: „Германські впливи на наш нарі́д в III. і IV. ві́ці по Христі“.

В Іпатіевській літописи подана після грецких хронографів відомість о єгиптєтєких богах, але з деякими додатками приноврєлєними до рускої мітольо́гії. Там сказано²⁾: „Солнце царь, еже есть Дажьбогъ, бѣ мужь силенъ. Нѣкоєму въсхотѣвшю блудити съ жєною, Дажьбогъ разумѣвъ годину, егда прєлюбы дѣєтъ, ноцю принаде на ню, емъ ю и мучи и пусти ю водити по земли въ укоризнѣ, а того любодѣйца въѣкну; и быєтъ чисто житє во всей земли Егупетьской“³⁾.

В поданій літописцем характеристикі Дажбога зазначені три свойства того бога:

- 1) Дажбог = „Солнце цар (бог)“;
- 2) Дажбог = сильний войовник;
- 3) Дажбог = мучитель (нищитель) „любодѣйцев“.

Цікаве поясненє назви Дажбог подає Фамінцин в своїх мітольо́гичних розслідах⁴⁾. „В наших письменних памятниках, передовсім в Несторовій літописи, писало ся правильно Дажбог, аж пізнійше перероблено стару форму на лад більше славянський і писано Даждбог

¹⁾ „Дѣло“ з року 1892, ч. 147.

²⁾ Полное собрание русских лѣтописей, томъ второй, СПетербургъ 1845, ст. 5.

³⁾ Про єгипетскі впливи на мітольо́гію Гетів часто писали старинні Греки. О гетєких філософах і віщунах, а навіть о самім Зальмі, писали они, що ті набрали ся мудрости найбільше в Єгипті.

⁴⁾ Божества древнихъ Славянъ, ст. 214—216.

(через вставне **Д**). Для нас міродайною є форма старша, передана Нестором. Літописне Дажбог вказує на германське походження виразу. Старонімецьке *Dag* або *Dagr* Німці вимовляють і пишуть тепер *Tag*. В мітології Германів був *Dag* богом дня; его всевишній отець (*Allvater*) посадив на небо, давши єму сьвітло-гривого коня. *Dag* отже, в мітологічнім значеню, був богом сонця. „*So wahr und gewiss der Tag am Himmel steht!*“ — кленуть ся Німці і доси, розуміючи ту через *Tag* не день, але сонце“.

Фамінцин дивує ся, яким способом те германське слово вкрато ся до рускої мітології і догадує ся, що оно дістало ся до нас за посередництвом балтійських Славян. Догадка тота не дає ся однак оправдати; она неімовірна вже тому, що між божествами балтійських Славян жадного Дажбога ніколи не було.

Форма Дажбог утворила ся в III-ім і IV-ім віці по Христі під впливом 200 літнього панованя Готів в наших землях. В готскім язиці говорило ся не *Dagr*, але *Dags*, з чого в устах Славянина конче поветати мусіло *Даж*.

Друге свойство Дажбога „сильний войовник“ найшло свій вираз в назві Сьветовит (Сьвятovit) у балтійських Славян. І тота назва є на скрізь германською. В язиці Готів *svinth* значило „сильний“; а вараженє в *ит* (після нинішньої вимови „вितязь“) означає у одних Славян войовника, у других героя, побідника. Після Мікльошича слово „вितязь“ переняте Славянами також з германського языка¹⁾.

Третє свойство Дажбога „мучитель (нищитель) любодѣйцевъ“ находитъ свій вираз в назві Хорс. В готскім язиці *hors* означало „люлодѣць“²⁾. Давні Славяни вимовляли те слово через початкове **х**, бо у них звука **г** не було.

¹⁾ В готскім словари *Stamm-a* при слові *svinth*s (остатнє *s* єсть тільки окінченєм 1-го падежа) подане поясненє: *stark, kräftig*. — Про германське походженє слова „витязь“ г.л. Мікльошича „*Etymologisches Wörterbuch*“ під словом *vitengu*.

²⁾ В готскім словари *Stamm-a* при слові *hors* дане поясненє; „*H.rer, Ehebrecher*“. В такім-же значеню брато ся те слово і у інших Германів. В Турингії, недалеко Айзенаху, знана була гора *Hörselberg* (*hors*), славна тим, що в середніх віках уважано єї місцем пробуваня германської Венери. В XIV-ім віці назву *Hörselberg* задля надто поганого значеня перемінено на *Venusberg*.

Як назви Дажбог і Сьвятовит, так і назва Хоре була початково зложена і в другій своїй частині виражала, що Дажбог побивав або нищив „любодѣйцѣвъ“. Здає ся, що говорило-сь Хорсєвѣт. Пізнійше друга частина (вѣт) відпала і вийшло таке чудо, що ніби сам Дажбог є hors-ом („любодѣйцем“). Стало ся то очевидно вже в часах, коли первісне значіння сего їтського слова було вже нашому народови незрозуміле¹⁾.

Вертаючи до назви їтського Білбога, винен я ще пояснити, що у Траків і Славян означала друга частина слова Белє-гєієз. У Траків те „гєієз“ було в загальнім уживаню, як посвідчує назва знаного нам вже віщуна-беса Воло-гаіє, що в I-ім віці перед Хр. організував повстання проти Римлян.

Скити виговорювали „ксаіє“ відповідно до старонперського „кссє“ (король), звідти назви скитських королів: Коляксаіє, Ариоксаіє, Ліпоксаіє.

Як Славянинови, так давнійше Тракови трудним було до вимови те „ксаіє“; Трак викидав перше **с** і вимовляв „гаіє“; в бесіді їтів повстало „гєіє“. Виходило би з того, що назва Белє-гєієз значила у їтів початково: Біл-король, Біл-цар²⁾. Слова Іпатієвської літониє: „Солнце цар, еже єсть Дажбог“ мимохіть пригадують ся і при назві верховного бога їтів.

Назви на „гаіє“ або „гєіє“ згадують ся і в часах по-Христових. З V-ого віку знаний нам Радагаіє, король сполучених Славян і їтів, що вєславив ся очайдушними походами на Італію. Римські писателі називають єго завзятим поганином, котрий щоденно приносив жертви своєму Зевсови³⁾, а та звістка каже нам догадувати ся, що і король Радагаіє був зі стану віщунів (бесів).

¹⁾ Наше слово „хороший“ стоїть також в звязи з германським hors. В російськім бере ся „хороший“ часто в значеню „любовник“. Гл. Мікльошич, Etymologisches Wörterbuch, під словом choroši.

²⁾ Був звичай у їтів звати богів королями. Королем загально звав ся у них і Зальа. І Артемідю, сестру Білбога, звали їти королевою (Геродот, IV 33).

³⁾ К. Zeus, Die Deutschen und die Nachbarstaaten, ст. 417. — В 105-ій бесіді Августина сказано: „Paganus homo erat Rhadagaisus, Jovi sacrificabat quotidie“.

Під впливом пануючих Германів (особливо Готів) стали у нас потім назву „гаіс“ замінювати на германське „гаст“ і так повстали славянські імена: Вологаст, Ардагаст, Радигаст, Келягаст і т. д. Пізніше німецьке „гаст“ переславянщено на „гост“ і вже писано: Вологост, Радигост, Болегост, Доброгост. Та мимо так значних змін все таки Слав'яни пам'ятали, що те „гост“ не означає „гостя“, але „короля, бога“. У балтійських Слав'ян, в горіді Ретра, була навіть св'ятиня бога Радигоста, котрого називано верховним богом тамошніх жителів, Ретарів¹⁾.

У Поляків часто подібують ся старі горіди і села з назвами на „гощ“; були то, здає ся, місця з св'ятинями богів. Єсть Радигощ в Ленчицькій повіті, другий Радигощ в Остроленьській, також горіди: Бидгощ, Вальгощ, Вільгоща, Малоґощ і т. д. Російське „погост“ (село в котрім є церков, також цвинтар) належить без сумніву також сюди.

II. Зельмань.

Пісня про Зельмана і получена з тою піснню забава дівоча уважає ся в деяких околицях нашого краю якби осередною точкою великодних гагілок²⁾. І пісня сама і забава так приманчива і люба, що весь рік мило згадуєш хвилі, коли серед церковної огради доводило-сь в часі великодня наглядати веселі ігри сільської молодіж. Що-сь, видно, вяже душу чоловіка невидимими узами з мпнувшею, з переказами і споминами давних віків, з таємничими обрядами і піснями народними. Слухаєш тих пісень і немов чуєш в них найдавших віків звуки, що може тисячами літ несли ся традиційно до нашого часу і все ще св'іжим, своїм відгомонам порушують і овівають душу. Таке чутство викликають в нас передовсім пісні обрядові, до котрих, як звістно, зачисляють ся і гагілки, між ними знов

¹⁾ Адам Бременський каже: „Daemonum princeps est Redigast“. У Гельмольда читаємо: „..celeberrimum illud fanum, in quo simulacrum Radigast ostenditur“ (гл. Гильфердингъ, Ист. Балт. Слав'янъ, т. I ст. 241).

²⁾ Говорять звичайно Гагілки або Галагілки, рідше — і зовсім хибно — Гаївки. Намі гагілки належать до веснянок, а пам'ятати належить, що на далекім виході, в Індиях, весняне св'ято ще й нині зове ся Голі або Гулі.

пісня про Зельмана. А стара то пісня — з часів ще може перед-Христових, і знаний той бог давний, Зельман, що о нім Греція від найдавнійших часів розповідала і списувала всілякі оповідання і анекдоти, виразно зазначаючи культ того бога в нашім краю.

Заким перейду до історичної частини, розгляну ся наперед в наших теперішніх поданнях про Зельмана і в предметі, який містить ся в наших зельманових гагілках.

1. Зельман в Галичині і на Поділю.

В Зельмана забавляють ся самі дівчата; лиш до помочи беруть одну молодицю, що обіймає ролю матери, бо предметом гагілки є виданє дівчини за-муж. Учасники забави ділять ся на два ключі: сидячий (молодиця і двоє дівчат) і стоячий (решта дівчат).

На Покутю записав Оскар Кольберґ такий текст Зельманової пісні¹⁾:

Стоячий ключ:

Їде, їде Дзельман,
Їде, їде віко-брат,
Їде, їде Дзельманова шесько-родзїя!

Сидячий ключ:

На добрий день, Дзельман,
На добрий день, віко-брат,
На добрий день, Дзельманова шесько-родзїя!

Сидячий і стоячий ключ разом:

Бодай здоров, Дзельман,
Бодай здоров, віко-брат,
Бодай здоров, Дзельманова шесько-родзїя!

Сидячий ключ:

За чим люди, Дзельман,
За чим люди, віко-брат,
За чим люди, Дзельманова шесько-родзїя?

¹⁾ Pokucie, obraz etnograficzny przez Osk. Kolberga, Kraków 1882, том I, ст. 166—168.

Всі разом :

За панною, Дзельман,
За панною, віко-брат,
За панною, Дзельманова шесько-родзія!

Сидячий ключ :

На який ґрунт, Дзельман,
На який ґрунт, віко-брат,
На який ґрунт, Дзельманова шесько-родзія?

Всі разом :

На жидівський, Дзельман,
На жидівський, віко-брат,
На жидівський, Дзельманова шесько-родзія!

Сидячий ключ :

А в нас панна не вросла,
Й а кошулька не вишита,
Ні, не дамо!

Всі разом :

Бувай здоров, Дзельман,
Бувай здоров, віко-брат,
Бувай здоров, Дзельманова шесько-родзія!

Тоті сьпіви знов повторяють ся від початку, лиш з тою різницею, що зам. „на жидівський ґрунт“ наводить ся якийсь інший, н. пр. „на вірменський, Дзельман“, на що сидячий ключ знов відповідає: „А в нас панна не вросла“ і т. д. Відтак третій, четвертий або і більше разів відсьпівують ціду гагілку з додатками: на німецький ґрунт, на волоский, венієрський, польський, московський, французький, руский ґрунт. При послідних словах („руский ґрунт“) каже сидячий ключ: „А в нас панна ізросла, і кошулька ушита — тобі ї дамо!“

На галицкім Поділю¹⁾, в околици Збруча, місто „їде, їде Жельман“ сьпівають „Ponagabóg, Żelman“, на російськім Поділю²⁾ „По-

¹⁾ Галька, Звичаї и обряды надъ Збручемъ, т. I ст. 131.

²⁾ К Шейковскій, Бытъ Подолянъ, Кіевъ 1860, т. I ст. 34—37.

магайбіг, Жельман“; з ґрунтів вичисляють ся: жидівський, шляхоцький, панський, мужицький, попівський, крілівський. Сватам відказують словами:

А ми панни не маєм,
На такий ґрунт не даєм,
Ідїть собі геть!

Зельмана сьпівають часто з різними додатками польських слів, що вказує на значні зміни, які нарід, не розуміючи вже значеня гагілки, потворив в первістнім текстї. В деяких додатках бачимо намаганє, змішати колишню мітольоґічну назву з іменем, яке так часто подибує ся у жидів. К. Шейковский в „Бытъ Подолянъ“ (т. I, вип. II, ст. 73) подає такий народний переказ про жида Зельмана¹⁾: „В часї унії ті церкви, що не прийняли єї, віддавано жидам в аренду; жида мали право печи просфори і паски. На випеченім хлїбі жид зазначував вуглем або крейдою свій знак. На великдень, перед благословенєм хлїба, жид наперед роздивлював ся, чи печиво ним приготовлене, і аж тогді сьвященик благословив хлїби. Але жид Зельман жив далеко, тому в однім селї треба було довго викидати єго приїзду. Було вже пізно, а жида нема і нема! Наконєць люди побачили, що їде Зельман і з радости почали танцювати около церкви, висьпівуючи: „Зельман їде! Зельман їде!“

Що межі жидами, що брали церкви в аренду, находили ся і Зельмани, річ доведена судовими актами давнійших часів і не може підлягати жадному сумнівови; тільки-ж з того не виходить ще, що і сама гагілка зложена в память жидівських Зельманів. В великоднім Зельманї обговорює ся сватанє дівчини і виданє єї за-муж, — чувство кождото Русина зворушити ся мусить на саму мисль, що нїби-то жид сватає руску дівчину, що Русинка годить ся на подружє з жидом і ще з любовстю осьпівує темат того подружя, і то на великдень!

Як з наведеного тексту видно, назва Зельман не відносить ся до одної особи²⁾, — і сидячий і стоячий ключ виголошують те імя

¹⁾ Шейковский пише на переїмену Жельман і Зельман; обї форми уживанї і в Галичинї.

²⁾ Зельман виступає в гагілцї і яко жид і яко Вірменин, Німець, Волох, Угрин, Москаль, Русин, — то знов яко шляхтич, піп, мужик, король. В деяких варіантах гагілки Зельман венчає себе хлїборобом і вабить дівчину

на переїзді, мовби себе взаємно назвою Зельман хотіли звеличати. Хто ознакочленений з укладом наших обрядових пісень, нї хвилі сумнівати ся не може, що слово Зельман повторює ся ту яко постійний присьпів, подібно як в інших гаїлках присьпівують ся мітольоґічні лиця, н. пр. Лада.

2. Зельман в Моравії.

Ще року 1868 згадував я в „Правді“ (ч. 22) про одну сватебну пісню під назвою „Žalma“ у Мораван. Пісня зовсім схожа з нашою гаїлкою, лише що о Зельмановім браті і о Зельмановій родині нема в ній згадки. Форма Жальма у всіх сходиться з назвою ітетського бога Зальми, а се мене тим більше укріплює в думці, що і галицька гаїлка співала-сь первісно в честь того бога.

Професор Др. Ів. Горбачевский в Празі зволив уділити мені з збірника моравських народних пісень¹⁾ одну про Зельмана, де в чім від нашої відмінну, а співану моравськими Валахами в часі вечериць („na přastkách“). В забаві беруть участь самі дівчата. Подаю текст пісні дословно:

Pochvalen bud' Želman,
Pochvalen bud' Jodro,
Pochvaleni všeci jeho rytíře!

Co jste chtěli Želman,
Co jste chtěli Jodro,
Co jste chtěli všeci jeho rytíře?

Vašu divku Želman,
Vašu divku Jodro,
Vašu divku všeci jeho rytíře!

Tu ju mate Želman,
Tu ju mate Jodro,
Tu ju mate všeci jeho rytíře!

Хто при гаїлці Зельман думає на дроґобицького жида, мусить консеквентно і в те увірити, що згаданий жид поарендував був і всі костели на Моравії...

обітницями на ячмінний, життєвий або і шпешичний ґрунт. Думаю, що понятя жид і хлібороб піяк з собою погодити ся не можуть, особливо коли на увагу возьмемо часи давнійші.

¹⁾ Susil-a Písňe mor., стор. 765.

3. Зельман у Чехіє.

В Чехах знана ігра весняна Žalman. Яромир Ербен наводить в своїм збірнику чеських народних пісень¹⁾ в відділі „Hry jarní“ ст. 78 пісню про Зельмана такої основи:

Chlapci: Jede, jede pan Jan,
jede, jede Žalman,
jede jede cele naše rytířstvo.

Děvčata: Čeho žada pan Jan,
čeho žada Žalman,
čeho žada cele vaše rytířstvo?

Chlapci: Jednou pannu krasnou,
jako hvězdu jasnou,
jede pro ni cele naše rytířstvo.

Děvčata: My vam ji nedáme,
My si ji necháme,
ať odjede cele vaše rytířstvo.

Тота пісня є співає ся тричі; за третім разом віддають дівчину сватам. Впадає в очи, що оден ключ при забаві творять хлопці — се може додаток вже з новітших часів, бо він не знаний Зельмановим пісням у інших Славян.

4. Зельман у Словакіє.

Ів. Коляр в збірці народних пісень словацких в Угорщині²⁾ наводить „hailku Žalma“ (ст. 396 и 397), подібну з чеською пісню, але співану самими лиш дівчатами. Текст гагілки такий:

Перший ключ:

Jedu, jedu pania,
jedu, jedu Žalma,
jedu, jedu všeccko naše ritierstwo.

Другий ключ:

Witame was pania,
witame was Žalma,
witame was všeccko vaše ritierstwo.

¹⁾ Prostonárodní česke písně a říkadla sebral a vydal Karel Jaromír Erben, nove vydání, v Praze 1886.

²⁾ Narodnie zpievanky čili písně Slowakův v Uhrach, od Jana Kollara. Díl druhý. W Budíně 1835.

Перший ключ:

Diakujeme pania,
diakujeme Źalma,
diakujeme wŹecko naŹe ritierstwo.

Другий ключ:

Čo ste chceli pania,
čo ste chceli Źalma,
čo ste chceli wŹecko waŹe ritierstwo?

Перший ключ:

WaŹu dceru krasnu
jako hwiezda jasnu,
kera ma tri dwory a dewati harwankoch.

Другий ключ:

Nedame wam pania,
nedame wam Źalma,
nedame wam wŹecko waŹe ritierstwo.

Пісня відьспівує ся знов тими-ж словами, лиш в кінці другий ключ годить ся на виданє дівчини за-муж:

Wezmite si pania,
wezmite si Źalma,
wezmite si wŹecko waŹe ritierstwo!

Як наші Галичани мають свою традицію¹⁾ про Зельмана-жида, так і Словаки утворили собі свій погляд на Зельмана. Коляр при кінці поданої гагілки замічає, що по думці Словаків Зельманом звав ся „učitel mladého ženicha“.

5. Зельман у Словенціє.

Найбільше від нас віддалені Словенці (в Країні і коло Триєсту) мають сватебну пісню, котра також пригадує руского Зельмана, его брата і родину. Подаю в вірнім перекладі і в оригіналі і тоту словенську пісню²⁾:

¹⁾ Традиція та та дуже нової дати. Она не повстала в самім народі, а лиш витворила-сь штучно, перед 30 роками, по виданю книжки „Быть По-долянъ“ К. Шейковского.

²⁾ Slovenske pesmi krajnskiga naroda, v Lublani 1839, пять томів. На-ведена пісня містить ся на самім початку першого тому під заголовком „Že-nitne pesmi“ (сватебні або весільні пісні).

Близше, близше їде Шумар,
 Близше, близше єго друг,
 Близше Шумарска дружина: —
 „Чого (від нас) хоче отець Шумар,
 Чого хоче єго друг?“

„Хоче вашу красну доньку,
 Хоче вашу красну доньку;
 Як самі нам не дасте ї,
 Силою єї ми возьмем.
 Дайте-ж, дайте, мати! доньку,
 Коли мужі о ню просять.““

„Забери собі ї Шумар,
 Забери ї єго друг,
 Забери ї Шумарска дружина!“

„Гей сюди хороша донько,
 Гей сюди прекрасна донько молода!““

В оригіналі так звучить пісня:

Bliżej, bliżej jezdi Šumar,
 Bliżej, bliżej njega drug,
 Bliżej Šumarska družina: —
 „Kaj nam hoče oča Šumar,
 Kaj nam hoče njega drug?“

„Hoče vašo lepo hčerko,
 Hoče vašo lepo hčerko;
 Če sami je nam ne daste,
 Jo po sili vzamemo.
 Dajte, dajte, mati! hčerko,
 Ker moške jo prosijo.““

„Le s' jo, le s' jo zberi Šumar,
 Le s' jo zberi njega drug,
 Zberi Šumarska družina.“

„Le sem, le sem hčerka lepa,
 Sem prelepa mlada hčerka!““

З наведених пісень переконуємо ся, що традиції про Зельмана доховали ся у Русинів, Словаків, Мораван, Чехів, а по часті у Словенців; єсть то одна з пісень найбільше розповсюджених межи Слав'янами, тому годі відмовити їй мітологічного значення.

Про Зальму, головного бога Їетів, подає Геродот таку звістку¹⁾: „Заким перський король Дарій дійшов до Дністра, поборов він (полудневих) Їетів, котрі вірують в безсмертність. Они упорно боронили ся, бо уважають ся найхоробрішими з помежи всіх Траків. З вірою їх в безсмертність так річ має ся: Они вірують, що жити будуть і по смерті, що покійник дістає ся до бога Зальми. Що п'ять літ вибирають они з поміж себе одного, на котрого пав жребій, послом до того Зальми і переказують єму свої кождохасові потреби і бажання. А висилають посла до Зальми ось як: Деякі Їети, визначені до того, держать три копія, а інші беруть того, що має іти послом до Зальми, за руки і ноги і кидають єго в воздухи на копія. Коли посол проколений згине, Їети толкують собі то яко знак добрий, кажуть, що бог для них ласкавий; коли-ж посол не умре, то они на него звальюють всю вину і кажуть, що він чоловік лихий. Відтак вже іншого визначають послом, а доки він ще при житю, висказують єму всі свої до Зальми бажання. Тоті-ж Їети, коли гремить або лискає, стріляють з луків до неба, грозячи в такий спосіб (чужому) богу, бо они думають, що окрім їх Зальми нема вже жадного іншого бога. Від Гелєнів, що живуть над Гелєспонтом і при Чорнім морі, чув я, що сей Зальма був собі чоловік, що жив яко невільник в Самос і там служив Пітаторови²⁾. З часом одержав свободу і придбав собі багато майна, з ко-

¹⁾ Кн. IV гл. 93—96.

²⁾ Müllenhoff (Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 127—128) зазначає до тих слів Геродота: „Dass diese Erzählung, abgesehen von den Elementen des getischen Volksglaubens, die sie aufnahm, im Wesentlichen eine Erfindung der Griechen ist, liegt auf der Hand. War der Kern der getischen Religion ein eigentümlicher Unsterblichkeitsglaube, so lag für die Griechen der Gedanke an Pythagoras, den Unsterblichkeits- und Metempsychosenlehrer, nahe und die Vermittelung konnte dann nicht natürlicher, als durch einen thrakischen Slaven geschehen sein. Den Gott aber mochte man um so eher als Menschen auffassen, weil offenbar ihre Glaubenssätze bei den Geten selbst für seine Lehren und Satzungen galten“.

трим повернув до своєї вітчизни. А що Гети не мали доброго способу жити і були невчені, то Зальма — (він знав йонський спосіб жити і посідав вище образование, бо часто стикав ся з першим на світі філософом Пітатором), — отже той Зальма збудував простору світлицю для Гетів, в котрій приймав і угощував найдостойніших своїх земляків, навчаючи їх zarazом, що і він сам, і его гості, і всі їх потомки належати будуть до невмирак і дістануть ся до місця, де жити будуть по віки вічні, маючи там всего добра повно. А коли він так чинив і поучав, приказав собі збудувати мешканє під землею, відтак щез з посеред Гетів. Він удав ся до підземного того житла і там перебув три роки. Гети жалували за ним і вже мали его за умерлого. Аж от на четвертий рік явив ся знов Зальма посеред Гетів і всі стали тепер вірувати в его науку. Так оповідають Гелени. Я від себе скажу, що якоесь не маю повної віри ні що до того Зальми, ні що до его підземного мешканя. Думаю скорше, що Зальма жив багато літ раніше Пітатора. Але вже досить з тим Зальмою: нехай він собі буде чи чоловік, чи народний бог Гетів...”

Плято повідає, що Сократ в початках пелопонесскої війни, будучи в військовім таборі коло Потідеї, пізнав там одного з лікарів бога Зальми¹⁾ і научив ся від него одної благословящої (уздоровля-

¹⁾ Траки часто брали участь в посторонних війнах яко наємне військо. Згадує о тім вже Тукидид при описаню атенської війни (кн. VII гл. 27). „Того-ж літа (року 413 перед Хр.) — каже Тукидид — прибув до Атен відділ 1.300 людей з тих Траків, що носять короткі мечі і належать до племені Діїв. Они мали з Демостеном відплисти на кораблях до Сицилії, але що прибули за пізно, то Атенці ухвалили відослати їх назад до Тракії, звідки були прийшли. Держати їх у себе, здавало ся Атенцям надто коштовною річю, бо кождому мечникови треба було платити денно одну драхму“. Наведена подія відноситься до війни, котру вели Атенці з Сиракузами. Результат борби випав для Атен дуже нещасливо — з цілого війська не уратував ся ніхто, з множества кораблів ні оден не повернув до дому.

В наших стародавніх піснях, особливо колядах, також згадує ся про воєнну службу в чужих землях, особливо „в Царгороді.“ Одну таку коляду помістив був Як. Головацкий в своїй старорускій хрестоматії. Она звучить так :

А в чистім полі близько дороги
— Синове, гей синове мої, витязенькове славнії —
Стоять намети білі, шовкові,

ючої) молитви на недуги. Лікар-Гет сказав до Сократа¹⁾: „Ваші греккі лікарі слухно повідають, що оден член тіла не дасть ся вилічити без уздоровлення цілого тіла. Але Зальма, наш король, котрий є богом, учив нас, що як не мож вилічити очий без уздоровлення всеї голови, а знов голови без уздоровлення всего тіла, так не вилічии тіла без попередного уздоровлення душі. Все йде від душі, і добро і лихо; найлучші молитви і пісні на уздоровленє душі — то добрі поученя“. Дальше наводить Плято таку тезу: „Коли жиєш тверезо і мірно, тоді тобі не буде треба уздоровляючих молитов ні Зальми ні гіперборейского Абаріса“.

Страбо згадуючи про бога Гетів, Зальму, наводить розповсюднену між Греками думку, що ніби Зальма був в службі Пітатора яко не-вільник, а відтак повідає²⁾: „І від Пітатора і від Египтян, між котрих був попав ся, приучив ся Зальма дещо з небесних річий. За поворотом до дому здобув собі велику повагу у начальників і у самого народу, предсказуючи їм різні явища. Відтак намовив короля, щоби взяв собі єго до помочи в управлюваню держави, бо він в силі

А в тих наметах все громадове,
Радоньку радять, коби врадили:
Ой не справляймо на жени шуби,
На жени шуби, на дочки злото;
Але справляймо мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла,
Та пускаймо ся краєм Дунаєм,
Краєм Дунаєм в Чорнеє море,
В Чорнеє море під Царегород.
Чуємо-ж ми там доброго царя,
Що платить добре за заслуженьку:
Ой дає на рік по сто червоних,
По коникови по вороному,
По жупанови по китаєву,
По копівніцї і по шабельцї,
По ясній стрілицї, по хорошій дівцї..

Подібного змісту коляду, записану в стрийській повіті, помістив я в „Правді“ з року 1868.

¹⁾ Наводжу після Міленгофа, т. III ст. 128. О гетских лікарях замічає Плято: „Ходить чутка, що ті лікарі уміють чоловіка зробити безсмертним“.

²⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

проголошувати волю богів. Зразу був Зальма віщуном бога, що є в найбільшій почитанню у Гетів, опісля і його самого названо богом. Він обрав собі на жите місце, що мало вид печери і для нікого не було доступне. З людьми рідко тепер стикав ся, лиш з королем і його слугами., Гети навіть одну гору почитають сьвятою; зове ся она Κωρυμβιον. Таку-ж назву має і ріка, що пливе коло тої гори“.

Міленгоф подас з старинних писателїв ще отєї звістки про Зальму¹⁾: Діодор згадує в першій томї своєї історичної бібліотеки о Зальмі, що жив між Гетами-невмираками, і ставить его побіч Зо-роастра, Мойсея і інших законодавцїв старинного сьвіта. Мназеас з Патри, що жив около р. 200 перед Хр., писав о Гетах, що они почитають Кроноса, що володїв в золотім віку і над островами небіжчиків, і називають его Зальмою. Антоній Діоген оповідає, що Астрей, поїхав був до Зальми, коли сей був вже богом у Гетів, wraz з двома товаришами і що всі три они одержали оракули про свою будущу долю; відтак Астрей не вертав вже до дому, лиш позістав у Зальми, тому здобув собі велику честь у Гетів. Імя Астрей очевидно ту видумане; означає обізнане Зальми з зьвіздарством і небесними річами, як то підносить і Страбо. Єсли Діодор, говорячи о Гетах, наводить побіч Зальми Гестію, богиню домашнього огнища, то і ту не треба зараз думати на окреме божество Гетів — імя Гестія виражає тільки одну з прикмет Зальми, стоячу в звязи з домашнім і родинним житєм. Так розуміти треба і замітку Свідаса, що Зальма єсть іменем богинї. — Що у Гетів існував вповні розвятий культ Зальми, видно не лиш з заміток Геродота, але також з одного місця у Порфірія, котре опирає ся на достовірних старих поданях. Одвітно до розповсюдненої думки, що Зальма був законодавцем Гетів, Порфірій приписує ему цілий устрій релігійного культу. „Пітафор — каже він — мав у себе хлопчину, родом з Тракії. Куплений хлопець звав ся Зальма, — тому, що по народженю наложили на него медведячу шкіру, а Траки шкіру називають ζάλμος. Хлопця полюбив Пітафор і познакомив его з наукою о небесних річах і з всім, що відносить ся до жертвних і богослужбних обрядів. Деякі кажуть, що звав ся він також Талес. Варвари почитають его яко Гераклія“. Діонісіфанес

¹⁾ Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 128—130.

повідас ще, що Зальма служив виправді невольником у Пітагора, але его зловили відтак опринки і поп'ятували ему тіло. Задля п'ятен ходив він з підв'язаним лицем. Імя Зальма — додає Порфірій — означає у деяких „чужий чоловік“. Після Гезихія Зальма єсть те саме що Кронос; тим іменем зове ся також оден рід танцю і одна пісня. Неодно ще про Зальму находимо у Лукіяна, Юліяна, у отців церкви і інших пізнійших писателів, але се вже позбавлене вартости; не найде там ні що-сь нового, ні характеристичного, самі лиш повторюваня вісток Геродота, і то ще в хибнім або недокладнім зрозуміню¹⁾.

Наведеві свідощтва старинних писателів виказують:

а) що Зальма уважав ся зразу посередником між людьми а Білбогом, що був заступником і речником народу у всіх его потребах.

б) З часом культ Зальми заступив місце давнішого культу Білбога, тільки-ж у Зальми різне зазначували ся деякі прикмети головного бога.

в) Як в імя Білбога, так пізнійше в імя Зальми видавали ся закони, постанови релігійні і обрядові, оракули.

г) В великім почитаню був Зальма яко податель родинного щастя; в честь его відбували ся танці, єспіви, забави, в котрих брали участь передовсім жєнщини. Се навіть спонукало деяких давних писателів думати, що Зальма не був богом, але богинею.

Євятиня Зельмана, як видно з вісток Геродота і Страбона, находила ся в недоступнім місци; печера при євятини уважала ся підземним мешканєм бога. Близної відомости про печеру і про євятиню не маємо.

Міленгоф догадує ся²⁾, що та євятиня враз з оракулом находила ся в північній частині балканських гір, отже на крайнім полудни

¹⁾ Виясни з тих новітших вже писателів находять ся в цілости зібрані в розправі „Dissertatio de Zamolxide, Gottingae 1852“. Автором розправи єсть Athan. Serg. Rhousopoulos.

²⁾ Altertumskunde, т. III ст 129.

іетського краю. Але та догадка не єсть імовірною. Балканські гори докладно були знані в старину і часто вели ся там голосні бої з Перзами, Македонцями, Римлянами, — старинні писателі не були би промовчали місцевість і долю тамошньої Зальмової сьвятині, як не промовчали они долю неменше голосної сьвятині Дія в Родопських горах. До того-ж зважити мусимо, що головна сила Іетів все була на північ від Дунаю і здовж Дністра, тому лиш в тих сторонах, в Карпатах, шукати треба сьвятині Зальми.

Положенє сьвятині дає ся навіть після певних дат ближе означити. Мусіла бути там, де було головне місце пробування бесів, а на бесів-Іетів вказує, як вже знаємо, назва *Везуїти* — нинішні Бескити або Бескиди в землі Бойків. Там дійсно подибує ся і доси гора, що своєю назвою пригадує Зальму (Зельмана) — іменно гора Зелемінь коло Скольного. Єсть і пасмо гірке, зване Зелемянкою, межі Сколем а Тухлею.

Недалеко від Зелемєня (одна до двох миль, беручи в воздушній лінії) находять ся так звані болди в Бубнищі і Розгірчи. До першого з тих болдів відношу старинну сьвятиню Зальми.

Болд в Бубнищі так описує А. Кіркор¹⁾: „Болд головний в Бубнищі панує простором і висотою понад інші скали і містить в собі найвиразніші сліди праці і мисли чоловіка в віддалених від нас часах. Викувано там три комнати значних розмірів. Внутро першої комнати дуже хроповате, з очевидними знаменами грубого витісування; по обох сторонах здовж комнати виковані лавки. В найдовшій часті скали, в рівній лінії, виковані дві комнати; перед другою при вході находить ся викована в скалі лавка. Єсть ще в горі четверта комната, в значній часті викована в скалі, з високим склепінєм. Цікавий ту дуже чотирикутний в помості отвір викований в квадрат на добрих 7 стіп (322 цтм.); похожий він на глибоку керницю, але в значній часті закиданий румом; глибокість керниці доходить 2¹/₂ сажня (450 цтм.), хоч намулу у внутрі дуже много. Вагилевич догадує ся, але безпідставно, що сей отвір веде до підземних пивниць. Стіни отвору ковані дуже старанно і красно. На самім

¹⁾ В виданю краківської академії наук „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, 1879“ стор. 46—61. Кіркор перший, хотяй лиш голословно, висказав догадку, що в наведених болдах були сьвятині бесів.

вершку скали, незмірно високо, знаходить ся четверогранне вижолобленє в скалі, великості кітла; оно, як думаю, зроблене було для осадження якого-сь предмету, здає ся болвана в виді стовпа. З сего місця представляє ся вид на крайній північний вершок болда. Вагилевич на тім вершку замічав божество в постаті великаньского пса; Бельовский добачив в тій постаті образ величезного людського лиця. І справді, вершок тої скали представляє яку-сь потвору: можна, дивлячи ся здалека, розрізнити ніс, очі, шию... Ближше підійти або вилізти на той верх щовба, ніхто не годен. На іншій скалі, притикаючій до попередньої, видно на самім вершку другу постать, також великаньских розмірів; а межі обома вершками скал, на збочи каменя, замічає ся кількаметрова постать, видом похожа на величезну ящірку. Під ґалеріями, в самій уже долині, з північно-західної сторони, викована в скалі невелика комнатка, радше нижа. У внутрі єї, в скленію, вирубаний невеликий четверогранний отвір, ніби комин; вижолоблена в головній стіні переконують, що ту стояв який-сь болван з руками на-вхрест. Вагилевич думає, що в єїй комнатці находити ся мусів великий оltар жертвний, і подає навіть великість оltарного стола (в приписці з р. 1861 замічає Вагилевич, що вже тогді стола не було). Бельовский згадує о підмурованю зі споду. І я замітив сліди такого підмурованя, але з него годі вносити на оltар жертвний... В горішній ґалерії видно ще нижу, котра мабуть мала яке-сь важне призначенє. Слушно думав Бельовский, що там або виставлювано болванів, або віщуни з неї оголошували волю богів згромадженому на поляні народowi¹⁾.

Головацкий і Вагилевич кажуть, що в стрийских болдах були поганьскі сьвятині Кельтів — інтеза дуже неімовірна, бо нема в історії слідів пробуваня в тих сторонах Кельтів і не доховала-сь про них жадна традиция в народі. Протівно про бесів, яко мешканців тих скал, сьвідчить не лишь назва Бескидів, але і традиция дохована доси в народі. Автор „Записок“ подорожних, уміщених в „Слові“ з року 1862, пише в статі „Урѣцкій камѣнь“: „Наш провідник, місцевий скотар, запитаний, чи не знає що о початку урицького ка-

¹⁾ Болди в Розгірчі і Уричі мають такі-ж кованя в скалі, що і болди в Бубниці, тому не подаю їх опису.

меня, розказав нам таке: Давно, дуже давно, був камінь урицький замком, а в ній мешкали велити-нехристи. Последнє слово вимовляв він з очевидною боязницею; а коли ми, не розуміючи значення его слів, розпитали-сь докладнійше, не хотів він слова біс посеред каменя вимовити і учинив то аж тоді, коли ми камінь мали вже за собою. Дальше розповідав скотар так: Тоті велити справляли раз весіле і запросили собі музикантів здалека. Коли велити вже на-добре розгуляли ся і позанивали-сь, підпалили музиканти бочки з порохом, котрий весь замок розсадив, а велитів за Бескид до Угорщини заніс. І від того часу вино, котре перше росло у нас, перенесло ся з велитами за Бескид“.

Що наш нарід колишніх бесів-віщунів помішав з бісами, річ природна, але замітка, що бісів-велитів кинуло на Угри, доказує, що ту о людях бесіда, а не о чортах. (З пізнійшої історії знаємо, що задунайські Беси прийняли були віру Христову.) І друга замітка, про музикантів та вино, відносити ся може єдино до бесів-віщунів. Обходи релігійні, які устроювали беси, відбували ся при оглушаючім вереску всіляких музичних інструментів, а знов вино потрібне було при виконуванню жертвних чинностей.

Вагилевич, описуючи скалу в Бубниці, догадував ся, що отвір в помості комнати горішньої веде до підземних пивниць. Кіркор заперечує тій догадці, але може неслухно. Всі, що звиджували скалу в Бубниці, знають, що в одній з комнат, коли ударити о камінь, чує ся лоскіт підземний, якби з яких пивниць. З історії бесів знаємо, що при їх сьвятинях дійсно були такі підземні печери.

(Що означає назва Зальма?)

Як Білбога називали Гети своїм королем, а сестру Білбога, Артемїду, своєю королевою, так і Зальма мав у Гетів постійний придаток „король“. Геродот і інші старинні писателі пишуть *Zalpo-tes*, а „ксіс“ (у Скитів „ксіс“, у Перзів „кес“) означувало: король, цар.

В пониманню верховного бога яко „короля“ добачати треба семітські впливи, а передовсім впливи Фенікіян, котрі в глибокій старині займали ся виключно торгівлею в землях, що притикали до

Чорного моря. Сама назва Бел (Білбог) перенята без сумніву також від Фенікіян і лиш принадково зійшла ся з трацко-славянською назвою „белій“, котра і так не дуже відповідна на означенє сонця яко бога. У Фенікіян, як взагалі у семітських народів, був Bel або Baal найвисшим богом, а слово Bel первістчо означувало: пан, король.

У Геродота бог Їетів зове ся Зальмо-кеіс; так те слово приходить і в стариннім словари Гезихія. По-Геродотові писателі перекручували часто на Замоль-кеіс і в тій формі перейшла назва бога і до римських писателів¹⁾. Та мимо того перекручування все таки памятали в стариннім світі, що бог Їетів звав ся властиво Зальма. Видно се найлучше з Порфірія, котрий в біографії Пітатора ниніє вправді Замоль-кеіс, але відносить ту назву до трацкого слова Ζαλμός, отже ніяко сам признає ся до того, що ужита ним назва бога не є правильна.

У давних писателів находимо три поясненя для назви Зальма. Гезихій толкує єї через Кронос (Сатурн). Виходило би з того, що культ Зальми навіть старший був від культу Білбога, чого однак, на підставі звісток Геродота і Страбона, в жаден спосіб допустити не можна.

Ті Греки, що Зальму уважали чоловіком, котрий аж пізнійше став ся богом Їетів, толкували ту назву дwoяко. Одні казали, що Зальма значило „чужий чоловік“; інші, що те слово повстало з трацкого Ζαλμός, котре означати мало „кожа, шкіра“. Сконтролювати ті виводи трудно, бо в славянських языках не находимо слів, що можна би їх віднести до назви давного бога.

В староперській мітології находимо божество, що в багато деїм схоже з Зальмою Їетів і з руским Зельманом. Єсть то бог Гаома (в староіндійській мітології Сома). В Зендавесті так про Гаому гово-

¹⁾ Чертків (Протословене, ст. 13) поясняє назву Замоль-кеіс через славянське слово „Замолк“ і опирає ся при тім виводі на Геродота, котрий каже про Зальму, що він три роки мешкав в підземній петері не стикаючи ся з людьми, отже ніби „замолк“. Якби Чертків знав бодай старославянський язык, він би не побачив так великої схожости в обох словах, а вже зовсім та схожість слів розвіє ся, коли за підставу до порівняня возьмемо старшу, з двох слів зложену форму: Зальмо-кеіс

рить ся¹⁾: Одного разу, скоро-світ, розложив Заратустра (Зороастер) огонь і сьпівав сьвяті пісні, аж хто-сь стає коло него. Хто ти, питає Заратустра, ти з так красним і безсмертним тілом? — Я, одвітує постать, сьвятий Гаома. — На те Заратустра: „Обожаймо Гаому! він души вказує дорогу до неба. Гаома дає дівчатам, що довший час лишили ся незамужні, трудящих чоловіків, він дає бездітним жінкам красні діти і чисте потомство... Слава тобі, Гаомо, що власною своєю силою став єси могучий король. Гаома! ти верховний пан домів, сел, міст, країв — тебе визнаю о славу і побіду, о приклонність для мого тіла, о багатий харч. О ти, що сам єси золотобарвний, дай мені і силу, і красу, і здоров'є, подай мені гаразд-щастє, подай ріст і сьвітлу велич для моєї постати. Коли в сїм домі, в сїм селі, в сій околиці є чоловік, що мені затіяв шкоду, обезсили єго, щоб не міг він ходити, затемни єму розум, розруши єго серце, щоб не мав він сили ні в ногах ні в руках“. В інших місцях Зендавести ще більше славить ся Гаома; на рівні з староіндійським Сомою всюди величає ся він яко „отець людей“.

Важні причини промовляють за тим, що Зальма, котрого культ став ся у нас популярним і всенародним, був первістно богом для Іетів чужим. Вказує на те звістка Порфірія, що по думці Греків слово Зальма означало „чужий чоловік“; вказує і той постійний придаток до імени бога „кеіс“, котрий є властиво переким словом і означав те, що наше „король“.

Від Скитів (Скольтів), котрих язык і релігія дуже близькі були до языка і релігії Перзів, культ Гаоми не міг перейти до Іетів вже з тої причини, що в Скитії — як знаємо з Геродота — культу ні Гаоми ні Зальми зовсім не було. Лишає ся тільки та евентуальність, що Іети могли обізнати ся з культом Гаоми в часі Дарієвого походу на Скитів. Упорні завірювання Греків, що Зальма жив за часів Пітатора і що у него побирав науки, здають ся попірати таку догадку, бо похід Дарія як-раз відбував ся в часі, коли Пітатор своїми науками здобував собі голосну славу у Греків.

Від Дарієвого походу на Скитів до часів Геродота минуло всего лиш 80 літ, але і той час при звістній релігійности Іетів виставав

²⁾ Наводжу після Max Duncker „Geschichte des Altertums, 1855, т. II. ст. 351.

би на розповсюдненє у них нового культу. З історії гетського короля Бурвисти знаємо, з якою енергією віщуни Гетів сповняли свою задачу, як уряджували по всьм краю релігійні місії, заводили нові порядки, як в імя бога видавали закони, оракули і всякі для добра народу служачі постанови. До такого-ж релігійного руху надавали ся добре і ті давніші часи, коли Гети вперве зіткнули ся були з Перзами і мали можливість ближше пізнати релігію того в старину так прославленого народу.

Культ Зальми був у Гетів незвичайно популярний, а від Гетів уділив ся він і сусіднім народам. Коли Римляни, підбивши Дакію, спровадили були до завойованого краю нових поселенців, головнo кельтичних, культ Зальми найшов зараз прихильників і в тій новій людности. Свідчить о тім памяткова напись, котру найдено р. 1796 в Семигороді, в горі Thorda, такої основи¹⁾: „Zamolxi, Optimo Maximo, Getarum populari, Ermidius Sigavus²⁾, sacerdos ejus, votum solvit“.

Примітка. Про інші божества Гетів, спільні всьм Тракам — як Арес, Афродіта (Лада), Артеміда — була бесіда в статі „Мітологія Траків“ (ст. 35—75.) О Купалі буде річ пізнійше.

¹⁾ Die römischen Inschriften in Dacien, von Mich. I. Ackner und Friedr. Müller, Wien 1865 (під числєм 663).

²⁾ Назва Sigavus єсть кельтикою. З історії знаний вожд Кельтів Sigovesus, що жив в VI-ім віві перед Хр.

III.

СКИТІЯ. — КРАЙ І НАРІД.

Геродотова Скития.

Першу докладнішу і обширнішу відомість про Скитів подав нам Геродот в IV-ій книжці своєї історії. Як звісно, був Геродот сучасником Софокля, жив в V-ім віці перед Хр. Син заможних родителів, мав він достаточну средств підприємати кілька далеких подорожей, єдино ведений жадобою правди і знаня, щоби хибні географічні понятя, які тодішні Греки мали о землі, спростувати будь з власного погляду, будь на підставі інформацій у людей в далеких землях. Геродот знав добре Грецію і Малу Азію (звідки був родом), звидів Єгипет, Лібію, Фенікію, Вавильонію, Перзію, був в полудневій Італії, знав Тракію і побережа Чорного моря. Дати до історії Скитії збирав він, будучи в Ольбії, грецкій кольонії недалеко устя подільської ріки Богу. Він не спускав ся всюди на інформації самих лиш ольбійських Греків, що мали торговельні зносини з Поділем і Україною, але сам запускав ся глибше в край, розглянув біг полудневого Дністра і Богу і звидів „святую землю“ Скитів недалеко нинішнього Ольвіополя. Та мимо щирих заходів і доброї волі Геродота, опис его Скитії з етнографічного і географічного погляду вийшов декуди так баламутний і неясний, що не найде між ученими хочби двох людей, котрі би в своїх коментарях до Геродотової Скитії годили ся з собою. Лиш опис землі здовж Богу вийшов у Геродота в цілости вірний.

І. Простор скитского краю. — Старинність назв: Поляни, Україна, Славута (Дністер).

„Край Скитів — пише Геродот¹⁾ — творить квадрат, котрого два (!) боки притикають до моря. Довгість ліній квадрату однакова: так

¹⁾ Кн. IV гл. 101.

тих ліній, що їх творить море, як і тих що тягнуть ся сушию. Треба-ж знати, що від Істру (Дунаю) до Борістена єсть десять днів дороги, а від Борістена до Меотского (Азовского) моря других десять — се одна лінія. Просторонь від моря в глѹб краю до Меланхленів, що мешкають повисше Скитів, виносить також 20 днів дороги — се друга лінія. День дороги числю на двісті стадій. Таким чином скієні лінії скитского квадрату виносять 4.000 стадій, а прямі, що тягнуть ся в глѹб Скитії, також стілько. Такий то простор займає Скитія“.

З іншого місця у Геродота¹⁾ довідуємо ся, що велике озеро, з котрого випливав Дністер, творило північно-західну границю скитского краю.

На північнім вєході обіймала Скитія землю Несторових Полян (Києвське княжество); там була заразом північна границя Скитії. Так вносити треба з отсих слів Геродота²⁾: „Які народи перепливає Борістен (Дніпер) в своїм північнім бігу, ніхто не уміє сказати. Здає ся, що він з пустинії пливе в край Скитів-Полян (τῶν ἑσπερίων Σκυθίων), бо тоті Поляни мешкають при єго берегах на просторони десяти днів дороги“.

Послїднім народом на вєході Скитії були Їєрри. Они мешкали τὰ ἑσπερία, як каже Геродот³⁾, значить по нашому на Україні: Назва Їєррів пішла від ріки Їєррос, про котру каже Геродот⁴⁾, що она на півночи Скитії „відділила ся“ від Борістена.

Подана Геродотом відомість о „відділеню“ ріки Їєррос від Борістена найлучше виказує, в який спосіб повстали похибки в Геродотовім описі скитского краю. Чужинець, необізнаний з поглядами і способом бесіди українського люду, міг би і нині легко обаламутити-сь при описі Дніпра. Поясню на примірі. От приїздить чужинець до якого-сь містечка або села, положеного над Дніпром. „Як зове ся у вас отєя ріка?“ питає він у селянина або міщук. — „Се Славута“, відповідають єму. — „Що за Славута? Таж се Дніпер!“ — „І Дніпер кажуть, але у нас зове ся Славута“. — Чужинець, недовіряючи, питає

¹⁾ Кн. IV гл. 51.

²⁾ Кн. IV гл. 53.

³⁾ Кн. IV гл. 71.

⁴⁾ Кн. IV гл. 56.

другого, третього, десятого, а всі кажуть, що ріка зове ся Славую¹⁾. Вкінці повстає в ній думка, що на манах зайшла яка-сь недокладність, що та Славута не є властивим Дніпром, а лиш одним раменем, що „відділило ся“ від головної ріки.

А ріка Геррос то власне українська Славута. В литовскім язиці, що доховав множество славянських слів в старинних ще формах, виражене *gugius* означає „слава, хвала“, *girti* означає „славити, хвалити“. І у Славян позістали сліди того слова, тільки-ж давнє *гер*, *гір* одвітно до історії языка замінити ся мусіло на жер, жир. Мікльонич²⁾ до кореня жер відносить наші вирази жертва і жрець і надає послідньому слову значенє: хвалитель або славитель бога.

Про край Геррос (Слава, Славянщина) згадують і пізнійші писателі, як Стефан Візантійський в своїм географічнім словари. Сей іменно каже, що до Дніпра (отже не до рамени Дніпрового) притикає край, що зове ся Геррос³⁾.

Назва Гери або Гіри для означеня жителів України була довго в уживаню, особливо у Германів. Шафарик пише в Славянських старинностях⁴⁾: „В скандинавских памятниках, передовсім в сказках і рунічних написах, як також у декотрих німецких істориків, край північних Славян дуже часто зове ся *Grikia* або *Girkia*. Звала ся так передовсім Русь з столицею Києвом. В рунічних написах, уміщених на гробах, з котрих деякі старші як заведене християнства на Руси, подибують ся імена Скандинавців, тих що воювали на Руси, з почетом придатком *Gerski*, *Gerskir*, *Girski*, *Girdski*. Часу, в котрім повстала тота назва, означити не можемо, тому і виясненє її трудне. Карамзин годить ся з шведскими ученими, що назва *Girski* повстала ще перед заведенєм християнства на Руси, і догадує ся, що Нормани в своїх походах на Грецію уявляли собі Русь і Грецію яко оден край і все звали *Girkia*. Дальман і інші не годять ся

¹⁾ Долишню часть Дуная (від Зелізних воріт аж до устя) Гети не називали Дунаєм, лиш Істром. Гели-ж учені той гетский Істер не називали „раменем“ ріки, то лиш длятого, що Дунай надто знаний був в Европі.

²⁾ *Etymologisches Wörterbuch* під тематом *zer*.

³⁾ „*Геррос τόπος προσευχῆς τῷ Βορυσθένει*“.

⁴⁾ Том II гл. 28 §. 1.

з тою думкою Карамзіна і відносять назву Girkia виключно лиш до північної Славянщини“.

Після Геродота мешкали Герри на Україні: τὰ ἑσχατα, — а Україною звало ся у нас початково Переяславське княжество на всхід від Дніпра. В Іпатієвській літописи, під роком 1187, згадує ся о поході руских князів на половецку землю і як при повороті з того походу занедужав князь з Переяслава, Володимир Глібович. Даючи характеристику сего князя повідає літописець¹⁾: „Плакаша ся по немъ вси Переяславци, бѣ бо князь добръ и крѣпокъ на рати, и мужьствомъ крѣпкимъ показаяся и всякими добродѣтелями наполненъ, о немъ же Украина много постана“.

Від ріки Геррос (Славути) на всхід мешкали Герри (Славяни); в їх краю находили ся гробовища скитських королів²⁾. В однім місці називає Геродот край Геррів землею королевских Скитів³⁾: „За рікою

¹⁾ Полное собрание русских летописей, т. II, СПбетербургъ 1843, ст. 134. — Було в інтересі Руриковичів, щоби всякі традиції про колишню славу підбитих ними земель затерти. Нестор про початок назви Переяслав списав таку казку: Коли Володимир Великий мав воювати з Печенігами, сказав печенігський князь: Вибери собі по одному борцеві і нехай ті з собою бють ся; як побідить борець Русин, я три роки з тобою бити ся не буду; коли-ж Печеніг переможе, опустошувати буду три роки землю руску. Володимир згодив ся. Русини повело ся убити велита-Печеніга, а Володимир на ту пам'ятку заложив місто Переяслав. (Нестор, виданє Мікльшича, гл. 45).

Подібну історію оповів вже перед Нестором грецький цісар Константин Багрянородний в ділі „De administrando imperio“ гл. 53. Війна межи борцями відбула ся не на Русі і не в околиці Переяслава, лиш в Кримі, в околиці Кафи, і не за часів Володимира, але по смерті Константина Великого. Борцями не були Русин і Печеніг, лиш малюта Херсоніт і великан Савромата. Ціла історія з Переяславом виходить на просту плетеницю, яких багато находимо в початковій нашій літописи; з основанєм гóрода Переяслава нема ту ніякої зв'язи.

²⁾ Геродот, кн. IV гл. 71. Звичайно шукають скитських гробів по західній стороні Дніпра, в нинішній губернії Катеринославській. Але се противить ся виразному висказови Геродота, що королевська земля Скитів находить ся „з тамтої сторони Славути“ (πέρην τοῦ Γέρρου) і що сягала в деяких місцях аж до Дону. З того, що Геродот пише в 71-ій главі своєї історії, вносити можна з всякою певністю, що королевські гроби находили ся близько Дніпра і в південній стороні краю Геррів, отже десь повисше Дніпрових порогів.

³⁾ Кн. IV гл. 20.

Геррос лежить так звана королевська земля; там живуть найславніші¹⁾ і найчисленніші Скити, котрі інших Скитів уважають своїми невільниками; деякі часті їх краю сягають аж до Дону²⁾.

Де кінчать ся пороги Дніпра, там Дніпер переставав зватися Геррос; дальша часті ріки аж до моря звала ся Патерос (Пославути, Послава). Геродот назву Патерос або Патіріс перекутив з грецька на Гіпакиріс, при чім замітив — не розуміючи властивостей скитської мови, — що Геррос влива є ся до Гіпакиріс³⁾. Учені, ідучи за Геродотом, шукають на Україні за тим Герросом і Гіпакирісом (були то великі і для корабельної плавби пригожі ріки⁴⁾), але всі заходи не доводять до цілі; і до суду-віку таких рік побіч Дніпра ніхто там не найде.

З поданих дат утворити собі можна образ обсягу Скитії. На півдні простирала ся она від Дунаю в глѳб Азовського степу, обіймала і півострів Кинбурн повисше Криму; на північ сягала Скитія в Галичину до жерела (а властиво до великого озера) Дністрового, а на Україні займала землю Полян (Київське князство), отже доходила близько до устя ріки Припеть в Дніпер. На вихід Дніпра жили скитські Слав'яни (відгомон їх назви лишив ся в назві Переяслав), їх жилища сягали декуди аж по Дон (в його середнім бігу).

2. Ріки Скитії.

„Край Скитів⁵⁾ є весь рівний, травою порослий і добре наводнений, бо перепливають його ріки, майже так численні, як канали

¹⁾ Геродот пише *ἄριστοι*, що толкують всѳяко: найлучші, найхоробріші, найславніші. Я беру в послѳднім значеню, бо уважаю *ἄριστοι* яко грецьке толкованє слова „Герри“ (Слав'яни).

²⁾ Геродот повідає ще, що королевська земля сягала до Криму. Відомість тота стоїть в суперечности до інших місць у Геродота; повисше Криму кочували „вандрівні Скити“.

³⁾ Кн. IV гл. 55. — Птолемей на виході своєї Сарматії наводить племя *Πατίριτι* (географія, кн. III гл. 5 §. 22). Він їх висунув надто на північ, к землю, котру сам називає „незнаною“ (§. 10: *ἄγνωστος γῆ*), але се будуть без сумніву жителі з над ріки Патіріс. Пліній пише досить правильно *Rasuris* (*Historia naturalis*, lib. IV cap. 26 §. 84).

⁴⁾ Геродот, кн. IV гл. 47.

⁵⁾ Геродот, кн. IV гл. 47.

в Єгипті. Вчислю ті, що найбільше достойні поіменования і до котрих мож кораблями дістати са з моря. Є то: Істер, Τύρρις, Гіпаніс, Борістен, Пантіканес, Гіпакиріс, Іеррос, Танаіс“.

а) Дунай.

„Істер (Дунай), найбільша з рік, які знаємо, пливе все собі рівний, і в літі і в зимі. Він з рік Скитії перший, що припливає з заходу і тим став ся так великий, що до него вливають ся інші ріки. Оден Ніль перевиснає Істер богатством води; але до Нілю не вливає ся ні одна ріка і ні одно жерело, котрі би збогатили єго водою“¹⁾.

Істер є назва славянська; корень той сам, що в словах: Стир, Стрий, струя, струміль.

б) Дністер.

„Друга скитска ріка, Τύρρις, припливає з півночи, де повстає з великого озера, котре творить границю краю Скитів і Неврів. При устю тої ріки живуть Гелени; они зовуть себе Тірітами“²⁾.

Греки Дністер називали Τύρρις або Τύρρις; Римляни, як Меля і Плїній, писали Туга. Здавало-сь би, що старинна назва ріки добре нам звісна, та, на лихо, не знаємо, як Греки вимовляли горішні назви. Нинішнім Грекам і на гадку не прийде читати о як і, они лиш посміхають ся з тих учених, що давну назву Дністра читають Тірас або Тірес. У Греків кожде о від віків читало ся і тепер читає ся як у³⁾.

Рускі літописці знають лиш назву Дністер, старинної назви нам не передали. Більше вже дізнаємо ся з народної традиції. Нинішні Молдавани і Турки переховали в своїй бесіді давне імя нашої ріки і Дністер іменують Турля; так декуди, після інформацій Шафарика⁴⁾, мають і тепер ще говорити на Руси. Є у нас окрім того назви рік: Тура (притока Принети) і Тур (на угорській Руси).

¹⁾ Ки. IV гл. 48, 50.

²⁾ Ки. IV гл. 51.

³⁾ Літописець Нестор грецке о читав також як у. Він пише: Скуоня (Скития), Ілюрик, Мусия (Мізія), Фругия (Фригія), Куур, Лудия (Лідия), Егупет, Сурия і т. д.

⁴⁾ Славянські старинности, т. I гл. 22 §. 3. Шафарик корень слова Τύρρις відносить до славянського слова „тур“.

Мусимо освоїти ся з гадкою, що в старину жадного Тірасу не було в нашій землі, а була тільки ріка Тур або Тура.

Гетів, що мешкали при Дністрі, звали в старину Τυρραῖται, значить Турани-Гети. Туранами (Τύραναι) звали себе також Греки, що жили близько устя Дністра¹⁾. Теперішня назва ріки стала розповсюднювати ся що-лиш в IV-ім віці по Хр. Писали зразу: Danastus, Danaster, Danastris. Німецький учений K. Zeuss уважав назву Дністер німецькою, хоч і не умів її витолковати з німецького язика: „Da Dniester erst genannt wird²⁾, seit Gothen an demselben ihre Sitze aufgeschlagen haben, so scheint dies die gothische Benennung des Flusses zu sein“. Другий німецький учений, Міленгоф, приписує розповсюдненє назви Danaster також Готам, але саму назву уважає славянською. Загадкову свою теорію висказує він отсими словами³⁾: „Erst die Goten bringen von Norden her, wahrscheinlich von den Slaven, den vermutlich älteren Namen Danaster wieder auf“.

Славянські учені вважають назву Danaster зложеною: Dana + Ister. Істром звали старинні Гети ріку Дунай; виперті з над Дунаю Римлянами, могли они тоту назву перенести і на Дністер⁴⁾. Danu в язичі староперскім, dun в язичі кельтичкім означало „ріка“; яко приставне слово повторює ся те danu також в назвах рік: Danapris (Дніпер), Danubius (Дунай), Tanais (Danais, Don).

в) Подільська ріка Бог.

„Третья ріка, Гіпаніс, має свій початок в краю Скитів і впливає з великого озера, около котрого пасуть ся дикі білі коні; те озеро, зовсім слушно, zove ся „мати Гіпаніса“. Отже з того то озера впливає Гіпаніс і пливе відтак на просторони пяти днів дороги мілко і вода его солодка; але близше моря, на просторони чотирох днів дороги, єсть він страшенно гіркий; се тому, що до Гіпаніса

1) Ф. Брунъ, Черноморье, т. I. ст. 6—7. Грецька колонія при Дністрі звала ся, як і ріка сама: Τύρας, і була в тім місци, де тепер Акерман.

2) Die Deutschen und die Nachbarstämme, ст. 410.

3) Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 110.

4) От. А. Петрушевич повідає в статії „О городі Галичи за Луквою“ (Вѣстникъ Народного Дома зъ року 1887, ч. 54): „Здѣсь не могу не замѣтити, что также приднѣстрянскіе жители рѣку Днѣстеръ называютъ Гистеръ“.

вливає ся жерело з так гіркою водою, що горич уділяє ся цілій ріці. Жерело находить ся на границі Скітів-орачів і Алязонів; зове ся, як і околиця, в котрій повстає, 'Εξαρπχιος, що означає „святі дороги“. А треба знати, що у Алязонів наближають ся до себе Дністер і Бог в своїм бігу; відтак они знов відвертають ся від себе і пливе оден від другого в великім віддаленю. Гіпаніс є значною рікою, як мало котра інша¹⁾).

З назвами Гіпаніс і Борістен нема ладу у старинних писателів; їх придавано на перемену то ріці Бог то Дніпрови. Сам Геродот, хоч і назвав Бог Гіпанісом, але кольонію грецку Ольбію, що находила-сь при тій ріці, він заєдно зове „городом Борістенітів“, кождий Ольбієць зове ся у него „Борістеніта“, навіть саму Ольбію називає „Борістен“²⁾).

Страбо і Птолемеї називають ріку Бог не Гіпаніс, але Борістен. Страбо повідає³⁾: „Від устя Дунаю до Дністра числять 900 стадій. Дальше за Дністром є Борістен (Бог); на 200 стадій від устя ріки є город Борістен, званий також Ольбія. Недалеко за Борістеном є інша ріка, Гіпаніс (Дніпер)“. — Птолемеї уміщає Ольбію також при Борістені; і саму Ольбію називає Борістеном⁴⁾).

Назву Гіпаніс витолковують всіляко при помочи різних язиків (головно санскритского і литовского). Але язикові виводи, если не мають опори на історичних даних, не ведуть звичайно до нічого; бува-

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 52.

²⁾ Кн. IV гл. 53: „При ріці Гіпаніс находят ся жилища Борістенітів“. Гл. 78: „Король Скітів, Скилес, мав велику наклонність до грецких звичаїв, а то в наслідок одержаного вихованя; мати приучила єго була геленської мови і геленського письма. В горіді Борістенітів перебував він пераз цілий місяць або і довше; навіть власний дім купив собі в Борістені (в Ольбії)“. Гл. 79: „Сказав Борістеніта (Ольбієць) до Скітів: „Дивіть ся, як Діоніз (Бакхус) хопив вашого короля, як Скилес тепер маячить, завертає ся, дуріє“.

³⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

⁴⁾ Географія, кн. III гл. 5 §. 28: „Ὀλβία ἢ καὶ Βορυσθενίς — περὶ τὸν Βορυσθένην ποταμόν“. Про ті баламутства з назвами пише Куно („Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde“, стр. 239): „Wir wissen, dass bereits Strabon den Hypanis mit dem Borysthenes verwechselt, und dieser Irrtum scheint ein allgemeiner gewesen zu sein, denn Ptolemaeos ist in ihm befangen“. А в другім місці (ст. 155): „Ptolemaeos nennt Borysthenes den Fluss, welcher bei Herodot Hypanis heisst, und umgekehrt“.

ють то язикові забавки, котрими мож всего довести, чого хто з гори забажає. Подібних до себе слів у всіх языках все найде доволі.

При виясненню назви Гіпаніс треба мати на увазі, що Поділе (край на захід долиньного Дністра) звало ся, ще і за руских часів, Понизєм¹⁾. Одвітно до назви краю звав ся Бог, тота головна ріка Поділя: Пониз, а після давнійшої вимови Паниз²⁾.

Рік, що іменували ся Панизом, було в старину у Славян більше; всі находили ся в приморських сторонах, на Понизю. Пліній наводить дві ріки Panisos на Понизю Тракії³⁾, а з пізнійших часів знана нам ріка тої назви у північно-західних Славян. Гельмольд, говорячи про Славян між Лабою а Одрою, наводить племя Лютичів, котре мешкало по обох сторонах ріки „Panis“ на Поморю⁴⁾.

Що писателі з часів по-Геродотових називають Гіпанісом і інші ріки, як Інгул, Дніпер, а навіть Кубань, нічо так дивного, бо і ті ріки находили ся властиво на Понизю⁵⁾.

В грецкій формі слова Ὑπνις початкове „гі“ є лиш непотрібним додатком чорноморських Греків, щоби „варварському“ слову надати більше свійський звук. Такий-же непотрібний додаток побачимо ще в назві другої скитської ріки: Гінакиріс.

Як кожда ріка на Понизю звати ся могла Гіпаніс, так знов кожда з Чорноморських рік, що плила з півночи на полудне, могла звати ся Борістен або Борустен.

¹⁾ Понизє згадує ся часто в Іпатієвській літописи, особливо в історії галицького короля Данила. Під р. 1226 каже літописець: „Мстиславъ дасть Галичъ королевичю Андрееви, а самъ взя Понизье“. Під р. 1227: „Ты возми Галичъ, а язъ Понизье“. Під р. 1229: „Князю Данилови прислаша Галичане, рекуще: яко Судиславъ шелъ єсть во Понизье, а королевичъ вѣ Галичи осталъ“. Під р. 1240: „Доброславъ вшедъ во Бакоту все Понизье прія, без князя повелѣнія“.

²⁾ У Плінія Потисс зове ся Pathissus. Приіменник „по“ вимовляли давнійше „па“, як того багато слідів в наших язичі: патока, паробок, пасинок, пабородок, пагірок, пагність, парій, пасїка, память, паволока, пажерливий, парог, паросток, патик, патороч, пакоси, пачоси і інші.

³⁾ Historia naturalis, lib. IV §. 45.

⁴⁾ Helmoldi Chronicon Slavorum, lib. I cap. 2.

⁵⁾ Діипрове Понизє звало ся в часах козаччини Низом, звідти назви: Козаки-Низовці, Низове військо Запороске.

Назва Бора, також Бореас (північ), не була початково грецкою. Гомер повідає, що вітер Бореас віє з Тракії; в Тракії, як вже знаємо, була гора Бора; Траків називано в старину часто Бореанами; на північ Дунаю уміщували старинні Греки Гіпер-борейців; в нашій землі згадують Греки про нарід Боранів, котрий жив в сторонах Збруча. Виходило би з того, що назви „бора, бореас“ дійсно уживалися у нас в старину на означення поняття „північ“. Русини до нині північний вітер називають „борвій“, значить „віючий з бору або півночі“.

На мою гадку виражене Бора, для означення півночі, витворилося у давних Траків в такий спосіб:

Народи на виході Європи (Скити, Їети, Траки, Греки) були від найдавніших часів того пересвідчення, що послідніми жителями на півночі Європи були Неври. Таку гадку виповідає ще і Геродот. Житла Неврів простягалися на північ від Скитії, а починалися у Дністрового озера¹⁾ і недалеко жерел Богу; повисше Неврів була пустиня, в котрій вже ніхто більше не мешкав²⁾. Земля Неврів була в великій частині покрита сосновими лісами, як і доси таких лісів ще множество в сторонах Каменки Струмилової, Радехова, Лопатина, Топорова, Бродів і далше на схід в Росії³⁾. Від тих лісів пішла і назва Неврів, бо в фінській мові *nägre* і доси ще означає сосну⁴⁾.

В старославянському і в деяких нинішніх слов'янських мовках сосна зовсе не „бор“. Єли-ж Геродот Ольбію, що лежала над Богом, назвав Борі-стеном, а тамошних горожан Борістенітами, то видно, що

¹⁾ Озеро те, як догадуєся Др. Шапаневич (*Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker*, ст. 23), починалося недалеко місця, де річкові Дністер і Стеревая сполучаються з собою. З малими перервами простягалося озеро аж в околиці Журавна (пор. А. С. Петрушевич „О городѣ Галичѣ за Луквою“ в „Вѣстнику Нар. Дома“ 1885, ст. 275).

²⁾ Про Неврів пише Геродот в кн. IV. гл. 17, 51, 100, 105, 125.

³⁾ Геродот не згадує про ліси в землі Неврів, але на існування тих лісів вказує записана ним, а розповсюджена в давній Скитії повірка, що кождий Невр раз до року переминаяся на кілька днів в вовка (кн. IV гл. 105).

⁴⁾ Гл. „*Lexicon fennico-latinum*“ condidit Dr. Ioh. Gabr. Geitlin, *Helsingforsiae* 1883.

вже за єго часів ріка Бог побіч назви Гіпаніс¹⁾ мусіла мати ще і другу: Борістен. (Страбо і Птолемеї, як вже згадано, називають Бог не інакше, лиш Борістеном.) Ріка випливає з сугіря, котрого одна часть до нині зове ся Б о р а м и (Медобори). Те сугірє назване у Птолемея Πεύχη і Πευχίνυ ερη²⁾, а грецке πεύχη єсть лиш вірним перетолкованєм фінського слова пйге і славянського „бор“ (сосна). Жителів тих борів зове Птолемеї, також з грецка, Певкинами, що значить на нашу бесїду: Борани³⁾. Так отже одержуємо для жителів наших Медоборів трояку назву:

1) Доки там жили Фіни, они звали себе Неврами, бо Неври — беручи нарід в цілости — були жителями соснових лісів.

2) Скити, занявши часть землі Неврів, т. є. Медобори, стали себе іменувати давнюю назвою, лиш в славянськїм вже перекладі: Борани.

3) Греки фінське слово „Неври“ і славянське „Борани“ переложили на свій язик і виїшла назва Певкини.

(Примітка.) Нинішні назви Збараж і Збруч своїми звуками також вказують на давні Бор і на Борістен. З переданої нам грецької форми Βορυσθένης а латинської Boruthenes, повстало після старославянської вимови Борущ, а з того витворило ся наше Боруч (перекручене тепер на Збруч).

Недалеко устя Богу находила ся грецька кольонія Ольбія, звана також Борістен. Розвалини Ольбії находят ся при нинішнім селі Парутино⁴⁾, до котрого належить також урочище „Стомогил“. Грецке ελπίς значить „богатий“. Назва ріки Б о г єсть тільки славянським перекладом назви Ольбія. До нині старе слово „бог“ в значеню „богатий“ задержало ся ще в вираженнях: не-бога, у-богий, збіже (з-боже).

¹⁾ Гіпанісом (Панизом) могли ріку Бог називати лиш ті жителі Скитії, що жили на Чорноморскім Поблизю. Для жителів при горішнім Богу назва Гіпаніс не мала би зміслу.

²⁾ Geographia, lib. III cap. 5 §. 15 і 21.

³⁾ Про Боран або Певкинів буде бесіда пізнійше. Зосим в своїй історії уживає обох назв на переміну: раз Πευχίνοι, раз Βορυνοί (Zosimi Historiae lib. I cap. 27.)

⁴⁾ Брунь, Черноморье, т. I ст. 146—159. Парутино пригадує назву Boruthenes і Βορυσθένης (грецьке з читало ся як у).

г) Борістен-Інгул.

В попереднім уступі задержався я довше при назві Борістен-Бог і Борістен-Збруч, щоби виказати, що початково не був то спеціальний термин для означення певної якоїсь ріки, але була се назва загальна для рік, що пилили з півночі до моря або випливали з краю, котрий задля численних соснових лісів звав ся Борами¹⁾. Такъ треба брати і ті два інші ще Борістени у Геродота, котрі він, сам обаламутивши-сь тожсамостю назви, раз так, раз сак описує — очевидно яко дві ріки, котрі лиш з невідомости часом змішує з собою.

До Борістена-Інгула відносять ся отєї місця у Геродота:

1) „Четвертою скитскою рікою (по Богу) єсть Борістен... З ним близько моря сполучає ся Бог, впадаючи до того самого багна (лиману). Клин межі обома ріками зове ся пригірком Гіполяя“²⁾.

Порядок, в якім наводить ся Борістен (зараз за Богом), вказує на ріку Інгул. Сесея ріка і нині при самім вже морі сполучує ся з Богом, як було за часів Геродота. В наведеном місци виразно сказано, що Борістен і Бог наперед сполучують ся, а відтак аж впадають до лиману, — чи-ж можна би так повісти о Дніпрі і Богу, котрих устя відстоять від себе на кілька миль далеко? А вкінці, если Борістен значило би Дніпер, то як при устях Дніпра і Богу міг би витворити ся згаданий Геродотом клин землі (Landspitze, як толкують Німці)?

2) „Коли переступимо Борістен, то близько моря подибуємо ліс, Гілею³⁾; на північ від того ліса живуть Скити-Поляни: они замешкують кусень землі на всхід, в обемі трех днів дороги, і простирають

1) При назві Бори (Медобори) треба пам'ятати, що Бори лиш частина великого краю первістних Боран, т. є. Неврів. Тоту частину заняли Скити, і хоч в ній може не було соснових лісів, але Скити давню назву традиційно и на дальше вже задержали. Краєві назви в старину не підлягали змінам, хоч і змінювала ся людність.

2) Кн. IV гл. 53.

3) В стариннім словари Стефана Візантійського сказано при слові Гілея, що той ліс зове ся також Ἀβύκη. У Візантійців „абіке“ означувало „сосну“, отже знов те саме, що у Славян слово „бор“ (Брунь, Черноморье, т. I ст. 95). Може від тих „борів“ в Гілеї пішла і назва Інгула „Борістен“.

ся до ріки Пантіканес. Плавба на Борістені в північному напрямі триває 11 днів¹⁾.

Остання замітка о 11-и днях плавби має рішачу вагу, бо докладно означає довгість Борістена. Ті 11 днів дороги відповідають довгості Інгула (около 50 наших миль); таї виражене „плавба в північному напрямі“ не може відносити ся до Дніпра, бо сей в долишній частині пливе від виходу на захід. О Борістені-Дніпрі повідає Геродот в гл. 53, що плавба на ній в самій Скитії триває 40 днів.

На вихід від Борістена наводить Геродот ліс, Гілею, а в гл. 76 повідає о Гілеї, що в ній росте множество дерев і то всілякого рода. Ліс на нашій Чорноморській стені лиш там був можливий, де і нині стрітити можна буйні дерева, а се сєть єдино околиця межи Інгулом а Інгульцем. Віддаленє межи обома ріками в їх середнім і горішнім біру відповідає трем дням дороги, як се зазначив Геродот. Хто в наведенім місци думає на Борістен-Дніпер, той на вихід того Дніпра і до єуду-віку не найде ріки Пантіканес, — великої ріки, бо на ню можна було з моря плисти кораблями, як в іншій місци виражає ся Геродот (гл. 47). Таї Гілею хотіти найти за Дніпром, була би задача не аби-яка. Ми би дістали ся там або на пів'остров Кинбурн, де земля піскова і задля нагромадженої соли неспосібна для росту дерев, або попали-сь би на Ногайський степ, де ніхто не побачить порядної деревини, не то вже „густого ліса з всіляким деревєм“.

Гр. Дідушицький в розправі про Скитию, надрукованій краківською академією наук, звернув увагу на ті властивости при-Дніпровекого степу і з всею рішучістю побороє думку тих істориків, що вірять в можливість якого небудь ліса в околиці долишнього Дніпра.

Ф. Брун, спеціальний слідитель Чорноморських сторон, находить Гілею не на вихід Борістена-Дніпра, а на вихід Борістена-Інгула.

¹⁾ Ки. IV гл. 18. Про Пантіканес Інгулець буде бесіда пізніше. Уступ про пустиню, яка повисше тих Полян простирала ся, опускаю нароком, бо та пустиня находила ся повисше інших Полян, іменно тих, що мешкали при Славуті на простороні 10 днів дороги (гл. 53). Геродот — яку наглядно оказує ся, — записував вірно одержані інформації, але двоякий Борістен і двояких Полян взяв він хибно за одні і починив від себе коментарі, котрі вносять в єго опис крайні баламутства і недорічності.

„Пантикапесу — пише він¹⁾ — не могла соответствовать никака другая рѣка, кромѣ Ингульца. Принимая на пути своемъ до двадцати рѣчекъ, Ингулець въ верхнемъ теченіи своемъ образуєть болотистую долину, а въ нижнемъ принимаетъ видъ большей рѣки, не уступающей въ ширинѣ главному руслу Днѣпра, съ которымъ соединяється въ 18 верстахъ выше Херсона, представляя и нынѣ еще взорамъ проѣзжающаго, особливо на лѣвомъ берегу своемъ, немалыя пространства покрытыя лѣсомъ... У Скимна и Безыменнаго (§. 4) страна эта названа Ивлюю²⁾, какъ думаютъ, по ошибкѣ. Но въ этомъ случаѣ странно, что ошибочнымъ названіємъ этимъ означалась половецкая рѣка Ивла, подъ которой Карамзинъ разумѣлъ Ингуль. Это имя напминаєть рѣку Ивуль Константина Багрянороднаго, которую обыкновенно принимаютъ за Ингулець. Слѣды прежняго его наименованія до нынѣ сохранились въ рѣчкѣ Гивленкѣ²⁾, берущей свое начало близь верховьевъ Ингульца“.

3) В гл. 17 вчисляє Геродот племена, що жили довж Богу аж до жерел тої ріки. Вчислюванє закінчує він словами: „Отсе народи, що мешкають при Богу, на захід від Борістена“.

Віддаленє межі Богом а Борістеном-Дніпром виносить в многих місцях над 50 наших миль; згадка про Борістен і ту не може відносити ся до далекого Дніпра, лиш до Інгула.

4) В гл. 81 говорить Геродот о гіркім жерелі і о прилягаючій до того жерела області *Ἐξχαμνίς* „межі ріками Бог а Борістен“. Наколи-б Борістеном був ту Дніпер, згадана область (при середнім Богу) мусіла би простирати ся на кількадесять миль аж до порогів Дніпра. Але таке помиманє стояло би в суперечности з словами Геродота в гл. 52, де Ексампаєм назване жерело недалеко Богу і окрім того „околиця жерела“. Отже мала тота околиця невеликий тільки простор, находити ся могла єдино межі Богом а Борістеном-Інгулом. На Дніпер нема що і думати.

5) В гл. 54 пише Геродот: „За Борістеном настунає ріка Пантикапес. І она пливе з півночі і з озера“. З сеї замітки довідуємо

¹⁾ Черноморье, т. II ст. 15—16.

²⁾ Назва Ивла або Гивла дуже нагадує Геродотову Гілею; єі без сумніву переняли Скити від Чорноморських Греків. В імені Гивла позістав слід Геродотової Гілеї в пам'яті українського народу до нині.

ся, що і Борістен впливав з озера; отже не міг се бути Дніпер, о котрім каже Геродот в гл. 53, що єго північний біг нікому в світі незнаний і що він „мабуť“ перепливає пустиню, що була на північ скитського краю. Околиця, звідки впливає Інгул, творить і нині ще великі багновища.

д) Інгулець.

„За Борістеном є пята ріка, Пантіканес; і она пливе з півночі і з озера; область межі сею рікою а Борістеном (Богом) заселена Скитами-Полянами. В дальшій бігу перепливає Пантіканес Гілею і лучить ся з Борістеном (Дніпром)“.

Про Пантіканес була вже повисше бесіда; в пізнійших часах тота ріка звала ся Івла або Гивла від Гілеї (ліса), котру перепливала. Брун, обговорюючи Геродотові ріки, замічає про Пантіканес¹⁾: „Все, что Геродотъ говоритъ о Пантиканесѣ, гораздо удобнѣе можетъ быть примѣнено къ подробностямъ, приведеннымъ нами объ Ингульцѣ, нежели къ особенностямъ одного изъ прочихъ притоковъ Днѣпра, по обѣмъ его сторонамъ отъ самыхъ пороговъ до устья. Пантиканесу не могла соответствовать никакая другая рѣка, кромѣ Ингульца“.

Страбо і Птолемей не знають ріки Пантіканес; тота назва приходить лиш в творах писателів (Пліній, Скимнус), що географічні дати виписували безкритично з давніх авторів.

На мою гадку Геродот лиш через непорозумінє ріку Гивлу (Інгулець) назвав Пантіканес. Те скитське слово виражало зовсім що іншого. В старинних язиках *pankti* значило *пять*²⁾, а слова *ар*, *арес* означували *воду*, *ріку*³⁾. В вираженю Геродота: „пята ріка зове ся Пантіканес“ єсть проста тавтологія, бо остаточно з Геродотових слів виходить мисль: „Пята ріка зове ся у Скитів також пята ріка!“

¹⁾ Черноморье, т. II. ст. 15. — Лиман Днѣпровый зове ся у Плінія *Hy-laeum mare* (Plinii Historia naturalis, lib. IV cap. 26 §. 83). Назва „Гілейське море“ мусіла бути і перед Плінієм в уживаню, інакше годі було би пояснити, длячого старинні писателі нічого не згадують о великім лимані Дніпровскім.

²⁾ Гл. Микльовича *Etymologisches Wörterbuch* під словом *penk*. Старославянське *peti* стоїть зам. *pekti*.

³⁾ Müllenhoff, т. II ст. 227.

е) Дніпер (Борістен, Геррос, Гінакиріс).

„Борістен єсть по Істрі друга з найбільших рік Скитії і, на мою думку, приносить найбільший хосен не лиш межі скитськими, але взагалі межі всіма ріками, за виємом єгипетского Нілю. З ним не мож навіть жадну іншу ріку порівнати, а найхосеннішим з посеред рік є він ізза того, що при єго берегах находять ся найкрасні і для товару найпридатніші пасовиска, тай риби в єго водах дуже численні і безперечно найліпші. Вода Борістена дуже приємна до пия, она зовсім чиста в порівнаню до других мутних рік. На берегах Борістена росте найкрасше збіже; де не засівають поля, подибує ся дуже висока трава, а при устю ріки нагромаджує ся багато соли; великі морекі риби, без остий, звані там антаками, служать до насолюваня. І багато ще, подиву достойного, подає Борістен. На сорок днів дороги (від моря числячи) знаємо єго біг; які край і народи перепливає він повніше Скитії, ніхто не уміє сказати; мабуть перепливає пустиню, а відтак пливе в край Скитів-Полян, бо ті Поляни мешкають при берегах єго на десять днів дороги. Лиш при сій ріці і при Нілю не умію подати місяць, де находять ся жерела, тай думаю, що ніхто з Гелєнів не знає того¹⁾“.

Наведений уступ відносить ся майже в цілости до Борістена-Дніпра, лиш згадку про „найкрасні пасовиска і найкрасше збіже“ віднести треба до Борістена-Інгула, де, як вже знаємо, мешкала одна часть Скитів-Полян.

Береги Дніпрові в сторонах ближе моря ніколи не славили ся добротою паші або збіжа. Тамоння земля дуже піскова, задля недостатку лісів не охоронена від вітрів, сільними опадами пересичена і в цілости дуже мало наводнена. Трава на Дніпрових степах волокниста, тверда, мало придає ся для худоби, хиба лиш на пашу для овець.

Борістен, о скільки плив через горішню Скитию, звав ся Геррос або Гіррос (Слава, Славута); в долішній Скитії звали єго Пагіріс (Послава, Пославута). Уживана Геродотом форма Гінакиріс (у Плінія Пакиріс) єсть лиш просте перекручене скитського слова на грецький лад.

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 54.

Найбільшу трудність при означеню ріки Гіпакіріс справляють слова Геродота¹⁾: „Гіпакіріс вливає ся до моря коло міста Каркінітіс“.

Каркінітіс уважають звичайно за Перекоп, бо дійсно було там в старину місто того імени. Однак заходить ту зажна та обстановка, що повисше Криму подибують ся лиш маленькі степові річки, до котрих Геродотовий Гіпакіріс ніяк не може відносити ся. Без сумніву помішав Геродот дві рівнозвучні назви з собою і переніс гóрод Каркінітіс, що був при устю Дніпра, на Каркінітіс побіч Криму.

Давнійше писали Каркінітіс і Каркіне. Єсть то, здає ся, назва мітольоґічного походження, бо стоїть в язиковій звязи з розповсюдненим у Славян іменем божества Крак або Крок, означаючим Гераклія, бога сонця²⁾.

Знаємо з Геродота, що Гераклій, будучи на Україні, зайшов був до Гілеї, котра находила ся при устю Дніпра і що там подибав скитску потвору Ехидну, з котрою прожив в печері три роки. Бєли-ж Гераклій у Скитів дійсно звав ся Краком, то зовсім природна річ, що місто при устю Дніпра називало ся в честь Гераклія: Каркіне або Каркінітіс (після пізнійшої вимови: Кракіне, Кракінітіс).

Про славянського Крака або Крока пише от. Петрушевич в своїх „Лингвистично-историческихъ разсужденіяхъ“: „В Новгородской первой лѣтописи чтется подъ 1143 годомъ: „Стояще вся осенина дождева отъ Госпожина дни Корочюна, тепло, дождь“. У закарпатскихъ Руссовъ керечун вечеръ³⁾ значить тоже, что навечеріе Рождества Христова; у нашихъ горцевъ Гуцуловъ корочунъ называется Рождественскій пост. У Болгаръ крачунъ — Рождество Христово, и всякій, родившій ся 25-аго декабря. У западныхъ Словенъ, Чеховъ, Словаковъ закарпатскихъ Крачуномъ зовуть Рождество Христово. Наконецъ слово крачунъ, корочунъ, в значеніи Рождества Хри-

¹⁾ Кн. IV гл. 55.

²⁾ Карлъ Яромір Ербенъ, „О славянской міѳологіи 1855 (письма къ А. О. Гильфердингу)“. — „Корочунъ-Кракъ, лингвистическо-историческое разсужденіе“ А. С. Петрушевича.

³⁾ І в старину зам. Каркіне говорено також Керкіне (Cuno „Forschungen“, ст. 233).

стового, займствовано Румунами, гласить: крѣчунъ, Мадырами: karátson, karácson.

„Имя Крака у западныхъ, а Крачуна или Корочуна у сѣверныхъ и южныхъ Словенъ повтаряется частократно въ топографической номенклатурѣ. По древнѣйшимъ польскимъ и чешскимъ лѣтописямъ названіе города Кракова производится отъ Крака (Крока), будто княжившаго въ Польщѣ и Чехіи. Въ сербской области надъ рѣкою Лабобою, въ нынѣшней Саксоніи, Меклембургіи і Лауенбургіи, до сихъ поръ встрѣчаются города и поселенія, носящіи имя Кракова. В географическомъ отрывку изъ XV вѣка читается: въ горахъ Корочюновъ камень. Въ Болгаріи и Сербіи также встрѣчаются мѣстности того же названія. Такъ и. пр. въ древней сербской грамотѣ читается мѣстность: Крачуниште. Въ сѣверной Руси упоминается уже въ 1146 году городъ Корачевъ. Извѣстный сказочный богатырь Ілія Муромецъ былъ изъ села Корочаева. Въ Куреской губерніи течетъ рѣка Короча. Въ великомъ Новгородѣ еще до XVII вѣка приводится карачунецкій погостъ, а въ народныхъ пѣсняхъ, собранныхъ П. В. Кирѣевскимъ, чтутся пѣсни о королевичахъ изъ Кракова“.

Отъ Петрушевичъ назви Крак, Крок, Корочун відносить до славянськихъ слівъ „крок, крочити“ і приходить до висліду, що „языческіе Словене представляли себѣ бога Солнца, шествующаго по небесномъ сводѣ, подобно же якъ Египтяне своего Озириса, совершающаго свое теченіе по зодіаку“.

Що і давні Скити назву свого Крака-Гераклія виводили від слова „крок“, вносити можна з того, що за часів Геродота на одній скалі Дніпрового берега показувано собі величезний слід стопи Гераклія¹⁾.

У приморських жителів України доховав ся декуди у народу звичай, обходити так званий „Празник рака“. В означенім дни прибирають рака по жіночому в чудацкі прибори, при чім сьпівають ся жартобливі пісні і відбувають ся забави. Думаю, що се також якісь неясні ремінісценції про колишній побит Крака-Гераклія і его жени-потвори, Ехидни, в сторонах Дніпровеского лиману.

Константин Багрянородний вичисляє обезлюднені міста, межі Дніпром а Дунаєм, що находили ся в посіданю Печенігів. Межі

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 82.

тими містами наводить він також Κρῆννυ¹). якби на доказ, що ще за єго часів (в X-ім віці) були живі сліди існування старинної Каркіни в околиці устя Дніпра.

Думаю, що на підставі наведених дат можна вносити, що за скитських часів при устю Дніпровскім було місто Каркіна і що коло сего міста, а не при Перекопі, вливав ся Гінакиріс до моря. Таким чином оправдала-сь би поставлена вже гр. Дідушицьким іпотеза, що Гінакиріс був долішнім Дніпром. Після Геродота належав Гінакиріс до великих рік, пригожих до корабельної їзди, а на Ногайскім степі і на північ від Криму, де всі географи шукають за Гінакирісом, подібати можна лиш маленькі річки і потоки, з котрих велика часть в літній порі звичайно висихає.

3. Скитські племена і землі.

а) На виході Скитії, між Дністром а Дунаєм, мешкали Гети. Їх зависелість від Скитів мусіла бути дуже незначна і мусів бути край їх в Скитії мало знаний, если Геродот нічого о тих Гетах не умів повісти. Те мовчанє різко відбиває від бесїдливости, яку заявляє Геродот при вичислюваню інших, часом лиш дрібних, скитських земель і племен.

б) Про жителів здовж Богу, а на захід від Ігула, пише Геродот²): „Від Ольбії почавши мешкають найперше Калліпідди, котрі є гелєньськими Скитами. Повисше Калліпідів живють Алязони. Так сї, як і Калліпідди мають взагалі скитський спосіб житя, але они сїють і їдять також збіже, а окрім того цибулю, часник, сочевицю і просо. За Алязонами мешкають Скити-ратаї (ῥοτῆρες), котрі сїють збіже не для власного поживління, лиш для продажу. Повисше ратаїв (вже за Скитією) живють Неври“.

¹) De administrando imperio, cap. 37. Константин до назви майже кожного міста додає слово χῆτι, котре очевидно було словом половецьким і означувати мусіло „город“. Міста ті були: Ἀσπρον (Білгород, Акерман), Τρου-χῆτι, Κρῆννυ-χῆτι, Σάλυα-χῆτι (може в тій назві яка-сь ремінісценція на бога Гетів Зальму), Σακκ-χῆτι (здає ся Саків над Дніпром, знаний з руских літописей яко пограничний город руский), Γεγοу-χῆτι (χ читало ся як е; буде то може Несторовий Київ, чи Києвець, над Дунаєм).

²) Кн. IV гл. 17.

Назва Калліїди перекручена на грецький лад, одвітно до слова *καλός* (красний). Пізнійші писателі в місці, де жили Калліїди, наводять Карпідів¹⁾, про котрих однако також не маємо ближших відомостей.

Алязони пригадують Гомерових Галізонів в Азії (про них буде бесіда на іншому місці). Жили там, де віддалене межі Дністром а Богом як найменше²⁾.

На границі землі Алязонів а Скитів-ратаїв находила ся область „Ексампайос“, в котрій було жерело так гіркої води, що і сам Бог, змішавшись з тою водою, ставав ся „страшенно гіркий“ на чотиродневій просторони аж до моря³⁾. Назву Ексампайос толкує Геродот через „Сьвяті дороги“.

Про те гірке жерело і про місце, де оно находило ся, пише Брун⁴⁾: „Графъ Потоцкій отыскивалъ Горькій ключъ Геродота въ Синюхѣ, изливающейся въ Богъ при Ольвіополѣ. Но такъ какъ устье этого ключа отстояло только на четыре дня плаванія отъ моря, то мнѣнію графа я готовъ предпочесть мнѣніе, къ которому склоняется Нейманъ въ сочиненіи „Die Hellenen im Skythenlande“, полагаючи, что Святые пути Геродота пролегали близъ Вознесенска. Въ пользу этого мнѣнія онъ (Нейманъ) могъ бы присовокупить, что Синяя вода именемъ своимъ менѣе припоминаетъ горькій ключъ нежели Мертвоводъ, между тѣмъ какъ послѣдній столь-же мало, по крайней мѣрѣ, годится для питья, какъ и вода Синюхи. Хотя на видъ она хороша, но для питья вредна, порождая лихорадку, вѣроятно по причинѣ спокойнаго стоянія водъ ея, не зыблемыхъ вѣтромъ, отъ которыхъ ихъ защищаютъ возвышенные берега. Но такъ какъ отъ сближенія этихъ береговъ въ полую воду быстрота теченія въ ней бываетъ очень велика, то легко могло статся, что во времена Геродота, когда устье Мертвовода еще не засорилось окончательно (что случилось только въ 1856 г.), онъ болѣе нынѣшняго сообщалъ вредныя свойства свои Богу и дѣлалъ его воду негодною для питья, по крайней мѣрѣ по вкусу древнихъ Грековъ, которые лучше насъ умѣли

1) Гл. Брунъ, Черноморье, т. II ст. 29.

2) Геродот, IV 52.

3) Там-же.

4) Черноморье, т. II ст. 24—25.

отличать хорошую воду от дурной... Разумѣется, что это вредное впливiе Мертвовода могло быть ощутительно лишь на весьма небольшой части теченiя Бога, почему и должно думать, что Геродотъ приписалъ Мертвоводу горечь, которая была слѣдствiемъ морскої воды¹⁾“.

Область Екзампайос лежала межи Богом а Ингулом і уважала ся якби святою землею Скитів. „В тій області — повiдає Геродот²⁾ — находитъ ся мiдiяний котел, шість разів так за-великий, як баняк при устю Понту, що єго Павзаній присвятив божеству. Хто не бачив скитского кiтла, сему я опишу єго пiсля того, як бачив на власні очі. Мiдiяний той котел легко змiстить в собі 600 амфор, грубiсть єго виносить пять пальцiв. Скити кажуть, що котел той зладжений з самих кiнчикiв стрiл. У Скитiв був королем Аріант і сей хотiв знати, кiлько в єго краю людiй, тому приказав, щоби кождий Скит приніє кiнчик своєї стрiли; хто би не услухав приказу, пiдпаде карі смерті. І поносили Скити безлiч тих стрiл, а король велiв зробити з них памятник, щоби був свiдоцтвом для будущих родiв. Отже з тих стрiл зроблено той мiдiяний котел і умiщено в країні Екзампайос“.

в) При Ингулі і Ингульци, близше моря, був лiс, Гiлєя, прославлений тим, що в нiм перебував Гераклій. Повисше Гiлєї, на просторони трех днiв дороги, жили межі обома рiками Скити-Поляни³⁾, iншi вiд тих Полян, що мешкали на пiвночi Скитiї (в пiзнiйшiм киiвекiм княжествi).

г) На пiвнiч Криму, де єсть пiв'остров Кинбурн (Таврия, Ногайский степ), а також мiж Ингульцем і Днiпром жили на 14 днiв

¹⁾ Брун, як і многі iншi учені, надає Геродотовiй Скитiї надто малий обєм, проте вiй скитскі мiсцевості переносить як найблизше к морю. Замiтка Геродота, що в краю Алязонiв наближають ся до себе Днiстер і Бог, вказує, що жерело Екзампайос шукати треба не коло Вознесенська і в Мертвоводi, але дальше на пiвнiч коло Ольвiополя і в Свинюсi.

²⁾ Кн. IV гл. 81.

³⁾ Геродот, IV 18. — Як вже було сказано, Геродот обаламутивши-сь тожсамостію назви двояких Полян в Скитiї, понав в суперечнiсть при означені пiвнiчноi границі краю. Пустиню на пiвнiч Скитiї умiщує раз повисше Полян з над Ингульця (гл. 18), раз повисше Полян при Днiпрі, в сторонах Припяти (гл. 53). Очевидно, лиш послiдня дата може бути правдивою.

дороги так звані вандрівні Скити, номади. Они простирали ся до ріки Геррос, повисше порогів Дніпра¹⁾.

д) На північ-схід Скитії мешкали Скити-Поляни, їх жилища доходили близько устя Припети. Земля тих Полян припадає головню на правий бік Славуті і обіймала значну просторонь на десять днів дороги. По лівім боці Славуті, де було за руских часів Переяславське княжество, простирала ся королевська земля Скитів²⁾, она сягала де-куди до Дону. Від ріки Геррос (Слава, Славута) звали ся жителі тої області Геррами; край їх від свого положеня на самім краю Скитії звав ся Україна (τὰ ἑσχατὰ).

е) На схід Криму, по обох сторонах Киммерийського Боспору, жили Киммери. Они мешкали головню на півострові Тамань, котрий звав ся від них Киммерія. Були тої самої народности, що і Гети з над Дністра³⁾.

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 19.

²⁾ Геродот „королевську землю“ розширяє аж по Крим і Азовське море (гл. 20). В такім загальнім значеню можна би і всю Скитию назвати „королевською землею“. Повисше Криму і Азовського моря мешкати могли єдино „вандрівні Скити“, інакше великого простору їх землі (14 днів дороги) ми би ніяк не могли відшукати.

³⁾ Геродот, кн. IV гл. 11—12.

РІЗНІ НАЗВИ СКИТІВ.

Заким ще азійські Скольоти заняли край Скитів в посіданє, людиність того краю називано будь Таргітами, будь Киммерами. Назва Сколотів ввійшла в уживанє аж пізнійше. Імя Скити було в уживаню лиш у Геленів¹⁾.

I. Таргіти.

(Про Таргітів гл. на стор. 82—83, 88—90.)

Першою, о скільки історією прослідити вже можна, людностю Скитії були Гети. Ті що вели номадне житє при Азовекім і, по часті, при Чорнім морі, звали ся Таргітами; їх витиснули опісля Сколоты поза Дністер.

Гети в Скитії виводили свій рід просто від Зевса. Геродот записав з оповіданя Скитів такий переказ²⁾: „Першим чоловіком в сїм краю був Таргіта; родителями его — так кажуть Скити, але я не вірю тому — були Зевс і донька ріки Борістенес“.

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 5—6, 11. — Слово Σκυθαι уважають тим самим словом, що і вираженє „Чуди“. Була би то дуже старинна назва для означеня Фінів, що ще в перед-історичних часах мешкали в тих землях. Опісля перенесено назву Скитів і на нових мешканців краю, на Гетів, а вкінци на Сколотів. Міленгоф (Altertumskunde, III 120) бере назву Σκυθ за одно з староперским skud і германьским skut (стрілець). І в тім значеню відносила-сь би назва Скити до Фінів, бо після Тацита Фіни — і мужичи і жєнщини — жили ся головнє з ловецтва. Пізнійші писателі називають Фінів також народом ловецким.

Куно порівнює назву Σκυθ з старосл. штудъ і уважає її, в суперечности до Геродота, назвою свойскою, народною. „Im altslavischen ist št her-vorgegangen aus sk; ist also Σκυθες ein vorslavisches Wort, so muss es študû geworden sein. Altslavisch študû heisst der Riese“ (Forschungen, ст. 290).

²⁾ Кн. IV гл. 5.

Донькою ріки Борістенес була ріка Геррос (Слава, Славута), про котру говорить Геродот, що она від Борістена „відділила ся“. Яко любовниця Зевса мала тота ріка ще і другу назву: Пріс або Прія і стала так загально звати ся в часах по-Христових (Danapris, Дніпер).

У інших Славян богиня Прія також була знана. В Вацерада „*Mater verborum*“ Афродіта, богиня весіль і любви, пояснена славянською назвою для тої-ж богині: Prije.

Після Мікльошича (Etymologisches Wörterbuch) старинний корень ргі доховав ся доси в наших словах: приязнь, приятель, сприяти. В санскритесім язичі ргі значило „любити“, а prias (дорогий, любий) навіть звуком своїм підходить до давної назви Dana-pris.

Першу часть слова Dana-pris виводять звичайно від старонперского вираження danu, означаючого воду. Однак у Русинів має Дана дещо інше значенє. В словари Желехівского подане таке виясненє до слова Дана: „Göttin der Wasserkraft, vorgestellt als lebensvolles, wunderschönes Mädchen“. Знаний писетель наш Дан. Ленкий, оден з найлучших знатоків звичаїв і повірок народних, повідає в своїй розправі „Весняні звичаї, обряди та вірування на Руси“¹⁾: „Всі Русалки слухають одної найстаршої панї, котру простий люд в своїх оповіданях називає Дїва або Дана. Мені здає ся, що властиве імя єї єсть Дана, бо з тим іменем дуже часто можна зустрінути ся в народних піснях, ба навіть в коломийках. Тота найстарша панї Русалок буде мати що-сь спільного з богинею Даною, або буде нею самою. Дана єсть дуже красна: волосє у неї золоте, очи ясні як сонце, а тіло біле як цвіт лелії. Она не виходить ніколи з води, тільки в полудне на Русалчин Великдень. Раз зустрінув єї молоденький царевич, син царя ізза синього Дунаю... Від того часу жис Дана в великім щастю, пестить ся та висипляє-сь на цвітучім з хрещатого барвінку ложі. Інші Русалки зносять ім що ночі багато всїлякого цвіту, втішають їх, забавляють своїми танцями, а деколи саджають на золотий візок тай возять до місяця по глибокій воді“.

Друга часть слова Дана-пріс переховала ся в традиції народу на означенє якої-сь мітольоґічної женьської постати. Одна руска гагілка

¹⁾ Зоря, письмо для руских родин, 1883, ч. 14.

великодня зове ся ще нині „Прісь“; те імя присьпівує ся в пісні так само, як в інших обрядових піснях мітологічні назви: Лада, Зельман, Купала. „Прісь“ названа в гагілці раз свашкою, раз люскою. Шейковский під написню „Прісь“ наводить гагілку, записану на російськiм Поділю¹⁾; предмет її досить чудний, дівчата грають ролю сварливих свашок і взаїмно ганьблять ся. Гагілка є двоключева, обі сторони присьпівають собі:

Прісь, свашко, Прісь!

Прісь, люско, Прісь!

З культом нашої Прії (Данапріє) стоїть в тісній звязи подібний культ германських богинь Frigg і Freya. Frigg була богинею найвишого бога Одина, отже зовсім та сама богиня, що Прісь, жена Зевса. Язиково також сходять ся обі ті назви — головна різниця лише в тім, що Германи любуючи-сь в звуці Ф, котрого не було у Славян, замінили переняті від Славян назви на свій лад.

Як. Грім повідає в своїй мітології²⁾: „Фріг яко жена найвишого бога займає перше місце посеред всіх інших богинь; она знає про долю людей, відбирає присяги, єсть богинею весіль, а бездітні жінки удають ся з мольбами до неї. Фрея, рівно як Фріг, була предметом найвишого почитання; з всего вносити можна, що культ її був ще більше розповсюднений, мав ще більше значенє“.

Культ славянської Прії є без сумніву старший від культу згаданих германських богинь. Переважно більша часть германських божеств повстала вже в часах по-Христових; видно се з свідомств старинних писателів, як н. пр. Цезара, котрий пишучи про релігійні погляди у війск Аріовіста, дає від себе увагу: „Германи зачисляють до богів лиш Сонце, Місяць і Огонь. За інших богів они не знають нічого, навіть і не чули про них“. В скандинавських старинних заїах находимо також свідомства, що культ Фреї не був первістно

¹⁾ Быть Подолянь, т. I виш. 1 сг. 33. Про гагілку „Прісь“ згадує і Нечуй-Левицький в „Сьвітогляї українського народу“ („Правда“ з року 1876). В Галичинї також та гагілка знана, лиш слово Прісь перекирують на польське „precz“.

²⁾ Deutsche Mythologie von Jacob Grimm, виданє з року 1854, ст. 280—281.

германський, але занесений до Германів зі сходу, з країв славянських. Не до родини Азів, до властивих богів Германії, зачисляла ся Фрея, лиш до Ванів, і одвітно до свого походження звала ся також Vanadis або Vanagot. Після скандинавської хроніки, котру на підставі старинних пісень і зат написав Снорро Стурлесон (він умер року 1244), край Ванів обнимав нашу Україну, — найлучший доказ, що єдино з славянської Прії витворив ся культ германської Фреї. Стурлесон пише¹⁾: „З гір, що на півночі відмежують заселену часть землі від незаселеної, випливає ріка Танаїс, звана в давніших часах Танаквісль або Ванаквісль; она пливе далеко на полудне до Чорного моря. Край, раменами тої ріки обнятий і заводнений, звав ся Wanaland або Wanaheim“.

Згадана ріка Танаїс не може в сім місці означувати Дону, бо з північних Валдайських гір випливає не Дон, лиш Дніпер, і лиш сей послідній, а не Дон, вливає ся до Чорного моря. Мешкаючи при Дніпрі Вани, то очевидно Славяни, а ріка Вана то лиш друга одвічна назва Дніпра: Славана, Славута²⁾.

В. Мілер виказав в своїй Nibelungensage, що германські божества з родини Ванів знані були лиш у східних Германів, на заході люд про них не знав, ані не доховала ся про них ніяка традиція. І се свідчить про релігійні впливи славянського сходу на сусідню Германію.

З часом культ славянської Прії замінив ся в культ Лади; перехід був тим природнійший, що обі назви були колись рівночасно в уживаню³⁾, означували лиш різні свойства одної богині.

¹⁾ Пор. Славянські старинности Шафарика, т. I гл. 8 §. 11.

²⁾ Шафарик в наведенім місці пише між іншими: „Фіни і нийі ще Славяни називають: Wāni, Wānälainen; назва означає те саме, що і колишня назва Славян Wendi, Wenedi. Від сусідів своїх, Фінів, переняли те слово і Нормани“.

³⁾ Ідентичність богинь Лади і Прії дає ся і давними свідощтвами вказати. В „Mater verborum“ Вацерада толкує ся грецька Афродіта через славянське слово Прія, а римська Venus через Лада. Розрізняване такє є лиш позорне, бо назви Афродіта і Венус означали ту саму богиню.

Після Геродота жінка Дажбога (т. є. Данапріс або Славута) була донькою ріки Борістен. Той Борістен шукати треба повисше Скитії, бо Славута була лиш „відділеною“ від того Борістена рікою.

Північний біг Борістена не був нікому в Скитії знаний; Геродотови оповідали лиш, що Борістен перепливати там мав якусь пустиню і з неї вливав ся в край Скитів-Полян.

Пустиня, котру перепливав Борістен, починала ся повисше Києва, деє коло устя Припети. Для нашої задачі передовеїм важне питанє, чи ріку Припеть, чи горішній Дніпер називано Борістеном.

Скитека пустиня припадає на край по обох сторонах Припети. Геродот розповідає в гл. 17 про Неврів, що жили повисше Богу (вже за Скитією), і додає таку увагу: „Земля на північ від Неврів, о скільки знаємо, не є заселена людьми і представляє пустиню“. Тоту-ж гадку висказує Геродот і в гл. 105: „Неврів на оден вік перед походом Дарія на Скитів спостигло нещастє, що опустити мусіли край задля множества гадюк. Не лиш власний край Неврів багатий був в гадюки, більше ще плюгавства находило до них з горішньої пустинї. Неври в тій біді опустили край і стали мешкати в краю Буднів“.

Пустиня на Полією, о скільки прослідити можна нашу історію, все уважала ся тасмичною, загадочною землею, скрізь богами та духами заселеною. Їоти з забобонним страхом згадували про безлюдні околиці Припети; по їх думці в тій пустини була первісна колибка ненавистних їм Гунів. Іорданіс в історії Іотів (гл. 24) повідає, що Гуни ведуть свій рід від чарівниць, котрі блукали ся по пустини; нечисті духи пустинї подружили ся з тими чарівницями, а результатом спільного подружя був нарід Гунів.

І за руских часів уважали ся сторони Полієсї все ще заселені духами. Снн Володимира Великого, Святиполк, подруживши ся з донькою польского короля Болеслава, спровадив до своєї столиці в Турові латиньского єпископа Райнберна. Було се на початку XI-ого столітя. Полієскі сторони покриті були в ту пору множеством озер, ставів та мочарів, котрі чужинцям здавали ся бути справдешним морем. Отже з того то Полієского моря почав єпископ Райнберн виганяти злих духів: він кропив море сьвященою водою, а на дно спу-

скав камені помазані сьв. миром, щоби там, на дні моря, не скривали ся, та дальше не розводили ся зі духи¹⁾.

За скитських часів віруване в духів пустині, що простягала ся здовж Припети, мусіло бути ще сильнійше, а те пояснювало би нам, для чого любка Дажбога уважала ся донькою Припети, а не горішнього Дніпра.

Саме слово Припеть виражає колишні мітологічні вірування Скитів, передані нам Геродотом.

Перша часть слова При-петь вже znana: єсть се той сам корень, що приходить в назві богині Прія або Прісь.

Друга часть слова При-петь znana нам з дохованих останків скитського языка. Геродот згадує про двох скитських королів: Арія-пейт і Спарія-пейт, Юстин про скитського короля Сколо-піт. Навіть в традиції українського народу доховало ся подібне імя одного скитського короля в назві могили Пере-пят на Україні. Могила находить ся в тім місци, де після наших літописей було „Перенетово поле“ — на білоцерковнім степі в повіті васильківскім²⁾.

В давних языках означувало „пет“ або „піт“ те, що нині „отець, батько“. В санскритскім і старонерекім говорило ся *pita*, в старолатинськім язичі *piter* (Jupiter). Таким чином слово Припеть мало би початково значенє: батько Прії, батько ріки Дананпріє (Славути).

Коли в пізнійших часах стали землі на північ від Скитії більше заселяти ся, настала і в первістній мітології велика зміна. На Україні пересвідчили ся, що географічні відомости, на котрих в дечім опирала ся мітологія, не були докладні; скитський Дніпер (Слаута) не єсть продовженєм Припети, лиш пливе з далекої півночі, отже є продовженєм горішнього Дніпра. Змінені погляди географічні повели

¹⁾ О тім гоненю злих духів з Поліських озер пише приятель Райнберна, мерзебурський єпископ Дітмар в своїм *Chronicon Slavorum*, гл. 7: „*Reinbernus mare daemonibus cultum inamissis quatuor lapidibus sacro crismate perunctis et aqua purgans benedicta, novam Domino in populo nimis insulso sanctae praedicationis plantationem eduxit...*“

²⁾ Докладний опис могили містить ся в польскім *Słownik-у geograficz-n-im* під словом *Pererjat*. В народі доховало ся поданє, що Перепят був князем і погиб на далекій вищаві.

за собою зміну і в мітольоґічних віруваннях: з доньки Данапріс повстав батько Данапріс („батько Дніпер“), та я Славута перемінила ся в того Славуту.

Та мимо тих змін не перестав Дніпер бути сьвященною рікою на Руси. На Україні нема може і одного народного поета, котрий би бажання свої і бажання народу не повіряв Дніпрови, з надіями своїми не звертав ся до „батька“ або діда“ Дніпра. Горяча просьба нашого найбільшого поета, щоб по смерті похоронено тіло его при березі Дніпра, була тільки природним впливом тої незвичайної пошести, з якою український люд відносить ся до своєї ріки.

Насуває ся питанє, длячого в українськїм людї лишили ся згадки про колишню матер народу (доньку Борістена), а нема і найменшого слїду почитання Зевса, від котрого перші жителі скитського краю виводили свій рід. У інших Траків культу Зевса також не подибуємо; Траки вправді вірили в одного найвишого бога, але передовсім почитали Діа (Діоніза) або Білбога (сонце), а се були в первістнїм понятю народу лиш сини Зевса. Такий-же появ стрічаємо і у пізнійших Славян. І они вірили в одного найвишого бога, але честь віддавали не єму, лиш богам другостепенним, що зродили ся з крови того головного бога, були его синами¹⁾.

Той появ поясняє А. Гільфердінг в такий спосіб²⁾: „Всеу славянському племені була спільна від правіку віра в єдиного бога, владику сьвіта і других богів. Нї оден поганський нарід в Європі не підходив так близько до однобожия, як Славяни: євидчить се о глупині і ясности їх народної мисли. Але до всего того примішали ся і дуже материяльні погляди. Славянин уявляв собі, що найвищий бог стоїть в недостигнутій висоті над земним сьвітом і що єму байдуже про ту марну землю, на котрій проживає чоловік; опіку над землею і чоловіком повірив він низшим божествам. На думку Славянина тоті низші, земні божества були дїтьми і внуками небесного

¹⁾ Пануючі Скити, як знаємо з Геродота (кн. IV гл. 59), почитали також Зевса, але не яко головне божество, не яко бога богів.

²⁾ Історія Балтійскихъ Славянъ, т. I ст. 211.

бога. Так отже Славяни, удаливши найвисшого бога від землі, вже навіть не поклонювали ся єму. Весь культ відносив ся у них до потомків найвисшого бога — до божеств земних, людських“.

II. Киммери.

За часів Геродота Скитию замешкували Скольоти. Они за своїм приходом до Європи витиснули зі Скитії Гетів-номадів поза Дністер і заняли в посіданє не лиш здобуті степи, але і ті землі, де жили Гети-рілляники. Витиснених зі степу Таргітів називає Геродот Киммерами опираючи ся на інформаціях Греків, що жили в скитськім краю.

„І нині ще — повідає Геродот¹⁾ — находять ся в Скитії Киммерийські гбороди і Киммерийські перевози (броди), єсть і країна Киммерия, і Киммерийский Боспор“. Последня назва згадує ся і в пізніших віках; она відносить ся до нинішнього Керченського проливу (межи Азовским і Чорним морем) і служить доказом на те, що Киммерів шукати треба передовеїм на всхід Криму і в сторонах, де за руских часів було Тьмутороканське княжество.

Назва Киммери дуже старинна, приходить вже у Гомера²⁾. Край Киммерів після опису в Одисеї находив ся там, де був вхід до пекла; вічна ніч покривала край Киммерів, не сьвітло там сонце „ні від ранку до полудня, ні від полудня до вечера“.

Опис той краю Киммерів поданий Гомером на підставі, як догадують ся, фенікійських оповідань; фантазия поета могла лиш розмалювати образ в барвах більше ярих, пересадних. Сама назва „Киммери“ вийшла може також від Фенікіян, бо в їх язиці слово Kimmig означало тільки що „тьма, чорна мрак“; відповідно до того значення винав і опис у Гомера.

Геродотові Киммери по обох сторонах Керченського проливу замешкували землю, що і за руских часів звала ся краєм „тьми“. Се Тьму-тороканське княжество, так назване від головного міста краю, Тьму-тороканя³⁾.

¹⁾ Кн. IV гл. 12.

²⁾ Одисея, кн. XI.

³⁾ В часах перед Руриковичами Тьмуторокань звав ся Тама-тарха. Перша часть „тама“ пригадує ся і в назві півострова Тамань, на котрім був Тьму-

Пліній повідає¹⁾, що Скити Азовске озеро називають „Темарунда“ і що се їмби значить „мати моря“. Але тота догадка не дає ся ні історично ні языково оправдати; яко „мати моря“ звало ся згадане озеро Μαῖτις. В „скитескім“ слові Temarunda (в деяких текстах Temerinda) добачити можна єдино славянське „темря, темрява“, а те значене знов веде нас до Геродотових Киммерів. Може і назва „Чорне море“ витворила-сь на підставі старинних ще поглядів на ті сторони краю.

Гомерових Киммерів шукали пізнійші Греки, а за ними і учені інших народів, на далекім заході при Атлантичкім морі — в сторонах, про котрі Гомерови і не сніло ся ніколи. Новійша критика виказує, що межі Гомеровими а Геродотовими Киммерами заходить тісна звязь і що сей нарід не міг деінде мешкати, лиш в сторонах Азовского моря і в давній Скитії.

Позаяк історія Киммерів, яко одной галузи великого народу Гетів, дотикає і нашої землі, наведу, що пишуть про Киммерів новійші розслідувачі старини.

Куно повідає²⁾; „Імя, котрим за часів Гомера і довго опісля називали ся у Греків жителі півночи, було Киммери. Се не був зовсім який-сь тільки казочний нарід. Автор книги Бытія безперечно не єсть молодший від автора Одиссеї і географічні відомости Семітів, о скілько містять ся в народописній таблиці Мойсея, певно що-до свого віку не будуть молодші від пісний Гомера — а предсі вже у Мойсея находимо згадки про Киммерів. Семіти при долішнім Евфраті знали про Гомера, як у них зове ся родоначальник киммерийского народу, то як же-ж можна і подумати, що у Греків IX-ого віку, передовсім у Гомера, Киммери були лиш народом казочним? О тожсамости Гомера а Киммерів доси ще ніхто з посеред учених не сумнівав ся.

торокань збудований. „Тама“ (так ще нині Серби говорять) єсть лиш давня вимова слова „тьма“.

¹⁾ Historia naturalis, lib. 6. §. 2°: „Maeotin Scythae Temarundam vocant“.

²⁾ Forschungen, т. I ст. 250—260. Наводжу хід мислей в аргументації Куна як найвірнійше, хоч трудно згодити ся з деякими висказами сего ученого.

„Але на півночі годі шукати Гомерових Киммерів. Мовчанє поета про північний клімат і про тамоні ріки доказує, що він не був ознакочленений з так далекими краями. При тім зважити треба і отсю обстанову. Гомер оновідає, як Одиссей на свої допити про дорогу до гадесу одержав від Кірки заневненє, що вітер Бореас буде єму провідником, що занесе корабель єго до Киммерів. Бореас після Іліяди Гомера віє з Тракії, для Йонців міг то бути лиш вітер північно-західний. Гомер думав, що на північ від Малої Азії простирає ся море дуже далеко і що в нїм находить ся острів Кірки, Аяє, в невеликїм віддаленю від Киммерів, бо-ж корабель потребував туди лиш одного дня дороги. Розходить ся отже о положенє того острова. Єго годі шукати, як то чинять многі, деє аж в Атлантицкїм океанї; фантазія поета не могла би попасти на такі неімовірні, дикі помисли, она мусїла опирати ся конче на реальній підставі. Як нинїшні поети своїх богатирів і їх чини не переносять в позаземні сьвіти, так і описані Гомером блуканки Одиссея не могли відбувати ся надто далеко від краю Йонців. Місце, з котрого вплив Одиссея, находити ся мусїло в обсягу Чорного моря, а тоді острів Кірки припав би на Таврицкїй Херсонес, т. є. Крим (?).

„Що острів Аяє лежав на всходї, видно з яєних наєків у Гомера, і лиш дивувати ся треба, як могли давні і новїйші коментатори Одиссеї шукати за ним на далеkїм заходї. На острові Аяє, каже Гомер, находить ся мешканє і країна поранньої зарі і всхїд сонця. Чи-ж можна би сказати так о котрїм небудь Атлантицкїм острові, де для Грека був не всхїд сонця, але захїд? Аполлїонїй з Родос, оден з найлучших коментаторів Гомера, глядїв за островом Кірки серед Чорного моря і відшукав єго там, де була старинна Кольхида.

„В Гомері єсть суперечність в тім, що він землю, де був всхїд сонця, називає Киммерийскою, оновитою мраками і ночью. Але тут без сумнїву завинила сама назва Киммерів. В Etymologicon Magnum (єсть то давний, після старинних жерел уложенїй словар) сказано: „Киммерів називають також Кеммерами, а *κέρμερος* значить *мрака*“. Подібне поясненє находить ся і у Гезихїя: „*κέρμερος* значить *тьма, мрака*“. До того-ж Гезихїй зове Киммерів Скитами — дуже важна відомість, бо подає близше дату, де шукати маємо край того народу. Був той край

в Ситиї, отже там, де і Геродот знає Киммерів, т. є. при Азовським морі. Може і не без причини зове-сь те море у Плінія темним: *Temarunda*...

Року 1878 появилася в окремім виданю розправа під заголовком: „Über die Homerischen Lokalitäten in der Odyssee, von Dr. Karl Ernst von Baer“. Учений автор, по довгих студиях над творами Гомера, прийшов був до пересвідчення, що Гомерові а Геродотові Киммери є той сам нарід і що подорож Одиссея на острів Аяє і до гадесу відбувала ся в сторонах Криму і Азовського моря. Бер, щоби допевнити ся, чи єго погляди опирають ся на реальній підставі, звидів місцевости при Азовським морі і там дійсно найшов сліди, що і доси ще живо напоминають подробности, які містять ся в Гомеровім описі. З розправи Бера наводжу уступ (ст. 7—12), що відносить ся до Киммерів, до острова Кірки і до гадесу.

„Місцевости, в котрих після Гомера находили ся Киммерийскі побережа і острів Кірки, належать в обсяг Чорного моря і помітно схарактеризовані яко такі. Острів Аяє був місцем принадним, порослим лісами, в котрих жило багато оленів (одного Одиссей навіть там застрілив). Ті подробности відносити ся можуть лиш до Мінґрелії або до околиць при ріці Фазіс, тим більше, що Кірка названа се-строю князя Кольхиди. Про край Киммерів не може бути сумніву — се край історичний, в котрім і Геродот і Страбо наводять численні місцевости; не даром і Керченський пролив звано через тисяч літ Киммерийским Боспором.

„Недокладність у Гомера вийшла з того, що він край Киммерів назвав оповитим вічною тьмою. Але треба зважити, що весною в тамошних сторонах дійсно буває багато мраки, позаяк вузький лимат землі межі двома морями більше отеплює ся як окружаючі води. І в теплім літі воздух там мрачний. При переїзді через Боспор до півострова Тамань ясно помічає ся та мрак; в часі, коли не віють вітри, она там постійно нагромаджує ся. Таку-ж мраку помітити можна

¹⁾ Куно, одвітно до своєї теорії, уміщає Гомерових Киммерів більше на пелудин, а Геродотових дещо більше на північ. Але о такій вандрівці Киммерів історія не знає нічого. В часи межі Гомером а Геродотом припадають численні походи Киммерів на Малу Азію — то був період їх найбільшої слави, до переселеня, и то ще на північ, не було тоді для них причини.

і на побережю Єнікальським, де панують подібні обставини. Зверх того на Таманським півострові стрічають ся болотні і нафтяні жерела, котрі вказують на те, що під землею в значній глибині знаходять ся вибухові матерії.

„В краю Киммерів, після опису Гомера, стикають ся світ підземний з світлом надземним. В гадесї пливе болотна ріка Ахерон, до котрої вливають ся дві інші ріки: огняна Піріфлєтєтон і чорна Кокитос. Сей образ якби взятий з країв над Керченським проливом. Там дійсно знаходять ся болотні (намулові) вулкани; в часі вибухів звичайно поверх отвору показує ся наперед огнистий стовп, видний кілька годин, а відтак виливає ся на поверхню струя повна намулу, часто перемішана зі струєю нечистої чорної нафти. Болотні вулкани від сторони півострова Тамань дуже різnorodні. Є між ними вулкани, що не викидають тепер намулу, але колись они не були такими, як видно з витворених намулом стіжків, з отвором (лійкою) в середині. Коли глянеш в той отвір, розпростирає ся перед оком якась чорна, тасмична глибина — мимохіть зродити-сь мусїла в стариннім світі думка, що туди була дорога для духів і покійників.

„Про Одисея не каже Гомер, що він спускав ся в діл до гадесу; Одисей лиш виконав нору і вляв до неї чаруючого напою, зробленого після принсїв Кїрки; душі померлих, покушавши напитку, відзискували самосвідомість і стали отвором нори взносити ся до Одисея. Такою норою, вже готовою, мусїв бути кратер вулкану.

„Широких болотних багон, яким у Гомера є Ахерон, я по сторонї Таманя не замічав, але їх наводить і описує А. С. Паллає в своїх подорожних замітках. По другій сторонї проливу є і тепер ще велике болотне багно. Гомер, видно, зібрав з тамашньої околиці все, що могло придати ся до опису пекла, в одну цілість і розмістив побіч себе одвітно до визначеної цілі.

„Трудности при означеню Гомерових Киммерів повстали головню задля того, що в Одисеї Киммери мешкають при океанї, а в океанї звичайно добачають Атлантицке море. Але такий погляд хибний. Океан давнїйших Греків був не так море, як більше ріка, що навкруг опливала землю. Керченський пролив мїг уважати ся раменем океану, або місцем, котрим океан переливав ся. Сама назва океану

єсть фенікійського походження, звучати мала первісно: Ogenos або Ogen.

„Послідньою місцевостію, до котрої доплив Одиссей, був темний гай Прозеріни, де росли тополі і верби. При північній рамени Кубаня, де нині осада Ачуєв, бачив я темний ліс, порослий високими тополями — появ тим замітніший, що від Таманського побережа аж по сей ліс лиш дуже рідко подибують ся дерева. Чи в згаданім лісі ростуть і верби, сказати не умію, але знаю рішучо, що на тамонних степах, ту то там, верби подибати можна.

„Нині трудно рішити, чи Гомер про місцевости, які описав в Одиссеї, одержав інформації від Фенікіян, чи від Греків. На жаль не знаємо навіть, де був властивий осідок поета. Часово міг він перебувати і межі Мілстинцями, котрим дуже рано знані були і Крим і землі на північ від Чорного моря. Вже в VII-ім віці мали они там свої колонії, а колонії оновують ся лиш за попереднім, докладним пізнанем краю і его жителів. А на ранне пізнанє, н. пр. з Кримом, вказують грецкі перекази про Іфігенію в Тавриді, записані вже в так званім Кипрійскім поематі, що уложити мав сам Гомер. Все промовляє за тим, що подорож Одиссея до гадеєу і на остров Кірки відбувала ся в обсягу Чорного моря, а не на далекім Атлантику, котрого в ті часи Греки не могли ще знати“.

Назви так острова Аяс, як і чародійки Кірки, що мешкала на острові, дають ся вияснити з языка трацько-славянського. Місто Гомерового Αἴζα ініні старинні писателі уживають і короткої форми Αἴζ¹⁾, знаної колись і на нашім Чорноморю. Іменем Аяс звав ся передовеїм, в часах ще перед Константином Великим, нинішній остров Березань недалеко устя Дніпра. За перших Руриковичів звістний був той остров під іменем сьв. Етерія (Етерий жив за часів Константина Великого і був єпископом в Херсоні). В біографії сего сьвятого розказано, як він при повороті з Греції до Херсона заслаб на кораблі і був завезений на остров Аяс (в грецкім текеті стоїть Аас); там він помер і був похоронений. На его гробі поставлено стовп, а вокруг засаджено дерева, щоби здалека вказували на могилу сьвятого²⁾.

¹⁾ Cuno Forschungen, ст. 252.

²⁾ Про остров Аяс або остров сьв. Етерія гл. розправу Бруна в I т. Черноморя, ст. 14—32. Цісар Константин Багрянородний (De administrando im-

Німці до нині остров називають Eiland, а та назва одвічає зовсім добре первістним поняттям людей о подобі островів. І Славяни мусіли колись в подібний спосіб виражати ся о островахъ.

Німецьке Еі толкуємо нині через „яйце“. Але руске слово, языково беручи, єсть вже здрібніле; в старославянськѣм писало ся „яє“; так до нині говорить ся ще у Сербів і Поляків. Остров Кірки, Аяє або Ая, і придніпровеский остров Аяє¹⁾, маючи однакову назву, мусіли брати ся і в однаковім значеню, а те значенє найприроднійше дає ся віднести до зверхньої подоби, яку мають деякі острови.

Кіркою називає Гомер чародійку, що знала ся на зілях і на спорядженю чародійних напоїв. Мікльошич (Etymologisches Wörterbuch) відносить славянське слово „чар“ до первістного кореня „кер“ або „кір“, що ще задержав ся в литовскім язичі, іменно в словах: kiru, kirti, keriu, kereti, в значеню „чарувати“²⁾.

„Чим в III-ім і IV-ім віці по Хр. були на сході Європи Готи, чим по них Гуни, а відтак придунайські Славяни: тим в VII-ім і VIII-ім віці перед Хр. були Киммери³⁾. Страбо, опираючи-сь на давніших жерелах, згадує кілька разів є походах Киммерів в краї на полудне Чорного моря, о пустошеню Еолії і Йонії, о великих заворушеннях і перемінах, які ті наїзди викликали в державах Малої Азії. Один з тих походів описав поет Каллін з Ефезу. В дохованих строфах єго поемату находять ся молитви до Зевса і перестороги на час тяжкої проби; з опису видно відгомін перенолоху, який огортав людність в часі тих Киммерийских наїздів“.

І Геродот згадує про один похід Киммерів до полудневої Азії, що відбув ся в VII-ім віці перед Хр. Киммери заняли були тоді

regio, сар. 9) ише правильно: ὤρος Αἰθαρίας; в договорі Ігоря з Греками зам. Етерий сказано хибно: сьв. Ельферий.

1) В праславянськім язичі, де ще придихових звуків не було, говорило ся не „яє, яєє“, лиш „ає, аєє“, Ще в старославянськім писало ся: аблько, акы (як), агньць (ягня), аз (я) і т. д.

2) Первістно назви „чарівник“ і „чарівниця“ мали значенє почесне. Здає ся, що в тім значеню брала ся і назва найбільше улюбленої жінки Атилі: Керка.

3) Cuno Forschungen, ст. 257—260.

столицю Лідів, Сардес, а головною масою осіли в околицях Сінопі¹⁾. Бітінія, Йонія, Лідія, Фригія, Килікія і Пафлягонія терпіли від їх неустаючих нападів. З малими перервами тревали всі наїзди Киммерів через 100 літ, доки вкінці Аліяттес, король Лідії, не змусив Киммерів, опустити Азію цілком. Було се около р. 610 перед Христом.

Киммери належали до народности Гетів (Tarpitív), були проте трачко-славянським племенем. Яко Траки виступають они і в часі своїх наїздів на Малу Азію. Міленгоф повідає про малоазійських Киммерів²⁾: „Die Kimmerier treten in Kleinasien von Anfang an in Verbindung mit Thrakern auf. Schon Kallinus nannte die Treren, die bei Strabo bald Kimmerier bald Thraker heissen, und die zuletzt an den Kimmerierzügen einen hervorragenden Anteil nehmen. Die Kimmerier wohnten in geschlossener Masse in Bithynien zu beiden Seiten des Sangarius; Strabo weist die westlichste Ecke von Bithynien noch den Trerern zu. Weiter westlich in Troas sollen Thraker und südlich von diesen wieder Trerer gewohnt haben (nach Aristoteles aber soll Antandros dort Edonis geheissen haben, weil thrakische Edonen es gründeten, oder Kimmeris, weil Kimmerier hundert Jahre darin wohnten), so dass hier Trerer, Thraker und Kimmerier einander gleichstehen. Und dasselbe wiederholt sich auf der andern Seite im Osten jenseit des Sangarius, wo ebenso, wie im diesseitigen Bithynien, die Kimmerier um Heraclea hausten. — In Thracien wohnten die Treren, nach Thucydides, in der äussersten

¹⁾ Геродот, кн. I. гл. 15—16, 103—106; кн. IV гл. 11—12. В оповіданню Геродота багато неімовірного. Він каже, що Скити (Скольоти), прийшовши з Азії, вигнали зі Скитії Киммерів і ті утікли поза Дністер. Скольоти стали тепер гнати за утікаючими Киммерами, переступили Кавказ (!) і загнали ся аж до азійської Медії; тимчасом Киммери в своїй утечі забігли до Малої Азії і заняли велику часть її в посіданні!

²⁾ Altertumskunde, т. III ст. 27—29. Міленгоф не узнає Геродотових Киммерів при Азовскім морі і уважає назву Киммери лиш терміном, яким в Малій Азії називано чужинців-наїзників. Доказів на те твердження очевидно нема, бо ніхто з старинних писателів що-сь подібного не говорить. Та мимо те вмовляє в себе Міленгоф, що ему удало ся „mit der Kimmerierhypothese gründlich aufzuräumen“.

Nordwestecke des Landes unter dem Haemus. Der Anstoss für die ganze Bewegung ging wohl von der Donau aus und die Thraker wurden nur mit fortgezogen und folgten zum Teil nach“.

Аргументація Міленгофа дуже бистроумна, бо постійна участь Трерів в Киммерійських виправах справді вказує на те, що походи підприняті були від сторін Дунаю і Балкану. Єлиби Міленгоф узнав слухними оповідання Геродота о скитських Киммерах, він би в Геродоті найшов єдине розумне пояснене питання, длячого Киммерійський рух розпочав ся від сторін Дунаю. А звязь ту дуже льоґічна. Після Геродота уступили Киммери перед Скитами поза Дністер, отже в край, що завсїгди уважав ся головною вітчиною Гетів і простирав ся поза Дунай аж до Балкану. Прогнані зі Скитії Киммери підприняли без проволоки, як видно з Геродота, виправу до Малої Азії; похід відбув ся отже через Балкан і Тракію. До виправи могли прилучити ся і Трери, що мешкали при Балканських горах і були найближшими сусїдами Гетів. Нема сумніву, що в тих походах взяла участь лиш одна частина Киммерів, здає ся прогнана з краю Гетів, як того догадувати ся можна з оповідань Геродота о двох сторонництвах Киммерів і о завзятих кровавих борбах межи ними в сторонах Дністра. За часів Геродота показувано ще при Дністрі могилу, де спільно похоронені були труни тих Киммерів, що полягли в тих братніх межиусобних боях¹⁾.

III. Скити-Латиші (Лати, Лоти).

Говорячи о скитській старині, все мусимо памятати, що в ті віддалені часи наше племя разом з литовским становило довгий час одну державну цілість. Язикослови і деякі історики ідуть в своїх дослїдах ще дальше, бо говорять о національній єдності, о народній тожсамості Славян і Литовців в глибокій старині.

В тім предметі пише Шафарик²⁾: „Народи литовского пня, — старі Пруси, Голяди (Галінди), Судени, Кури і нинішні Литовці і Латиші — заслугують на особливу увагу славянських фільольовів і істориків: раз, що межи ними а Славянами існує далеко більше споріднене в бе-

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 11.

²⁾ Славянські старинности, т. I. гл. 19 §. 1.

сїдї, характері і обичаях, як межі прочими індо-європейськими народами; відтак що Литовці і Славяни після достовірних свідощв вже від непам'ятних часів були заєдно сусїдами на землях від Карпат до Балтицького побережа і стояли під взаїмними впливами. Спорідненє в бесїдї, характері і обичаях так явне, що найкомпетентнїйші слїдигелї минувшости і теперїшности не лиш узнавали Славян і Литовцїв братними собі племенами, але деякі прямо виводили, що литовське племє первїсно у вїємъ було славянське, лиш пізнїйше в дечім відчужило-сь від Славян задля помїшаня з (германськими) Їотами і з Чудами. Возьмемо на свідощтво з посеред чужинцїв Тунмана і Пота, з межі Славян Добровеского. Послїднїй, знаний в свїті одличний і критичний знаток славянських бесїд, так говорить про Литовцїв: „Балтицьке побереже, недалеко устя Висли, єсть як найдавнїйшою (?) вїтчиною Славян. Ту були їх сїдища від непам'ятних часів, многі (?) столїтя перед Христом; ту, в найближшїм сусїдствї, жили і їх побратимцї, бесїдою найближні Лотини, Пруси і Литовцї. Жаден язык в цїлій Европї не підходить так до славянського, як старонпруський, латиский і литовський“. Ще дальше пішов бистроумний Тунман, Нїмець скандинавського походження; він Латинїв і Литовцїв узнав славянським племенем, котре аж в пізнїйших вже часах, десь межі I—V віком по Христї, за впливом Їотів і Чудїв, відчужило-сь від свого головного кореня. З тими думками годить ся і звїстний знаток європейських і азійських языків, учений Пот, виражаючи ся от-як в розправї *Etymologische Forschungen* (том 1, ст. XXXIII): „Тїлько з невідомости або з пересуду заперечують мїсця межі славянськими язиками тїй півнїчній галузи Славян, що сягала до Балтицького моря і обїймала вимерлу бесїду старонпруску, бесїду литовску і латиску. В своїм ядрї є то чисто-славянські язики. До них з часом примїшали ся чудські слова, пізнїйше нїмецькі, декуди — як після околиць — слова польські або російські; але у языкослова, при класифікації языків, не рїшають языкові примїшки, лиш сама головна суть бесїди“.

До тих свідощв чинить Шафарик таку увагу: „Я не їду слїпо за чужими висказами, але за власним пересвїдченем, що здобув довголїтними розслїдами історичних свідощв, як і характеру обох бесїд (славянської і литовської), і уважаю племена славянські і литовські галузями колись одного народу, що з часом їзза многих причин роз-

ділився на дві розличні, але все ще найблизші до себе вітви. Розділ литовського і славянського племені послідував безперечно зараз (?) за приходом їх до Європи, здаєсь для того, що Литовці давніших жителів краю, т. є. Чудів, не виперли зовсім з їх єдиць, а радше помішалися з ними; також для того, що литовське плем'я досить скоро попалося під пановане чужинців, Готів і інших Германів, коли тимчасом другі, ближче Карпат поселені Слав'яни не так скоро змішалися з чужинцями, отже і могли свою бесіду і народність розвинути більше природно і вільно. Як учать приміри, помішане одної бесіди з другою все повздержує правильний розвій язика, старі форми довше в бесіді лишаються, немов каменіють. В тім то причина, длячого литовський язик в своїх формах далеко старший і до азійських бесід ближший, як язик славянський“.

Найстарші і зовсім певні вісті про литовські племена відносять ся до часів по-Христових. Тацит з I-го і Птолемей з II-го віку знають Литовців¹⁾ майже в тих самих місцях, які вони займали і в пізніших часах. Чи однак вже і перед Христом жили там Литовці, гадки учених поділені; рівно-ж незвістно нам, в якім краю жили литовські племена первістно, заким ще осіли в місцях, де їх знає пізніша історія.

Важні причини велять в Геродотових Скитах бачити предків литовського племені. Геродот²⁾ пануючих Скитів зове Ско-лотами (Σκολῶται), а межі ними на першій місці ставить плем'я, близьке королівського роду, так званих Пара-латів (Παρζλάται). З порівняння обох тих назв пізнати легко, що се зложені слова, тому головну вагу (як звичайно в зложеннях) класти треба на другу часть виразу: λῶται, λάται. Язиково є се ті самі назви, що доховали ся до нині в іменах: Лотиші (Лотва), Латіші, Литва́ (Литовці).

¹⁾ Назву „Литовці“ беру в обширнішій значеню для цілого племені (Латиші, Литовці, старі Пруси, Кури). У Слав'ян спільної назви для тих племенних галузей нема.

²⁾ Кн. IV гл. 6.

³⁾ Назви „Лотва́, Литва́“ є збірні, значать тільки що „Лоти, Лити“. Самі Латіші зовуть себе Latwis, Latweetis (Шафарик, Старинности, т. I. гл. 19 §. 6).

Назву Лати, задля звука **а**, уважати мусимо давнішою від назви Лоти (Лотві) і від назви Лити (Литві). Здає ся, що на королевськім дворі придержувано ся в бесіді не того наріччя, яким говорив загал Скольотів, але языка ще старого, в давніших его формах.

Перша часть в слові Περρ-λάττι буде або староперске прага = на переді, на першім місці; або повноголосна форма нашого „пра“ в словах, як праліс (дуже старий, одвічний ліс), праотець, Прабог (Urgott), Праславяни і т. д., отже значила би що-сь дуже старинного і разом почесного¹⁾).

Назва Σκο-λάττι²⁾ в першій своїй части не єсть зовсім певна. Геродот повідає, що від скитского короля Коля (Коля-ксаіс) пішла назва Сколоти — очевидна похибка, бо від Коля єдино поветати би могло слово Колоти (не Сколоти).

В Переяславській землі, де жили за Геродота Паралати, задержали ся і доси топографічні назви, що пригадують старинних Латів. Нинішня Полтава збудована недалеко від місця, де за руских часів був гóрод Лътава (належав до Переяславского княжества, згадує ся в літописи під р. 1174). Назва того гóрода єсть збірна і вказує, що Лътава належала колись до племені Лътів (Латів, Лотів).

В тім-же Переяславскім князстві наводить літопись під р. 1095 місцевість Голът-ава, очевидно там, де пливе нині кілька рік і річок, званих Голтвами (одна з них, Велика Голтва, єсть притокою ріки Псьол; пливе на захід від Полтави). І назва Голт-ва єсть збіркою, вказує на Голътів (Колотів?), котрі первістно при тій ріці мешкали.

В по-Христових часах подибуємо нарід Голтів, але вже не на Україні, лиш в землях литовских. Іорданіс вчисляє різні народи на

¹⁾ У Траків було також в уживаню слово „пара“, але оно означало „рід“ і приходило лиш в другій части зложених слів: Друсі-пара, Бесса-пара.

²⁾ Скольоти були номадами і зачисляли ся до вільних Скитів (Геродот, кн. IV гл. 110). Всіх номадів — так вандрівних (від Криму аж поза пороги Дніпра), як і тих, що жили при Азовскім морі — обіймає Геродот назвою „королевські Скити“, їх землю також зове „королевскою“ (кн. IV гл. 20, 57). Часом назву „королевські Скити“ бере в властивім, тіснійшій значеню, іменує нею рід королевський і всю пануючу клясу, котра головни перебувала на всхід ріки Геррос, т. є. на всхід Славуті (кн. IV гл. 56).

півночі, котрі підбив був король Готів, Ерманрик, а між ними і на-
рід Goltthe¹).

Видно зі всего, як дивним змінам підпала назва Сколотів і Паралатів. До нині говорять: Латині (Latwis), Лотині (Лотва́), Литовці (Литва́), Лети (нім. Letten). А знов в словах, як Лътава, Го-лътва (Goltæ), середній самозвук затратив ся в вимові цілком. Здає ся, що в Геродотовім λᾶται і λῆται був первістно в середині слова якийсь півзвук, подібний до старосл. ъ, котрий виговорував ся не зовсім виразно, тому́ і піднав з часом всіляким змінам.

Язык Литовців з посеред всіх языків в Європі уважає ся в многих відношеннях найблизшим до староперского²). А треба знати, що суд той виробив ся в науці на підставі дуже пізних вже пам'ятників литовского языка (що-лиш з XVI-ого віку) і на підставі живого нинішнього языка, що задержав доси дуже старинні форми граматичні. Можна легко зрозуміти, як близькими були литовський і староперський язык на близько півтретя тисяч літ перед нами, т. є. за часів Геродота.

А язык Геродотових Сколотів, як нині учені признають однодушно, був незвичайно близький до староперского; лиш незначні, нарічеві різниці подибують ся межі ними. Міленгоф слушно замітив, обговорюючи деякі староперські властивості в бесіді Сколотів, що з языка такого в жаден спосіб не міг витворити ся язык, яким говорять Славяни³). Про литовський язык Міленгоф не висказує ся, але нема сумніву, що він також противний ідентифікованю языка Сколотів

¹) Міленгоф (Altertumskunde, т. II ст. 74) в Golthe добачає Фінів, Шафарик (Старинности, т. I. гл. 19 §. 6) уважає Голтів за литовске плем'я. Іорданіс пише Golthe-scythae, а Геродот писав „Сколоты-Скити“ — очевидно та сама назва, лиш повторена Іорданісом в іншій вже краю. Назва Goltæ, як замічає Шафарик, приходить також в листі пани Александра IV, писанім р. 1257.

²) Слово „староперський“ беру в значеню іранський. В науці розрізняють ся два іранські наріччя: бактрийське або зенд на сході і староперське на заході.

³) Kaspar Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, ст. 284—302. Karl Müllenhoff, Altertumskunde, т. III ст. 104—125.

з язиком старолитовським, вже хочби для того, що після теперішнього свого становища бесіди славянська і литовська мусять вчислати ся конче до одної мовної групи.

Але заходить ту важна обставина, на котру звичайно не звертають уваги. Язик Сколотів, в своїх староперських властивостях, удержував ся довший час лиш в кругах, близьких до королівського двора, а загал Сколотів піднав вже в самих початках дуже скорому перенародовленню. На те маємо достовірні свідощтва. Геродотови оповідали²⁾, що небаком по завойованю скитського краю Сколотами, жінки Сколотів, не могучи діждати ся своїх мужів з азійської виправи, подружжили ся були з невольниками і що з того подружжя повстала і вросла нова генерація, ворожо успособлена супроти пануючих Сколотів. За часів Геродота був ще в сторонах Азовського моря, на схід від Криму, вал, котрий усеїпати мали ті сини невольників³⁾. Пліній в тих-же місцях наводить скитське плем'я⁴⁾, котре називає „звиріднілими, з невольників сплдженими Скитами“. Те-ж саме доносять Каллістрат і Помпоній Меля⁵⁾

Історія з тими „синами невольників“ дуже помотана. Геродот розрізняє в Скитії двоякого рода невольників (*δούλοι*): раз зове так звичайних рабів, то знов всіх тих, що були Сколотам піддані, отже людність підбиту, автохтонну. О „синах невольників“ замічає, що походили з звичайних, з так званих „сліпих рабів“, бо у Сколотів мав ніби бути звичай осліплювати всіх невольників „*задля молока*“⁶⁾.

1) *Altertumskunde*, т. III ст. 124: „Man darf Scythen und Sarmaten für die letzten Arier halten, die in Europa eingewandert. Gehörten sie aber zur Sippe der Iranier, so ist die Annahme einer Abstammung der Slaven von den Sarmaten oder Scythen ganz unmöglich“.

2) Кн. IV гл. 1—3.

3) Кн. IV гл. 3, 20.

4) *Historia naturalis*, lib IV §. 80: „Scythae degeneres et a servis orti“.

5) Пор. Міленгофа „*Altertumskunde*“, т. III ст. 50—53 (в примітках).

6) Кн. IV гл. 2—3. Геродота повість о осліплюваню невольників і о „молоці“, є так недорічна і смішно мотивована, що ніхто з істориків не прикладає їй ваги. Така загальна любов межі жінками Сколотів а „сліпими рабами“ могла повстати лиш в фантазії ольбійських Греків-купців, від котрих Геродот одержував інформації в справах, дотикаючих скитського краю і народу.

Подана Геродотом відомість полягає на простім непорозумінню. „Сліпі невільники“ то властиво Киммери, автохтонна — як каже сам Геродот — людність скитського краю. Одну часть Киммерів, що кочувала на степах, Скольоти вигнали поза Дністер, а позісталі Киммери стали ся їх підданими (δούλοι). А що назва Киммерів стоїть в звязи з понятєм „темний“, то і витворила ся у Чорноморських Греків казка о темних, сліпих невільниках в Скитії.

Наведені свідощтва Геродота, Плінія, Каллістрата і Мелї доказують, що перенародовленє Скольотів почало ся дуже скоро і на великі розміри. Одні Параляти зберегали по можности свій язык і свої звичаї, але загал не устояв ся супроти впливів коренної, безперечно вишє розвитої людности. А тота коренна людність, як вже знаємо, належала до трацкого, т. є. до славянського племені.

В II-ім віці перед Христом упала держава Скольотів. Людність скольотеку витиснули Сармати з степів і самі розтаборили ся на степах. Скольотів спостигла та сама доля, яку они колись зготовили були Киммерам. Тиснені від всходу, Скольоти утікати могли єдино в сторони Дністра, до краю Гетів. Але ту не було для нової людности місця — вигнанці мусїли конче шукати осїдку для себе в сторонах, що лежали дальше на північ від Галичини і були в ті часи менше заселені. Доховані доси назви Латинів і Литовців посвідчають найлучше, що переселенє скитських Латів і Лотів відбуло ся в напрямі Балтицького моря, отже в землі, де ще не було тоді Славян¹⁾.

¹⁾ Язык Литовців задержав до нинї численні властивости і форми, котрі порівнююча наука языків зове праславянськими і відносить до дуже далеких часів. І сей появ свідчив би о тім, що литовські племена дуже скоро відділилися від інших Славян і довгий час стояли без всякої звязи з ними. Старі славянські форми лишили ся в їх язиці мовби закамєнілі.

РЕЛІГІЯ СКИТИВ.

Сколькоти твердо держали ся прадідних законів, твердо стерегли отцівських звичаїв. Они слушно міркували, що зміни в державнім устрою і в релігії не виходять на добро народови. Коли появляли ся поступовці-реформатори, зараз проти них виступали передові люди в народі, кріпко стаючи на стражи одвічних звичаїв та обичаїв і в обороні чистоти обрядів. От два такі приміри:

Брат скитекого короля Савлія, Анахарс, вибрав ся, ведений жадобою науки, в далекі краї і всюди задивовував людей своєю мудростію¹⁾. Який-сь час перебував він в Атонах, саме тоді, як Сольон²⁾ оголосив свої закони, и жив в дуже приязних відносинах з грецьким законодавцем. Анахарс мав бути також в Коринті і там заприятити ся з Періандром. Слава скитекого земляка ширила ся скрізь по Греції, він став ся подивом всего ученого сьвіта. Плутарх, Діоген, Ефор, Геродот — всі однодушно славлять его велику мудрість, бистроумність, его оригінальність і простоту в цілім виступі. Після Страбона віддали ему Греки незвичайну честь, вчисляючи его до кружка семи мудрців. Поети вихваляли его яко тинь незіпсованого сина природи, в чім добачали висіть над грецьку цивілізацію. Анахарсови приписували також різні винаходи, різні твори поетичні, а десять его листів, між іншими до Креза, служили любою лектурою для Греків (оден лист подав навіть Цицеро в своїх творах в толкованю латиньскім).

Укінчивши свої подорожи вертав Анахарс до Скитії. В переїзді через Гелеспонт задержав ся в одній місцевости, де власне обхо-

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 76.

²⁾ Сольон родив ся около року 639 перед Христом.

дили Греки в дуже величавий спосіб торжество в честь „матери богів“. Анахарсови подобався цілий обряд і він поприсяг в душі, що як тільки приїде здоровий до Скитії, принесе жертви в честь „матери богів“ і устроїть торжество на той самий лад, як чинять Греки.

Анахарс вернув до Скитії в добрім здоров'ї і зараз заходився около додержання обітницї. Межи Інгулом а Інгульцем була, як вже сказано, лісисто околиця, вся повна різнородних дерев. Анахарс зайшов туди, обвішався святими образочками і держачи в руках якийсь бубен-тарабан, відбув ціле торжество в честь богинї зовсім як велить грецький закон.

Занятий приписаними обрядами не помітив Анахарс, що його підглядає якийсь Скит. Се і вийшло йому на лихо. Скит дав знати королеви, а сей пересвідчившись о правді доносу, вистрілом з лука убив свого брата. Геродот дає від себе увагу¹⁾: „Ще і нині, коли запитася про Анахарса, відповість тобі кождий Скит, що не знає его; се для того, що він з свого краю поїхав в Грецію і там набрався чужих обичаїв“.

Другий випадок, вже з пізніших часів, такий²⁾:

Скиль був сином скитського короля Аріяпейта. Мати походила з грецької колонії в нинішній Добруджі і она то виучила сина грецького язика і письма. Коли вмер отець, обняв Скиль ряди над скитською державою враз з одною з жінок отцевих, котра була родом з Скитії (Сколютка) і звалася Опоя. Сином її був Орик.

Скилеви, коли став королем, зовсім не подобався скитський спосіб життя, він забаг грецьких обичаїв. Така вже була сила матернього виховання! Часто заходив він до Ольбії, оточений — звичайно як король — великою силою свого війська. До міста входив лиш сам оден, військо лишав на передмістю. За собою велів добре зачиняти міські ворота і зараз скидав з себе одіж скитську, а надягав грецьку. Так перебранний проходжував по базарі і радо розговорював з Греками, не маючи ніякого оточення при собі, ні копійників, ні кого другого. Доки був Скиль в місті, Греки стерегли воріт, щоби часом хто з Скитів не побачив короля в грецькій одежі. Він жив і пово-

¹⁾ Кн. IV гл. 76.

²⁾ Геродот, IV 78—80.

див ся в Ольбії як справдений Грек, навіть приносив жертви богам після приписаного обряду грецького. В Ольбії перебував він місяць або і довше; опісля надыгав на себе скитську одіж і вертав домів. Так чинив частійше, ба навіть побудував собі власний дім в Ольбії і жив на віру з одною ольбійською горожанкою.

Скилеви подобав ся дуже грецький культ Діониза і він забажав взяти участь в ообході сьвята. Розпочало ся піяченє. Скитські боги хочачи навести нещастного короля на дорогу істини, вчинили великанське чудо — они громом вдарили в дім, що був власністю короля, і до тла спалили єго. Шкода була безмірна — дім величавий, дуже просторий, навкруг дому пречудові різьби сфінксів і тріфів, тих символічних сторожів і опікунів дому. Перунова стріла була явним пальцем скитських богів, щоби Скиль, доки час ще, покинув мерзене товариство і почав інше житє. Але не помогла пересторога, Скиль не покидав обходу Діонизового. Тоді оден Ольбієць побіг на передмістє до Скитів і каже до них: Ви, Скити, насмівали ся з нас, що мы маячимо в Діонизові сьвята, що бог нас опамарочує, — а ось ходіть, гляньте, як наш бог хопив вашого короля, як Скиль тепер маячить-дуріє...“ І зараз схопили ся начальники-вожди Скитів, а Ольбієць завів їх потайки на одну вежу, де они уєли. Сидять Скити, аж бачать, іде посеред дуріючої громади сам їх король в одежи не-своїй і при розумі несвоїм, весь мертвецьки няний. Тяжко забило ся серце в груді Скитів, зітхаючи і понуривши голови они повернули на передмістє, а відтак обвістили своїм товаришам і всему війську про сором, який вчинив король народови. Гроза обняла ціле військо, Скиля окликано недостойним королевского престолу і на єго місце по-кликано Октамасада, Скилевого брата. Скиль утік до Тракії — але не уратував ся: єго досягла рука брата, котрий сейчас велів негідникови стягти голову. Геродот чинить замітку¹⁾: „Так то сьвято заховують Скити свої релігійні обряди і таку нагороду дають кождому, хто прийняв чужі обичаї“. І на іншим ще місци²⁾ величас Геродот Скитів за їх привязанє до обрядів і звичаїв предківських: „Чужих обрядів цурають ся Скити дуже, і не лиш не приймають їх від інших народів, але головню не приймають від Греків“.

¹⁾ Кн. IV гл. 80.

²⁾ Кн. IV гл. 76.

В поданім оповіданю про Анахарса і Скиля находимо кілька подробиць з життя скитських королів. Королі жили в багатоженстві — жінки їх або були доньками посторонних володарів (н. пр. трацких королів на балканському півострові), або походили з богатих міщанських родин в колоніях грецких, або були родом з самої Скитії.

Вплив жінок на виховане дуже замітний. Королі занимали ся державними справами, воєнним ділом, а діти лишали ся під опікою материй. Хитрі Грекині вихіснювали своє становище в крузі родини, щоби надати скитским королевичам виховане в душі грецкого народу.

Грецька колонія Ольбія, могуття своїм добробитом, мала деморалізуючий вплив на скитські двори. Достатки та роскоші приманювали до того міста деяких королів і ту віддавали ся они гулящому життю і переймали ся релігійними поглядами Греків. З життя Скиля довідали-сь ми також, що сей король мав в Ольбії свій дім, свою любовницю і що вступив в службу Діониза, запиваючи-сь до безпам'яті на сором своему народові.

Вкінці і те важна вістка, що король, ідучи в гостину до Ольбії, окружав ся численним війском, мовби ішов на війну, а довкола себе мав копійників і іншу послугу. Пригадує то подібні звичаї на перських дворі.

„Скити — пише Геродот¹⁾ — почитають лиш оті божества: на першій місці Гістію, відтак Зевса і Землю, бо думають, що земля є женою Зевса; дальше Аполльона, небесну Афродіту, Гераклія і Ареса. Тоті божества почитають ся у всіх Скитів; так звані королевекі Скити²⁾ приносять жертви ще і Позейдону. По скитски Гістія зове ся Табіті; Зевса, на мою гадку, зовсім розумно називають Папайос, землю Апія, Аполльона Гойтосирос, небесну Афродіту Артїмнаса, Позейдона Тамїмасадає. Образів і олтарів не ставлять, окрім одному Аресові“.

¹⁾ Кн. IV гл. 59. Геродот вчисляє божества пануючих Скитів, т. є. Сколотів. У підданих, що зачисляли ся до трацької людности, були після Геродота і інші божества, як „донька ріки Борістен“ і „мати богів“ (Купала), котрої святини находила ся недалеко Ольбії.

²⁾ Бесіда ту о Паралятах, до котрих належав рід королевський і окружаючи єго дружина.

К. Zeuss¹⁾ обговорюючи подробно ті божества Скитів, доходить до таких вислідів: „Der skythische Götterglaube ist identisch mit dem medisch-persischen. Die beiden am meistem hervorstehenden Gottheiten der Skythen waren Hestia (Vesta, das Feuer, wie Ovid lehrt: viva flamma); dann Πατριος, der Vater, der Allgott, Zeus in griechischer Interpretation. Bei den Persern gedenkt Herodot des Feuers nur unter den Elementen, ohne seiner besonderen Auszeichnung zu erwähnen; dass aber bei ihnen auch dieselbe Rangordnung Statt hatte, wie bei den Skythen, erfahren wir durch Xenophon²⁾. Auch die skythischen Benennungen der Götter erhalten aus Persien Bestätigung und Erläuterung“.

І. Божество огню — Табіті.

В королевскім дворі горів неустаючий огонь; при нїм Скити складали присяги. Геродот каже про той огонь і про складані присяги³⁾: „Коли захорувє король Скитів, він велить зараз прикликати трех найзнаменитших ворожбитів і ті ворожать з прутиків, то розкладаючи їх на землі, то назад до купи збираючи. Ворожбити причину слабости короля находять звичайно в тім, що якийсь Скит — они і називають єго по імені — зложив фалшиву присягу у королєвского огнища. Треба знати, що після скитского звичаю присягає у королєвского огнища той, що хоче зложити найвисшу присягу. Чоловіка, що після суду ворожбитів мав криво присягнути, король велить піймати і припровадити до свого двора. Єму тепер кажуть ворожбити, що така а така річ, з ворожби ясно стало, що він фалшиво присягав при королєвскім огнищі і що з тої причини король тепер хорувє. Обвинений заперечувє сьому і увіряє, що присяга була вірна; при тім гірко жалувє ся на кинені підозріння. Тоді король велить прикликати інших ворожбитів і вдвоє стілько; а коли сї пересвідчили ся, що попередня ворожба відбувала ся правильно, тоді обжалованому

¹⁾ Die Deutschen und die Nachbarstämme, ст. 285—286.

²⁾ Ксенофонт каже про Кира: „Вернувши до дому Кир приїє жертвині дари для Гестії, для Зевса і для інших богів“. А в другім місци: „Кир жертвував наперед Гестії, потім Зевсу королеви“.

³⁾ Кн. IV гл. 68—69.

зараз стинають голову і перші ворожбити розділюють масток єго між себе. Коли-ж єї другі ворожбити обжалованого чоловіка узнáють невинним, король розказує прикликати інших ворожбитів, а в разі потреби знов інших. Як більшість осьвідчить ся в користь обвиненого, тоді гинути мусять перші ворожбити. А гинуть они в такий спосіб. Наперед на віз накладає ся хворосту, відтак звязують ворожбитам ноги, дальше руки, затикають їм сильно рот і встромляють їх межі ріще; наконєць все запалюють. Воли від припікаючого огню сполують ся і стають бічи, але найчастійше спалують ся враз з ворожбитами. Так гинуть у Скитів всі лжепророки. Король на них такий лютий, що навіть і синів їх не щадить, всіх велить убити; жінкам не чинить нічого злого“.

Назва Табіті не легка до вияснення; деякі язикослови відносять єї до давного кореня „тап“, від котрого походить і наше „топити“ (н. пр. затопити в печи).

Думаю, що литовска бесіда дасть найлучше виясненє для Геродотового Табіті, єсли тільки припустимо, що переписувачі Геродота зам. правильного Гзѣті написали Гзѣті (грецкі букви Г і Т дуже подібні до себе, проте легко зайти могла ошибка чи то при відчитуваню слова, чи при відписуваню).

У литовских племен декуди, ще і нині, огонь зове ся Gabėta або Gabija. Ант. Мержинський¹⁾ каже про сю назву: „Вольтер в материялах до етнографії латиского племени подає несхитні докази, що Gabija, Gabėta значило у Латишів огонь, о чім обширнійше і я говорити буду на іншим місци. Ласїцький згадує про жертвний колач, який печуть на Жмуди в честь богині Matergabia. Від Акелевича і Лелевеля знаємо, що Gabia в урочистій бесіді означує огонь; до того-ж результату дійшов і Бендер. І те знаємо як найпевнїйше, що на Жмуди почитано огонь яко божество. Після сього назва богині Matergabia означує мати-огонь“²⁾.

¹⁾ Antoni Mierzyński, *Mythologiae Lituanicae Monumenta*, Warszawa 1892, ст. 13.

²⁾ В неурочистій (звичайній) мові уживають Латиші вираження Ugguns-mate (огонь-мати).

Про божество огню у Латишів і давних Прусів повідає Фамінцин¹⁾: „Въ ближайшей связи съ домовыми божествами находитъ ся огонь, высоко почитавшійся народами литовскаго племени под названіемъ Gabie (божество огня), Polengabie (божества огня очага), Matergabie (мать огня) — у Жмуди, Gabjaugia — у Пруссовъ²⁾. Чрезвычайно интересно описанное Прэторіусомъ (XVII в.) чествованіе огня совершавшееся еще въ его время Пруссами, по окончаніи молотбы. Рѣзали чернаго или совершенно бѣлаго пѣтуха, при чемъ произносили: Габіаугія, будь веселъ и милостивъ къ намъ! Затѣмъ хозяинъ, по удаленіи всѣхъ женщинъ, варилъ пѣтуха и, положивъ его на покрытую бѣлымъ платкомъ полудетвериковую мѣру, созывалъ сыновей и работниковъ своихъ къ трапезѣ; при этомъ онъ обращалъ къ богу Габіаугію молитву слѣдующаго содержанія: „Благодаримъ тебя, боже Габіаугія, за то, что мы нынѣ можемъ выдѣлать твои благіе дары!“ Его благодарили за то, что онъ милостиво оградилъ молящихся отъ пожара и просили объ еще болѣе обильномъ урожаѣ въ будущемъ, послѣ чего уже слѣдовало произнесеніе христіанскихъ молитвъ. Велѣдъ за симъ, въ честь богини земли, выливали на землю пиво и затѣмъ уже приступали къ жертвенному пиршеству, къ которому допускались и женщины. Въ заключеніе торжества хозяинъ, взявъ въ руки чашу пива, произносилъ: „Любезный боже Габіаугія! мы прекрасно справили праздникъ, будь милостивъ, нашъ боженька, и благослови насъ, нашихъ дѣтей и домочадцевъ, нашъ домъ и дворъ, нашъ скотъ, хлѣба и т. д.“ Описаніе этого праздника можетъ служить живой иллюстраціей короткихъ и отрывочныхъ извѣстій о существованіи въ древней Руси обряда поклоненія огню подъ овиномъ. Огонь вообще игралъ немалую роль въ религіозныхъ обрядахъ литовскихъ народовъ. Невѣста у Су-

¹⁾ Божества Славянъ, ст. 109, 113—114. Фамінцин толкує Gabie через „бог огню“ а Matergabie через „мати огню“ — одно і друге хибно, бо Gabie уважала ся богинею: она була „огнем-матерію“, а не „матерію огню“.

²⁾ Menetius, De Sacrif., 390. — Strykowski, Kron. Pol., 147. — L. David., Preuss. Chron., 89—90, 91. — (Mannh.) Lasicius, De diis Samag., 13, 15, 39—40, 41. — Друга часть слова Gab-jauugia означувала в старопрускім язичі: черинь, овин, ватра. Ту отже бесіда о домашнім, хатнім огню (грецке Гі-тія), а не о тих огнях, що часом в поганські сьвята палено на полях та горах.

диновъ, Курляндцевъ, Жмуди и Литвы, во время свадебнаго торжества, трижды обводилась кругомъ огня. Покидая родительскій домъ, она со слезами обращалась къ огню очага, со слѣдующимъ причита-ніемъ: О мой любезный, святой огоничекъ! Кто будетъ носить тебѣ дровецъ, кто будетъ стережъ тебя?“ Во время жертвеннаго обряда, совершавшагося у Прусовъ, по желанію частнаго лица, съ цѣлю излѣченія челоуѣка или скотины отъ болѣзни, или избавленія отъ дру-гихъ невзгодъ, прежде всего разводился большой огонь, къ которому хозяинъ долженъ былъ принести все обѣщанное богамъ...”

Вірованє давних Прусів, що огонь має лічебну силу і що жер-твенними обрядами в честь огню виділити ся можна від хвороби або вибавити ся від якого нещастя, пояснює описану повисше повірку Скитів. Через зложенє фалшивої присяги при огни, огонь осквернював ся, а від того король попадав в хворобу, котра доти тревала, доки не найдено виновника і єго кровию не умилостивлено божество огню, не привернено огневи єго непорочну чистість назад.

Отсе були би причини, длячого Геродотове Γαζιτὶ вважаю опискою зам. правильного Γαζιτὶ, відповідаючого рівнозначущим назвам: Gabēta у Латинів, Gaubie у Жмуди, Gab-jaugia у давних Прусів.

Від Скольотів переняли культ огню і Гети, котрі Скольотам дов-шний час підлягали (культ той обявляв ся в відмінних дещо формах). Старинні обрядові пісні наші згадують часто про горючі сьвяті огні, тай до нині, мимо частих заборон церкви, задержав ся ще звичай ко-лядних та купальних огнів, котрим люд приписує незвичайну божу силу. При тих огнях відбувають ся обрядові танці і забави; люди, старші і молодші, скачуть через огонь і навіть перегоняють через него худобу. Звичай той був давнійше загальний. Так н. пр. читаємо в Густинській літописі¹⁾: „Собирають ся простає чадъ обоєго пола, возгнѣтають огонь і ємшєся за рудъ обращаются окрестъ оногo огня, поюще своя пѣсни, потомъ чрезъ огонь прескакують, оному бѣеу жер-тву себе приносяще“. І у западних Славян був такий-же звичий. У Екгарда (Monum. Iutrebos., ст. 59) скакано: „Був у Славян рід релігійного культу, скакати через огні і поломінъ. Я сам бачив, як в містах люди запалювали деревні костирі (стоси) і скакали через

¹⁾ Полное собраніе Рус. Лѣтописей, т. II, СПетербургъ 1843, ст. 257.

них, не лиш хлопці, але і дорослі мужі, ба навіть матери, держачи на руках свої немовлята; то уважає ся у них родом сьвятого очищення“. Стрийковский в своїй „Sarmatia“ повідає, згадуючи про старинну релігію Литовців: „Литовці на першій місци (imprimis) віддавали божу честь огневи і удержували вічний огонь на важніших місцях“.

Наш люд ставить і тепер ще огонь на рівні з християнським Богом. Декуди, н. пр. в равесім окрузі, доховала ся повірка, що огонь єсть рідним братом нинішнього Бога.

II. Зевс Скольтів — Папайос.

Зевс уважав ся отцем богів; Скити почитали єго під назвою Папайос. Геродотови сподобала ся тота назва, здає ся тому, що грецке παππίας (батенько) і звуком своїм і значенєм дуже добре відповідало поняттю верховного бога.

Папайос (батенько) є лиш другою, побічною назвою для вираженія відношеня, в якім люди ставили себе до того бога¹⁾; властивого поняття „бог богів, бог неба, володар сьвіта“ назва тота зовсім не виражає.

Геродот, говорячи о релігії Перзів, згадує про Зевса, але перської назви бога також не подає²⁾. Се нам велить вносити, що староперська і сколотська назва для верховного бога була в цілости та сама, що у Греків. Давна релігія Латинів і Литовців підносить сю догадку до ряду повної правди.

У Латинів найвисший бог звав ся Деве або Девас. Про него каже Мангарт³⁾: „Neben anderen Göttern stehend, sie jedoch an umfassendem Wirkungskreise unendlich überragend, kann der let-

¹⁾ У малоазійських Траків найвисший небесний бог звав ся Аттіс; друге ім'я єго, перевяте з языка Греків, було Папас (отець) — означувало те саме, що у Скитів Папайос.

²⁾ Кн. I гл. 131. Старобактрийська назва (у Зороастра) Агура-Мазда не придає ся для віднайденя назви скитского Зевса, бо відділенє Скольтів від Перзів сягає ще поза часи Заратустри.

³⁾ Mannhardt, Lettische Sonnenmythen, ст. 91. Після Мангарта Литовці божество ясного неба також називали Деве; побіч него інші божества були тільки незначними, малими, і звали ся Девайріс (пор. A. Mierzynski, Mythol. Litv. Monumenta, ст. 143).

tische Gott devas von Hause aus kaum ein anderer, als der auf dem Wege zum Allgott begriffene Gott des Himmels gewesen sein“.

У Іранців (Бактриян і Перзів), перед повстанем науки Зороастра, верховний бог свѣта звав ся, рівно як у Індійців: Dyauś. „Въ Риг-Ведѣ — каже Фамінцин¹⁾ — встрѣчається намік на існування, въ древнѣйшія времена, бога Dyauś, імя котораго означаєть небо, бога великаго отца, ниспосилающаго на землю лучи дневнаго свѣта. Отъ одного корня съ Dyauś походять названія: греческое Ζεύς, латинське deus, литовське diėwas. Изъ этого можно заключить, что всѣ названные народы, до ихъ отдѣленія отъ обще-арійскаго корня, для обозначенія своего небеснаго бога имѣли одно названіе“.

Ксенофонт, говорячи про Кира, як приносив жертви богам, називає перскаго Зевса „королем“. Такий звичай іменования верховних богів мусів бути і у Сколотів, бож тільки за їх посередництвом міг дістати ся також до Іетів (гл. ст. 155 і 171). „Король“ звав ся у Сколотів „ксаіс“, а що се слово дійсно додавало ся до назви скитскаго Зевса, переконує нас мітольоія литовска, де подобиємо анальоґічно утворену назву найвисшого бога. Заходить лиш та обстановка, що як Славяни, так і Литовці для понятя „король“ вже здавна не мають власного слова, лиш послугують ся виразами будь латинськими будь німецькими. За руских часів між іншими назвами для понятя „король“ знане було і латинське rex, котре в літописях писало ся „рикс“. Тим словом іменовано передовсім королів угорских.

Іпатієвска літопись в двох місцях наводить поіменно божества Литовців. Під р. 1252 згадує літопись про охрещенє Миндоґа, додаючи при тім, що охрещенє було тільки позорне, бо Миндоґ і надальше приносив жертви литовским богам, між іншими і Діверіксу. Те саме божество під назвою Дівірікс наводить літописець під р. 1257.

Ант. Мержинський, знаток литовскої мітольоії і бесіди, дає таке вьясненє назви Дівірікс³⁾: „Доси в одній літописи волинській найшли ми згадку про *Дівірікса* і то без жадних пояснень. В першій часті замічає ся корень *дів*, від которого творить ся *деवास* бог; думаю,

¹⁾ Божества Славянъ, ст. 64 - 65.

²⁾ Пор. К. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, ст. 286.

³⁾ Mythologiae Lituanae Monumenta, ст. 142—1443.

що зам. *diw* лучше було би підібрати одвітну форму від *devas*. В другій частині догадую ся слова *rikis* або *riks* в значеню „володар, пан, начальник“. В прускім дійсно уживало ся *rikis* і значило „пан“; в литовесім приходить *riškai* (утворене від „*rikis*“), означає „панувати“; а окрім того єсть на Литві також кілька місцевостей, утворених з того *rik*, як Рікшілє (панський ліс), Рікішки (панське село), Рікево (панське озеро). Отже на тих даних творимо собі *Девурикс* або *Дєврикс* в значеню „пан богів“. Але признаю ся, що з тим „паном богів“ нема що почати; єго значенє в мітольоїї зовсім не звістне“.

Послідня увага Мержиньского не є слухна і викликана тільки з власної єго вини задля хибного перетолкованя назви *Дєв-рікс*. Не значить она „пан богів“, але дословно: бог володар, Зевс володар. В тім значеню брав ся Зевс у Перзів (у Ксенофонта: Ζεύς βασιλεύς); не інакше було і у Скольотів (Геродот IV 127), котрі релігією так близько стояли до Перзів. В язиці Скольотів говорило ся, як думаю, Дєвоксіє (подібно, як у Гетів Зальмоксіє).

Звертаю увагу, що в Єрмолаєвесім списку Іпатієвескої літописи під р. 1252 зам. Диверикеу (З. надеж) написано Дєвизку¹⁾. Форма тота, на мою гадку, може і правильнійша, бо має в корени *е* (одвітно до литовеского *devas*) і окінченєм своїм пригадує скитске *ksis* або *ksais*.

III. Богиня землі (?) — Апія.

Землю уважали Скольоти женою Зевса. Таке віруванє не сходило-сь би з віруванями автохтонної, трацкої людности, що підлягала Скольотам, бо у неї жінкою Зевса уважала ся „донька ріки Борістен“ (Прія, Славута).

Назва Апія для означеня землі була знана у Ілїрів і у полудневих Траків. Говорено там Апія або Опія. Так в часах ще передгрецких звали ся Пельопонес (гл. ст. 62) і Аттіка²⁾. До того імени відносять ся також назви: Кассопія (земля Мольоссів в Ілїрії), Родопи (гори на полудне Балкану), і назви племенні Дріопів, Дольопів (в Епірі) і т. д.

¹⁾ Полное собрание русских лѣтописей, т. II ст. 188.

²⁾ Dr. Fligier, Zur praehistorischen Ethnologie, ст. 37.

У Римлян богиня урожайної землі звала ся Ops. Она була зразу женою Сатурна; пізнійше, з упадком культу Сатурна, почитано її як матер Юпітера. Імя тої богині уважають ідентичним з іменем скитскої Анії¹⁾.

Назва Анія є первістно ілїрійска. Если подібусь на трапкій землі, то лиш тому, що першими жителями були ту також Ілїри. Італія зайнята була в переважній частині переселенцями з Ілїрії і з тих земель, де пізнійше осіли Греки, тому італійська Ops буде імовірно також походження ілїрійського.

Звітка Геродота про скитську Анію не наводить потвердження з тої сторони, звідки належало-сь би сподівати. І староперський і литовський язик промовляють рішучо проти Геродота. Староперске *anī* значило вода; старопруске *ane* = ріка, *anys* = жерело; в литовськім язичі і доси *une* = ріка. Сам Геродот, через непорозумінє з своїми скитськими інформаторами, перетолкував в однім місці вираженє „пята ріка“ на язик Сколотів через „пантік-анес“, чим посередно дав доказ, що у Сколотів вираженє *anes* означувало ріку (гл. на ст. 191).

IV. Бог пастирів і музики — Γαιτόσιρος.

Геродот повідає, що Аполльона почитали Сколоти межі богами третостепенними і під назвою Γойтосирос (в інших текстах написано: Ойтосирос). Всі коментатори Геродота уважають в сїм місці Аполльона за бога сонця, але з того становища не можуть вияснити ні загадкової назви скитскої, ні того появу, що сонце так підрядне місце займати могло в мітології Сколотів. Задивовує також, що коли всі арійські народи для означення сонця мають назву поєдинчу, часто сам лиш корень слова, в скитськім імені Γойтосирос замічає ся слово зложене. Думаю, що власне та зложена назва вказувала би на те, що маємо діло не з божеством сонця, але з іншого рода божеством, котре репрезентував Аполльо.

В зложених виразах головне понятє містить ся завсїгди в другій частині слова. При Γαιτόσιρος розходить ся передовсім о значенє виразу *σιρος*.

¹⁾ Kaspar Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, ст. 762. — Міленгоф, т. III ст. 122.

Греки в часах Геродота не мали в своїм язиці звука **в** (діфамми) і тому не виражали єго в письмі. Зам. Сирое читати треба Свирое, або після нинішньої вимови Свир.

Свир яко коренне слово надавало ся добре на означенє божества. З того-ж кореня повстали слова: свиріль (сопілка, фльояра), свирити (на сопілці грати) і старосл. свирьць (той, що грає на сопілці). Свиріль єсть одним з найперших, найпримітивнійших музичних інструментів, тому могла служити символом музики в праславянській епосі. До кореня сир відносять деякі лизикослови також назву сурма (властиво сурна; пор. грецке *σύρμα*). Може і ріка Свир в Галичині названа колишними пастирями тої околиці по імені бога.

Перша часть в слові *Götter-suros* вже нам знана. Німці читають *Göto*, бо в давних языках звуки **o+i** переходили в вимові звичайно на **e**. До Геродотової назви, і річево і лизиково, найлучше підходить литовське слово *ietis* = насовище для товару (гл. на ст. 89).

Здає ся, що божество Свир переняли Скольоти від Іетів; назва *Goto* вказувала би тільки на чужинецьке походженє божества.

V. Небесна Афродіта — Артїмпаса.

У Траків Геродот не наводить Афродіти, лиш Артємїду, котру в однім місци називає королевою: "Αρτεμις βασιλεύει¹⁾". Здає ся, що первістно почитано одну лиш небесну богиню і що аж пізнійше з поодиноких свойств тої богині витворено окреме божество. Греки також часто змішували свою Афродіту з Артємїдою.

Назва Артїм-паса в першій части пригадує Артємїду. Про значенє слова "Αρτεμις була бесїда при обговореню мітології Траків (ст. 73). А що до скитської Артїмпаси, то Zeuss²⁾ початкове „артїм“ відносить до староперського слова „арт“ (великий, войовничий) і оправдує свою догадку тим, що перску Артємїду Греки називали також *Θεά πολέμικη*.

Другу часть слова Артїм-паса порівнує Міленгоф³⁾ з старопер-

¹⁾ Кн. IV гл. 33.

²⁾ Die Deutschen, ст. 288—290.

³⁾ Deutsche Altertumskunde, т. III ст. 120. В традиції Русинів і доси доховало ся слово „паса“ в назві якоїсь дуже лютої богині: Язя Пазя.

ским *pasíya* = власть, панованє. Виходило би з того, ще назва Артїм-паса виражала те саме, що у Траків "Αρτεμις βασιλειζ.

Важна ще замітка Геродота, що деякі скитекі ворожити говорили о собі, що они дар вороження носїдають від самої Артїмnasi¹⁾.

VI. Скитів бог — Гераклій.

Про побит Гераклія в українській Гілеї (в сторонах устя Дніпра) була бесїда на ст. 84—85. В доповненню до наведених там дат заміщаю ще отсе поданє про Гераклія:

До Скитії прийшов Гераклій, викравши наперед стадо товару, що було власністю Герїона. А мешкав Герїон в сусїдствї гадесу, вже поза морем²⁾, на „багрянїм“ острові. Їго худоба була „багряної“ масти і пасла ся разом з худобою Гадеса. Гераклій дістав ся був до краю Герїона, їдучи океаном в якійсь чаші чи місці, котру героєви дав був сам бог сонця.

Островом Герїона уважано зразу Епір, пізнійше шукано єго в Атлантицкїм океані, як найдальше на заходї. Але з того, що худоба Герїона була багряної масти, а Гераклій їхав в сонцевій чаші, вносити треба, що подорож відбувала ся недалеко Кольхиди, недалеко краю, де був всхід сонця. Поданє, що стадо Герїона пасло ся враз з стадом Гадеса, вказує знов на те, що Герїона край був в сусїдстві Киммерів, недалеко від Азовского моря і від гадесу. На Атлантицке море годї ту думати, бо поданя про Гераклія о много старші від Гомера, а Гомер про Атлантик не мав ще жадних відомостей. Тай як з Атлантицкого моря міг би Гераклій, по викраденю Герїонової худоби, вертати до дому через край Скитів?

Той Герїон є лиш символічним репрезентантом знаних нам Геррів, що мешкали в горішній Україні по лівім боці Славуті. Викраденє

¹⁾ В деяких текстах Геродота стоїть *Αρτεμιασιζ*. Если в назвуку того слова пропущено діамма, ми би одержали корень **варг**, з котрого після звісного правила в славянських языках витворились: старослав. *вражити*, руске *ворожити*, польське *wróżyć* (Мікльошич, *Etymologisches Wörterbuch*, під словом *vorg*).

²⁾ Кн. IV гл. 8.

худоби означати буде перехід Геррів з життя номадного до рільничого. У Геродота наводять ся ті Герри межі племенами, над котрими панували Скольоти, отже належали они до людности підбитої, відданої рільництву.

Поданє Греків, що Геріон мешкав виправді „поза морем“, але на острові, не має ту великої ваги. В мітольоїчних давніх поданняхъ всі дальше положені краї зовуть ся островами (у Гомера одна лиш Лібія не зачислена до островів).

Гераклій звав ся у Герів Каркъ; від імени бога пішли і назви городів: Каркіне (при устю Дніпра) і Каркінітіс (нинішній Перекоп). В пізнійшій бесіді імя Каркъ, одвітно до звукових правил в поодиноких славянських наріччях, змінювало ся на Крак, Крок, Кокрок, Керечун¹⁾. Здає ся, що до того імени віднести треба і назву першого, мітичного короля польского, Грака (Grassus), о котрім кажуть давні польські хроніки, що він мав жити „на сто майже літ перед Александром Великим“.

Чи у Скольотів був Гераклій богом сонця, чи лиш обожуваним героєм, Геродот не каже. Догадувати ся можна, що в нїм почитано сонце, бо до Скитії приїхав Гераклій „кіньми“, а в мітольоїях (також і в славянській) згадує ся про коні сонця. Сели Ехидна украла коні Гераклієви, то після давного вірування вияснює ся се зовсім природно. Полуднева часть Скитії звала ся краєм Киммерів, краєм тьми; там, як каже Гомер, не сьвітило ніколи сонце: „ні від ранку до полудня, ні від полудня до вечера“.

Одно що промовляло би проти Гераклія яко сонцевого бога, єсть та обстанова, що у Скольотів зачисляв ся Гераклій до богів третього вже ряду. Але причина сего появу буде в тім, що Гераклій первістно не був національним богом Скольотів — єго культ перенято або від Греків або від давнійших жителів Скитії (Киммерів, Герів).

VII. Бог війни — Арес.

Межі божествами Скитії Арес поставлений на послїднім місци. При назві сего бога замічає Геродот, що Скольоти одному лиш Аре-

¹⁾ Про ті назви і їх значеня гл. на ст. 193—195.

сови ставлять образи і олтарі, а іншим богам ні. В звістці тій даний посередно доказ, що при обрядах в честь Ареса відступили Скольоти від провідних засад своєї релігії, а се стати ся могло тільки під посторонніми впливами на релігію Сколотів.

Арес був первістно виключним богом Траків, як то вже висказав Гомер; тай імя бога було трацко-славянське (ст. 40). Передовсім був Арес в великім почитаню у Гетів — тільки від Гетів переняти могли Скольоти того бога до своєї мітології.

(Про культ Ареса у Траків, Скитів і Славян була обширніше бесіда на ст. 38—48.)

VIII. Бог моря — Θηριμασις

Позейдона почитали не всі Скити, лиш так звані королевські (Параліяти). З Гомера знаємо, що Позейдон станув до бійки з трацкими богами¹⁾, був отже богом для Траків чужим. Єсли-ж королевські Скити почитали Позейдона, а піддані ні, то і з сего вносити можна, що Скольоти не були одної народности з людністю, над котрою панували.

Друга часть назви Θηριμασις пригадує ся в назві найвисшого бога Іранців Агура-мазда. Староперске маз означувало „великий, могучий“, отже *μασις* = одарений могутством, силою²⁾.

Перша часть назви: Θηρι (може правильніше: Τηρι) пригадує знані вже нам вираження: Тамань, Таматарха (Тьмуторокань), Temagunda (назва Азовского моря у Плінія).

¹⁾ Іліяда, XXI-а пісня.

²⁾ Müllenhoff, III 116.

СУСІДИ СКИТІВ.

На границях Геродотової Скитії жили: Аґатирси, Неври, Андрофати, Мелянхлени, Будини і Сармати.

І. Аґатирси.

Про Аґатирсів маємо мало вістей. Геродот зове їх найрозкошнійшими людьми, бо носили на собі багато золотих приздоб. Їх краєм перепливала ріка Марош. Всі мужчини і жінщини жили в спільній (!) любови, щоби бути собі братами і свояками і щоби не було неприязни і зависти між ними. Мешкали на захід Скитії, їх звичаї близькі були до трацких¹⁾.

Згадки про ріку Марош і про багатство золота вказують передовсім на Семигород. Гуцульські гори також належали до Аґатирсів. (Про звичай Аґатирсів, відеспівувати публично закони, гл. на ст. 137.)

2. Неври.

О Неврах згадує Геродот частійше²⁾. Після гл. 17 жили Неври повисше Скитів-ратаїв, на північ подільського Богу; там знає їх також Плїній³⁾. Повисше Неврів, в нинішнім Полісью, була безлюдна пустиння.

В гл. 105 повідає Геродот: „Неври мають скитські звичаї. На оден вік перед походом Дарія спостигло їх нещастє, що мусїли весь свій край опустити з причини великого числа вужів, бо не лиш у вла-

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 104, 49, 100.

²⁾ Кн. IV гл. 17, 51, 100, 105, 125.

³⁾ Historia naturalis, lib. IV §. 88: „Neuroe, apud quos Boristhenes oritur“ (у Плїнія і Птолея Борістеном є ріка Бор).

енім їх краю розплодило ся велике множество вужів, але більше ще найшло до них з пустині, так що они в клоноті опустили свій край і замешкали у Будинів“.

Історики вже давно замітили в сім донесеню Геродота недокладність. Неври жили на веході Скитії, Будини на заході — між обома народами не могло бути жадних тіснійших звязий. Шафарик зам. Будини читає Бужани¹⁾ і вказує на так звану Нуреку землю при долішнім Бузі, де і доси находить ся гóрод Нур і ріка Нурець. Мікльошич, з языкового погляду, годить ся на те ідентифікованє слів „Нури“ і „Неври“²⁾.

Неври були північними сусідами Ататирєів, а те сусідство починало ся при великім озері Дністровім. У сего озера граничили Скити з Неврами (Геродот, гл. 51).

В гл. 105 повідає ще Геродот: „Здає ся, що Неври які-сь чарівники. Скити і ті Греки, що живуть в Скитії, кажуть однодушно, що раз кожного року переміняє ся кождий Невр на кілька день в вовка, а відтак назад приймає свою давнійшу постать. Я сему не вірю, але они так твердять і ще присягають ся, що се правда“. В тім оповіданю очевидний є намік на розширені вже тоді повірки о вовкулаках.

3. Андрофаги.

Назва видимо на грецький лад перекирена, значить дословно: мужожерці. Пізнійшим писателям видало-сь дивним, що сей нарід пожирає лиш „мужів“ — длятого перекинули они назву ще більше на Антропофаги (людоїди), з цілою повагою завіряючи, що дійсно повисше Скитії жив нарід під тим грецьким іменем.

Андрофаги були сусідами Скитів і жили межі Мелянхленами і Неврами³⁾. В однім місци, котрого хибний текст я вже передже виказав (ст. 189), наводить Геродот Андрофагів повисше пустині, що була на північ від Скитії; але в такім випадку не могли би Андрофаги бути безпосередними сусідами Скитів.

¹⁾ Славянські старинности, т. I гл. 10 §. 2.

²⁾ Etymologisches Wörterbuch, під словом nurü.

³⁾ Геродот, кн. IV гл. 100, 125.

Нарід той Геродот так характеризує¹⁾: „Андрофатів звичаї як найдикші в порівнянню до інших людей, они не вірять в жадні права і не мають жадних законів. Зачисляють ся до номадів і носять одіж подібну до скитської; говорять бесідою їм тільки властивою. З посеред народів на границях Скитії они лиш одні їдять людське мясо“.

Роздивляючи-сь в пізнійшій історії нашого краю я лиш оден находжу нарід, що звичаями і навіть іменем своїм близько підходить до Геродотових Андро-фатів. Є то іменно Ят-вяги.

Як за часів Геродота жили Андрофати на всхід від Неврів, так пізнійша історія подибує їх, виправді дальше к півночи, але все побіч Неврів, бо Ятвяги жили на всхід від Нурскої землі.

Шафарик подає про Ятвягів отсі важнійші дати²⁾: „Задля неустоячих наїздів — так Руснів, як і Поляків — Ятвяги зневодені були вкінці обмежити ся на західне Полісе. Причиною згаданих наїздів була та обставина, що дикі Ятвяги сполучали-сь разом з поганьськими Литовцями і Прусами супроти Поляків і Руснів. Вже р. 983 підбив їх Володимир Великий, але тільки на короткий час; року 1038 підприняв Ярослав похід супроти них, вигубив їх множество, а часть переселив куди інде; зовсім їх згнести не удало ся. Ятвяг враз з їх союзниками небавком опісля побив Казимир I року 1041, а р. 1192 воював з ними Казимир II. Около р. 1241 дістали ся Ятвяги під панованє Литви. Від р. 1251 і Русни і Поляки часто наїздажи край Ятвягів. Року 1256 окупили ся Ятвяги галицькому князеві Данилови кунами і сріблом. Року 1264 вирушив супроти них Болеслав V і побив їх в горячім бою на границі Люблина; убив їх вожда Коматеса, опустошив край і спровадив на їх місце нових поселенців. Дрібні останки народу ще кілька разів повставали проти Польщі, аж в кінці межі р. 1279—1289 розбив їх король Лєський і они розпорошили ся по Литві, де опісля винародовили ся цілком. За часів Кромєра (умер р. 1589) стрічали ся ще розбитки того народу в Литві і на Русі; бесіда їх мала бути відмінна і від литовської і від славянської³⁾. Після спостережень Нарбута на лівім березі Ніласся

¹⁾ Кн. IV гл. 106.

²⁾ Славянські старинности, т. I гл. 16.

³⁾ Кромєр пише: „Feruntur adhuc tenues quaedam eorum reliquiae superesse in Litvania et Russia, diversa prorsus a Slavis et Litvanis lingua videntes“.

і Котри замічає ся ще і нині тип давньої ятвяської людности; барва лица у неї чорна, одіж також чорна, а звичаї відмінні від сусідних Литовців і Білорусів, хотяй сама бесіда є вже білоруска. Литовці називають їх Jodweżaј. У Білорусів доховала ся і доси пословиця: „выглядає, як Ядвінга“.

„Сучасні писателі представляють Ятвягів яко нарід дикий з поганьськими звичаями і з мовою зовсім відрубною. В XIII-ім віці жили они будь в селах, будь все ще під шатрами на возах, котрі в руских літописях зовуть ся колимагами. Перші польські літописці — Кадлубек, Богухвал, Длугош — змішували їх з Прусами, Самоводами (Жмудню) і Литовцями, чей лиш для того, що всі ті племена були поганами і ворогами Поляків; інші жерела (руські літописці і Кромер) відрізняють Ятвягів від литовських племен. І таке відрізняване зовсім слушне, бо не лиш сама назва Ятвягів, але їх звичаї, обичаї і вся історія голосно посвідчають, що они не були ні Литовці ні Славяни. Тому дивувати ся треба, як могли Шлецер, Тунман і Карамзін держати їх за Литовців, Нарушевич за циганів, Войціцкий за Кимбрів“.

Стілько Шафарик. Але і Шафарика іпотеза, що ніби Ятвяги є безпосередними потомками Сарматів, не має доброї підстави. Учений розслідувач славянської старини дав ся увести принадковою подібнорозвучністю назв: сарматських Яцигів і так званих Поляками Jaświng-ів (Ятвягів) — не розбираючи дальше, чи польська форма єсть правильною і чи находить оправданє в назвах, якими Ятвягів іменували Литовці і Русини.

Русини писали Ятвяг¹⁾ і Ятвег. Послїдня форма повстала з давнїйшої Ендвег, як видно з панських булх XIII-ого віку, в котрих Ятвяги іменують ся Jentvisones²⁾ і Jentvosі. Білоруси кажуть Ядвінга, а Литовці Jodweżaј.

¹⁾ Ятвяг дає на старосл. язык Ентвег. Друга часть слова „вег“ задержала ся ще в білорускім Яд-вінга. Геть то форма староїгерманська — відносить ся ще до тих часів, коли Готи панували в наших землях (III і IV вік по Хр.). Від Готів переняли ту назву і Русини, хоч писали також і правильноїше: Ят-вег.

²⁾ Шафарик, Славянські старинности, т. I гл. 16 §. 7. Jentvisones утворене після староруского (в многім числі) Ятвези. Так и. пр. приходить те слово в Іпатіевській літописи під р. 1251: „Посла къ нему Данило и Василько,

При порівнянню всіх тих назв так з собою, як і з Геродотовою Андрофаїи, помічає ся легко їх спільне язикове походження. В Геродотовім Андрофаїи звук **p** є тільки грецьким додатком; правильна форма була би Андо-веїи, одвітно до прарускої назви Енд-веги, до латинської Jentvisones (зам. Jendvigones) і литовської Jod-wežaj.

Назва Андо-веги вказує на мітольоґічне походження слова. В Іпатієвській літописи згадує ся під р. 1257 бог Андай¹⁾. Виправді зове літописець Андая литовським богом, але при близьких зношеннях, які заходили від віків межі Литовцями а Ятвягами, міг Андай ввійти і в мітольоґію литовську. Старинна історія виказує на безчисленних примірах, як народи, стоячи в близьких взаєминах, переймали від себе і богів і різні реліґійні вірування.

Про місця, в котрих жили Геродотові Андрофаїи, учені не годять ся з собою. В. Томашек²⁾ ідучи за Геродотом, помічає слушно, що Андрофаїи жили на схід від Неврів, однак не шукає їх на схід від жерел подільського Богу, але зайшов аж до Вальдайської височини, до жерел Дніпра — до місць, о котрих Геродот повідає, що они нікому в світі не знані. Томашек опер ся в своїх виводах на найбільше зіпсованім місци Геродотового оповідання³⁾, іменно на тім місци, де сказано, що Андрофаїи мешкали повисше пустині, котра простягала ся на північ від Скитії. Але-ж в такім випадку Андрофаїи не могли-б бути безпосередніми сусідами Скитів, якими їх всюди представляє Геродот. Тай о жителях повисше пустині Геродот не мав

рекша єму, яко изъиди съ нами на Ятвезѣ“. А під р. 1255: „Ятвеземъ вытекшем на нь изъ остька, Львови же сѣсѣ шу съ коня и бѣющюся съ ними крѣико“.

1) „Литва тужаху же и плеваху посвойски рекуще: янда! вызывающе богы своя, Андая и Дивиркса, и все богы своя поминающе, рекомыя бѣсы“.

2) Wilhelm Tomaschek, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden (Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien 1889) et. 3: „Der Darstellung des Perserzuges zufolge (Herodot, IV 100, 125) lag die Νεωρίε westlich von den Androphagen“.

3) Кн. IV гл. 18.

жадних відомостей, як то сам виразно висказує в гл. 53: „Котрі народи перепливає Днісер на північ від Скитії, ніхто не уміє сказати; мабуть пливе він через пустиню в край Скитів-Полян“.

Пустиня на північ Скитії припадає по обох боках Припети (гл. на ст. 203—204); до неї притикав з полудня край Неврів. Для Андрофатів лишає ся земля на схід від Неврів, також положена понизше Припетської пустині; єсть то область, котрої осередною точкою назвати можна нинішній Новгород Волинський.

Томашек, висунувши своїх Андрофатів безцеремонно на північ, каже про їх народність: „Коли жили в землі фінської Мордви, то були очевидно предками Мордвинів“. Розумованє дуже сьміле, бо ані Андрофати ніколи не жили в землі, в котрій їх хоче мати Томашек, ані Несторова Мордва не мусіла конче там мешкати, де вже мешкала за Геродота. Історія з по-Христових часів поучає протівно, що фінські племена, виширані Славянами, посували ся далше на північ — длячого-ж би не могло так само стати ся і з Мордвинами?

Іншу знов іпотезу що-до Андрофатів поставив Міленгоф. Не знаючи, що почати з тим народом, він з цілою повагою завіряє, що Андрофати мусіли бути „Urslaven“... Як то часом і найбільші учені не можуть утеречи ся від недорічних помислів!¹⁾

4. Мелянхлени (Μελανχλῆνες).

Про них каже Геродот²⁾: „Мелянхлени носять всі чорну одіж і від неї пішла їх назва³⁾. Їх звичаї, як у Скитів“. А на іншим мі-

¹⁾ Характеризує то німецких учених, що они пишучи про Скитів, Гетів і інші народи, що колись замешкували Малу Русь, не завдають собі зовсім труда, запізнати ся ближше з руским народом, щоби в історії єго, в традициях та звичаях віднайти яку дату для поясненя старини. А то про Малу Русь от які відомости посідає и пр. Міленгоф (Altertumskunde, т. III ст. 51): „Die Kleinrussen leben der stäten Kälte wegen in Erdhöhlen oder Semlanken“. І одного слова більше не знав сказати про Русинів. При такім засобі відомостий рішають ся потім питання з нашої найдалшої старини!

²⁾ Кн. IV гл. 107.

³⁾ Греке μέλας = чорний, χλῆνις = плащ, верхня одіж мужчин.

еци¹⁾: „На північ від королевської землі Скитів живуть Мелянхлени, інше, не скитське плем'я. Повисше Мелянхленів простирають ся, о скільки знаємо, багна і безлюдні пустині“.

Про осідок Мелянхленів повідає Шафарик²⁾: „Де жив той нарід, навіть догадати ся трудно. Маннерт уміщає его при жерелах Дону, але хибно, бо при жерелах Дону наводить Геродот зовсім інший нарід. На мою гадку жили Мелянхлени при жерелах Волги і ще више на північ. Райхард ненайгірше (!) уміщає їх межі Фінським, Ільменським і Ладоским озером. Бели імя Мелянхленів грецьке, то неможлива річ, щоби нарід так сам себе називав; здає ся, що слово те попсоване Греками, бо друга часть назви *λάνος* повторює ся, після фінської вимови, в назвах народних: *Suoma-lainen*, *Hämä-lainen*, *Wiro-lainen*, *Sawo-lainen*, *Wadja-lainen*, *Sabme-lainen*, *Wena-lainen*, *Ruoca-lainen* і т. д.“.

Означене місце, де жили Мелянхлени, не представляє так великих трудностей, як то зазначає Шафарик. Королевська земля Скитів, повисше котрої жили Мелянхлени, находила ся по східній стороні Славути; до тої землі вчисляли ся і Герри в так званім пізнійше Переяславськім князстві³⁾.

З Нестора знаємо, що границі поодиноких руских князств, отже і Переяславського, були одвічні, незапам'ятні. Після племен, як они осіли в нашій землі, потворили ся були в глибокій старині поодинокі окремі організми, з часом князства, а границь тих князств бережено як найстараннійше. „Обозрѣвая предѣлы князествъ — каже Погодинъ⁴⁾ — поелику ихъ указать намъ было можна, невольно получаешь мысль, что они совпадаютъ съ предѣлами древныхъ племенъ. Въ самомъ дѣлѣ — перечтемъ Нестора, и мы увидимъ, что всѣ племена, у него перечисляемыя, какъ ни общи его опредѣленія, размѣщаются не иначе, какъ по нашимъ князествамъ“. І так, говоря словами Нестора:

¹⁾ Кн. IV гл. 20.

²⁾ Славянскі старинности, т. I гл. 10 §. 3.

³⁾ В північній частині Переяславського князства були пограничні городи: Прилуки, Переволочна, Рожен (М. Погодинъ, Исследования о русской исторіи, т. IV ст. 294).

⁴⁾ М. Погодинъ, Исследования, т. IV ст. 326—330.

а) „Словѣне пришедши и сѣдоша по Днѣпру, и нарекоша ся Поляне“ — се пізнійше княжество Київське.

б) „А друзіи Словѣне Древляне, зане сѣдоша въ лѣсѣхъ“ — се земля Геродотових Андрѣагів, княжество Древлянське. (Від часів Ольги, що метила-сь на Древлянах ізза смерті свого мужа, княжество те утратило свою колишню окремішність і пізнійше одну часть єго прилучено до княжества Киевского, другу до Волинського.)

в) „Друзіи Словѣне сѣдоша между Припєтєю и Двиною, и нарекоша ся Дреговичи“ — се в пізнійших часах княжества Пинське і Туровське.

г) „Ініи Словѣне сѣдоша на Двинѣ, и нарекоша ся Полочане“ — княжество Полоцьке.

д) „Отъ нихъ же (т. є. від Полочан) Кривичи, иже сѣдять наверхъ Волги и наверхъ Двины и наверхъ Днѣпра“ — се княжество Смоленське.

е) „Словѣне же сѣдоша около озера Ильмеря“ — княжество Новгородське.

ж) „Бужане, зане сѣдоша по Бугу, послѣже Вельняне“ — княжество Волинське.

з) Радимичи и Вятичи отъ Ляховъ, пришедше сѣдоста Радим на Сою, а Вятко съ родомъ своимъ по Оцѣ“ — княжество Чернігівське.

и) „А друзіи сѣдоша по Деснѣ, и по Семи, и по Сулѣ, и нарекоша ся Сѣверь“ — княжество Сіверське (часть Сіверщини ввійшла також в склад Чернігівського княжества).

Ті вісти Нестора не обіймають Галичини, але їх можна докладно доповнити географією Птолємея (з другого віку по Хр.). І так:

а) В Коломийських і Буковинських горах мешкали Бастерни — се нинішні Гуцули.

б) Західними сусідами Бастернів були Бесси (в Бескидах) — нинішні Бойки.

в) Побіч Готів, що за часів Птолємея жили на всхід Висли, мешкали Віни, звані також Тервінами. В III-ім і IV віці осіли в їх краю західні Готи і стали на свій лад звати ся Тервінтами, від чого пішла пізнійша назва „Червеньскі гóродн“ (Перемиске княжество в своїх давнійших границях).

δ) При Сереті і по обох боках горішнього Збруча жили Борани (з грецька Βορῖνοι) — княжество Теребовельське.

ε) Повисше Боран жили Τρυφονταῖοι, т. є. Загоряни — в області, що дітопше зове Погориню (при ріці Горинь).

ζ) Між Боранами а Бастернами жили Γιβῖνοι (пізнійші Звѣни) — княжество Звенигородське.

Подібні відношення заходять мусіли вже і за часів Геродота. Єго γερουσί (на півночі Скитії при Дніпрі) то Несторові Поляни — княжество Київське; а Γερρί, що жили на схід Славути: τὰ ἑσχατὰ (т. є. на Україні) — то Переяславське княжество. Північними городами Переяславського княжества були: Прилуки, Переволочна, Ромен; отже повисше тих городів, в нинішній Чернігівській губернії, були би житла Геродотових Мелянхленів.

Здає ся, що назва Чернігів¹⁾ означувала початково те саме, що грецька назва Μελαγχληνισι (чорноплащі).

5. Будини.

Будини, а понизше них Савромати, були східними сусідами Скитів. „Они — пише Геродот²⁾ — становлять великий і численний нарід, мають зовсім голубі очі і біляве волосє. В їх краю находить ся гóрод на імя Γελῶνος; все в нím з дерева: і ограда, і житла людий, і сьвятині. А в сьвятинях самі геленьські боги — також з дерева, і такі-ж олтарі. В гóроді що три роки відбувають ся торжества в честь Діониза-Бакха. Тоті Гелѣони були зразу Гелєнами, але їх прогнано з надморєких торжищ і они осіли межі Будинами. Їх бесіда на половину скитська, на половину геленьська. Будини говорять язиком іншим від геленьського; їх спосіб житя також інакший. — Будини належать до номадів, а живлять ся, одні з посеред живючих там народів, *вушами* (!); Гелѣони, противно, управляють рілю, їдять збіже і мають огороди — до Будинів в нічим они не подібні, ні зверхною подобою, ні барвою

¹⁾ Цісар Константин Багрянородний (De administrando imperio, cap. 9) зове Чернігів: Τζεργουχ. Бели се дійсно стара ще назва города, ми би при другій часті слова „γουχ“ мимохить пригадати собі мусіли гуцульські пдащі з богородицями, звані телер загальнє гуглями.

²⁾ Кн. IV гл. 108--109.

тіла. Гелени і Будинів називають Гельонами, але зовсім неслухно¹⁾. Цілий тамошній край густо порослий всілякими деревами; в найбільшій гушавині ліса знаходить ся просторе, широке озеро, а округ него багно і очерети. Там ловлять видри, бобрі і ще інші звірята з чотирокутним лицем“.

Після сего опису находили ся житла Будинів при середнім Доні і сягали на всхід аж до Волги.

6. Савромати.

„Бли перейдемо ріку Танаїс (Дон), то вже не єсмо в скитскім краю. Земля належить там до Савроматів, котрі замишкують к півночі просторонь на 15 днів дороги, числячи від найбільше в середині положеного угла Азовского моря²⁾“.

В іншій місци (гл. 20) повідає Геродот, що лиш деякі части Скитиї сягають аж до Дону. Передовсім говорить він так о королевській землі на всхід від Геррів, мав отже на думці не довший Дон, але середній біг ріки. На Савроматів припадала би земля по обох сторонах довший Дону.

Цікавою є звістка Геродота о „найбільше в середині положенім углу Азовского моря“. Геродот очевидно не порозумів того, що єму говорено. То не був „угол моря“, але „угол краю“, знаний нам і з рускої історії а положений межі Азовским морем і північною рікою Орел на північ-всхід від порогів Дніпра. Там за часів Геродота мешкати мусіли скитські Угличани³⁾.

У Геродота Азовске море обємом мало що менше від Чорного моря. І тога непростима похибка лиш тим дає ся вяснити, що Геродот „угол скитского краю“ взяв яко „угол моря“ і заповнив єго водою⁴⁾.

(Про Савроматів буде ще бесіда пізнійше).

¹⁾ Тота пелеміка з чотиморскими Греками робить дозять комічне враженє, бо звідки міг Геродот мати про Будинів лучші відомости, як мали Греки? Знає ся, що Будини мешкали на зовсім інших місцях, іменно над Бугом (в Галичині і на Волиню), бо до їх краю — як доносить Геродот в гл. 105 — переселили ся були Неври, утікаючи перед вуками.

²⁾ Геродот, кн. IV гл. 21.

³⁾ Ріка Орел звала ся в давніших часах „Угол“ (назва Орел перекручена вже з половецької назви Грель). В Іпатієвській літописі сказано під р. 1183: „Стояша на мѣстѣ нарицаемѣмъ Грель, єгоже Русь зовєть Уголь“. Про ріку Угол згадує літописець під р. 1170: „Идоша князи 9 дній изъ Кієва, и побѣгоша Половци. Князи же взяша вѣжѣ ихъ на Углѣ рѣцѣ, а другіи по Снопороду, а саямѣхъ постигоша въ Черного лѣса“.

⁴⁾ Після Геродота (гл. 101) Скития творила правильний (?) „квадрат“. Очевітно до того квадрату мусіли бути і углі, в котрих мешкали Угличани. На заході Скитиї припадав такий угол при дойшнім Дунаєм і Дністрі, отже в місци, де за руских часів мешкали наші, галицькі Угличани.

IV.

З ІСТОРІЇ ГЕТІВ.

I. Девятий вік перед Христом.

В XIII-ій пісні Іліади¹⁾ сказано, що Зевс, відвернувши свій погляд від Трої, став дивити ся в ту сторону, де жили Траки, Мизи і „пишні коньодої, молокоїди, що живуть бідно, а зачисляють ся до найправеднійших людей“. Коментатори Гомера — і давні²⁾ і новіші — годять ся в тім, що ту єсть бесіда о жителях на північ від Балкану і Дунаю.

Мизи знані нам ближше з історії I-ого віку перед Хр., а то по причині воєн, які вів з ними римський конзуль Красс. Вони мешкали між Дунаєм а Балканами, в нинішній північній Болгарії — були властиво полудневою галузю Гетів. Пізнійше ввійшла у Римлян в уживанє назва „Мези“ і вже Мезією звано римську провінцію на полудне Дунаю.

На „молокоїдів“ припадають жителі повисше Дунаю, т. є. Гети. Видно то і з характеристики, яку о тім народі подає Іліяда. Гомер величає їх „найправеднійшими (δικαιοτάτοι) людьми“, а так само висказує ся Геродот о Гетах³⁾. „Молокоїди“ — каже Гомер — живуть бідно, они безмаєтні (ἄνιστοι). Те-ж саме казали о собі самі Гети. Коли їх король, Дорікет, спіймав в своїм краю македонського короля Лізі-

¹⁾ Гомер жив на 400 літ перед Геродотом, отже в IX-ім віці перед Хр.

²⁾ Страбона географія, кн. VII. гл. 3. Страбо уважає „молокоїдами“ не Гетів, бо ті за єго часів не були вже номадами, але українських Скитів. Очевиди є ту баламутство, бо тоді „Скитами“ не були вже Скольоти, лиш Сармати.

³⁾ Кн. IV гл. 93.

маха, він сказав до него¹⁾: „Чого-ж ти покинув своє блискуче житє, своє багате королевство, а кинув ся на нас, варвар бідних, що живемо в краю, де нема достатків, нема багатих плодів земних?“

На Скольотів, як то хотять історики, Гомер в своїй замітці не міг навіть думати. Скольоти заняли Скитию в посіданє вже в часах по-Гомерових (в VII-ім віці). Нема і одного старинного писателя, котрий би Скольотів звав людьми „праведними“. Їх порови, як видно з різних місць у Геродота, були крайно дикі і нелюдські. З убитого неприятеля здирали они шкіру і висушивши її, надягали яко одіж на себе. З чашок убитих людей робили собі чаші до питя. При жертвах в честь богів різали ножем людей, а відтак неживим відрізували ще руки, плечі і все кидали високо в воздух, навіть труна не похоронювали в землі. Коли король умер, убивали Скольоти одну з єго наложниць, дальше чашника, кухаря, конюшого, льокая, післанника і 50 молодців вибраних з посеред підданих. При публичних урочистостях виступали королі з незмірним блеском, окружені війском, мовби ішли на війну; а супроти підданих знали Скольоти лише два роди права: гаран, котрий все носили при собі, і кару смерти. Невільників (если вірити можна Геродотови) они осліплювали. От якими знає Скольотів історія — і Гомер мав би їх звати найправеднішими і найубожшими людьми на єввіті?

Одно лиш в поданій Гомером характеристиці не дає ся віднести до Гетів, іменно те, що люди повнше Тракії мали бути „коньодоями“. Гетів такими історія не знає, і взагалі історичні Гети виступають вже в самих початках яко людність на переході з життя номадного до життя осілого, рільничого. Їх спосіб життя був тоді вже інакший, не той, що за часів Гомера.

Вираженє *ἐλευσιν*, котрим Гомер характеризує мешканців повнше Тракії, беруть деякі учені¹⁾ в значеню „без кінця живучі“. І те значенє єдино до Гетів віднести можна, іменно до їх вірувань в щасливе загробове житє в раю, котрий для улюбленого свого народу зладив бог Зальма.

¹⁾ Пор. Joach. Lelewel, *Narody na ziemiach sławiańskich*, Poznań 1853, ст. 12.

II. Осьмий і семий вік перед Христом.

В історії нашого народу замічаємо яку-сь, незрозумілу для нас наклонність до далеких походів на Малу Азію. Описами таких наїздів переповнені літописи з часів козаччини; в них представлені і ті часті спустошення, що чинили козаки в сторонах Синопи, Требізонди і далі в глѣб Малої Азії. За Руриковичів о далеких таких походах не згадує ся (винявши оден наїзд, підиринятий Ігорем, мужем Ольги); воєнні сили абсорбували ся тоді будь для приватних княжих інтересів в часі так званих межиусобиць, або спинювані були від далеких виправ задля різних диких орд, що кочували в сторонах Чорного моря (Маляри, Печеніги, Половці, Татари). В III-ім і IV-ім віці по Хр. відзначували ся наїздами на Малу Азію не лиш українські „Скити“, але і галицькі Карпи і Борани¹⁾, до котрих прилучували ся германські Готи. До найдавнійших таких наїздів, о скільки сягає пам'ять історії, належать походи в Малу Азію Киммерів в VIII-ім і VII-ім віці перед Христом.

(Про народність Киммерів, про їх житла і відношення до Скольотів гл. на ст. 206—214).

Перші наїзди Киммерів на Малу Азію відбули ся мали в часах Гомера і навіть ще давнійше. Їх держава була дуже могутча, як згадує о тім Страбо²⁾. Киммери особливо непокоїли тоді грецькі посілости в Еолії і Йонії і від того часу живили Греки велику ненависть до них. Страбо замічає, що та ненависть була навіть причиною, що Гомер місце пробування Киммерів нароком умістив коло самого гадеєу.

Більше знані і даючі ся історично перевірити є походи Киммерів з VIII-ого віку перед Хр. Страбо каже про ті часи³⁾: „Киммери часто впадали до країв, що лежать праворуч від Понту або притикають до

¹⁾ Zosimi Historiae, lib. I cap. 28 (описаний ту похід в Малу Азію Карпів і Боран р. 253); cap. 31—33 (подвійний наїзд Боран на Малу Азію); cap. 34—36 (наїзд на Малу Азію „Скитів“, сусідів Боран); cap. 42—44 (неудалый похід „Скитів“ і Готів на Грецію і Малу Азію, підиринятий від Дністрового устя на 6.000 кораблях) і т. д.

²⁾ Географія, кн. III гл. 2; кн. I гл. 1; кн. XI гл. 2.

³⁾ Кн. I гл. 3.

него; раз вторгли они аж до Пафлягонії, другий раз до Фригії, в часі, коли Мідає погиб напивши ся волової крови. Лідаміс з своїм відділом загнав ся був до Лідії і Йонії і заняв столицю лідійську Сардес¹⁾. В полученю з Трерами Киммери нераз уряджували такі походи⁴⁾.

В VIII-ий вік припадає також занятє Киммерами міста Антандрос, положеного при горі Іда на еолійскім побережю. Місто через 100 літ було в сталім посіданю Киммерів і від завойовників звати ся стало Киммеріс. Наїзди Киммерів на Синопу і Магнезию відносять ся також до VIII-ого віку²⁾; жителів Магнезії мали Киммери вигубити цілком³⁾.

До VII-ого віку перед Хр. відносить ся великий наїзд Киммерів на Малу Азію, описаний Геродотом⁴⁾. Відбув ся він в ту пору, коли король Медії, Кіаксар, облягав Нініве, около року 633. Киммери заняли були столицю Лідії, Сардес, знищили грецьку кольонію Синопу і наносили пострах скрізь, де лиш появили ся: в Йонії, Фригії, Килікії, Кападокії, Пафлягонії. В сьмілих тих походах відзначити ся мав особливо вожд одного відділу Киммерів, Кобос⁵⁾. Наїзди тревали 28 літ, доки в р. 605 король Лідії, Аліяттес, не змусив Киммерів до відходу з Азії.

Малоазійський похід Киммерів відносить Геродот до часу, коли Скольоти заняли Скитию в посіданє. З горішнього представлення показує ся, що стало-сь се около р. 633. Перехвалки Скольотів, що они завоювали наші землі на тисяч літ перед королем перским Дарієм — о чім також доносить Геродот⁶⁾ — не мають підстави. Го-

1) Смерть фригійського короля Мідаєса припадає около р. 738, а занятє столиці Сардес перед р. 716 (лідійським королем був в ту пору Кадавлас). Лідаміс, нахрабрувавши ся доволі, згинув в часі виправи на Килікію (Міленгоф, III ст. 20).

2) Mällenhoff, Altertumskunde, т. III ст. 20.

3) Страбона географія, кн. XIV гл. 1.

4) Кн. I гл. 15—16, 103—106; кн. IV гл. 11—13.

5) Кобос буде назва славянська. Кобуз і кобець означають в славянських язиках сокола або супа.

6) Кн. IV гл. 7.

мер, як вже було замічено, знає в наших землях лиш Киммерів і Гетів, але не Скольотів.

Рівночасно з наїздом Киммерів, як завіряє Геродот¹⁾, відбули ся мав і наїзд Скольотів на Азию. Склало ся се в такий спосіб. Вторгнувши з Азії до Європи, Скольоти заняли в посіданє Скитию, а коренну людність Киммерів, вигнали в сторони Дністра і Дунаю. Не вдоволяючи-сь побідою стали они гнати за утікаючими Киммерами, але збили ся з дороги і через Кавказ (!) впали до Медії, звідки удало ся їм підбити „цїлу“ Азию і розширити панованє по Палестину і до границь Єгипту. „Двайцять вісім літ панували Скольоти в Азії; все тоді падало, валило ся від їх ударів і злочинів, і зівсюди збирали они драчі, богатших людей крім того до чиста ограблюючи. Але по 28-и роках удало ся Кіаксару і Медам вигубити більшу часть Скитів, а стало-сь се підступом, коли Меди при шумнім бенкеті упоїли до безпам'яті своїх ворогів“.

Новіша критика виказала, що оповіданє Геродота о наїзді Скольотів на Азию зовсім неправдиве. Киммери утікали, як сам Геродот каже, в сторони Дністра і Дунаю — як же-ж могли Скольоти, прослідуючи їх, дістати ся на Кавказ і до Медії? Скити, котрі около р. 633 непокоїли Азию, не були європейські Скольоти, але Скити азійські, з верховини Туран, звані Саками. Про них згадує і Страбон, виразно зазначаючи, що наїзди Саків відбували ся рівночасно з наїздами Киммерів. „Саки — пише Страбон²⁾ — пішли за приміром Киммерів і Трерів і стали наїзджувати близші і подальші краї. Они заняли Бактриану і найкрасшу часть Арменії, котру по імені своїм назвали Сакасане, відтак вгоргнули до Кападокії. Коли так, набравши множество добичи, пірували, напали на них ночью перекі вожди і знищили їх цїлком... Інші сю річ інакше представляють. Саки перемогли в війні Кира³⁾ і приневолити єго до утечі. Перзи, убігши спорий шмат дороги, розложили ся табором для відпочинку. Під вечер велів Кир лишити в таборі множество всяких напитків, а сам з війском став утікати дальше. Але то була лиш позорна утеча, бо

¹⁾ Кн. I гл. 104—106.

²⁾ Географія, кн. XI гл. 8.

³⁾ Повинно бути Кіаксара.

військо дістало приказ остановити ся в місци, що видало-сь бути тепер найдогіднішим. Саки внавши до табору, взяли ся зараз до вина і упоїли ся ним над міру. Тоді Кир вернув з війском назад до табору, напав на п'яних і підхмілених, і тоді одних, що були в одурі або спали, поубивано, других заскочено без'оружних, коли гуляли або маячили, і так майже всі Саки погибли. Кир, уважаючи щасливий оборот війни ділом самих богів, оголосив день побіди народним сьвятом. І всюди, де лиш була сьвятиня народної богині, сьвятковано тоту побіду, днем і ночью веселячи-сь, при чім Перзи перебирали ся по скитски і при загальній піятиці виправляли всякі пустоти“.

Геродот повідає¹⁾, що Скольоти в часі наїзду на Азию стрітили ся там з Киммерами і їх перемогли в бою. Борба відбути ся мала в Кападокії²⁾. Тимчасом знаємо зі Страбона, що Кападокію заняли були не Скольоти, але Саки — Геродот просто помішав європейських Скитів з азійськими, Скольотів з Саками, і з того вийшли всі баламутства в єго оповіданю. Ми зі всего відносимо враженє, що були одні лиш наїзди Киммерів на малу Азию; Скольотів ні на Кавказі ні в Медії ніколи не було³⁾.

Малоазійські походи Киммерів в IX-ім, VIII-ім і VII-ім віці перед Хр. не відбували ся єдино для пустої слави або задля грабежи, они мали провідну висшу ціль, були получені з переселеннями азійської трацкої людности до нашого краю. Вже о Скольотах, котрі ніби воювали в Медії і в різних сторонах Азії, голошено в старину, що они були ініціаторами різних переселень. Іменно доносить Діодор сичлійський⁴⁾, що за почином Скитів (Скольотів) відбули ся два великі переселення народів: Ассирійців розміщено в сторонах Пафлягонії і Понту (в Кападокії), а Медів спроваджено в сторони Дону, де они

¹⁾ Кн. I гл. 103.

²⁾ Міленгоф, III ст. 20.

³⁾ Там-же, ст. 26—27; Cuno, Forschungen, ст. 259.

⁴⁾ Diodori Siculi Bibliotheca historica, lib. II cap. 43. — Пор. також Лєвєля „Narody na ziemiach sławiańskich, ст. 13—14.

стало вже осіли і почали називати ся Савроматами. Те-ж саме доносять Плїній¹⁾ і по часті Помпоній Мела²⁾.

В часах перед- і по-Гомерових відбували ся великі переселення трацкої людности з Європи до Малої Азії і з Азії до Європи. Доносять о тім Геродот і Страбо. „Колись Фригї жили в Європі в суєдстві Македонців і звали ся Бригами: в Азії они змінили свою назву³⁾. І Бітнини походять з Європи; они жили зразу в Тракії при ріці Стримон і звали ся Стримонами⁴⁾“. — „Мизи мешкають в Європі при Дунаю і зовуть ся тепер Мезами; від них походять азійські Мизи, що живуть в краю, окруженім Лідами, Фриґами і Троянцями. І Фригї є народом трацким, они звали ся давніше Бриґами. До Траків належать також малоазійські Міґдони, Бебрики, Медобітнини, Бітнини, Тини і, если не помиляю ся, Маріяндини. Всі ті народи опустили Європу цілком; одні лиш Мизи ще там остали ся⁵⁾“.

З тих переселень два, іменно Фригів і Мизів, відбули ся в дуже глибокій старині, бо вже Гомер знає їх в Азії; інші переселення, як Бітнінів, Бебриків, Міґдонів, припадають в часи киммерійських наїздів на Малу Азію.

Киммери головнo і найдовше панували в Бітнії, де була людність трацка, і в Фригії. Задивовує, що навіть в мітольоґії Скольотів, як її представив Геродот, згадують ся назви божеств і вірування, яких нїгде більше не подибуємо, лиш у Фригів і Бітнінів. У Скитів Зевс звав ся Папайос, у Фригів і Бітнінів був Зевс Папас або Папіас⁶⁾; фригійске Баґайос (назва Зевса) нічо інше як наше бог; фригійській Афродіті приписували тземницю вороження, а після Геродота хвалили ся деякі скитекі ворожити, що они дар вороження мають від Афродіти; фригійска Купала, як небавком побачимо, знана була

¹⁾ Plinii Historia naturalis, lib. VI cap. 7: „Tanain amnem incolunt Sarmatae, Medorum. ut ferunt, soboles“.

²⁾ Mela, De situ orbis, lib. III cap. 4: „Sarmatae, gens habitu armisque Parthicae proxima“.

³⁾ Геродот, кн. VII гл. 73.

⁴⁾ Кн. VII гл. 75.

⁵⁾ Страбона географія, кн. VII гл. 3.

⁶⁾ Пор. L. Preller, Griechische Mythologie, т. I ст. 409.

і в Скитії, отже занесена сюди з Малої Азії — пам'ять її доховала ся в віруванню нашого народу до нині.

У Славян жила довгий час традиція, що Бітнини з Азії переселили ся в північні краї Європи, тільки-ж, як вже звичайно в тих давніх традиціях, переселенє те віднесене до часів Александра Великого. Ламанський наводить уступ з життя сьв. Климента¹⁾, в котрім сказано, що Славяни зразу жили в Малій Азії, в Бітнії, але їх Александер Великий вигнав звідтам в сторони „Північного океану“.

Скити від непам'ятних часів уважали ся номадами, їх назва стала ся у різних народів терміном для означення кочуючих народів. Ще Гомер знає повніше Тракії самих лиш номадів, тимчасом як все в по-Гомерових часах змінило ся! Читаючи опіс Геродотової Скитії, ми питаємо ся здивовані: а де-ж поділи ся властиві Скити, номади? Здовж ріки Богу вичисляє Геродот самих лиш хліборобів, навіть в північній, найдальше на захід висуненій часті Скитії живуть одні лиш хлібороби „γεοργῶν“ (Несторові Поляни); номади (Сколюти) находили ся лиш в околиці порогів Дніпра, при Азовськім морі і на північ від Криму — в місцях, котрі і нині для управи рілі мало придатні. Сам Геродот каже якби дивуючи-сь²⁾: „Скитів число дуже велике, але властивих Скитів (номадів) є дуже мало“.

Жителі Малої Азії славили ся в старину народом осілим, працьовитим, відданим рільництву і промислу. Лиш переселенці з Малої Азії могли розвести культуру в краю Скитів — в краю, що ще за Геродота часів зі всіх сторін був окружений самими лиш номадами³⁾.

В по-Гомерових часах стали в нашій землі появляти ся назви племен і місцевостей, які первістно були в Малій Азії. Так Гомер

¹⁾ О Славянахъ въ Малой Азіи, въ Африкѣ и въ Испаніи, ст 154 — Dr. Leop. Geitler, Poetické tradice Thrákû i Bulharû, ст. 71.

²⁾ Кн. IV гл. 81.

³⁾ Найбільшою загадкою в нашій історії є безперечно появленє хліборобів-Полян на північно-західній границі давньої Скитії. Вже сама назва вказує, що та людність занимала ся виключно управою рілі а назву одержала для відрізнєня від окружаючих ю номадів. В самій Тракії були вправді рільники, але рільництво уважало ся там занятєм понижаячим, недостойним вольного, войовничого народу; з тої Тракії в жаден спосіб не могли походити придипрові Поляни.

згадує про азийських Галізонів, котрі з краю Алібе прийшли були Троянцям на поміч; їх вождом був 'Οἰός¹⁾. В пізнійших часах, як довідуємося зі Страбона²⁾, шукали в Малій Азії за Галізонами і за краєм Алібе, та не могли знайти ні одного ні другого. Насуває ся мимохіть догадка, що Алязони і Каліпіді, котрих Геродот наводить в Скитії при доліннім Богу, були переселенцями з Малої Азії, що назву Галізонів перекрутили ольбійські Греки на Алязонів, а назву Алібів на Каліпідів³⁾.

Гомерові Амазонки в Азії були властиво Тракинї, бо всі писателі старинні зовуть їх дітьми Ареса, а Арес був виключним богом Траків. Пізнійше появлене Амазонок в скитесім краю і над Доном potwierджує також факт переселень малоазийської людности до нашого краю. Куно пише в розправі про Амазонки⁴⁾: „Головний осідок азийських Амазонок був той сам, що і Киммерів; деякі місцевости, заняті Амазонками, дають ся виразно розпізнати яко славянські. Так н. пр. Ефез звав ся давнійше, як посвідчує Гезихій: Σχυρρινία (Стефан Византийський пише Σχυρρινία), що на славянський язык значило би: за морем. Дещо на північ від Смирни находили ся приморські міста, Киме і Миррина⁵⁾, котрі заложити мали також Амазонки. На тім-же побережю був город Антандроє, котрий здобули Киммери і через 100 літ мали в своїм посіданю. Ферекид, сучасник Геродота, повідає, що Арес з Гармонією сплотив Амазонки в Акмоніон над Термодоном. Акмоніон пригадує литовське ак мен і славянське камень. Оба слова мають однакове походженє і значенє і стрічають ся виключно лиш в трацких місцевостях і іменах. Птолемеї наводить дві місцевости Акмонія: одну в Дакії, другу в Фригії, а у Гомера оден вожд

¹⁾ Іліяда, друга пісня. В назвуку слова 'Οἰός було, здає ся, діґамма, тому читати би треба: Водіос. Після засад старославянського языка з форми „водіос“ не могло нічо іншого повстати, як лиш наше слово „вожд“.

²⁾ Географія, ки. XII гл. 3.

³⁾ В грецкім язиці ἀλκίων означає „хвалькó, горойник, брехун“, а καλός = красний, καλλίπιδες = красні діти.

⁴⁾ Forschungen, ст. 283—286.

⁵⁾ Куно назву Миррина відносить також до слова „море“. Такий вивід не дає ся оправдати, хіба що властива назва була Морина (після старосл. правониси: Морьна).

Траків зове ся Акамас. Казки про Амазонки подибують ся пізнійше у Славян, іменно у Чехів, в поданю про доньки Крока і про так звану жіночу війну⁴.

Переселенє малоазійских Амазонок до Скитії пояснювали собі старинні писателї двоюко: одні, як Діодор, велять їм здобувати Скитию; інші, іменно Геродот, оповідають о їх приїзді на кораблях. Геродот між іншими так говорить¹⁾ про Амазонки: „Геллени вели з Амазонками війну і побідили їх над Термодоном; тих, що спіймали в війні, они умістили на трех кораблях і відплили з ними геть. Але на морі заворушили ся Амазонки і поубивали Греків. Не розуміючи-сь на кораблях, нї на веслах та вітрилах, они поплили, куди несли вітер і хвилі, і дістали ся до Скитії, до торжища Кремни при Азовесім морі. Кремни належать до краю вільних Скитів (Скольтів). Вийшовши з кораблів, пішли Амазонки в Скитию, а подибавши табун коний, зараз повсїдали на коні і стали пустошити Скитию. Счудували ся Скити не мало, бо не знали, звідки прийшов той нарід. Зразу думали, що се мужчини і стали воювати з ними. Але коли деяких, що полягли в бою, дістали в свої руки, переконали ся, що то були жєнщини. Стали тепер радити ся і ухвалили, не воювати дальше, лиш вислати молодих своїх людий, нехай ті старають ся зійти ся з Амазонками. Скити мали наміренє, отримати нове потомство від Амазонок. Вислані молодці учинили, як їм було приказано, і Амазонки їм не спротивляли ся. Так ішло день за днем, вкінці подружили ся молодці з Амазонками на стало. Але мужчинам трудно було научити ся мови жінок, за те Амазонкам пішло лекше з мовою своїх мужів. А як вже стали себе розуміти, всі переселили ся за Дон. З такого то подружя повстав нарід Савроматів, котрий говорить вправді по скитски, але неправильно, бо Амазонки не виучили ся були добре скитської мови“.

¹⁾ Кн. IV гл. 110—117. Після Геродота Скити (Скольти) звали Амазонк: ойор-пата, а се значило „убійці мужів“. Порівнююча наука язиків виказує, що „пата“ не могло значити „убійця“, але „пан,“ одвітно до староперського „пайті“ (пан) і литовського „паті“ (пані). Вираженє „ойорпата“ означувало жінок, що володіють над своїми мужама (Müllenhoff, III 106; Cuno, 197; K. Zeuss, 295).

Оповідання про азийські Амазонки повстали, здає ся, ізза того, що в боях Траків з Греками брали також участь трацкі жінки. А були то бої довготривалі і завзяті; закінчили ся остаточно тим, що Греки прийшли в повне посіданє землі, що від віків приналежала Тракам. Ті бої описав по часті Гомер в Іліяді, а про пізнійші згадує в різних місцях своєї географії Страбо, пишучи о наїздах Киммерів на Малу Азию. Коли-ж з часом упорядували ся відношеня межі Греками а Траками і Киммери повернули до Скитії, устали і оповідання про азийські Амазонки.

До Малої Азії ведуть нас і деякі інші сліди.

Назва старинного міста в Бітнії: *Kios* доховала ся в нашім Києві до нині, а багато малоазійських місцевих назв подибувало ся в Скитії за часів давних. Цікаву замітку чинить Ламанський що-до малоазійського міста *Kios*¹⁾: „Після Геродота в числі городів Бітнії находив ся *Kios*, жителі єго звали ся *Kizvoi*. Одвічний народний переказ приписує основанє нашого Києва мітичній особі, іменем Кий (у Нестора). Після засад граматики жителі Києва звати-сь би повинні Києвляни, тимчасом в давних наших памятниках стрічає ся за-всїгди форма Кияни, одвітно до бітинської назви *Kizvoi*.“

Як у нас був Кий мітичною особою, так був нею і Кий у Бітиніїв. Страбо пише²⁾, що *Kios* був приятелем і товаришем Гераклія, а збудував місто на своє ім'я за поворотом з Кольхиди³⁾.

Києвів є в Славянщині більше. Єсть Київ в Чехах, інший в Моравії⁴⁾, єсть Києвець в Галичині, був після Нестора Києвець при Дунаю, єсть і польська провінція тої назви: Куяви. Назва Київ безперечно славянська, хоч її значенє нині для нас не зовсім ясне.

¹⁾ Славяне въ Малой Азии, ст. 152.

²⁾ География, кн. XII гл. 4. — Після Нестора мав бути спір на Руси, чи Кий був „князем“ чи „перевізником“. Думаю, що назва Кий стояла первістно в звязи з словом „кути, ковати“ і означала те, що нині виражаємо словом „коваль“.

³⁾ Малоазійський город *Kios* існує ще і нині — Турки пишуть і вимовляють: *Ghio*.

⁴⁾ Як. Головацький, Географическій словарь, під словом Київъ.

(Празник Купала розновсюднений у нас переселенцями з Малої Азії).

Року 1861 вийшла у Львові книжочка під заголовком „Народный празникъ Купала, описаний ведля сохранившихся преданій и повѣрій народа“. Для зрозуміння дальших моїх висновків наведу з сеї книжки що-важніші дати про обхід Купала в нашій землі.

Дня 23-ого червня, ще раненько, ідуть дівчата і діти в поле або в ліс збирати цвіти та пахучі трави. Повернувши домів кожда дівчина підбирає цвіток до цвітка, перевивас оден з другим, прикріплює межи них листя пахучих трав і силітає для себе купальський вінок. Так переходить час в піснях і гуляню, аж надійде вечір і таємнича Іванова ніч.

Перед заходом сонця ідуть в поблиський ліс або сад, зрубують там тополю, вербу або чорноклен і співають з піснями на місце призначене для празника. Одні несуть пуки соломи, другі зрубане дерево, що на час празника зове ся Мареною, а часами ще несуть ідола Купала, величиною в пів чоловіка. Ідол той зроблений з соломи, в великім вінку, одітий в женську сорочку і украшений застязками і намистами. Звичайно всі йдуть скоро, в неладі та грімко співвають.

Прийшовши на вибране місце, втикають в землю дерево, обвішують стяжками і вінками, ставлять побіч него Купала, на котрого надівають всі свої пристрої: намиста, стяжки, перстені, навіть хрести, і пізно вечером, зажегши подальше величезний стіс соломи, ходять взявши ся за руки навкруг ідола і дерева, співуючи обрядові пісні. Відтак кружок остановлює ся, розриває ся, дівчата біжать одна за другою і серед пісний скачуть через огонь.

А яких то, в уяві народу, нема чудес в ніч купальну! як тоді все загадочне і таємниче! Відьми збирають ся на Лісій горі, деє то над Дунаєм, то над Дніпром; Русалки качають ся по деревах, заманюють до себе прихожих і заскоботавши беруть до себе, в свої підводні тереми і замки, збудовані з коралів, мушель і перел; над болотами западають ся і вносять ся огники; на траві і на дереві блещать Іванові червачки; навкруг бальсамічний воздух, любий запах цвітів, котрими лиш в ту пору природа прибирає з всіма розкошами поля і ліси. Тільки в сю ніч процвітає панороть, але як багато потреба смілости і завзята, щоби зірвати єго! Ради него чоловік готов

на все, навіть на борбу з нечистою силою. Він бере страстну свічку, збережену ще від великого четверга а донесену домів з огнем; з нею приходить на місце, де росте панороть, зазначає нею довкола себе круг, підстелює під траву полотенце, котрим сьвященик отер запалений престол, і засьвітивши свічку з страхом дожидає півночи. Аж ось, трава зашелестіла, потрясла ся, засьвітив на ній кровавий або золотий огник і упав на полотенце. Тепер треба швиденько схопити і сховати єго, щоби не відобрали злі духи. Щаслив, кому удасть ся заволодіти цьвітком і уйти, не оглядаючи-сь, з зачарованого місця. Але се єму тяжко приходить ся, бо позад него і довкола чути крики, зойки, громи, трясене землі і видні страшні лиця, яких не можна ні описати ні розказати людским язиком. Хто переможе всі перепони і принесе цьвіток домів, той нехай вірже собі єго в долоню, а стане паном всеї нечистої сили: по своїй волі змушує себе любити, відчиняє всякі замки і двері, бачить всі укриті скарби — він багатий і щасливий!

Коли мине купальна ніч, дівчата і діти з розсвітом вертають домів, несучи з собою ідола і Марену (дерево). А в сам Івановий день, по заході сонця, знов приносять до води ідола і Марену, знімають з них всі приздоби, крім вінків, сьпівають знов ті пісні, що вчора, і з криком кидають з себе в воду вінки, а велід за ними ідола і дерево. Потім скачуть через огонь, а деякі купають ся. По закінченю того обряду вертають до дому і сьпівають пісні, але вже не про Купала, а про Анну.

Пісні і обряди купальні виходять в наших часах все більше з уживаня, а що остало-сь в народній памяти, є дуже неясне, самому народови незрозуміле. Інакше ще було перед 200 і 300 роками. Архимандрит печерської Лаври, Інокентій Гізель, вчисляючи давні божества, говорить так¹⁾: „Пятый идолъ Купало, єгоже бога плодовъ земныхъ быти мняху; єму прелестю бѣсовскою омраченіи благодаренія и жертвы въ началѣ жнивѣ приношаху. Та-

¹⁾ В „Синописѣ или краткое описаніе о началѣ славянскаго народа и о первыхъ кievскихъ князяхъ“. Діло се видане р. 1674.

кожде Купала, бога или истинниѣ бѣса, и доселѣ по нѣкимъ странамъ рускимъ еще память держиться; найначе въ навечеріи Рождества св. Іоана Крестителя, собравше ся къ вечеру юноши мужеска, дѣвическа и женѣска полу, сондетають себѣ вѣнцы отъ зелія нѣкогo и возлагають на главу и опоясують ся ними. Еще же на томъ бѣсовствѣмъ игралищи кладуть и огонь, и окрестъ него ємшеся за руцѣ нечестиво ходять и скачуть, и пѣсни поють, сквернаго Купала часто повторяюще и чрезъ огонь прескачуще, самихъ себе тому же бѣсу Купалу въ жертву приносятъ¹.

В Густиньскій лѣтописи з XVI-ого віку сказано¹): „Купало бѣше богъ обилія, якоже у Єлпінъ Цересѣ, єму же безумніи за обиліє благодареніє приношаху въ то время, єгда имѣше настати жатва... Поставляють зеленую вѣтвь и ємшеся за руцѣ около обращаються окрестъ огня, поюще своя пѣсни, преплетающе Купаломъ; потомъ чрезъ оный огонь прескачють, оному бѣсу жертву себе приносяще“.

Згадана „зелена вѣтв“, то знане вже нам дерево „Марена“. В Галичині ще доси — в округах Сяніцкім і Ясіньскім (і на пограничній Погір'ю Угор) — збирають ся в ніч купальну селяни, особливо молодіж, ставляють віху зі смерекового дерева на високій горі і закладають з єушнику стіє, підпалюють єго, а відтак взявши ся за руки, підперезані чорнобилем танцюють і співвають. Вкінці скачуть через огонь і переганяють через него худобу²).

Що празник Купала становив колись оден з найважнійших обрядів поганьства, одно з головних євят народу, видно не лиш з незвичайної таємничости купальних обрядів, але і з того, що ще в XVI-ім віці, коли поганські обряди не були вже для християнської релігії небезпечні, церков ще з всею силою виступала проти купального обходу, як о тім євидчить Стоглавъ (збірник церковних законів уложений в сто „главах“ р. 1551).

Для нас важні євидѣцтва Пизеля і Густиньської лѣтописи, що Купало був богом плодів земних і що єго память обходжено з початком

¹) Густиньська лѣтопись надрукована в додатку до Іпатієвської лѣтописи в II-ім томі „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей, Санктпетербургъ 1843“. Згадка про Купала містить ся там на ст. 257.

²) Як. Головацкого Баснословіє, ст. 18—19.

жнив. Одно лиш позістає невияснене. Як з поміщеного опису празника видно, ідол Купало завсїгди прибраний в женьску одїж і має на собі жіночі пристрої: намисто, стяжки, перстені. Заходить питанє, чи був то первістно бог, чи радше богиня, бож предсї мужичну-бога ніхто по жіночому прибрати не буде.

Густиньска літопись, з котрої і Гізель взяв вістку про Купала, могла легко похибити ся що-до роду божества. Автор літописи в іншій місци з богинї Лади утворив бога Ладона¹⁾ — єдино через те, що кінцевий припів наших пісень „Ладо! Ладо!“ взяв він яко перший, а не яко пятій надеж. Чи не поступив він в той-же спосіб і з припівом „Купало!“ у деяких наших Святоїваньських пісень?

В народї задержала ся і доси традиция, що Купало не був богом, але богинею. Автор розправи „Народный празникъ Купала“ повідає на ст. 30-ій: „Люди называютъ Купала злою чортицею²⁾, а тих, що обходять память єї, поклонниками і угодниками тої злої чортиці“.

Ал. С. Фамінцин, розслідуючи обряд Купала, звернув також увагу на той важний появ, що в народних піснях перемагає женська форма: Купала (не Купало) і Купалка. Читаємо у него³⁾: „Купальское чучело обыкновенно одѣто бываетъ въ женское платье, да и вообще имя Купало преимущественно возглашается въ пѣсняхъ въ женской формѣ, равно какъ и въ самомъ Купальскомъ празникѣ преобладаетъ жен-

¹⁾ Полное собраніе Русскихъ лѣтописей, т. II ст. 257: „Ладо, си єсть Pluton, богъ пекельный; сего вѣрили быти богомъ женитвы, веселія, утѣшенія и всякого благополучія, якоже Елины Бахуса; сему жертвы приношаху хотящїи женити ся, дабы его помощію бракъ добрый и любовный былъ. Сего Ладона, бѣса, по нѣкакїхъ странахъ и доннѣ на крестинахъ и на брацѣхъ величаютъ, поюще своя нѣкія пѣсни, и руками о руки или о столъ плещуще, Ладо! Ладо! приплетающе пѣсни своя, многажды поминають“. (Подану Густиньскою літописю відомість, що Ладо був і Плутоном і Бахусом, не треба брати дословно, бо таке побічєставленє двох божеств не мало би в мітології жадного змислу. Вираженє Гізеля то лиш звичайний зворот у християнських писателїв, котрі в кождім бозї поганьскім добачали бога пекла, Плутона.

²⁾ Купала уважала ся в часах поганьства „матерію богів“. Єсть то та сама богиня, що наш люд зове і нинї ще „чортовою“ або „дїцєю матерію“.

³⁾ Божества древнихъ Славянъ, ст. 269.

скій елементъ“. А на іншій місці¹⁾: „Изъ многочисленныхъ обрядовъ совершаемыхъ во время купальскаго торжества, явствуетъ, что рядомъ съ богомъ солнца, и даже предпочтительно, чествуется божество женскаго пола, именно Купала, Купалка или Марена, приче́мъ и мно́гіе изъ этихъ обрядовъ исполняются женщинами“.

В нашихъ купальнихъ пісняхъ приходить звичайно така зворотка²⁾:

Купала на Івана!

Кунав ся Іван

Та в воду упав —

Купала на Івана!

Слово Купала є ту очевидно перший падеж і ужите в роді женськiм. В білоруских пісняхъ молять ся до богині Купали³⁾:

Купала наша, Купала!

Дай нам кітли золота:

Буду богач, богатир,

Закуплю я весь сьвіт!...

Празникъ Сьвятоіванський обходить ся під назвою Купала головню в Малій і Білій Русі; у прочихъ Славянъ нї назва Купало, нї деякі наші купальні обряди незвістні.

У Фригів і Бітинів в Малій Азії був особливо розвинений культъ так званої „матери богів“: Кибелі або Кубелі⁴⁾. Була то початково богиня плодівъ земнихъ і рільництва⁵⁾, якою була у Римлянъ Церера, а після Густинської літописи наша Купала.

Культъ Кубелі обходжено в Малій Азії (у Фригів, Бітинів) рівночасно з культомъ весняного бога Аттіса. Якъ нині в часі купального обходу зрубують у насъ дерево (в горахъ смереку), обвішують єго цьвітами і несуть до села, такъ чинили в старину малоазійські Траки при обході празника Кубелі. „Zuerst wurde im Walde eine Fichte

¹⁾ Там-же, ст. 272 - 273.

²⁾ Народний празникъ Купала, ст. 30.

³⁾ Фамінци, ст. 297.

⁴⁾ L. Preller, Griechische Mythologie, т. I ст. 401 - 407. Греки писали Κούρη і Κούρηα; грецькому ь відповідає в славянськихъ языкахъ звичайно у.

⁵⁾ Там-же, ст. 403. — Dr. H. Göll, III. Mythologie, ст. 109.

gefällt — говорит Прелер¹⁾ — und mit Veilchen bekränzt und mit Binden umwickelt in das Heiligtum der Grossen Göttin getragen, ein Symbol des Attis“. На другий день несуть у нас ідола Купалу і дерево до ріки і кидають їх на воду; також дівчата кидають в воду квітки, в котрі були прибрані. Не інакше діяло ся і під конець обходу фритійської Кубелі²⁾: — „das Bild der Göttin wurde durch ein Bad von der Berührung des Todes gereinigt“.

В Скитії перший раз згадує ся про культ Кубелі в VI-ім віці перед Хр. Скольоти, придержуючи ся старої релігії, нерадо дивили ся на сей чужий для них культ, для того навіть смертю покарали одного королевича³⁾ за те, що „на грецький лад“ молив ся до „матери богів“ (чортової матери). За Геродота часів була недалеко устя Бору збудована сьвятиня Кубелі, що вказує на чим раз більший розшир культу богині в краю Скитів⁴⁾.

І не лиш при устю Бору віддавано честь Кубели; богиня була в почитаню у всіх Киммерів, як видно з замітки в стариннім словари Гезихія: *Κυμμερίς θεὸς — ἡ μήτηρ τῶν θεῶν*. А назвою Киммерів обіймав Ге-

¹⁾ Griechische Mythologie, т. I ст. 409.

²⁾ Там-же. — Dr. H. Göll так пише про обходи купальні у Фригів (Mythologie, ст. 110): „Am engsten mit dem Kulte der Kybele verbunden war der Mythos von Attis, dem Adonis der Kybele-Religion, aus dessen Blute Veilchen entspriessen, während er selbst in der Fichte fortlebt. Um das Verhältniss dieses Frühlingsgottes zur Erdmutter drehte sich auch das der Kybele gefeierte Hauptfest im Frühlinge. Mit Trauer begann dasselbe. Eine Fichte im Walde wurde umgehauen, mit Veilchen und Bändern bekränzt und als Symbol des Gestorbenen (Attis) in den Tempel der Göttin getragen. Am zweiten Tage suchte man Attis in dem Gebirge unter Klagen von Verzweiflung. Am dritten Tage verwandelte sich der Schmerz in Freude. Attis ward wiedergefunden und nun überstieg der Jubel alle Grenzen. Die bewaffneten Priester rannten mit brennenden Kienfackeln und unter wildem Geschrei über Berg und Thal, geriethen endlich in fanatische Wuth und verwundeten und verstümmelten sich selbst. Den Beschluss bildete die Reinigung des Götterbildes von der Berührung des Todes durch ein Bad“.

³⁾ Геродот, кн. IV гл. 76.

⁴⁾ Геродот, IV 53. Сьвятиня находила ся на так званім пригірку Гіпноля, в місці де ріки Бог і Інгул сходили ся з собою. Була то вже територія, що належала не до ольбійських Греків, але до Скитів, тому і сьвятиня „матери богів“ не була власністю ольбійських Греків.

зихій не саму лиш людність в околиці Тьматороканській, але взагалі всіх Скитів трацкої народности, бо поясняє сам в дописці: *Κιμῆριοι* = Σαῦθοι.

Культ Кубелї мали Фригїи переняти від Фенікіян, тільки-ж они викинули з обрядів ті безвестидні орїї, які відбували ся в честь фенікійської богинї Ашерї. У нас нинї кидать дївчата старанно уплетенї вінки на воду — єсть то символічний образ жертвованя себе божеству. У Фенікіян жертва дївчат не була символічна, бо культ Ашерї домагав ся конче утрати дївчої невинности.

III. Шестий вік перед Христом.

До найважнїйших історичних випадків в часах перед-Христових зачисляють ся на виходї Європи: похід персого короля Дарїя на Скитів, походи македонського короля Александра Великого і наїзди Римлян. Голосні ті воєнні виправи близько дотикали нашого краю, котрий нераз ставав ся місцем, де в боях євїтової слави не лиш рїшала ся доля нашого народу, але і всеї тодішньої славянщини. Похід Дарїя, яко перший того рода випадок, був ще і тим важний, що остаточною сго цїлію була Скития, укаранє єї за нанесенї Дарїєви зневаги і ганьби. При щасливім для Перзів оборотї війни могло було велике нещастє постигнути жителїв скитского краю.

О походї Дарїя маємо суперечні з собою вісті. О них так ви-сказує ся Шафарик¹⁾: „Повість Геродота про похід Дарїя на Скитів читає ся більше як казка, не як істория, і не дивота тому, бо Геродот опирав ся на устних, не зовсїм вже вірних вістях, пишучи свою історию в 60 лїт по згаданім походї. Після Ктезіяса така була причина війни. Скити опустошували часто північні побережя Малої Азїї. На приказ Дарїя напав намістник Кападокїї на Скитів і взяв їх богато в полон²⁾. В наслідок того король Скитів написав Дарїєви дуже

¹⁾ Славянські старинности, т. I гл. 13 §. 4.

²⁾ Се лиш баламутне повторюванє давнїйших ще вістий, іменно з VII-ого віку, коли Киммери в часї своїх наїздів на Малу Азїю стрїтили ся були зі Скитами в Кападокїї. Були то азійські Скити або Сакї; нї з особою Дарїя нї з Скольотами не мала та війна жадної звязи.

образливе писемство і визвав єго до війни. Дарій, щоби пімстити ся за дізнану ганьбу, вирушив через Тракію і Дунай р. 515 перед Христом, але єму не пощастило ся. Як далеко вторгнув Дарій до Скитії, годї докладно означити. На думку Геродота Дарій дістав ся був аж за Дон і обійшов навкруг Скитию, в що тяжко приходить ся увірити. Такого рода похід міг би собі вифантазувати який поет в своїм романї; з війском в числі 700.000 душ Дарій не міг в протягу двох місяців так скоро поступати наперед. Пізнійші писателї, як Страбо, думають, що Дарій дійшов лиш до Дніпра¹⁾. Здає ся, що даремні будуть всі старання, дійти правди в казочних оповіданнях Геродота“.

Страбо мав найлучші ще відомости про похід Дарія, та, на жаль, виражає ся лиш дуже коротко; оповіданю Геродота він не признає жадної вартости. „При Понтекім мори — каже Страбо²⁾ — межі Дунаєм а Дністром находить ся так звана пустиня Гетів³⁾, зовсім рівна, безводна просторонь, в котру понав був Дарій, син Гістаспа, коли двигнув ся поза Дунай супроти Скитів. Єму грозило ту велике небезпеченство, бо мало не погіб з цілим своїм війском. Зміркував він вкінци грозяче лихо і подав ся назад до Дунаю“.

В історії Юстина находимо таку відомість о походї Дарія⁴⁾: „По поворотї Скитів з Азії панував мир в їх землі аж до часу короля Янкира. На сего вирушив з війском король Дарій, метячи ся за те, що Янкир не хотїв своєї доньки з Дарієм подружити. Перекій король мав з собою 700.000 війска. Але Скити виминали всюди Дарія, не запускали ся з ним в борбу. Дарій зміркував, що грозить лихо, а болячи ся, щоби не зірвано мостів на Дунаю і не спинено єму повороту, він єнішно і в найбільшій тревозї утік зі Скитії, стративши 80.000 людий — страта не дуже ще діймаюча задля великого множества війска, котре мав з собою“.

¹⁾ У Шафарика зайшла ту описка, бо Страбо говорить не о Дніпрі, лиш о ріцї Τῶρες (Дністер).

²⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

³⁾ Нинішня Бессарабія.

⁴⁾ Кн. II гл. 5. — В іншій місци (кн. VII гл. 3) „ганьбою“ називає Юстин утечу Дарія.

Йорданіс подає, на підставі старинних жерел, такий перегляд Дарієвого походу¹⁾: „Король перекій, Дарій, забажав подружити ся з донькою гетського короля Антира (Антура); він то просив то знов відгрожував ся на випадок відмови. Але Гети з погордою відкинули пропозицію і відправили посольство з нічим. Дарій внаслідок цього в лютий гнів і вирушив на чолі 700.000-ного війська супроти Гетів, щоби відомстити дізнану наругу. На всій просторони, майже від Халькедону аж до Візанту, велів він зробити міст з кораблів, звязаних з собою; відтак переправивши-сь на європейський бік потягнув з військом через Тракію і Мезію в сторони Дунаю. На Дунаю знов збудовано такий-же міст. Але виправа на Гетів не удала ся. Майже два місяці мусів Дарій вести часті бої в околиці Тап і стратив 8.000 мужа. Вкінці зміркував, що не вешіє нічого, а боячи-сь, щоби Гети не заняли мосту над Дунаєм, він як найскоршою утечею ратував ся до Тракії; навіть в Мезії²⁾ не чув ся безпечним і тому ні хвилі там не гаяв ся. По смерті Дарія постановив Ксерксес відомстити ганьбу, яка постигла его вітця, і виступив супроти Гетів, маючи з собою 700.000 власного і 300.000 помічного війська, 1.200 воєнних і 3.000 вючних (товарних) кораблів. Та знов дарма! Навіть уляк ся бою з Гетами, і як прийшов, так і вернув з своїм військом назад“.

Всі три реляції: Страбона, Юстина і Йорданіса годять ся з собою. Похід Дарія вимірений був, як з них оказує ся, не на Скитів (Скольотів), але на Гетів, і відбув ся в сторони меж Дунаєм а Дністром. Королем Гетів був тоді Antyras³⁾, котра то назва в другій своїй часті здає ся вказувати на ріку Дністер.

Важною єсть вістка Йорданіса, що борба Дарія з Гетами відбула ся в околиці Тап. В географічних старинних ділах про місцевість тої назви нігде в нашім краю не згадує ся⁴⁾ — чи не брали ся ті Тапи в іншій може значеню? Так би на мою гадку виходило з опо-

¹⁾ Історія Готів, гл. X.

²⁾ Межи Дунаєм а Балканом.

³⁾ Геродот називає короля Скитів (Скольотів), проти котрого мав піти вирушити Дарій: Idanthysos.

⁴⁾ В „Римській історії“ Діона (кн. L'XVIII гл. 8) згадують ся інші Тапи, в Семигороді. І там відбула ся дуже кровава борба (межи Даками а Римлянами).

відання Геродота. У него при описі Дарієвого походу знаходить ся така замітка: Король Скитів Ідантіре¹⁾ сказав відпоручникови Дарія: „Ми не маємо ні гóродів ні управної землі²⁾, длятого виминаємо з вами війни. Але коли бажаєте нас змусити до бою — то попробуйте ся з нами в місцях, де є гроби³⁾ наших вітців! Відшукайте їх і посьмійте їх знищити!“ — В Азії високі насипи, в котрих містять ся гроби і над котрими уставлені пам'ятники, зовуть ся загально (і нині ще) „*тонами*“. А при Дністрі власне находили ся могили, котрі Геродот називає „киммерійськими“; в них похоронені спочивали тіла королів і тих людей, що згинули в бою. Вістки Геродота, Страбона і Іорданіса майже не лишають сумніву, що головним місцем, де рішала ся доля Дарія, були сторони Дністра в околиці „киммерійських гробів“.

Подані повисше вістки дають хоч скупий, але-ж все який-такий образ Дарієвого походу. З них виразно дає ся розпізнати, що то не був похід на Скольотів, як се баламутно представив Геродот, вносячи крайній хаос в цілу справу, але виправа на Гетів, що жили між Дунаєм а Дністром.

Я вже передже (ст. 91) подав оцінку Геродотової повісти о поході Дарія. Ту лиш з обовязку наведу з Геродота що-важнійші дати, бо все-ж і посеред небилиць найде ся неодна правдива черта, що придати ся може для зрозуміння тих віддалених часів.

Кн. IV гл. 1: „По занятю Вавилону відбув ся похід Дарія проти Скитів. Азия богата була в людність і грошній було достатком, тому задумав Дарій помстити ся на Скитах, за те, що они вторгли до Медії, підбили єї і таким чином вчинили єму кривду. Бо ті Скити владіли над горішньою Азиею 28 літ“.

Яку кривду вчинити мали Скити Дарієви, годі зрозуміти. Межи нападом Скитів на Медію, як єго в іншим місци описав Геродот, а походом Дарія на Скитию уплило 120 літ — яка-ж ту могла би заходити безпосередна звязь?

¹⁾ Читати треба: „король Гетів Antyras“.

²⁾ Бесіда ту о Бессарабії, в котрій з помежи всіх областей гетських найдовше не управлявано збіжа. Її ще і в по-Христових часах називано „пустинею“.

³⁾ Грецьке *τάφος* значить „гріб“. Слав'яни звука *Ф* не мали, замінювали єго на *п*, отже тани = гроби.

Гл. 83—93: „Коли так Дарій ладив ся до війни і розіслав послів, щоби приказали одним збирати піше військо, другим кораблі, а знов іншим будувати міст через трацкій Боспор, став рідний брат его, Артабанос, радити ему, щоби залишив свого заміру, бо виправа не оплатить ся задля звістного убожества Скитів. Але Дарій не услухав. З 70-ма міріядами війська приспів він до Боспору і велів ту поставити два стовпи з білого каменя і вирити в них напись з одного боку письмом ассирийським, з другого грецким, з іменами всіх народів, що провадив з собою. Переправивши-сь до Європи, дав Дарій приказ Йонцам, щоби з кораблями підплили до Дунаю, збудували там міст і ждали на него. Йонці так учинили, поплили морем до усть Дунаю, відтак Дунаєм в гору на два дні дороги від моря, і поставили міст. Тимчасом Дарій посував ся з своїм війском через Тракію наперед, а дійшовши до жерела ріки Теарос задержав ся три дні в таборі. Той Теарос, як кажуть окольні мешканці, єсть знаменитою рікою і має цілющу силу; особливо тим славить ся, що вилічує коросту у людей і коний. Жерел має ріка 38, з них деякі зимні, інші з теплою водою. Дарієви дуже подобала ся та ріка і він ту казав знов виставити стовп з такою напписню: „Жерела ріки Теарос дають найліпшу і найкращу воду в порівнянню до інших рік, і до них прибув в своїм поході на Скитів найліпший і найкращий з помежи всіх людей, Дарій, син Гістасна, король Перзів і всеї суші“. Відтак двигло ся військо наперед, але заким дійшло до Дунаю, мусіло вести борбу з Гетами¹⁾. Інші трацкі народи піддали ся без бою, лиш Гети завзято ставили опір. Але Дарій їх переміг, хоч они найхоробрійші з посеред Траків“.

Доси оповіданє Геродота правдиве. Дальша повість, основана на інформаціях Скольотів, не має в великій части вартости. (Здає ся, що головним інформатором Геродота був опікун малолітнього короля Скольотів, Тимнее, з котрим Геродот в Ольбії заізнав ся).

Гл. 102: „Скити зміркували, що не зможуть в отвертім бою відперти військо Дарія, тому вислали посольство до своїх сусідів. І зій-

¹⁾ Геродот знає лиш про тих Гетів, що жили на полудне Дунаю, отже зачисляли ся ще до Тракії. На північ Дунаю була вже Скитія — після гадки Геродота там не могли мешкати трацкі племена. То вже свого рода засада, котрої Геродот з упором держав ся.

шли ся сусідні королі на спільну нараду. Були там королі Таврів (в Кримі), Ататирсів, Неврів, Андрофатів, Мелянхленів, Гельонів, Будинів і Савроматів“.

Гл. 118—121: „До зібраних королів прийшли послы Скитів і оповідали, як Перзів король підбив всю Азію, як перейшов до Європи, заняв Тракію і вже збудував міст на Дунаю, щоби і отеї краї підбити. „Не будьте байдужні на нашу погибель, берім ся спільно до діла і разом ідім проти неприятеля“. Королі на ту бесіду стали нараджувати ся, але гадки були поділені. Гельони, Будини і Савромати обіцяли дати поміч, але інші відповіли: „Ви образили Перзів, то майте з ними тепер діло самі; то сам бог наустив Дарія, щоби відплатив ся вам. Наша думка така, що не проти нас іде Дарій, лиш проти тих, що завинили“. На ту бесіду рішили Скити виминати бою в отвертій полі, а керниці і жерела засипати землею і траву повиривати геть з землі. Відтак розділили ся на дві громади. До одної, під начальством короля Скопозіса, прилучили ся Савромати; той відділ дістав приказ, щоби, коли Дарій зверне ся проти них, подавали ся все назад в напрямі Дону і Азовского моря. До того відділу належали воїни з краю королевських Скитів. Два інші відділи, оден великий, над котрим панував Ідантис, і третій, у котрих був королем Токсакіс, мали сполучити ся разом, а з ними Будини і Гельони. Їх ділю мало бути, коли наближать ся Перзи, заманити їх в край тих народів, що відказали ся від помочи Скитам. Уладивши-сь в такий спосіб, вирушили Скити проти Дарія; найліпших їздців вислали они наперед. Вози, на котрих жили жінки та діти, а також худобу вислали Скити геть в напрямі північнім“.

Гл. 122—125: „Передня страж Скитів надібала Перзів в віддаленю трех днів дороги від Дунаю і розтаборила ся на оден день дороги від них, нівечучи все, що лиш росло на землі. Як скоро Перзи замітили скитську кінницю, вирушили зараз проти неї, але Скити виминали борбу і все завертали ся назад в сторони на захід, до Дону. Перзи також направили ся туди. Скити перейшли Дон — Перзи за ними; Скити перейшли край Савроматів — Перзи за ними; Скити війшли до краю Будинів — Перзи за ними; Скити погнали до пустині, що лежить повисше краю Будинів — Перзи за ними. В тій пустині ніхто з людей не мешкає, а пустиня простирає ся на сім

днів дороги. Отже в тій пустини остановив ся Дарій і велів там збудувати (!) вісім великих твердинь в рівнім віддаленю від себе. Тимчасом Скити обійшли пустиню і повернули до Скитії. Бачить Дарій, що нема неприятеля і що твердині не придадуть ся до нічого, велів застановити роботу і звернув ся від пустині на захід. В Скитії надбав він два другі відділи Скитів. Став гнати за ними, але сї, одвітно до одержаного приказу, вторгнули до краю тих народів, що не хотіли помагати Скитам, поперед всего до краю Мелянхленів. Дарій також туди удав ся. Затревожені Мелянхлени утекли, а Скити заманили Перзів в край Андрофагів, відтак в край Неврів, а вкінці стали утікати до краю Ататирсів. Але Ататирси не впустили Скитів до себе, ще їм загрозили збройним опором, і сї мусіли вже удати ся до власного краю“.

Ататирси в Семигороді і в горах гуцульських були сусідами Гетів; дальший опис війни, поданий Геродотом, відносить ся вже до гетського краю і здає ся бути більше оснований на правді. Повість Геродотова, починаючи від гл. 126, не противить ся вже звісткам, які про похід Дарія подали нам Страбо, Юстин і Іорданіс — она їх в неоднім навіть гармонійно доповнює. Дрібні додатки, як про Скопазіса і єго Савроматів, або про Гестію, належать до видумок інформаторів Геродота і дають ся легко усунути з тексту.

Гл. 126—129: „Коли так діяло ся і не мож було дочекати ся кінця закрутанини, післав Дарій одного їздця до Ідантирса і велів єму повісти: „Дивний чоловіче, чого утікаєш так неустанно? лучше залиши біганину і спробуй ся зі мною в війні, а коли чуєш ся слабшим, принеси воду і землю на знак що узнаєш мене своїм паном“. На те Ідантирс: „Володарем своїм узнаю я єдино Зевса, мого предка, і Гестію, королеву Скитів. Дари пішлю тобі, але не землю і воду, лиш такі, як тобі прислугують. За те, що назвав ти мене своїм паном, гірко мені відпокутуєш“. Посол повернув до Дарія, а між тим королі Скитів дуже спалахнули гнівом, почувши від згаданого посла про домагання Перзів. Відділ, що був під проводом Скопазіса і до котрого належали Савромати, одвітно до одержаного приказу, удав ся в сторони Дунаю, щоби там пересправляти з Йонцями, котрі стерегли моста над рікою; прочі Скити почали тепер Перзів непокоїти, навіть в ночі не давали їм супокою. Особливо-ж доказувала Гетів кінниця, котрій не дорівну-

вала перека. Але Перзи одержали добру поміч зі сторони, з котрої не могли того і надіяти ся. У них були мули і осли — зьвіріята в Скитії зовсім незнані. Отже приключало ся, що при нападї Скитів осли почали на свій спосіб озивати ся, і від того ставала ся в кінниці скитекій замішанина, коні полошили ся, подавали ся назад або ечудовані нащурювали уха, бо нї голосу ослів перед тим не чули, нї не бачили таких зьвіріят, як мули. З того виходив хосен для Перзів, хоч лиш на час короткий“.

Гл. 130—135: „Коли замітили Скити, що Перзи стали тревожити ся, придумали они спосіб, якби їх ще довше задержати в своїм краю. Ім ходило о те, щоби в таборі Дарія настав цілковитий недостаток живности. І учинили так: З власного товару лишили они дещо на поли, а самі тихцем перенесли ся в інше місце. Перзи, розуміє ся, забрали зараз худобу, і стали тим, якби якою побідою, горіжити ся. І так діяло ся частійше, але вкінці таки Дарій почув недостаток живности. Тепер королі Скитів післали відпоручника до Дарія, щоби єму передав дари: птаха, миш, жабу і 5 стріл. Перзи запитали ся, який змисл мають ті дари, але відпоручник відповів, що не знає того сам, він лиш чинить, що єму приказали. Ви Перзи, додав відпоручник, маєте настільки розуму самі, щоби зрозуміти значенє дарів. І Перзи стали зараз нараджувати ся. На гадку Дарія мали ті дари значенє, що Скити єму піддають ся. Єго розумованє було таке: миш живе в землі і живить ся тим, що і чоловік, а жаба живе в воді — значить Скити передають єму землю і воду; птаха найліпше порівнати можна з конем, а стріли з силою Скитів — значить Скити єму піддають ся. Але Їобріяє, оден з сімох мужів, що убили Мафа, інакше толкував про змисл дарів, кажучи: „О Перзи, если не станете ся птахами і не полетите до неба; если не станете ся жабами і не скочите до води: ви не повернете вже цілі до дому, погинете від сих стріл“. Тимчасом Скити, виславши дари, уставили ся в воєнні ряди і вирушили, одні пішо, другі на конях, проти Перзів. Та приключило ся, що в середину уставленого війська Скитів скочив заяць. Повстав з того великий нелад і крик серед війська, а Дарій став питати ся, що за причина так незвичайного руху. Коли-ж довідав ся, що Скити прослідують заяця, сказав до свого окруженя: „Сї люди оказують нам велику зневагу і я міркую, що Їобріяє добре пояснив нам значенє

екитеких дарів. Надумаймо ся, якби то нам звідси безпечно вернути ся назад“. На те Іобріє: „О королю! я вже передже знав з оповідань, як тяжка буде війна з тими людьми; тепер я ще більше утвердив ся в моїй гадці, бо бачу, що Скити наругають ся з нас. Думаю, що коли настане ніч, треба буде запалити огні, як ми то звичайно чинимо, а в таборі лишити треба воїнів недужих і тих, що не в силі будуть перенести дальших трудів воєнних, і самим нам вернути до Дунаю, заки там ще появлять ся Скити. З мостом небезпеченство, тай хто знає, чи Йонці позістануть нам дальше вірні“. Дарій услухав ради. Під ніч лишив в таборі всіх недужих в війську, а також ослив, котрі велів увязати. Недужим осьвідчив, нехай они боронять табору, бо він іде на рішучий бій з Скитами. Запалили Перзи огні і Дарій в крайнім поспіху удав ся в сторони Дунаю. Тимчасом осли, позіставлені самим собі, розчали проразливий крик, і се змилило Скитів, бо они думали, що Перзи позістають і дальше на своїм місці“.

Гл. 136—139: „За настанєм дня пізнали Перзи, полишені в таборі, що Дарій їх обманив; они простягнули руки до Скитів і оповіли, як і що стало ся. Скити чим скорше тепер получили ся разом — оба відділи їх як і відділи Будинів, Гельонів і Савроматів — пустили ся в погоню за Перзами в напрямі Дунаю. Перске військо, зложене в найбільшій часті з піхоти, не знало добре дороги (бо битих доріг там нема) і посувало ся нераз манівцями наперед, а Скити були їздці і знали, куди найкоротша дорога, отже розминули ся з собою війська. Скити прибули до мосту далеко раньше Перзів. Зараз сказали они до Йонців, що находили ся на кораблях: „Шістдесят днів, на котрі лишив вас ту Дарій, вже минули, і ви зде чините, позістаючи довше. Може вас передже огортала боязнь перед Дарієм, але тепер бояти ся нема що, розберіть міст і відпилиньте як найскорше геть. Будете тішити ся свободою і вдячні будете за ню богам і Скитам. Вашого теперішнього пана і короля ми приведемо до такого стану, що він вже з ніким і ніколи воювати більше не буде“. На ту бесіду почали Йонці нараджувати ся. Мільтіяд з Атен був думки, услухати Скитів і освободити Йонію з під перскої власти. Але Гістієй з Мілету сказав: „Ми нині з ласки Дарія пануємо кождий над яким-сь гóродом; коли Дарія знищать, то ні я безпечний буду в Мілеті, ні другий з вас в своїм гóроді — настане народна самоуправа і власть одного

скінчить ся“. До тої гадки зараз всі прихилили ся, хоч перед тим притакували Мільтіядови. А зверх того ухвалили ще так: зірвати часть мосту, що притикала до скитського берегу Дунаю, але тільки на достріл лука; се ніби значить буде, що що-сь робить ся, тай Скити не будуть могли, якби забажали, дістати ся мостом на другий берег ріки. Відтак сказав Гістіей в імені всіх так до Скитів: „Ви нам подали добру раду і ваша пересторога прийшла нам як-раз в пору. Ми за те вдячні і сповняємо радо вашу волю. Як самі бачите, зриваємо вже міст і дасть Бог доконаємо діла, бо хочемо бути свободні. Ви тимчасом шукайте за Перзами, і відплатіть ся їм як слід за нас і за себе“.

Гл. 140—142: „Завірили Скити Йонцям і вернули ся назад, щоби віднайти Перзів, але збили ся з дороги цілком. Та в тім вже вина самих Скитів. Они понищили були тамошні пасовища а воду (в жерелах та керницях) позасиновали піском. Тепер — так думали Скити — Перзи підуть дорогами, де є пожива для коний і вода, а ми забігнемо їм дорогу та не пустимо їх до Дунаю. Але Перзи вертали дорогою, котрою прийшли були до Скитії, бо поробили були собі знаки¹⁾ щоби не помилити ся. От і дійшли з великою бідою до мосту. Було то ночью. Можна собі уявити тревогу, яка огорнула тепер Перзів, коли побачили, що міст зірваний. Та був в Дарієвім війську Єгиптянин, що з всіх мав найсильніший голос. Єму приказав Дарій, стати на березі Дунаю і прикликати Гістію з Мілесту. Він так учинив і Гістіей, що вже за першим кликанєм все чув добре, зараз приплив з кораблями і зладив з них недостаючу часть мосту для переправи війська. Таким то чином спасли ся Перзи. А Скити дармо їх шукали, они збили ся другий раз з дороги²⁾). Від сего часу вважають они

¹⁾ Такими знаками були, здає ся, куни з каменя. Геродот повідає в гл. 102, що Дарій, прибувши до краю трацких Одрізів, приказав своїм воїнам, щоби кождий з них кинув камінь в місці на те визначенім. З так накиданого каменя потворили ся великі горбки.

²⁾ Характеристичною в скитській історії, як її представляли Скольоти Геродотови, є та вічна помилка з дорогами при переслідованю неприятеля. При такій помилці Скити раз загнати ся мали аж до азійської Медії! Військо Перзів при великім своїм числі посувало ся простороною кількамилевою, а не вузкими доріжками — розминуті ся з таким множеством війська, річ просто неможлива.

Йонців людьми дуже ледачими і трусливцями, а то зі становища संबодолюбности. Йонці — кажуть Скити — якби родили ся на невольників, їм ніхто ту не дорівнає, привязують ся що-мож до свого пана, не спосібні навіть подумати на утечу. Так для наруги говорять Скити о Йонцях“.

Реасумуючи, що доси було сказано о поході Дарія, приходимо до таких вислідів:

1. Виправа мала на цілі покаранє Гетів за дізнану зневагу. Дарій, основатель нової королевської династії, хотів окрити ся німбом слави в очах Перзів і сею виправою придбати собі і народови розголосне ім'я в світі.

2. Перша стріча з Гетами наступила в Балканах, котрого провали находили ся в посіданю Гетів. Про місцевість, де відбула ся борба з Дарієм, пише Др. Е. Реслер¹⁾: „Коли 70 азийских міріяд, котрі може пересадно начислила орієнтальна фантазия, двигли ся до Європи, піддали ся зараз траккі племена, бо поодинокі чули ся за слабі до опору і могли лиш власну погибель споводувати в борбі з так переважними силами. Але інакше поступили Гети. Любов свободи і зневага смерті повели їх до бою. Геродот назвав той бій нерозважним, бо він порівнював дрібні сили Гетів з масами орієнтальної армії. Але Геродот не знав терену, на котрім вела ся тота борба. Нинішня Болгария наїжена горами, а єї провали недоступні, если жителі спільними силами замкнуть їх перед неприятелем. Важнійші з тих гір пнуть ся якби прямо до небу, єдиними переходами служать деякі вузькі провали посеред диких околиць. Если король Перзів, як догадувати ся треба, посував ся провалом коло Айдос або Шумни (Шумлі), то вже сам опис провалу пересвідчити може, що довший опір, хочби дрібної горетки супроти великих військ, не можна звати нерозважним або безнадійним. Коли подорожний вийде з красної котловини, в котрій находить ся Айдос, і стане у стіп окружуючих мурів-гір, бачить нараз посеред тих гір якби силою чарів отворену глибоку щелину, ко-

¹⁾ „Die Geten und ihre Nachbarn“ (Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Classe, XLIV Band I Heft) ст. 150—151.

трою пливе буйний Камик. Здовж ревучої води вузем тягне ся скальна стежина; бічні стіни тої пропасти спадають прямо, а в горі бачить око лиш вузке пасмо неба. Стіни гір порослі в горі смереками, що видають ся з долини немов стебла солом. Се балканський перехід-провал. Коли вийдеш в ту пропасть, тобі здає ся зразу, що западаєш ся в середину землі, аж згодом підходиш висше і вкінці дістаєш ся на маленьку верховину. Звідси знов іде ся в долину і по часови знов показує ся буйний Камик, що попід землю плив на всю довгість гори. Провал той тягне ся на 9 французских миль і кінчить ся знов горою, ще більше стрімкою, ще більше недоступною“.

3. Головним місцем борби були сторони Дністра — після Страбона „пустиня Гетів“, т. є. долишня Бессарабія, а після Іорданіса околиця Тап, т. є. місце, де находили ся королевські гроби. Іорданіса звістка находить подтверженє в Геродоті і вказує скорше на горішню Бессарабію, де кінчила ся пустиня а починали ся житла так званих Тірантітів¹⁾. У Гетів мусів бути такий-же звичай, як у Скольотів, а у сих королевські гробовища не находили ся на стєні, хоч там кочували Скольоти, лиш в краю Гєррїв, в землі осїлого народу. Се-ж і зовсїм природно, бо на місцях відлюдних, або незамешканих стало, не буде ніхто похоронювати королїв.

Геродот війну Гетїв з Дарієм перенїс в першій части свого оповідання далеко на всхїд, поза границї скитского краю. Головну чинність мав Дарій розвинути в пустини, що находила ся понизше Тісса-Гетїв; там він велїв навіть збудувати 8 твердинь, всї в рівнім віддаленю від себе. Руїни твердинь мож було видїти ще і за часїв Геродота.

Ту очевидне перекрученє фактів. З дністрових Тірантітів зробив Геродот ТіссаГетїв; пустиня понизше ТіссаГетїв — то властиво бессарабска пустиня понизше Тірантітів; Дарієві твердинї в пустини — то знов бессарабскї вали, що ще доховали ся до нинї і перетинають Бессарабію мовби довгі і рівно від себе віддаленї лїнії, зовсїм так, як писав Геродот о твердинях Дарія. Вали усипанї були Гєтами для оборони краю і усипанї проти Дарія, а не на оборот.

¹⁾ В географії Птолємея в пустини Гетїв уміщені Арпи, і то була початково властива Арапія (Бес-Арабія); повисше Арпїв жили Тірангіти.

Звістка Геродота, що Дарій перебував в пустини понизше Тіссетів і вже поза Скитією, єсть одним доказом більше, що їтська пустиня і край Тіранетів в VI-ім віку не належали до Скольотів. Їти становили окрему державу і лиш з нею мав діло Дарій.

4. Всі реляції годять ся в тім, що військо Дарія в крайнім положу утікало з краю Їетів. Оно навіть за Дунаєм не чуло ся безпечне, а поспішно ратувало ся до тої часті Тракії, що лежала вже за Балканами і не належала до Їетів. Загальну тревогу Перзів характеризує той нелюдський і поганий поступок Дарія, що перед утечею лишив він в таборі всіх недужих і неспосібних до скорого ходу воїнів, здаючи їх в нехибну неволю. Посеред 700.000-ного війська находити ся мусіло багато ранених, хорих і голодом зморених, а всіх їх покинув король, ніби для того — як завіряв ложно — що іде на рішучий бій з неприятелем. Таким соромним і підлим чином закінчив Дарій свій шумний похід на Їетів.

5. Після Геродота перебував Дарій в Скитії мало що довше над 60 днів, після Ктезіяса¹⁾ всего лиш оден місяць. Ті дати не дають ся погодити з описом Скитії, як єї представляє Геродот. Скитию мож було, ідучи єї границями, обійти в 80 днях (IV 101), тимчасом Дарій з своїм 700.000-ним війском доконав вже в 60 днях далеко більшого діла, бо перейшов і ті краї, що лежали поза Скитією: краї Савроматів, Будинів, Гельонів, Мелянхленів, Андрофаїв, Неврів; крім того перебував довший час в пустини, де велів будувати (!) 8 твердинь, а вкінці вів ще довгі бої з Скитами в сторонах Дністра. І се виказує, кілька то пересади і неправди містить ся в Геродотовім оповіданю.

IV. Пятый вік перед Христом.

Відношеня в краю Їетів змінили ся. Геродот завіряє упорно, що власть Скольотів сягала поза Дністер до Дунаю, і ми вкінці згодити ся мусимо на той погляд. На жаль, Геродот не означає ближше,

¹⁾ Müllenhoff, III ст. 4. — Lelewel, Narody na ziemiach slawiańskich, ст. 34: „Ктезіас чув, що до Скитії вторгнув наперед оден з сатрапів Дарія і взяв там в полон брата пануючого над Скольотами короля; аж відтак і сам Дарій пійшов в глүб Скитії, аде вернув назад вже по упливі 15 днів“.

якого рода власть виконували Скольоти в землі дністрових Гетів; він навіть о тій землі не подав в своїй описі Скиї жадних ближших вісток.

На зміну відношень в краю Гетів вказує і Тукидид, історик з V-ого віку перед Христом. З него довідуємо ся, що полудневі Гети, межі Дунаєм а Балканом, утратили були свою самостійність і стояли в данничім відношеню до трацких Одризів. Іменно каже Тукидид¹⁾, що р. 429 король Одризів, Сіталькес, візвав був всіх Траків до війни супроти Макадонців: не лиш своїх підданих, що жили на полудне Балкану і в Родопских горах, але також Гетів з тамтого боку Балкану і всі племена, що там жили в стороні моря і Дунаю“. О Гетах виражає ся Тукидид, що они, як і племена побіч них, сусіднують з Скитами і мають таке-ж оружє, що і Скити, а зачисляють ся до лучників (стрільців з лука); яко їзди доставили они Сіталькови найбільший контингент кінниці.

Тукидид робить різницю межі властивими підданими Сіталька, на полудне Балкану, і Гетами та їх сусідами; ці послідні мали власну самоуправу і стояли в недуже прикрім данничім відношеню до Одризів. Землю на північ Дунаю зове Тукидид Скицією; вносити з того можна, що дністрові Гети справді підлягали Скольотам, як то Геродот зазначив. Нема сумніву, що відношенє дністрових Гетів до Скольотів було того самого рода, що і відношенє полудневих Гетів до Одризів; власних королів і власну самоуправу они мали і дальше. Тим лиш пояснити би можна, длячого Скольоти так мало знали про край дністрових Гетів і длячого не уміли дати о нїм Геродотови жадних ближших відомостей.

Знаємо з Геродота²⁾, що межі королями Одризів а Скольотів заходили близькі родинні звязи. Донька Тереса, основателя великої держави Одризів, була женою короля Скольотів, Октамасадеса. Насуває ся мимохіть догадка, що упадок держави Гетів був лиш наслідством тих родинних, приятельских відношень і умов. Знана войовничість Гетів, піддержана ще славними чинами в боях з Дарієм, мусіла стати

¹⁾ Істория Пеллопонескої війни, кн. II гл. 96—98.

²⁾ Кн. IV гл. 80.

ся дуже не вигідною для Скольотів і для Одризів і тому отримати могла ще тіснішим союзом оба ті народи на шкоду Гетів.

Др. Е. Реслер подає на підставі старинних писателів дуже удатну характеристику відношень, які в V-ім віці запанували в землі Траків. От його слова¹⁾: „Seit den Tagen des Darius liegt wieder dichter Nebel über den Landschaften der Geten und lässt während des darauffolgenden 5. Jahrhunderts nur einmal einen Blick durch eine gelichtete Stelle dringen. Dieser zeigt die Geten im Heeresgefolge eines rasch zu Macht erwachsenen Stammes im südbalkanischen Thracien, der Odrysen. König Teres ist der Gründer der neuen Herrschaft, die unter seinem thatkräftigen Sohne Sitalkes vom Nestus bis zur Donau reicht, in einer Ausdehnung, die ein Zeitgenosse auf elf Tagereisen schätzt. Diesem Fürsten dienten alle streitbaren Nachbarvölker, die säbeltragenden Thracier²⁾ der rauhen Berge, wie die berittenen Bogenschützen der grasigen Donau-steppen. Unter ihnen sandten die Geten das grösste Contingent wehrhafter Reiter. Das Reich des Sitalkes gewährt das Bild eines Barbarenreiches, wie der Osten Europas sie am öftesten sah. Ein kriegerischer Völkerstamm hat plötzlich weithin Ansehen erlangt und lässt sich von den Unterworfenen reichlichen Tribut zahlen. Eine halbe Million Geldes lief in den besten Zeiten in den königlichen Schatz ein; ebensoviel betrugen die goldenen und silbernen Geschenke; immer flossen Reichthümer an kostbaren Zeugen und Geräthen und Luxuswaaren zu. Und davon schwelgte nicht nur der König und sein Hof; auch seinen Vasallen und dem Adel des Landes kam dieser Segen zu Gute, denn da galt allgemein der Satz: seliger ist nehmen als geben. Um ein Geschenk zu bitten, schämte sich Niemand; jeder Dienst musste vergolten werden, und die Belohnung dem Dienste vorausgehen, der ihr auch dann noch zu folgen oft versäumte³⁾. Zog man in das Feld, wo man,

¹⁾ „Die Geten und ihre „Nachbara“, стр. 157—158.

²⁾ Бесіда ту о войовничім племені Бессів, званих також Сатрами, в Родопських горах.

³⁾ Реслер мав, здає ся, на гадці Греків, котрі в старину загально уважали ся людьми віроломними. До Траків той заміт не дав би ся віднести; їх славлено завсїгди задля правости характеру. О Греках казали Гети ще в часі

wie es solchem Reichtum und Ansehen ziemt, zumeist zu Pferde erschien, so liebte man es ein grosses Gefolge zins- und heerbahnpflichtiger Leute um sich zu schaaren; denn solches gab dem Auftreten Furchtbarkeit. Dieser Sitalkes überzog im J. 429 den macedonischen König Perdikkas mit Krieg und erwies damit den Athenern, deren Herrschaft an der macedonischen Küste durch denselben Monarchen bedroht war, einen angenehmen Dienst. Ihre Gesandten begleiteten auch den Barbarenfürsten auf dem Marsche. Macedonien wurde überflutet, Thessalien in Aufregung, Angst und Schrecken gesetzt, entfernte Völker am Strymon fürchteten. Trotz dem zerrann die Expedition und hinterliess keine andere Wirkung als Hunderte verbrannter, geplündelter Orte und Landstrecken. Denn wenn die Athener eine Verminderung der macedonischen Macht wünschten, so fürchteten sie in eben demselben Grade die Zunahme einer andern, welche ihren Seestädten in Thracien gleichfalls gefährlich werden konnte. Bei diesem Mangel an Vertrauen in die Odrysen zogen sie vor, ruhig zuzuwarten und ihre Hilfe zu versprechen, ohne sie zu gewähren, und begnügten sich mit dem momentanen Drucke, den die räuberische Diversion ihres Bundesgenossen auf Macedonien übte. Zwischen den Jahren 410 und 405 gerieth das Reich der Odrysen wieder in Verfall und die Heerpflichtigkeit der Geten erreichte zugleich mit der Abhängigkeit so vieler unterthäniger Stämme ein Ende“.

Державу Одризів розбити мали Скити¹⁾. Позаяк в IV-ім віці виступають Гети яко знов самостійний нарід — в давнім блеску свого імени і незалежні від Сколотів, — то упадок Одризів головнo му-сїв бути їх заслугою.

В краю полудневих Гетів (межи Дунаєм а Балканом) наводить Геродот²⁾ племя Κερόρροι; через край їх плила ріка Атріс (нинішня Янтра). Було то одно з найзнаменитіших гетських племен, знане вже

Дарієвого походу, що они „люди злі і трусливі“ (Геродот, IV 142). Зла про них слава була ще і за часів руских — наші літописці виражають ся о Греках: „суть Греци льстиви і до сего дне“.

¹⁾ W. Bessell, De rebus Geticis, Gotting. 1854, ст. 7—14.

²⁾ Кн. IV гл. 59.

старшому від Геродота Гекатею з Мілсту¹⁾. Кробизи, як і інші Гети, вірили в безсмертність душі і поклоняли ся передовсім богу Зальмі²⁾. Мешкали в нинішній східній Болгарії, від Месіврії на північ до Дунаю; околиця Варни наводить ся виразно яко заселена Кробизами³⁾.

В I-ім віці по Хр. по Кробизах на полудне Дунаю не позістало майже і сліду; Плїній наводить їх в іншій місці, в сусідстві дністрових Гетів, межі Дністром а Богом⁴⁾. Очевидно покинули они давний свій край, ратуючи свободу перед Римлянами, котрих панованє в ту пору сягало до усть Дунаю.

В пізніших віках і про тих Кробизів на схід Дністра нема звісток, аж Нестор межі рускими племенами, що прийти мали з над Дунаю, вчисляє знов Кривичів. Се були предки Білорусів. Звязь межі давними Кробизами⁵⁾ а рускими Кривичами тим більше імовірна, що і доси ще Білоруси уважають ся одної народности з малоруским племенем, зовсім так само, як давні Кробизи були одної народности з Гетами. Празник Купала, знаний під тим іменем лиш в Малій і Білій Руси, також промовляє за тим, що первісною вітчиною Кривичів був край Гетів.

V. Четвертий вік перед Христом.

Се вік возросту і сили македонської держави. Року 342 розпочав Филип II війну з трацкими Одризами і по трьох роках розпростер свою власть аж по Балкан, стаючи ся немилим сусідом Гетів. Над ними панував в ту пору король Κοῦληξ (Коцель). Бажаючи жити в мирі з Македонцями, вирядив Коцель послів до Филипа, і ті, звичаєм Гетів, станули перед ним, граючи на гусях, і передаючи єму багаті дарунки. Посли в імені Коцеля візвали македонського короля

¹⁾ Пор. Мілєнгоф, III 126.

²⁾ Словар Сuida, під словом Ζάμλις.

³⁾ Anonymi (vulgo Seymni Chii) Orbis descriptio в Кар. Міллєра „Geographi graeci minores“, т. I ст. 226.

⁴⁾ Plinii Secundi Historia naturalis, lib. IV §. 82.

⁵⁾ Птолемей (з другого віку по Хр.) знає ще про останки Кробизів на полудне Дунаю. В текстах Птолемея стрічає ся форма Κροβιζοί, що читати можна: Кривичі (гл. Птолемея географія, кн. III гл. 10 §. 9 — в лисківському виданю з р. 1881 ст. 185).

до заключення тривалого союзу і предложили єму, якби то було з хієном для обопільного миру, єслиби Филипп подружився з донькою їетського короля. Филипп згодився на одне і друге і тоді Коцель удався на двір македонського короля, омовив з ним услівя, на яких станути мав союз, і відтак відбуло ся весіле Филиппа з донькою Коцеля, Медою (Йорданіс зове її Медопою).

Але Филипп не додержав умови. Будучи в грошовій потребі, він вторгнув до краю їетів і став облягати богате місто Одессос, нинішню Варну. (Про результат тої війни була вже бесіда на ст. 120).

Тимчасом около р. 339 прийшло ся Филиппови воювати з тими їетами, що мешкали на північ від Дунаю і в Добруччю. Королем їетів був в ту пору Атеас, близько 90-літний старець, але ще бодрий духом і тілом і дуже войовничий.

Атеас любив себе супроти інших народів звати королем „Скитів“, ідучи за утертим в тих часах терміном, бо краї на північ долішнього Дунаю аж по Дон звано все ще Скитією. В старину вже так водило ся, що учені що-до назви нашого краю ішли все за голосом тих людей, що тішили ся великою повагою в сьвітї. Назвав Гомер часть їетів „Киммерами“, зараз три цілі столїтя пише ся о Киммерах. Вирушив Дарій в похід супроти „Скитів“, вже їетів через близько 200 літ називано тільки Скитами. Треба було аж нової поваги, Александра Великого, щоби на підставі зділаних ним особисто спостережень вийшла в письменність властива назва народу, т. є. їети. Атеас жив ще перед Александром, отже був — „Скитом“!

Війну Филиппа з Атеасом описав подрїбно Трої Помпей, писатель з I-ого віку по Хр. Саме діло Троїа не дійшло до нашого часу, лише в скороченю подав єго Юстин в своїй історії македонського короля Филиппа.

„Король Атеас — пише Юстин¹⁾ — був в борбі з їетрианами і в потребі удався до Филиппа о поміч, обіцяючи за те адоптувати єго і окликати наслідником престоло в Скитії. Але небавком умер король їетриян і віднала потреба помочи. Атеас відіслав Македонців Филиппови назад і казав єму повісти: „Я не просив тебе о поміч, ані не давав нікому препоручень що-до справи твого наслідства на

¹⁾ Кн. IX гл. 2.

престол в Скитії. Ми хоробрійші Македонців і обійдемо ся без їх охорони; наслідник престолу у нас є, мій син зовсім здоровий“. Прочитавши письмо, посилав Филипп своїх відпоручників до Атеаса з просьбою, щоби бодай частину грошей прислав, бо дуже їх тепер потребує. Атеас відказав ся. „У нас, сказав він, клімат неласкавий і земля неурожайна: не наділяє добрами, а видає ледви стільки, що потрібне на прожиток¹⁾. Звідки наберу скарбів, щоби так великого короля вдоволити. Красше не дістати нічого, як дістати ні се ні те. Нас Скитів треба цінити після відваги, хоробрости і видержалости тіла, не після мастків“²⁾. Филипп був зайнятий осадою Візанту, коли принесено єму сей образливий лист. Він зараз відступив від осади і вирушив проти Скитів. Для більшого безпеченства вислав він нових відпоручників до Атеаса з таким письмом: „Я учинив обітницю, поставити Гераклієви статуу і хочу те учинити при устю Дунаю. Іду яко приятель Скитів, тому прошу о свободний доступ до обраного на той пам'ятник місця“. Атеас на те відписав, що устанвленню статуї не противить ся, що навіть сам тим ділом радо займе ся, нехай тільки Филипп пришле статуу; запоручив, що статуа буде під доглядом і ніхто її не порушить, але що не може дозволити, щоби чуже військо ставало на єго землі. Коли-ж Филипп проти єго волі виставить сам статуу, то він, король Скитів, прикаже геть її взяти, а мідь перетопити на стріли. Настало обоюстороннє огірчення і з того вивязала ся війна. Скити були хоробрійші і відважнійші Македонців, але Филипп переміг своєю хитростію. Він „здобув“ 20.000 хлопців і жінок, також багато худоби, лиш золота і срібла ні. Сим найлучше потвердило ся убожество Скитів. Здобув також 20.000 шляхотніших коней, котрі післано на розплодок до Македонії. Коли вже вертав Филипп з добою до дому, виступили проти него Трибалї (сусіди полудневих Гетів в нинішній Сербії) з тим заявом, що не пустять Филиппа далше, коли не одержать частину грабежи. Прийшло до суперечки словами, а відтак до борби, в котрій Филиппа так сильно зранено в бедро, що

¹⁾ Так говорити могли тільки Гети, у котрих рільництво під той час було знає. Скити властиві (Скольти) все ще вели жите номадне.

²⁾ В письмах Плутарха наводить ся такий лист Атеаса до Филиппа: „Ти пануєш над Македонами, людьми вправними до бою; а я паную над Скитами, що бороти ся уміють з голодом і спрагою“.

стріла перешивши ногу, убила під ним коня. Всі думали, що вже Филип не жнє, і вся добич дістала ся Трибалам. Таким чином скитска добич, якби спочивав на ній проклін, стала ся для Македонців сумною. Филип виздоровівши, розпочав війну з Атенами.¹⁾

Про остаточний результат борби Филипа з Атеасом давні писателі не годять ся. Сам Юстин, хоч в наведенім повисше уступі говорить о побіді Филипа, але в двох інших місцях представляє справу інакше¹⁾, іменно що Скити змусли Филипа до утечі. Се друге представлеє походить більше на правду, бо інакше годі вяснити, длячого Филип не вертав до дому через край полудневих Гетів, але далекими дорогами через край Трибалів.

Давні польські хроніки розповідають о війнах Поляків з македонськими королями, Филипом і Александром Великим, опираючи-сь на догадці, що Гети були предками польского народу. Таке понятє очевидно хибне, бо, як видно з поданих вже перед тим численних доказів, лиш Русини можуть історію Гетів уважати своєю, але сам факт помішання двох історій євдичить, що ще в XII-ім віці була жива традиція о славянськім походженю Гетів.

В хроніках польських війна Филипа з Атеасом так представлена²⁾:

„Коли Филип (в хроніках хибно: Александер) зажадав данини, Скити запитали послів: Чи ви послі тільки, чи і поборці? На те они: Ми і послі і поборці. Тоді Скити: Наперед треба честь послам приналежну оказати і прийняти вас велично, пошанувати дарами величними, а вже відтак відчислить ся вам данина. Угостили Скити послів, опісля-ж найзнаменитшим здирають з тіла шкіру, наповняють ті міхи дещо золотом, дещо найшідліїшим гноєм і так в шкіру послів наладований металъ відсилають з отсим листом: „Королеви королів. Зле той панує над другими, хто над собою запанувати не в силі. Твоїм забаганкам нема ні кінця ні міри; ласунство твоє не знає границь, мов жебрак-старець простягаєш руку о милостиню. Та хоч весь

¹⁾ Кн. XXXVII гл. 3; XXXVIII гл. 7: „До Скитії, о скільки сягає память, еторгнули два королі, Дарій і Филип. Они не змогли покорити той край і лиш з великим трудом удало ся ім утечи звідтам“.

²⁾ Наводжу після тексту в Бельовското „Wstęp krytyczny do dziejów Polski“ ст. 299—302.

світ не може наситити твоєї нажерливости, ми таки бодай в частинці умирили голод твоїх послів. Тільки-ж даруй, що не маємо скринючок; нашу дрібну ленту вложили ми, як сам побачиш, в найвірніші твої мішочки. Скитів цінити треба після відваги і видержалости тіла, не після маєтків; ім байдуже, чим би наситити можна несите горло такого короля, а радше такого звіря, як ти. Знай, що ми багаті в скарб правдивий, а скарбом тим наші юни-молодці, котрі зможуть не лиш твоїм забаганкам положити кінець, але і тебе самого знищити“. Коли Филип вислухав змісту письма і побачив гній-данину, попав він в страшенний гнів і закликав: „Приведіть мені чим скорше винувників так великого злочинства, нехай покараю їх муками, які лиш зможу придумати. Треба тих Скитів до гни вугубити, а то зухвальство заразить ще других“. І зараз вислано до Скитії численні війська, щоби пімстили учинений королеві сором. Але дарма! В борбі одні Македонці наклали головами, інші дістали ся в неволю. Живцем спіймано також одного короля¹⁾.

Те представленє війни дуже імовірно, бо характеризує короля Гетів справді таким, яким єго знає історія. У Арістокрита находимо письмо Атеаса такої основи²⁾: „Король Скитів Атеас народови візантському! Не робіть уйми моїм податкам, інакше мої клячі пити будуть з вашої води“. В сих коротких і гордо висказаних словах містила ся грозьба війни на випадок відмови.

Филипови наслідив в Македонії Александер. Молодий ще роками (мав всего 22 літ), а тішив ся безграничним поважанєм у свого народу. Ще за життя Филипа брав він участь в війнах і визначував ся відвагою і розсудливістю в воєнних пригодах — вже тоді споглядали на него Македонці з найбільшими надіями.

¹⁾ Тим спійманим королем мав бути сам Филип, бо польські хроніки зовуть головним вождом македонським не Филипа але Александра. Вінк. Кадлубек пише на іншій місці: „Scythae Philippum, regem Macedonum, ceperant“ (пор. Бельовский, ст. 304).

²⁾ Др Реслер „die Geten und ihre Nachbarn“, ст. 160. Пор. також Бельовский, ст. 303.

Вступивши на престол перш всего звернув ся Александер проти Траків, щоби перед ними обезпечити Македонію на той час, коли вибере ся в похід на Азію.

Про стрічу з Гетами і про спосіб, в який удало ся Александру перейти Балкан, а відтак Дунай, була вже бесіда на іншим місці (ст. 118 і 92). Арріян, спеціальний історик тих часів, пише про дальші чини Александра в краю Гетів¹⁾: „Перейшовши Дунай, Александер на чолі кінниці станув на правім крилі і дав приказ Ніканорови, щоби уставив фалангу в довгій лінії до бою. Гети подали ся назад. Они не могли поняти смілости Александра, що в так легкий спосіб переправив ся через Дунай, тоту з посеред всіх рік найбільшу, а ще переправив ся непомітно, ночью, не збудувавши наперед мосту. Страшною видала ся їм густо збіта фаланга, тай напір кінниці був не аби-який. Гети кинули ся до поблизького гóрода, а Александер з кінницею за ними. Фаланга не ішла наперед, лиш позістала при ріці, бо Македонці бояли ся, щоби Гети не вискочили з якої укритої засади і не оточили їх з всіх боків. Гóрод, до котрого скрили ся Гети, не був добре укріплений; они забрали з него жінок і дітей, скільки лиш коні унести могли, і подальше від ріки удали ся в сторону, де був пустий степ²⁾. Гóрод і все, що в нїм лишило ся, попало в руки Александрови. Він велів відтак місто зруйнувати і повернув назад над Дунай, де, при березі ріки, приніс благодарні жертви Зевсови Спасителеви і Гераклієви і навіть самому Дунаєви, за те, що дозволив єму щасливо переправити ся на другий бік. Того-ж дня прибув до табору, не стративши і одного чоловіка“.

Давні польські хроніки згадують також о тім поході Александра, але зовуть єго походом на Польщу. Александер через Моравію вторгнув до краківської і сїрадської землі, починив там багато спустошеня і зруйнував гóрод Краків. Але одному золотникови, Полякови, удало ся хитрим способом побити Александра і сей з малими останками війська і без слави мусів геть іти з польського краю. Золотника окликали Поляки своїм королем і назвали єго Лестько, т. є. хитрий³⁾. — Ви-

¹⁾ Арріана Історія Александра Великого, кн. I гл. 4.

²⁾ Так звана „пустиня Гетів“ в Бессарабії, в котру понав ся був давнійше перекійський король Дарій. Александер не дав ся заманити туди.

³⁾ Пор. Бельовский, Wstęp krytyczny, ст. 307—313.

ходило би з тих плетениць, що похід Александра до краю Гетів не був так іділічний, як то представив Арріан.

Перед відходом до Азії іменував Александер Зопіріона намістником своїм в Тракії, для країв на полудне від Гетів. Про ті часи пише Юстин¹⁾: „Не хотючи бути безчинним, Зопірію зібрав 30.000 війська і вирушив з ними проти Гетів; але так єго, як і все єго військо Гети знищили. Була то кара за те, що наклав на себе, без всякої причини, на нарід невинний“. О тій сумній пригоді повідомлено зараз Александра, що находився тоді в Індії. Наслідком побіди Гетів заворушила вся Тракія і в більшій частині відпала від Македонії²⁾. Сталося се р. 327. Після Макробія³⁾ Зопірію в своїм поході дійти мав аж до подільського Богу, до грецької колонії Ольбії — відомість неімовірна, бо край Гетів сягав лиш до Дністра. Катастрофа лучилася очевидно в так званій „пустини Гетів“, на бессарабському степі.

По смерті Александра Великого Македонія і Тракія припали Лізімаху. Але для нового короля нелегке було панованє, бо від часу, як Гети знищили військо Зопіріона, майже вся Тракія відзискала свою повну свободу. Від р. 323, через кілька літ, веде Лізімах війну з трацкими племенами⁴⁾ і поволи удаєся єму не лиш побороти Одрівів, що жили на полудне Балкану, але забрати в посіданє багаті грецькі колонії, що находилися між Балканами а Дунаєм, головною чорноморським побережжєм. Межі колоніями відзначався тоді багатий гóрод Каллятіс. Якийсь час він підлягав Лізімаху, але вкінці р. 313 зворохобились горожани, вигнали з міста македонську залогу і станули на чолі загального руху, підпомагаючи і іншим грецьким осадам до відзискання свободи.

Гети на північ Дунаю не були zagrożені Лізімахом, тому не брали участі в війні. Пізнійше удалося Каллятіянам позискати і їх на

¹⁾ Кн. XII гл. 2; кн. II гл. 3; кн. XXXVII гл. 3.

²⁾ Міленгоф, III 139.

³⁾ Saturnaliorum lib. I cap. 11.

⁴⁾ Про ті часи находимо докладніші вісти у Павзаніяса, Полієна, Плутарха, Мемнона, Страбона, а передовсім у Діодора (Bibliotheca historica, lib. XIX cap. 73, XX 22—25, XXI 12—13). — Пор. також Міленгофа „Deutsche Altertumskunde“, т. III ст. 139—143.

свою сторону — здає ся за грошевою винагородою — і відтепер настали довголітні борби межи Македонцями а Гетами.

На вість о заворушеню грецких кольоній і о їх союзі з Гетами Лізімах поспішно двигнув ся через Балкан і, заким ще прибула поміч від Гетів, змусив кольонію Одессос (Варну) до піддання. Відтак лишивши на боці Каллятіє, те головне огнище руху, удав ся Лізімах в напрямі Дунаю, щоби і ту випередити Гетів, і заняв гóрод Істрияну. Тепер мав наступити рішучий удар на Каллятіє. Тимчасом Гети переступили вже Дунай і пішли в слід за Лізімахом; до них прилучили ся і полудневі Гети, котрі доси байдужно, а може і з боязнию, приглядали ся борбі, що вела ся в їх власнім краю. Лізімах був тепер з двох сторон zagrożений, та умів іншою дорогою собі помочи. Обіцянками він приєднав собі полудневих Гетів (Кробизів) і ті зрадили своїх союзників, відступивши з боєвища. Лізімахови прийшло тепер легко позісталих Гетів, котрих і так було небогато, виперти назад поза Дунай.

Упоравши-сь з грецкими кольоніями і з Тракією, Лізімах задумав розправити ся остаточно з Гетами, бо в них бачив тепер найбільше небезпеченство для своєї, з так великими трудами утвореної держави; при тім хотів піметити ся на Гетах за поміч, яку висьвідчали передже Каллятіянам. Королем Гетів був тоді Дорікет¹⁾.

Діодор пише²⁾: „Гети спіймали в війні Лізімахового сина, Ага-токля, але пустили его на свободу, ще дарами наділивши. Они памяті були на те, що доля буває дивна і змінна, тому вже заздалегідь обезпечували себе на будуще. Зверх того надіяли ся Гети, що Лізімах, оціняючи їх людяність, віддасть область, що був ім відняв. Они ніколи не надіяли ся війною назад здобути утрачену землю, бо Лізімах жив в згоді з найсильнішими тоді королями і був в союзі з ними“.

Коротку звістку Діодора доповняє деякими подробностями Павзанієс³⁾. Лізімаха — каже він — опустило щастє, бо мав він діло

¹⁾ Так зове его Юстин (Історія Филипа, кн. XVI гл. 1). Інші старинні писателі зовуть его з грецка: Δορυκλής.

²⁾ Bibliotheca historica, lib. XXI cap. 11 (після видана Діндорфа).

³⁾ Пор. Міленгоф, III ст. 140 – 141.

з людьми виправними до бою, а до того число їетського війська було далеко більше. Горяча була боротьба і Лізімах найшов ся в крайнім небезпеченстві — лиш з бідою удало ся єму утечи. Син єго, Аґатоклес, що в перший раз брав в війні участь, дістав ся в неволю. Лізімах зібрав в Македонії нове військо і знов вторгнув до краю Їетів. Але і сей похід недописав. Щоби видобути сина з неволі, Лізімах заключив мир з Дорікетом, віддав заняту у Їетів область і вкінці, присилуваний обставинами, мусяв одну з своїх доньок видати за Дорікета. Стало ся все то в р. 301 перед Христом. Освободжений з неволі Аґатоклес повернув з отцем до Македонії.

V. Третій вік перед Христом.

Минуло дев'ять літ від послідньої боротьби, коли р. 292 Лізімах з новими військами переступив Балкан і не найшовши по дорозі опору, переправив ся на другий бік Дунаю. Їети, одвітно до давньої тактики, лиш дрібними відділами ставали до боротьби, давали себе ніби побити і утікаючи в свою пустиню, в степи Бессарабії, манили туди і Лізімаха. Небачний король пішов в заставлені сіти і з цілим військом — 100.000 людей — дістав ся в неволю. Полієн¹⁾ приписує неудачу Лізімаха зрадливому поступованю Їетів. Вожд Дорікета, Aethes, ніби збігонець прибув до македонського табору. Лізімах завірив збігцеви, велів єму вказувати дорогу в глук краю Їетів, а сей завів Македонців в пустиню, де військо терпіло голод і увядало зі страготи. Тоді Лізімах виступив до бою і знищив 100.000-не військо неприятеля.

Діодор оповідає²⁾, що Дорікет спійманого Лізімаха повитав ласкаво, з почестями які приналежать королеви, уцілував єго, називаючи по їетському звичаю „батьком“, і запровадив єго wraz з спійманими дітьми до міста Геліс. Військо Їетів домогало ся з всеї сили, щоби видати єму Лізімаха для примірнього укараня (πρὸς τὴν κάλῃσιν), але Дорікет не хотів смерті свого противника. Він пояснив воїнам, що великодушність як-раз буде тепер на місці — освободжений Лі-

¹⁾ Там-же, ст. 141.

²⁾ Bibliotheca historica, lib. XXI cap. 12.

зімах почує ся сильнійше до вдячності і стане вірним вже приятелем і союзником Гетів. Опісля принієши благодарні жертви богам, запросив Дорікет спійманого короля, wraz з єго достойниками, до спільного обіду¹⁾. Під кінець гостини велів Дорікет подати собі великий пугар роговий, наповнений вином, і припиваючи спитав Лізімаха :

— Скажи, батьку, котрий обід більше королевський: твій, чи наш?

— Наш, македонський, — відповів Лізімах.

— А чому-ж ти покинув так блискуче житє, так пишне королевство, і кинув ся на нас, варвар бідних, що живемо в краю, де нема достатків, нема багато плодів земних?

Лізімах каяв ся свого чину, признав ся, ще не мав понятя о такого рода війнах, як ведуть Гети, і обіцяв Дорікету, що коли одержить свободу, буде вірним приятелем і союзником Гетів.

По обіді наложив Дорікет Лізімахови королевський діядем на голову і з почестями попрощав недобровільного свого гостя. Область, котру передже заняли були Македонці, Лізімах мусів віддати Гетам назад.

Описана Діодором сцена живо пригадує звичаї пізнійших Унів і наших запороских козаків, де вождів-атаманів також звано „батьками“ і де при обідах „по предківському звичаю“ заставлявано дерев'яні миски і дерев'яні чарки.

Яка була дальша доля Гетів в III-ім віці по Хр., докладно не знаємо. Грецькі писателі не мали вже вістий о нашім краю, бо між Грецією а Дунаєм зайшли події, котрі надовше перервали звязь, яка доси лучила Гетів з народами, що жили на полудне Балкану. Реслер дає такий образ тих часів²⁾:

Небезпеченьствам, які навели Македонці на самостійність Гетів, уміли сі послідні, хоч як змінне було щастє, оперти ся — їх поведене було і мужне, і розумне, і великодушне; ні оден з наслідників Лізімаха не мав вже настільки сили, щоби проти них виступити. Але

¹⁾ Опис того обіду поміщений вже був на ст. 104.

²⁾ „Die Geten und ihre Nachbarn“, ст. 174—176. — Пор. також Міленгоф, III 143—144.

Їети жили в землях, де напір безчисленних вандрівок народів здавна вже відчував ся дуже прикро, отже і тепер спостигла їх нова, прикра доля. Вже в часах Александра Великого дали чути о собі Кельти при Адриятичкім морі; були они там народом ще новим. Пізнійше з пустих альпейських гір розпростирати ся они стали на захід і посували ся неустанно, мов лавіна, все дальше наперед. Що-ж могло їх тепер спинити, коли так легко прийшло ся перейти дикі, високі гори, де стілько грозило небезпеченства! Кельти заняли Панонію, той знаменитий терен для випасу безрог; умостили ся вже над Савою; їх страшенному, мов вихор, напорови нічо не могло оперти ся. Небавком (р. 281) їх наїзд досягнув Тракію. Наконець року 280 дика навала спостигла нещасливу Грецію, котра від часів великого македонського Филипа дізнала стілько лиха та горя. Під проводом кількох ватажків розлило ся великанське військо, число котрого закахана фантазія ще над міру убільшила, наперед на Македонію, де король Птолемеї свій опір переплатив житєм, відтак на Грецію, де край аж по Дельфі уляг великому опустошенню. Року 279 одна орда кельтицька, в числі 20.000 людей, опустошила Тракію і перейшла до Малої Азії. В рік пізнійше усадовила ся велика часть Кельтів в Тракії і оснувала державу, обравши столицею гóрод Тіле у стін гір Балканських. Звідти стали Кельти непокоїти тих Їетів, що жили між Балканом а Дунаєм, отже були їх північними сусідами. Юстин доносить¹⁾, що Кельти побили військо Їетів, однак про наслідки, які тота війна мала для Їетів, він не висказує ся близше.

Гнет Кельтів тяжко діяти мусів як всіх Траків, так і полудневих Їетів; згоди, яка може була би помогла, у Траків не було і они воліли переносити тиранію, або в інший спосіб увільнити ся від неї. Відтепер часто бачимо наємні трацкі війська в службі у ворогуючих з собою королів Сирії, а знатнійші Їети ту то там виступають яко вожди військ на далекій чужині.

Але кельтицька будова державна ніколи не мала тривкості довгої, она розсипувала ся скоро, нищіла. Тай панованє в Тракії слабło з року в рік і не могло вкінці оперти ся національному рухови для відзискання свободи (около р. 213). Доля полудневих Їетів вже і пе-

¹⁾ Історія Филипа, кн. XXV гл. 1.

ред наїздом Кельтів була тяжкою, а під кельтицьким панованем стала ще сумнійшою; здає ся, що послідні останки колишнього їетського організму на полудне Дунаю під гнетом Кельтів запропастили ся. За те на північ Дунаю сила їетів в сїм періоді остала-сь ненарушена; в їх краю находити мусїли захист і проживок ті їх полудневі побратимці, що не бажали дальше жити під кельтицьким гнетом і мечем.

VII. Другий вік перед Христом.

Се час упадку держави Скольотів. Нужденна та будова вже за часів Геродота стала зводити ся на ніщо. Деякі королї Скольотів віддавали ся гулящим забавам, любили місяцями цілими перебувати в Ольбїї, там розпустувати, запивати ся, тратити гроші на збиткове та ледаще житє¹⁾. Дрібні вісти, які посїдаємо про Скольотів з IV-ого і III-ого віку, посвідчають о дальшій упадку сего народу, о чим раз більший єго деморалізації. На підставі дат, дуже совістно зібраних, подає Лелєвель таку характеристику тодішних Скольотів²⁾: „Скольоти жили тільки давною славою, сказати би можна: азийских Саків. В малолюдних околицях над Чорним морем не було поля до сьвітлих пописів; похід Дарія підніє дещо їх імя³⁾, але пізнїйші обставини не зложили ся для них корисно. Вплив грецьких обичаїв, суперечний з їх обичаями, розширював ся все більше між ними і вгоджував в саме ядро кочівництва, підкопував житненні єго сили, так, що Скольоти самі намагали до упадку. В пожитю ставали ся м'які, лїниви, як нарід опоений збитком і багатствами. Дало ся то вже достережи в строях і житю можнійших. Сил убувало, а зарозумілість і завзятість чинили їх відразливими, мерзкими. Панованє Скольотів переходило в страшенний гнет, обмерзїнє до них змагало ся, ганьбою уважало-сь стричи на скитекий лад волосє. Надходив час, де сусїди ладили ся положити конець такїй огидї. Отсе образ, який передав нам Клеарх, що около р. 321 власними очима глядїв на Скольотів і на піддані їм народи, і бачив, яка до них загальна ненависть у сусїдів.

¹⁾ Геродот, кн. IV гл. 78—79.

²⁾ Narody na ziemiach sławiańskich, ст. 39—41, 43.

³⁾ Похід той, як вже перед тим виказано, вимірений був проти їетів.

Вже з початком IV-ого віку заворушили ся проти Скольотів племена при Азовскім морі і освободили ся з під їх верховної власти, а в тім-же часі також Савромати стали посувати ся на захід і осїдати на скольотеских пасовищах. Ціла сила Скольотів виперта була в сторони Дніпра і Криму“.

Як довго Скольоти мали діло з Сарматами і Меотами, на вехід Дніпра і при Азовскім морі, їети не вмішували ся в їх справи. Ослаблене Скольотів було їм на руку, они могли свої сили звернути в сторону, звідки в IV-ім і III-ім віці грозили їм наїзди Македонців і Кельтів. Був то тяжкий для їетів час, але они перебули єго щасливо, їх чини здобули розголосу в євриті славу.

Під кінець III-ого і в протягу II-ого віку зайшли значні переміни. З давних Скольотів лишили ся лиш дрібні останки межі Богом а Дністром¹⁾, Скития переходила все більше в руки Сарматів і тепер вже від Сарматів загрожувало небезпеченство їетам.

В часі тих переворотів в Скитії зайшли важні зміни також у їетів. Около р. 185 являє ся в їх краю новий і по народности окремий від їетів нарід під іменем Бастернів. Про него в перший раз згадує географ Деметрій з Каллятіє, знаток країв придунайських, бо сам був родом з тих околиць; жив в першій половині II-ого віку. Він о Бастернах виражає ся якби очевидець їх вандрівок і зове їх пришельцями (ἐπιλῶδες) в придунайській землі²⁾. Пізнійше Бастерни стало поселили ся в нинішніх горах гуцульських; від їх імени і ті гори звали ся у Римлян: *Alpes Basternicae*³⁾.

¹⁾ Мілєнгоф, III 36: Überreste der alten Scythen haben sich am längsten in der Nähe und westlich von Olbia erhalten. Bis auf diese geringen, zum Teil selbst zweifelhaften Reste scheinen die alten skolotischen Scythen vor den eindringenden Sarmaten verschwunden und versprengt zu sein und ihr Name behauptete sich neben dem des herrschenden Volkes nur noch in schwankendem Gebrauch als ein allgemeines Appellativ für die nördlichen Hirten- und Jägervölker, zumal für die nicht namentlich bekannten oder nur vermuteten des höheren Nordens“.

²⁾ Anonymi (vulgo Scymni Chii) Orbis descriptio, стихи 790—797 (в *Geographi graeci minores*, виданє Кар. Мілєра, т. I ст. 228—229).

³⁾ Писали *Basternae* і *Bastarnae*. Друга форма є старшою, однак з часом вийшла більше в уживанє перша форма. Для язикословів тота назва дуже загадкова.

О народности Бастернів не може бути сумніву. Старинні писателі, що описали перші чини Бастернів, зовуть їх Галлятами або Галлями (т. є. Кельтами), як Полібій, Лівій, так само Плутарх і Діодор. Аппіян називає Бастернів Гетами — очевидно тому, що мешкали в гетскім краю. Кассій Діо вважає їх Скитами (тим загальним терміном послуговувалися часто в старину для означення жителів на північ Дунаю, без огляду на їх народність).

Німецькі учені — Zeuss і Müllenhoff¹⁾ — вчисляють Бастернів силоміць до германського племені, щоби лиш історію Німців навязати о кілька віків далше до часів перед-Христових. Їх іпозези опирають ся на неясних свідощтвах Страбона і Тацита. Іменно каже Страбон²⁾: „На північ від Дунаю, вже далше в краю, живуть Бастерни, сусіди дністрових Гетів і Германів; они *мабуть* (σχεδόν) і самі германського походження“. Тацит радби Бастернів зачислити до Германів³⁾, але додає, що зверхним виглядом они похожі на „Сарматів“, з котрими змішують ся через женитви. (Тота відомість буде стілько варт, що і інша відомість того-ж писателя, іменно що Фіни є також германським племенем).

Як Страбон і Тацит, так і Пліній⁴⁾ висунув Бастернів аж до границь Германії і вважає їх край якби частиною тодішньої Німеччини. Що сей погляд не є вірний, видно з того, що сам Пліній зове Бастернів пограничними жителями Даків („contermini Dacis“) а такими в Галичині могли бути лиш жителі теперішньої гуцульщини.

Що Страбон, Пліній і Тацит усталили Бастернів на границі Германії, дивувати ся годі — они не мали ближних вісток про жителів на просторони від Висли аж по гуцульські гори. Але непростима

¹⁾ K. Zeuss, Die Deutschen, ст. 129: „Die Bastarnen sind das erste deutsche Volk, welches auf dem Schauplatze der Geschichte auftritt“. — Müllenhoff, II 110: „Die Bastarnen sind die ersten Germanen, die in den näheren Bereich der alten Culturwelt eintraten“. — Roessler (Die „Geten“, ст. 177) вагає ся дещо в означеню народности Бастернів, за те Укерт (Skythien ст. 47) і Wietersheim (Geschichte der Völkerwanderung, т. I ст. 132) пішучо промовляють за негерманським, отже кельтичним походженєм сего народу.

²⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

³⁾ Germania, cap. 46.

⁴⁾ Historia naturalis, lib. IV §. 100.

вже тенденційність, если нинішні німецькі учені дають віру комбінаціям, які повстали лиш задля недостатку знання нашого краю. Цайс і Міленгоф знали дуже добре географію Птолемея, отже могли пере-свідчити ся з неї, що ще і в II-ім віці по Хр. жадних Германів в сусідстві Бастернів не було. Птолемей зове найближчими сусідами Бастернів¹⁾ два їетські племена: Бессів (Бес-Іїтів) і Пієн-Іїтів — значить Іїтів в Бескидах, де тепер живуть Бойки, і Іїтів в карпатських Пенінах (Pieniny). В іншій місци названі сусідами Бастернів²⁾: Карпи (жителі з над ріки Коронець) і Іївіни (пізнійші Звини або Звенигородці) — отже знов два негерманські племена.

Недалеко устя Богу, на розвалинах грецької кольонії Ольбії, найдено пропаметну напись в честь багатого Протогена, що великими грошевими жертвами заслужив ся був около добра свого родинного міста³⁾. В написи, котру звичайно відносять до II-ого віку перед Христом, вчислені небезпеченства, в яких находили ся горожани по причині грозячих наїздів: зі сходу від сарматських племен, з заходу від Іалатів і Скирів⁴⁾. Іалатами, як веї історики на те го-

¹⁾ Географія Птолемея, кн. III гл. 5 §. 20.

²⁾ Там-же, §. 24.

³⁾ Ф. Брунь, Черноморье, т. I ст. 243—244. — Cuno, Forschungen, ст. 351—353. — Міленгоф, II ст. 110.

⁴⁾ В словари Стефана Візантійського Скири названі також племенем кельтицким: Σκίροι Γαλατικόν ἔθνος. Цайс і Міленгоф хотять зачислити і тих Скирів до германського племені, опираючи ся — як самі признають (Zeuss, ст. 156) — на баламутній вісти Плінія, котрий наводить Скирів побіч Сарматів і Венедів в сторонах долиньної Висли. Сам Пліній Скирів не зове Германами і не бере на себе одвічальности за правдивість свого донесення, бо, як сам каже, писав лиш те, що „quidam tradunt“. У жадного іншого писателя, ні навіть в деталічній описі Птолемея, про Скирів над долиньною Вислою нема найменшої згадки. До того-ж зрозуміти тяжко, звідки за Плінія часів взяли ся Скири при Вислі, если на 200 літ перед Плінієм они разом з Бастернами подибують ся в нашій краю. Скири згадують ся довго ще і в пізнійших часах, яко союзники Аттилі і жителі придунайських сторон.

Цайс (ст. 156) для виказання германського походження Скирів наводить готвицке слово *skeirs* в значеню „ясний, докладний“. Але з тим самим правом можна би назву *σκίροι* віднести до славянського виразу „ширий“, як то навіть

дять ся, названі ту Бастерни, а се найповажнійший доказ про кельтицке походженє сего народу, бо-ж Ольбійці могли чей добре знати, якої назви і якої народности були їх недалекі сусіди і наїзники.

Ольбійска напись, хоч занимає ся головно горожаньськими справами, єсть однак поучаючою для пізнання відношень, які в II-ім віці перед Хр. панували в наших землях. Про давних Сколотів нема в написи майже і сліду, на їх місце являють ся сарматські племена: Саї, Тіссамати, Сандарати, Бастерни і Скири — очевидно яко союзники Гетів — старають ся ставити опір дальшому сарматському походу і хотять заняти Ольбію, щоби в тім укріпленім гóроді найти сильнійшу підставу до дальшого ділання. Напись вказує також, як з малими виємками непатріотично поступали горожани, жалуючи гроша для потреб міста, хоч грозило найбільше небезпеченство, або утікаючи чим скорше з гóрода. Текст ольбійської написи такий:

„Ухвала ради і громади, виділу дваццятьох — на справозданє архонтів і колетії семи мужів.

„Вже отець Протофена своїми ділами і грошовими жертвами богато заслужив ся для гóрода, а син єго, наслідник любви до народу, через все житє словом і ділом придбав собі найбільші заслуги за висвїдчені добродійства.

„Король (сарматський) Саїтафернес вже дійшов був до Канкітос і зажадав дарунків від гóрода, інакше загрозив наїздом. Місто з власних средств не було в силі зібрати потрібних гроший, аж Протофен на зазив громади доставив 400 золотих.

„Архонти заставили були у Полїхарма приналежні місту сьвати начиння і одержали позичку 100 золотих для заспокоєня потреб міста. Коли прийшов речинець заплати, а гроший не було в городській касі, хотів чужинець спродати застав; тоді Протофен викупив той застав, даючи 100 золотих.

„В часі сьвященничої служби Демокона закупили архонти значний запас вина, але не могли заплатити умовленої суми 300 золотих. Громада знов віднесла ся до Протофена, і він заплатив.

чинить Мікльошич в своїм „Etymologisches Wörterbuch“. На колишнє сусїдство Бастернів і Скирів в нашій землі здає ся вказувати дохована до нинї стара назва: Щирець (Скірець), як і давнійша назва тої области: „Щирецка земля“.

„В часі сьвященничої служби Геродора настала дорожня і треба було платити по золотому за п'ять медімн (малих чверток). Громада думала, що заздалегідь дбати треба о достаточні засоби і звернула ся з просьбами до богачів. І знов був Протоген оден з перших, що уділили поміч, бо доставив 2000 медімн, 10 за оден золотий. Інші продавали по торговій ціні, а він ждав цілий рік і не мав жадного зиску.

„В часі сьвященничої служби того-ж Геродора вторгли Саї безчисленними товпами і домагали ся данини. Громада не була в силі оплатити ся і просила о поміч Протогена, — він дав місту 400 золотих.

„Вибраний до уряду девятьох виплатив він 1500 золотих на рахунок городских доходів, що випнути мали аж пізнійше. З тої суми уділено королеви Саїтаферну багато дарунків і в саму добру пору можна було позискати (підкупити) багато високих его урядників.

„Перевіз річий, які зложено для короля, мав бути, відповідно до народної ухвали, тому поручений, хто найменше зажадає заплати. Стануло на 300 золотих, бо перевіз був далекий, аж до столиці королевської. Але громада знов не могла роздобути гроший і потрібну квоту зложив Протоген.

„В часі сьвященничої служби Плейстарха навістив місто тяжкий голод. Треба було придбати достаточних запасів і громада візвала богатших, щоби на ту ціль зложили, що треба. І ту перший зголосив ся Протоген і пожертвував 1000 золотих в готівці на виживленє людий. З тих гроший позичив він 300 зол. без всякої провізії на оден рік. За золото одержав 400 мідяків. Зверх того дав ще 2500 медімн пшениці, продаючи 2000 мед. в той спосіб, що числив собі оден золотий за $2\frac{7}{12}$ мед., а 500 медімн продав ще дешевше, бо $4\frac{1}{6}$ медімн за оден золотий (на торгах продавано одну медімну за $\frac{2}{3}$ золотого, і навіть ще дорожше).

„Король Саїтафернес вторгнув до області, що лежала за рікою, і забажав, щоби дати провіянт для его війська. Архонти скликали народне віче, щоби оповістити про прихід короля і заразом донести, що в городській касі нема жадних гроший. Тоді виступив Протоген і виплатив 900 золотих; з тою сумою вислано до короля двох від-

поручників, Протогена і Арістократа. Король прийняв дарунок, але став дуже гнівати ся і загрозив неприємельськими кроками. Коли-ж громада, затревожена, знов зібрала ся і вислати ухвалила відпоручників... (Ту недостає дальшого тексту.)

„Більша часть міста, іменно та, що притикає до ріки і до пристани, довгий час не була обведена муром, а тимчасом від збігців наспіла відомість, що **Галяти і Скири** ладять ся до наїзду; они збирають — так говорено — величезну воєнну силу і задумують зимою іти на місто. З другої сторони товни Тіссаматів, Скитів (останки Скольотів) і Сандаратів хотіли також здобути гóрод, щоби в нїм оборонювати ся супроти Бастернів, бо і їх гроза і страх найшли перед лютостю сего народа. В місті запанувала розпука, многі горожани постановили утечи. І інші тяжкі клопоти навістили гóрод. Слуги, всі до одного, повтікали, а з ними і ті полу-Гелени, що мешкали на горбах, числом неменше 1500. Ще в послїдній війні они сповняли службу, а тепер утікли, хоч многі з них одержали були право горожаньства.

„Опанована страхом попереднього наїзду і в тяжкїм заклопотаню ізза надходячого нового небезпеченьства, зібрала ся громада і візвала всіх молодих людий, щоби боронили родинного місця, що стілько літ стояло за свою свободу, а тепер готове улячи неприємельєви. Коли ніхто не хотїв услухати поклику ані принести грошевої жертви, зобов'язав ся Протоген, пострóити оба мури (при ріці і коло пристани) і покрити всі видатки будови, мимо того, що місто винне єму було 1500 золотих. Без проволоки принїс він на віче 1500 золотих яко тимчасову платню і велїв зараз брати ся до дїла. Так отже за єго старанєм приспїшено будову, а для міста був ще великий заощадок через те, що можна було платити готівкою робітникам. Опісля богато підприємців відступило від будови, і Протоген сам заняв ся викінченням роботи. За 1500 золотих звернуло єму місто мідяні гроші в високости 400 золотих.

„Протоген велїв також направити вежі при великих воротах, що находили ся в лихїм станї, дальше збудувати мағазин на збіжє і порталь на базарі; платив людям і за привіз каміня, бо городські вози були не до ужитку. Недоставало всего потрібного, навіть вітрил; тому і вітрила велїв направити, що єго стояло нових 200 золотих.

Задля сих великих заслуг громада вже давнійше признала ему вінець і вінчала его тепер повторно“.

Бастерни були росту високого (Позидоній згадує за одного Бастерну, котрого тіло було п'ять ліктів довге!), вигляд їх наповняв страхом¹⁾, а в небезпеченствах заявляли они велику відвагу. Полібій зове їх народом войовничим зухвалим, горойжливим і каже про них, що ні рільництва ні мореплавства не знали і навіть погорджували пастирством, а жили єдино з воєнної добичи²⁾. Говорили тим самим язиком і мали ті самі звичаї і обичаї, що Скордики³⁾, котрі були кельтицького походження і жили над ріками Савою і сербською Моравою.

Бастерни були безперечно галузію тих Кельтів, що в III-ім віці перед Хр. непокоїли наїздами Тракію і Грецію, а відтак в часті переселили ся до Малої Азії (так звані „Галати“), в часті осіли в Тракії, освоюючи державу на полудне Балкану, враз з столицею Тіле⁴⁾.

Поселенє Бастернів в нашім краю відбуло ся в мирній дорозі — они були „пришельцями“ (ἐπιχθόνες), як виражали ся сучасники тої події, а не завойовниками. За цілий час пробування в сій землі виступають Бастерни завсєгди яко вірні союзники Гетів і оборонці краю, беруть живу участь в війнах з Сарматами і Римлянами, а все то за невеличкий шмат землі, що їм дали Гети на сталий проживок в гуцульських горах! З часом винародовлювали ся Бастерни і се було причиною, що їх зачисляно пізнійше до „Getici populi“, що змішувано назви Бастернів і Гетів, або навіть (як се чинить Птолемей) називано не Гетів, але Бастернів одним з найбільших народів Сарматії (межи Вислою а Доном).

¹⁾ Лівій, кн. XVI гл. 18: „quam procera et immania Bastarnarum corpora, quanta in periculis audacia...“

²⁾ Пор. Міленгоф, II 105.

³⁾ Лівій, кн. XL гл. 57: „nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorreere“.

⁴⁾ Греки писали Τόλη або Τόλις (у читати треба як у). Котловина, в котрій лежить Казанлик (в Болгарії), зове ся і нині ще „Туловско поле“. Гл. Ф. Брунь, Чорномор'є, т. I ст. 243.

Оден лиш раз згадує ся в історії про яку-сь ніби війну межі Гетами а Бастернами, але вже з самого опису тої війни пізнати, на як мутнім опирає ся жерелі. Іменно пише Юстин¹⁾: „Гети зде воювали проти Бастернів; їх королем був тоді Ороль. За кару змусив він Гетів, щоби, коли хотять спати, клали голови в місци призначенім для ніг і щоби жінкам чинили службу, яку ті ім звичайно чинять. І се мало так довго тревати, аж Гети хоробростию зітнуть неславу зі свого імени“.

Лиш дивувати ся треба, як могли деякі історики на підставі таких нісенітниць говорити о „довготривалих нещасливих“ війнах Гетів з Бастернами!

Лівій (жив за часів Рожд. Христа) описує в своїй історії²⁾ перші воєнні чини Бастернів. Македонський король Филипп III, побитий Римлянами, став оглядати ся за союзниками і вирядив послів також до Бастернів. Посли доконавши свого діла повернули до Македонії в товаристві кількох знаменитих Бастернів, самих молодих людей, між котрими були і члени королевського роду. Оден з них приобіцяв Филиппови, що видасть свою сестру за македонського королевича. Филипп урадував ся тим дуже, обдарував щедро послів і заporučив війську Бастернів добру платню і всілякі запаси живности на час війни. То було року 179 перед Христом. Бастерни вирушили з своєї вітчизни, з великим числом пішого війська і кінниці, і перейшли Дунай. Кот, Бастерна з вишого роду, поспішив наперед, щоби повідомити Филиппа о надходячім війську. Але умовлені пляни розвіяли ся в ніщо, бо король Филипп того-ж року несподівано помер.

Бастерни переходили через Тракію в найбільшій ладі; тай Траки не мішали їм в поході, бо обіцяли Филиппови пустити їх через свій край вобідно. Але на вість о смерті Филиппа і Бастерни і Траки почали переступати умову. Для Бастернів не доставлено умовленої живности, они стали тепер самі шукати за нею. В поході своїм не держали ся визначеної дороги, але звертали то в сей то в той бік.

¹⁾ Істория Филиппа, кн. XXXII гл. 3.

²⁾ Кн. XL гл. 5; кн. XL гл. 57; кн. XL гл. 58; кн. XLI гл. 18; кн. XLIV гл. 26; кн. XLIV гл. 27.

З обох сторін падали образливі слова, з кожним днем змагалося невдоволене, аж прийшло до війни. Бастернів була велика сила. Траки не могли їм дорівнати в бою і покинувши рівнини подалися в гори. Бастерни двиглися за ними, але їх навістила страшна туча. Полявся дощ як з ведра, розшалілася буря, а густий град серед громів і лискавиць, аж до осліплення, став падати в те місце, де стояли Бастерни. Їм здавалося, що небо падає на них. До того перуни так густо летіли в ряди війська, що багато людей — між ними і найзнаменитіші — пали на землю убиті. Бастерни посеред найбільшої замішанини стратили пам'ять, они бачили, що само небо проти них. Повернувшись до табору, з котрого вийшли, стали они радити, що даліше чинити. Та не було вже згоди між ними. Одні радили, вернути додому, а другі казали: „Нам обіцяв Филип дати на поселення дарданську землю¹⁾), вже там підемо, стрібуємо щастя“. Около 30.000 Бастернів під начальством Кльондика згодилося на те, здобувати Дарданію; інші дорогою, що прийшли нею, повернули через Дунай назад.

Небавком явилися в Римі послы від Дардан з жалобами на Бастернів, бо ті вже впали були до їх краю і спустошили всю землю. Послы, з видимим переполохом на лиці, в троє увеличали воєнні сили Бастернів, оповідали, яка у них великанська будова тіла і яка їх відвага серед найбільшого небезпеченства. В кінці сказали послы: „Ворог Риму, Филип македонський, помер; настав тепер его син, Персей, також завзятий ваш ворог — він то наустив Бастернів проти нас. Але пам'ятайте: як ми згинемо, оружжя Бастернів не пощадить і вас“. Римляни обіцянками відпустили дарданських послів до дому.

Тимчасом Бастерни погодилися з Траками і при їх помочи розтаборилися на добре в новім краю. Дардани думали, що як прийде зима, відійдуть непрошені гості від них. Та ні! Бастерни рішилися перезимувати. По краю пійшов переполох, Дардани стали громадитися в умовлені місця, обдумували способи ратунку. Для них теперішня хвиля була досить догідна, бо Бастерни під зиму розпустили помічні війська трацкі до дому, лишилися тільки самі. Дар-

¹⁾ Дардани були племя ілірійске.

дани поділили ся на дві частини: одна мала з переду кинути ся на Бастернів, друга мала обійти ліс і несподівано заатакувати їх в плечі. Але заким та друга часть змогла доконати свого заміру, Бастерни вже побили тих Дардан, що були на переді, і змусили їх до утечі. Дардани заперли ся в місті, за ними двигли ся Бастерни. Саме в ту пору другий відділ Дардан вихопив ся з ліса і заняв Бастернів табор, в котрім були великі засоби збіжжя і всілякі воєнні орудия. Обманені в так хитрий спосіб і позбавлені дальших средств до ведення війни і до життя, Бастерни рішили ся уступити з краю і повернути домів. Дунай в ту пору був замерз і покрив ся льодом так грубим, що, здавало ся, видержить і найбільший тягар. Коли-ж цілий похід, людий і вючних звірят, вже став переправляти ся на другий бік ріки, пук під великим тягаром лід і все впало до води. Більшу часть людий покрили хвилі водні на віки. Деякі трібували ратувати ся плавбою, але напливаючі обломи розпуклого льоду занурили їх назад під воду. З цілого війська лиш мала частина уратувала ся на другий берег, і то з потовченим тілом. Між уратованими був і князь, чи вожд війська, Кльондик.

Син Филипа, Перзей, став за приміром вітця шукати знов союзників межі Бастернами. Аппіян пише про ті єго заходи під роком 166¹⁾: „Перзей удав ся також до Гетів²⁾, а короля з Пергаму, Евмена, старав ся підкупити гріними, щоби або перейшов на єго сторону, або був посередником межі ним а Римлянами, або заховав ся нейтрально. Евмен відказав ся від союзу, а за посередництво зажадав 1.500 талантів, за нейтральність 1.000. Але тимчасом довідав ся Перзей, що вже наближає ся наємне військо Гетів: 10.000 їздців і 10.000 піхоти. Се збільшило єго гордість і він велів сказати Евменови: За нейтральність не можу дати нічого, бо така платня була би з соромом для нас обох; тай бажану за посередництво суму годі наперед виплачувати — гроші зложу в самотрацкій сьвятини на так довго, аж буде мир готовий... Так хиткого і низького умислу був Перзей — сліпотою

¹⁾ Римско-македонська історія, гл. 16.

²⁾ Лівій (XLIV 26) говорить не о Гетах, лиш о Галлях (Бастернах), а Плутарх виразно наводить Бастернів. Здає-сь, що посольство Перзея вправджене було і до Гетів і до Бастернів.

покарали єго боги!... А коли Гети перейшли Істер (Дунай), мав Перзей, в мисль умови, виплатити князеві Кльондику¹⁾ 1000 золотих статерів, кождому їздцеві 10, а знов половину кождому пішому — разом виходило на децjo більше як 115.000 статерів²⁾. Але Перзей вислав тільки деякі воєнні одяги і золоті нараменники і коні титулом дарунку для вождів, а з гроший лиш 10.000 статерів. Відтак велів Перзей запросити Кльондика до себе. Але перше слово Кльондика до послів було: Чи маєте при собі гроші? Коли послі сказали, що не мають, нагнав їх геть. Перзей, котрого знов злий дух обмотав, став перед приятелями жалувати ся на сю непостійність Гетів, що є знаменем їх непевного характеру, і удавав, що боїть ся таку велику силу, 20.000, прийняти до свого табору. Якби 10.000, — додав він, — то можна би ще прийняти: на випадок заворушення з їх сторони дало-сь би зробити лад. Так говорив до своїх приятелів, а Гетам велів відповісти, що потребує лиш половину їх воїнів і що лиш тим виплатить умовлену платню. Коли прибули нові послі, запитав Кльондик сильним голосом, чи вже принесли гроші? Послі не хотіли відповідати просто на питанє і зачали від чого іншого, але Кльондик напирав, щоби говорили о грошах. Коли-ж почув, що послі не мають гроший при собі, вже і не слухав їх далше, а забрав ся з своїми домів. Таким чином позбавив ся Перзей союзного війська, що і численне було і в саму добру пору присіло на поміч“.

Скнарство Перзея стало ся згубою і для него самого і для македонської держави, бо вже в 6 літ пізнійше заняли Римляни Македонію і небаком уладили єї на взір римської провінції. Для Траків, що попали ся тепер в безпосереднє сусідство Римлян, настає період тяжких, довголітних борб для ратованя zagrożеної свободи і народности — період тим страшнійший, що королі трацких Одризів являють ся знов зрадниками спільної справи і допомагають Римлянам в борбі проти власних побратимців. Гетам на північ від Дунаю припала те-

¹⁾ У Аппіяна стоїть: вождви Кльоїлію. Я поправляю після Лівія, котрий в сїм місци говорить про Кльондика, короля Галлів.

²⁾ Вартість статера обчислюють на 8 давних або „простих“ римських (Rheinische Gulden).

пер важна місія, стати на чолі тодішнього руху і ратувати Траків перед загрозою, котра вже здавала ся бути неминучою.

Від Галатів (Галатів) або Галлів, як властиво звали ся наші Бастерни¹⁾, могла піти назва міста Галича і, посередно, назва Галичини. Найдавніша згадка про Галич відноситься до III-ого віку по Хр. Після Іорданіса відбула ся тоді велика війна межі двома германськими народами, Гепідами а Готами, коло міста Galtis. Іменно пише Іорданіс²⁾: „Король Гепідів, Фастіда, розширив батьківський край підбивши більше народів. І Готів визвав він на війну, нарушаючи давнійший союз крові своєю галабурничістю. Небачний! в своїй зухвалости здобував народови все більше землі, а тимчасом число жителів чим раз меншало в ріднім краю. От і вирішив він послав до Остроготи, під котрого власттю находили ся обі галузи народу: східні і західні Готи, жалуючи-сь на те, що край єго замкнений стрімкими горами і покритий густими лісами; отже зажадав одно з двох: Острогота або нехай змиряє ся з ним в війні, або нехай дає землю. Острогота відповів послам, що се безбожна річ, коли свояки воюють з собою, але коли годі інакше, він приймає війну; землі Гепідам не дасть. Прийшло до війни. Війська стрітили ся коло міста Galtis, де пливе ріка Ауа³⁾, і з великою хоробрістю бороли ся обі сторони, бо у

¹⁾ Здає ся, що назва Бастерни вийшла від Славян. Мікльошич (Altslovenische Lautlehre, 1878, ст. 149 і 152) повідає, що в старославянському язичі **ы** і **ѣ** вимовлялись одинаково, лиш мало **ы** звук сильніший. Коли-ж зважимо, що **ѣ** у Русинів переходить в **о**, а у Сербів в **а**, то звязь межі праславянським „Бастерни“ а нинішньою формою „Быстерни, Быстрия“ не була би далекою. В язичі полабських Славян виговорювало ся **ы** як **а** або **ai**: даім (дым), сар (сир), раібо (риба), тал (тил), маіту (мито), раіт (рыти), маіс (мыш), баістр (бистръ).

²⁾ De Gothorum origine, сар. XVII. Гепіди мешкали тоді в Семигороді, а Готи завоювали були цілу Сарматію (меж Вислою а Доном).

³⁾ Ауа буде назва не ріки, а місцевости. У Іорданіса назви майже всюди на старонімецький лад перекручені, без сумніву так стало ся і з тим Ауа. Напротив Галича, по лівім березі Дністра, єсть і доси околиця подібної назви; тамешні жителі кажуть о ній: „се місце зове ся на Уалоє“. (Гл. Петрушевича „О предградіи Галича за рѣкою Днѣстромъ“ в Вѣстник-у Народного Дому, 1888, ч. 61.)

одних і у других був той сам спосіб войовання і те саме узброєнє. Але побідила слухна справа Іотів і більша їх видержалість. Ніч розділила борючі війська, а вийшло се на щастє Іепідів, бо вже одна їх часть подала-сь була назад. Тоді Фастіда, лишаючи полаглих зі свого війська на боевищи, удав ся поспішно до свого краю, пригноблений великим соромом — неменшим, як було перед тим зухвальство єго“.

Шафарик і Лелєвель уважають Іорданіса Galtis і наш Галич за ту саму місцевість, і погляд їх слушний, бо лиш в тій стороні — не на всхід Семигороду, як думає от. Петрушевич¹⁾ — могли Іепіди числити на дальший розшир своєї держави. Всхідна від Семигороду земля була надто близькою державі Остроїоти, котрий (як вже імі вказує) був головно королем Іотів всхідних.

На старинність Галича вказують численні достопамятності, які найдено в місцевостях, котрі колись становили складову часть Галича, або притикали до него. Деякі з тих находок сягають ще перед-Христових часів. Про них пише от. Петрушевич²⁾: „При рокопкахъ шести могилъ въ Викторовскихъ лѣсахъ, кромѣ человѣческихъ костей, открыто тамъ-же трехгранные топорки, одинъ изъ черного, другій изъ бѣлого камня; найдено такожъ обоєчный мечъ, тоже изъ бѣлого камня, безъ рукоятія, въ середниѣ просверленный. Въ посѣданіи помѣщика г. Ф. К. Кржечуновича находится въ селѣ Комаровѣ на *Дворискахъ* открытый бронзовый, въ головѣ четверогранный топорецъ и бронзовый удочный зазубецъ (Angelhaken), открытый въ Викторовской нещерѣ. У того же помѣщика находятся также стальной мечъ, остроги, стремена и другія древности открыты въ Комаровѣ и Викторовѣ. Впрочемъ ножики изъ длиннаго узкого осколка черного кремня, такія же долотца, даже въ мініатюрныхъ видахъ, топорки (молотки), кольца и пр. находятся на всемъ правомъ гористомъ борезѣ рѣки Ломници. — Зъ правой стороны Езупольской дороги стоитъ до сихъ поръ церковь Николая Чудотворца (за восточнымъ городскимъ валомъ отъ Замковой горы, идущемъ нѣкогда до

¹⁾ „О городѣ Галичѣ за Луквою“ (в Вѣстник-у Народного Дому 1884, ч. 24).

²⁾ „О городѣ Галичѣ за Луквою“ (Вѣстникъ Нар. Д. 1884, ч. 24). — „Археологическія находки близъ города Галича“ (Вѣстникъ Народного Дому 1883, ч. 4).

р'яки Дністра). В теперішній церкві св. Николая Чудотворця, при реставрації около 1870 года, открыто подъ помостомъ въ земли, внутрь церкви, шесть такъ званныхъ кельтовъ соліянныхъ изъ бронзы, въ родѣ широкого долота съ однимъ ушкомъ. Острые сего оружія есть наклєнано и наострено. Галичскій парохъ М. Сабатєвичъ, около 1870 года, доставилъ чєтыре изъ сихъ кєлтовъ въ кабинетъ древностей Народного Дома въ Львовѣ. Открытіє въ нынѣшнемъ Галичѣ сихъ бронзовыхъ долотообразныхъ кєлтовъ, съ пустою внутри для насадки на кривую деревяную рукоятку, доказуєть о древнѣйшей населєнности сей мѣстности у подножія Галицкой замковой горы. Въ новѣйшее время въ сєлѣ Викторовѣ открылъ сєлянинъ на своемъ огородѣ такого-жє рода кєлтъ...“

Т. N. Ziemięski, що займає ся розкопками могил в Викторівських лісах і навіть вже перед тим робив архєологічні студії в Галичи і в єго околици, висказує в своїм „Справозданю“ також гадку, що назва Галича відносить ся до Галлів (Кєлтів) і що сей город був первістєно осадю тих Галлів¹⁾.

(Замітка). Галичів в давній землі Гєтів подибуємо більше (особливо в придунайській Волощині), але всі они основані вже в часах пізнійших. Нинішній молдавскій Галєч, над Дунаєм, звав ся за руских часів „Малий Галич“, був — здає ся — лиш кольонією нашого столицного Галича.

VIII. Перший вік перед Христом.

Історія богато розказує о культурних змаганнях Римлян на вєході Европи, особливо в Ілїрії і Тракії. Подам кілька примірів для виказаня, в який спосіб Римляни розводили культуру в здобутих краях.

¹⁾ От. Петрушевич (в розправі „О городі Галичѣ за Луквою“) противний такому пониманю, головнє тому, що Славяни Кєлтів називати мали Влахами, а не Галлями. Висказав таку гадку давнїше і Шафарик, але не дав доказів на єї потвєрджєнє (мабуть і до суду-віку не найдуть ся докази на те, що нїби Славяни називали Кєлтів Влахами). — Назву „Влах“ перєняли Славяни від Нїмців, а се стати ся могло в часах аж по-Христових; Галлів-Бастєрнів, що вже в другім віці перед Хр. осіли в нашім краю, Славяни не могли іменуєвати Влахами.

Так н. пр. пише Страбон¹⁾: „Давнійше легко було, означити докладно границі тих народів, бо і хоробрі они були і мали своїх власних королів. Тенер (по завойованню Римлянами) багато країв опустошило і багато зникло місцевостей, особливо гіродів. Те спустошене треває від давних часів, а продовжає ся і тепер ще задля бунтів в тих сторонах. Околиці декуди так вилюднені, що Римляни стоять табором в порожних домах. Полібій оповідає, що Павло Емілій, побідивши Македонців і Перзея, знищив в Епірі 70 городів і призначив для розпродажи в неволю 150.000 людей“.

Кассій Діо, описуючи війну конзуля Краса з Траками, замічає при тій нагоді²⁾: „Крас побідив два траккі племена, велів спійманцям повідтинати руки і так, не без трудів, покоровив ті краї“.

Аппіян каже в однім місці³⁾: „Сервілій мав у себе 10.000 спійманців. Одній части, числом 500, велів він поутинати голови, других розпродано в неволю. Описля піддали ся ще інші ворохобники — з тих помиловано головного вождя, бо сей добровільно піддав ся, всім прочим воїнам повідрубувано руки“.

В іншій місці оповідає Аппіян⁴⁾, як Римляни, занявши Кануу, відрубували одним людям руки, других розпинали на хресті, інших розпродували, а найзнаменитших відослали до Риму — здає-сь на те щоби в часі ігрищ кинути їх на жир межі дикі звіріята.

Добре ще, коли перед наїздом Римлян удало ся людям утечи з краю і переселити ся в інші, безпечнійші сторони, а то і тої можности часто не було. Тоді лишала ся альтернатива: або іти в неволю, або завдати собі смерть власною рукою. Були випадки, що вибирано сю послідню евентуальність.

Аппіян оповідає о героїчній добровільній смерті всіх жителів одного столичного міста Ілїрії⁵⁾. Коли Римляни заняли одну часть міста, удали ся жінки з дітьми до городекого дому (рід ратуша), а збройні мужчини у-послїднє почали очайдушну борбу. З війська ніхто не лишив ся живий, а з жінок, щоб не попасти в неволю, одні

1) Географія, кн. VII гл. 7.

2) Римська історія, кн. LI гл. 25.

3) Кн. VI гл. 68.

4) Кн. VII гл. 45.

5) Кн. IX гл. 21.

дітий і себе убивали, другі з немовлятами на руках скакали в огонь і там гинули. Городекий дім стояв весь в полеміях. Римляни знищили здобуте місто до тла, і сліду по ній не позіставляючи.

О спустошеннях, які Римляни чинили в Панонії, довідуємося також з Анніана¹⁾. За надходом Римлян Панонці утікали з краю, а Римляни, часом кілька і кільканайцять миль навкруг, налили села і хутори, заграбивши наперед все, що могло бути предметом добичи.

Траки причували, яка жде їх доля, відколи Римляни заняли Македонію; бодай хвилево забули они на свої домашні незгоди і стали лучити ся тепер до спільного ділання. Року 114 вирушили з Тракії дві великі армії²⁾; одна двигнула ся на полудне і дійшла до Тессалії, друга загнала-сь до Дальматії. Сильному їх напорови ніщо не було в силі оперти ся, одно море ставило межу їх дальшому походу. Траки, щоби символічно зазначити своє панованє і над морем, метали свої копія в хвилі морські з окликом: доти сягає власть наша!

В союзі з Траками були їх сусіди, кельтицкі Скордиски. Ті найбільше лютували вже задля диких своїх норівів — не щадили в своїм поході ні мужчин ні женщин. Конзуль І. Порцій Като вирушив проти них, але борба закінчила ся сумно — все військо конзуля було розбите, а сам Като лиш утечею міг був уратувати ся. Упоєні побідами Траки і Скордиски стали тепер наїздами тим сильнійше непокоїти римекі області.

Але єдність у Траків не тревала довго, а до того не уміли они здобуті землі удержати стало при собі. Розділ Траків на поодинокі, часом лиш дрібні племена, був також Римлянам на руку, бо улекшував їм роботу при поступеннім здобуваню краю.

Около р. 110 вели Римляни війну з Скордисками і з їх сусідами, Трибалами, а результат борби мусів випасти страшний для тих двох народів, бо від тепер історія про них вже навіть не згадує.

А Трибалі були колись могутим народом. Страбо каже про них³⁾:

¹⁾ Ки. IX гл. 22.

²⁾ Annaei Flori „Epitome rerum Romanarum, lib. III cap. 4.

³⁾ Географія, кн. VII гл. 5.

„Богато народів нині запропастило ся, а були деякі дуже сильні, як н. пр. трацкі Трибалї; в війнах з Римлянами найшли они свою погибель. Колись край Трибалїв простирав ся широко-далеко на 15 днів дороги“.

Розбитки Трибалїв уратували ся до краю Гетів, як довідуємо ся з Анпіяна. „Ще до нині — пише Анпіян¹⁾ — славять ся імена Скордисків і Трибалїв. Они замешкували широкі простори, але так ослабили себе неустаючими борбами, що ледви малий останок Трибалїв, перейшовши Дунай, міг найти пристановище у Гетів. Їх племя до часів Филипа і Александра Великого було в найвисшій розцвітї, а нині якби вимерло і в місцях, де жило колись, вже і по імені майже незнане“.

Назву Трибалїв, що переселили ся до краю Гетів, пригадує наша Теревовля, що довгі часи становила столицю окремого княжества по обох сторонах Збруча. Сугіря від Збаража аж понизше Теревовлі звали ся, як знаємо з козацких літописей, Недоборами²⁾, а Недобори була би як-раз відповідна назва для тих давних переселенців-Трибалїв, котрих „не доборили“ Римляни³⁾.

Про переселенє Трибалїв згадує також Страбо. „У Греків — повідає він⁴⁾ — знані Гети ізза неустаючих вандрівок з одного берега Дунаю на другий. І Трибалїв, трацке племя, спостигла така-ж доля. Взагалі вандрівки (переселеня) відбувають ся, коли слабші народи тиснені бувають сусідами...“

¹⁾ Римська історія, кн. IX гл. 3.

²⁾ Нині хибно говорять: Медобори.

³⁾ Птолемей в місці, де було наше Теревовельське княжество, наводить племя Боран, а медоборське племє називає Борами. Він виводив слово „бор“ не від „бороти ся“, але брав єго в другім значеню, яке те слово має (т. є. в значеню „смерека“), і відповідно до того значеня перетолкував назву Борани на грецке Περώνιος, а назву Бори на Περώνια ἔρη (Geographia Ptolemaei, lib. III cap. 5 §. 15, 19, 21). Певкинів називає Птолемей галузію Бастернів, не без причини, бо як у нас кельтицкі Бастерни з часом перенародовили ся в Гетів, задержавши деякі свої питомености, так знов трацкі Трибалї через довговікові зносини з кельтицкими Скордисками могли також в дечім прийняти кельтицкі звичаї.

⁴⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

Початок I-го віку перед Христом виповнений неустаючими наїздами Траків на римські області. В тих війнах, часто для Траків щасливих, Гети уділу не брали, тому і не подаю подробнішого їх опису.

За часів понтийського короля Мітрідата лучила ся народам на виході Європи добра нагода до успішнішої боротьби з Римом. Мітрідат р. 88 вирядив послів до Траків і до „Скитів“, завзиваючи до спільного ділання. Послів прийняли весело і ми довідуємо ся з Аппіана¹⁾, що скрізь в Тракій і Скитії відбували ся великі воєнні приготування. Що тими „Скитами“ були Гети, вносити можна з того, що вождом одного відділу в війську Мітрідата був *Δρομυχίτης*²⁾, котра то назва вже нам знана з давнішої історії Гетів, а не приходить у інших Траків.

В другій Мітрідатекій війні посеред війск Мітрідата згадують ся вже виразно Траки „з над Дунаю“, т. є. Гети. „До європейських союзників понтийського короля — нинішні Аппіан під р. 73³⁾ — належали: Сармати, тракські племена з над Істру, Траки в Балканських горах і в Родопі (Бессі), а межі всіма ними найхоробріші, Бастерни“.

Року 73 був верховним вождом в Македонії М. Люкуль. Дізнавши-сь, що війська Траків, Гетів і Сарматів получили ся з Мітрідатом і в значній частині вийшли з краю, Люкуль впав ненадійно в край Родопських Бессів і, не находячи великого опору, починив в ній страшні спустошення⁴⁾. Відтак перейшов він без великого труду Балкани, дальше Дунай і відтак загнав ся далеко в край Сарматів аж до Азовського моря.

О способі, в який Люкуль воював тоді з Траками і Гетами, на-

¹⁾ Кн XII („Війна Рима з Мітрідатом“) гл. 13.

²⁾ Там-же, гл. 32, 41.

³⁾ Там-же, гл. 69.

⁴⁾ Eutropii Breviarium historiae romanae, lib. VI cap. 10: „Alter autem Lucullus, qui Macedoniam administrabat, Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio superavit; oppidum Uscudamam (пізніший Адріанополь), quod Bessi habitabant, eodem die, quo aggressus est, vicit; usque Danubium penetravit. Inde multas supra Pontum positas civitates aggressus est“.

ходимо цікаву замітку у Фльора¹⁾. Спійманців велів Люкуль — одних палити в огні, других убивати мечем, найчастійше-ж спійманим людям відрубувано руки і так їх позіставлявано далше при житю.

Небавком Люкули витали в Римі з великими почестями, ему признано титул тріумфатора. Особливо раді були Римляни, що Люкуль зломив силу Бессів — народу, що з помежи всіх Траків уважав ся найхоробріишим і в ту пору володів над великою частию земель, що перед тим належали до Одризів. В літописях Риму рік, в котрім побіджено Бессів, містив в собі записку: *triumphus de Besseis*²⁾.

Стоїмо перед загадочним появом. Безпосередно по розгромі Траків через Люкуля появляє ся в найблизшій сусідстві Гетів, на північ від Дунаю, новий в Європі нарід під назвою Даків. Рівночасно довідуємо ся про появленє в краю Гетів і Даків нових вішунів-пророків, що держать які-сь релігійні місії серед народу, проповідують нові правди, реформують державу, віру, народні звичаї, військові порядки, вносять в нарід нові, культурні і моральні ідеали.

Хто були ті Даки і звідки прийшли они? Хто були нові проповідники-місіонарі в краю Гетів і Даків? — такі питання завдають собі здавна історики та не находять задовольного одвіту.

От же рішучо тверджу, що нові поселенці в краю Даків прийшли з Тракії, а головню з Родопських гір по розгромі держави Бессів. Вже Тукидид, писатель в V-ого віку перед Хр., називав Бессів Діями, а в однім місци Діаками: τὸ Διῶν γένος — без сумніву тому, що головним богом Бессів, як і взагалі Траків, був Дій (Dionysus). А що справді з посеред Траків головню ті Діаки переселяли ся на північ Дунаю, посвідчає історик Діо, пишучи так³⁾: „Тих, що мешкають по тамтій (північній) стороні Дунаю, ми називаємо Даками, все одно,

¹⁾ L. Annaei Flori „Epitome rerum Romanarum“, lib. III cap. 4: „Lucullus ad terminum gentium pervenit: Tanain lacumque Maeotin. Nec aliter cruentissimi hostium, quam suis moribus domiti, quippe in captivos igni ferroque saevitum est. Sed nihil Barbaris atrocius visum est, quam quod abscisis manibus relictі, vivere superstites poenae suae jubebantur“.

²⁾ Нор. Roessler, Die Geten und ihre Nachbarn, ст. 182.

³⁾ Римська історія, кн. LI гл. 22.

чи они Гети чи Траки. Ті послідні походять від тих Даків, що колись мешкали в горах Родопских“.

Важна відомість наводить ся також у Овіда в єго елегіях. Поет сей римський від 9-ого року по Хр. проживав на вигнанню в Томі, наддунайськім місті в нинішній Добруджі. Він знав, які племена мешкали в єго сусідстві, і часто згадує про них, особливо про Гетів. В двох місцях наводить Овід Бессів в своїм безпосереднім оточенню: — „Ох, як тяжко жити межи Бессами і Гетами чоловікові, котрого римський нарід все мав на устах“¹⁾ — „Савромати оточують мене, нарід дикий, і Бесси і Гети. Як же тоті імена негідні мого духа!“²⁾

В тій згадці про Бессів добачають критики баламутство, бо ім все на думці лиш Бесси в Родопских горах. Тимчасом Овідові Бесси — то не Родопські Діяки, але Діяки (Даки) на північ Дунаю. Они, як і Гети, часто переправляли ся через Дунай і безпокоїли та-машні римські залоги, між іншими і город Томі.

З римських поетів, як Горац, знаємо, що в слові *Dacus* вживали Римляни довге **a**, очевидно лиш для того, що то був стягнений звук (*Di-a-cus*). Маляри і нині ще говорять не Дак, але Діак або Деак³⁾.

Першим королем дако-гетським був Бурвиста, першим віщуном пророком в державі Бурвисти був Дікеней. Історик Реслер подає таку характеристику обох тих незвичайних постатей історичних, як і характеристику часу, в котрім они жили⁴⁾: „Зараз за першим виступом Даків в історії стрічаємо ся з особою володаря, що будить в нас не аби-яке зацікавленє. Се король Бурвиста. Перед ним перебув

¹⁾ T. Ovidii Nasonis Tristium lib. IV (елегія 1).

²⁾ Tristium lib. III (елегія 10).

³⁾ У Малярів *diak* або *deak* (обі форми приходять в словарях) значить „латинський“; назва відноситься до римської Дакії, котру Траян по виході давних Даків заселив новими колоністами. В III-ім віці по Хр. утворили Римляни нову Дакію на полудне Дунаю. Маляри, що прийшли від сходу, пізнали тих Даків (Румунів) яко нарід говорячий з латинська, тому і стали они слово *diak* брати в значеню „латинський“. (Пор. Киперта „Lehrbuch der alten Geographie“ 1878, ст. 337).

⁴⁾ „Das vorrömische Dacien“ (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe XLV Band) ст. 316—317.

край період нещасливих воєн і находив ся в упадку, неміч в нїм запанувала, морально і політично находив ся нарід в станї розстрою. В таку пору явив ся Бурвіста спасителем краю. Та не лиш королевськими законами і своїм власним приміром dokonав він обновлення народу, але він постарав ся і о вихованє єго, щоб та обнова не була поверховною і позорною. Король входить в тісну звязь з віщуном-пророком, сьвітске рамя лучить ся з духовним, держава з сьвятинею. Королеви сприяє доля: межі віщунами находить він Дікеней — чоловіка, що мудрі заміри короля поняв і умів їх в діло перевести. От і почав ся строгий час науки серед охочого і податливого народу; оба учителі діждали ся найкрасних плодів своєї праці. Ненастанними виправами розбуджено трудовитість, в житю людей проявили ся мірність і тверезість, розпуста (?) уступила місця аскетизмови. Повний пориву мусїв бути ентузіязм, і жарка ревність, з якою оба реформатори голосили свої правди і ними одушевляли других. Тираньска держава не повеличає ся ніколи так знаменитими успіхами⁴.

Про Дікеней і єго апостолованє в краю Їетів була вже бесіда на іншій місці (ст. 135 і 139). Дікеней і Бурвіста виступити мали з своїми реформами вже за часів Суллі, т. є. в році 82 — як доносить Іорданіс¹). Після Страбона Дікеней, заким прийшов до Їетів, був наперед в Єгипті і там приучив ся віщованя і пізнаваня волі богів²).

З реляції Іорданіса виходить, що Дікеней не був Їетом, але чоловіком захожим, стороньским, що був проповідником нових законів і нових релігійних засад, і що в краю Їетів, чого доси не бувало, власть королевска у всім зависіла від віщунів. Все вказує, що Даки походили головнo з краю Родонских Бессів, де з давен-давна був устрій теократичний і де віщун-пророки придбали собі були голосне імя в цілім сьвіті. Дікеней був, здає ся, головним орґанізатором трацких переселень, а король Їетів, Бурвіста, унявши цілий рух під

¹) De Gothorum origine, cap. XI. Хронологічні дати у Іорданіса дуже непевні.

²) Географія Страбона, кн. VII гл. 3. — Єгипет то класичний край у старинних писателів; звідтам любили Греки виводити всіляких богів, учених, віщунів. І бога Їетів, Зальму, виводили они також з Єгипту.

свою ошіку, надавати мусів тим переселеням який-сь лад в відношенню до новозаянтої землі.

О державних і воєнних діланнях Бурвисти пише Страбо¹⁾: „Коли Бурвиста, з роду Гет, обняв панованє в своїм краю, застав він нарід немічний, обезсилений довголітними війнами. Вправами, при звичаюванєм до тверезости і безнастанною працею двиг він нарід так, що в кількох літах оснував могучу державу і більшу часть сусїдів покорив під власть Гетів. Вже навіть став ся він був пострахом для Римлян, бо перейшов без боязни Дунай і через Тракію загнав ся до Македонії та Ілїрії, веючи лихо діючи. Він опустошив край Кельтів, що змішали ся були з Траками та Ілїрами, а Боїв панонських під вождем Крітазіром і Таврисків знищив до тла. А що нарід радо піддав ся під єго волю, то причина в тім, що до помочи став єму оден вішун, Дікеней, котрого Гети мало-що не називали богом. Пізнійше Бурвиста згинув від руки заговірників, і то в часі, заким ще Римляни могли вислати війська проти него“.

В іншій місци каже Страбо²⁾: „Римляни вигнали Боїв з їх осїдку і ті переселили ся в сторони Дунаю, де осїли побіч Таврисків. Звідси воювали Бої з Даками, але їх вигублено цілком. Край Боїв служить тепер пасовищем для сусїдних народів“.

На думку Реслера³⁾ були ті Бої безпосередними сусїдами Даків і жили на захід від ріки Тиси (в Угорщині). Догадка тота дуже імовірна і навіть наводить оправданє в Страбоні⁴⁾. Здає ся, що розбитки Боїв ратували ся в Карпатські гори і що по них лишила ся і доси назва в наших Бойках.

Про державу Бурвисти наводить ся ще отся звістка у Страбона⁵⁾:

¹⁾ Там-же. Іорданіс пише *Burvista*, Страбо раз *Βουραίστια*, раз *Βουραίστις*. (В послїдній формі читати треба *υ* як *у*; грецким *β* виражато ся і наше *б* і наше *в*).

²⁾ Кн. V гл. 1.

³⁾ „Das vorrömische Dacien“, ст. 318.

⁴⁾ У Плінія зове ся Тиса *Pathissus*, у Амміана Марцеліана *Parthiscus*, а Страбо (кн. VII гл. 5) повідає, що Даків відділювала від Боїв ріка „*Πάρισος*, що випливає з гір і вливає ся до Дунаю“. Ту очевидна опіска — повинно бути *Πάτισος*. В географії Птолемея (кн. III гл. 8 §. 1) наводить ся Тиса також яко західна границя Дакії.

⁵⁾ Географія, кн. VII гл. 3.

„Даки і Гети говорять ту саму бесіду. В часі найвищої своєї могутності посідали Гети і Даки 200.000 війська; нині не мають більше як 40.000. Недалекий, думаю, час, коли будуть мусіли узнати над собою верховну власть Римлян“.

Року 94 по Хр. звиджував Діо Хризостом грецькі кольонії в краю Гетів і в похвальнім своїм слові в честь Ольбії згадує о тім, як 150 літ назад Гети не лиш Ольбію здобули, але і інші кольонії Греків аж по Аполлонію¹⁾). Після тих дат завоюване Ольбії принадало би на р. 56 перед Хр., отже знов в часи Бурвисти.

До найважійших чинів Бурвисти належить его похід на Македонію. Страбо не висказує ціли того походу, але можна догадувати ся, що йшло о поворот бодай одної часті Даків назад до місць родинних. Від часу того походу виступають Родопські Беси знов смілійше, хоч вже не з тою силою, як то було в давнину.

Року 44 перед Хр. вирушили з Риму 16 легіонів і 10.000 кінниці проти Дакії. Сам Цезар ладив ся на війну з ворогом Риму, Бурвистою. Та дивна доля перепинила ділу: в Дакії згинув Бурвиста з рук заговірників²⁾), в Римі гине Цезар під пробоями Брута і Кассія. Рішуча борба межи Римлянами а Даками відволікла ся о більше як 150 літ.

Границі Гетії і Дакії в часах Бурвисти були такі: на полудне гори Балканські, на північ (если вчислити Бастернів) Дністер в Галичині, на схід подільська ріка Бог. Західна границя, по знищеню Боїв, сягала в глѳб нинішньої Угорщини.

Після Міленгофа³⁾) епоха найвищої слави Бурвисти припадає на роки 49—44 перед Христом. Число всіх тодішних жителів Дакії обчислив Реслер на два міліони⁴⁾).

„По смерті Бурвисти — замічає Страбо⁵⁾) — край Гетів рознав

¹⁾ Пор. Міленгоф, III 151.

²⁾ Мотиви убійства були, здає ся, викликані релігійними поглядами. Гети поклоняли ся Зальмі, а Бурвиста, хоч Гет родом, сирив апостолованю Дікенея, котрий в душі релігії Даків був прихильником культу Діа.

³⁾ „Altertumskunde“, III ст. 152.

⁴⁾ „Das vortömische Dacien“, ст. 377.

⁵⁾ Географія, кн. VII гл. 3. Страбо був сучасником Бурвисти і знав добре про відношеня в краю Гетів по смерті сего короля.

ся на більше уділів. Коли недавно цїсар Август вислав війська проти Гетів, они найшли їх край розділений на 4 чи 5 частин. Такий розділ, то більший то менший, все у них буває“.

Римляни прийшли до пересвідчення, що їм годі панувати безпосередно над Траками, тому до Траків примінили они звістну свою засаду: *divide et impera*. На полудне Балкану меншали Одризи над рікою Марицею і в околицях Адрианополя; їх сусідами і суперниками були Бессі. Одвітно до засади: взяти в опіку слабших, щоби тим легше побороти сильніших — Римляни власть над Тракією віддали Одризам і обіцяли їм в потребі всяку поміч, нехай тільки будуть вірними союзниками Риму. Вождем римским в Македонії був під ту пору (року 56) Л. Пізо; за услугу, вчинену Одризам, одержав він від них 300 талантів срібла. Бессі, зазначивши вже раз лихої долі, хотіли були помирити ся з Римлянами і вислали посольство до Пізона з просьбою, щоби їх не віддавав під власть Одризів, бо они одвічні вороги Бессів. Але Пізо не услухав посольства; маючи гроші від Одризів, він послам Бессів велів постинати голови, допчучи в той спосіб освящене віками міжнародне право, що „послів ні сікуть ні рубають“. Ціцеро в одній з своїх бесід¹⁾ остро ганьбить Пізона за всі ті підлі справки, добираючи при тім на него дуже драстичних виразів.

Від того часу починають ся часті борби межі Одризами і Бессами, а Римляни радо споглядали на ті міжнусобиці, бо слушно бачили в них ослабленє неприятельских сил. Лиш в випадках, коли Бессі надто брали перевагу над Одризами, Римляни приходили Одризам з помочю і заводили давнійші порядки назад.

Тимчасом на північ Дунаю находимо розстрій і нелад по смерті Бурвисти. Хоч в виду спільного ворога, Риму, не було ніколи борб межі Гетами а Даками, все-ж замічає ся яке-сь окреме групуване обох племен: Гети позістають і дальше на рівнинах зберегаючи свою окремішність народну, а Даки — одвітно до властивостей давної своєї вітчини (в горах Балканських і Родонских) — займають гористі околиці Ба-

¹⁾ M. Tullii Ciceronis in L. Calp. Pisonem oratio, cap. 34. Послом Бессів до Пізона був (після Ціцерона) між іншими і сам „Rabocentus, Bessicae gentis princeps“.

нату, Семигороду і Румунії¹⁾, і управляють ся під окремими королями. Се дає ся по часті і оправдати. Гетів, хоч були траккого племені, але в протягу многих віків витворили ся у них були окремі релігійні, державні і суспільні погляди, котрі не так легко дали ся тепер усунути. Виправді на короткий час умів Бурвиста сполучити Гетів і Даків в одну державу, але тільки за ціну релігійних реформ, на котрі загал Гетів не міг глядіти байдужно. По смерті єго верх взяла стара партія Гетів і давний розділ краю на часті віджив наново.

По смерті Бурвисти подибуємо у Гетів і Даків, майже рівночасно, п'ять королів: Roles, Дарух, Zyraeos, Cotiso і Dicomes.

Про ті часи пише Діо²⁾: „М. Крас (конзуль з р. 30 перед Хр.) висланий був до Македонії і воював відтак з Гетами³⁾ і Бастернами. Хто були Бастерни, я вже перед тим згадував; їх вичисляють межі Скитами яко окремий нарід. В часі, про котрий оповідаю, они переправили ся через Дунай і заняли були цілу Мезію⁴⁾ і край сусідний Дарданів, де колись жили Трибалі. Доки лиш там воювали, не було для Римлян причини, виступати проти них. Коли-ж переступили Балкан і стали воювати з Дентелетами, котрі були в союзі з Римлянами, зараз вирушив Крас на боєвище, раз щоби помочи Ситасови, отемнілому королеви Дентелетів, а відтак тому, що бояв ся наїзду Бастернів на Македонію. На вість о надході Краса Бастерни винесли ся з краю і хотіли вертати домів. Крас, прослідуючи їх, перейшов Балкани і впавши до Мезії опустошив сей край. Лиш в одній твердині удало

¹⁾ Flori „Epitome rerum Rom.“, lib. IV cap. 12: „Daci montibus inhaerent“. — Страбона географія, кн. VII гл. 3: „Гети мешкають більше до моря, Даки в противній стороні ближше Германії“. — Кассій Діо, кн. LXVI гл. 6: „Зову їх Даками, як они самі себе і як їх Римляни зовуть. Властиви Гети мешкають над Дунаєм“.

²⁾ Римська історія, кн. LI гл. 23—27.

³⁾ Діо в сім місці пише про Даків, але в дальшій оповіданню говорить лиш о Гетах, і се лучше відповідає правді, бо війна вела ся переважно в краю полудневих Гетів (межі Дунаєм а Балканом). Римляни тих полудневих Гетів звали звичайно Мезами, а їх край Мезією.

⁴⁾ Про давних Кробизів (Кривичів) в тій Мезії вже історія більше не згадує. Они, як знаємо з Ілліїя, жили на північ-схід Дунаю, куди, здає ся, р. 72 перед Христом переселили-сь.

ся Мезам нанести страту Римлянам; але то потерпіла лиш передня страж війська. Коли до твердині наспіло проче військо, зараз прогнано Мезів, осаджено гóрод і відтак вже єго здобуто. В часі тих воєнних занять Краса, Бастерни усталили ся були при ріці Кеброс (нинішня Циبریца в західній Болгарії) і вижидали, що стане ся дальше. Коли-ж Крас, підбивши Мезию, і проти них вирушив, они вирядили послів до него, з запитанєм, чого він напастує їх, коли они Римлянам не вдіяли нічого злого. Крас задержав послів у себе, бо обіцяв відповісти на другий день, а тимчасом угостив їх добре і обпоїв, так що они, п'яні будучи, зрадили всі свої пляни. Між тим, коли наспіла ніч, Крас вирушив до ліса і там поуставляв передні сторожі, а війську дав добру нагоду до випочинку. Бастерни думаючи, що мають до діла тільки з передніми стражами, кинули ся на них і почали гнати за ними в гущавину ліса. Ту їх стрітило військо Краса і вигубило багато. Сам король Бастернів, Дельдо, згинув убитий власною рукою Краса. Деякі Бастерни, утікаючи, наткнули ся на вози, де були їх жінки і діти, і всі найшли смерть від меча Римлян. Інші скрили-сь були до одного гаю, але гай запалено зі всіх сторони і Бастерни там згоріли. Ще інші уратували ся були до одної твердині, але мусіли небавком піддати ся. Були і такі, що кидали ся в Дунай, або розбігали ся по околиці — і ті погибли також. Лиш одна часть Бастернів держала ся добре, бо схоронила ся до твердині, котру Крас кілька днів осаджував надармо. Але на щастє Крас одержав поміч від Роля, короля одного гетського племені, і при тій помочи удало ся здобути твердиню. Коли війна вже закінчила ся, Роль сам прибув до Цезара, і сей оголосив єго своїм приятелем і союзником. Всіх в війні спійманих розділено межі римських воїнів.

„Відтак Крас звернув ся знов проти Мезів і одних покоров *по доброду*, інших грозьбою, інших оружиєм, а всіх, за малою виємкою, не без трудів і небезпеченьства. Опісля, бо наставала зима, удав ся він до заприязненого краю, але багато страдав від студени, а ще більше від Траків, що мешкали в тім приятельськім краю, і тому постановив, заперестати натеper дальшого ділання. Благодарні жертви і тріумф признано не лиш Цезарови, але і Красу, тільки-ж не одержав він, як кажуть деякі, титулу імператора, лиш титул Цезара.

„Бастерни, сердиті задля понесених страт, і довідавши ся, що Крас не думає більше воювати з ними, вирушили (р. 29) знов за Дунай і напали на Дентелетів і короля їх Сітаса, котрого уважали головним винувником свого нещастя. Се спонукало Краса, хоч він не бажав того, виступити вдруге проти Бастернів. Він посишними маршами прибув на боєвище, нанав несподівано Бастернів, побідив їх і визначив їм услівя, під якими мав стати мир. Раз з оружьем в руці, він вже не спочив, але задумав піметити ся на тих Траках, що при повороті его з Мезії неприязно проти него виступали, а й тепер, як ішла чутка, ладили ся до війни і укріпляли ся в твердинях. Він побідив Майдів і Сердів¹⁾, велів всім сійманиям повідрубувати руки і так, не без трудів, покорив їх край. Землі інших Траків опустошив він всі, винявши землю Одризів. Сих, поклонників Діониза, він ошадив, бо вийшли проти него беззбройні; ще дарував їм землю, в котрій находить ся сьвятиня Бессів.

„Коли се діяло ся, вислав король Гетів, Роль, послів до Краса з просьбою о поміч против Даника, короля іншого гетського племені, з котрим був в незгоді. Крас не відказав ся, прибув з помочю, побідив Даника і змусив також до піддачі околнних людей, що враз з своїм майном скрили ся були до одної печери. (Ближні дати о війні з Даником і о тій печері подані вже були на ст. 112 і 118—119).

„По так щасливім успіху війни звернув ся Крас ще проти третьої часті Гетів і явив ся перед Генуклею, найсильнішою твердинею в землі короля Зирака²⁾. Крас чув, що там зберігають ся хоругви, котрі в війні з Гаєм Антонієм Бастерни здобули у Римлян. Крас напер на твердиню від суші і від Дунаю (бо при ріці лежав той гóрод) і вправді здобув єї в короткім часі, але з великими трудами. Самого Зирака не було в гóроді. На вість о надході Краса він, забравши скарби, удав ся до Скитів (Бастернів) і вже за пізно вернув ся назад.

¹⁾ Серди мешкали при Балканьскім переході Сердіка, на полудне нинішньої столиці болгарської Средец (Софія).

²⁾ Як вимовляла ся передана Діоном назва Ζόρξξος, трудно догадати ся, бо не знаємо, які славянські звуки виражені ту грецькими буквами Ζ і ξ. У інших старинних писателів та назва не подібує ся, тому і годі контролювати, чи она правильна.

„Отсе діяло ся в краю Гетів. Мезів¹⁾, котрих давнійше покорено а котрі тепер знов заворушили-сь були, велів Крас іншим підбити, а сам вирушив проти Артаків, котрі доси не були піддали ся і піддати-сь не хотіли, ще й інших намовляли до сирóтливу. І їх змусив Крас до піддачі: одних силою оружия, інших боязнию перед долею, яка би ждала спійманців. Але се стало ся вже пізнійше“.

В описі Діона нема пересад, — побіда Краса була цілковита, край полудневих Гетів став відтепер уважати ся римскою областю. В Римі признано Красови титул тріумфатора „ex Thraecia et Geteis²⁾“).

Опис Діона виказує також нелад, який по смерті Бурвисти занувався межі Гетами, особливо полудневими. В їх невеличкім краю (понижше Дунаю) повстають аж три королевства, тай ті ще находять ся в незгоді з собою, а королік Роль (Ороль) навіть в союзі з Римлянами проти власних побратимців! Аж жаль бере, коли читати о роздробленім діланю поодиноких гетських і мезійських племен, котрі мимо найбільшого геройства піддавати се мусіли одні за другими, бо не могли і не хотіли здобути ся на спільне діланє з могутчим ворогом.

Про Гетів на північ Дунаю певних вістий з того часу не маємо. Римляни змішували ту засьно Даків з Гетами і звичайно всю людність обіймали назвою Даків. Лиш в деяких випадках дає ся розрізнити, котрі події припадають на долю Даків, а котрі на долю Гетів.

Залогам римским, що стояли в гóродах на полудне Дунаю, не було тревалого спокою, бо з півночи часто переправляли ся війська Гетів або Даків через Дунай і ту затревожували Римлян. Фльор описує³⁾, як через замерзлий Дунай переходили війська „дацкого“ короля Котиса і діяли на полудне від Дунаю багато лиха. Цез. Август вислав Лентуля, щоби привернув лад в краю, і сей вигнав „Даків“, а для

¹⁾ В сїм місци розрізняє Діо Мезів від Гетів; єго Гети мешкали у всхідній Болгарії, а Мези, їх сусіди, в західній.

²⁾ Пор. Міленгоф, III ст. 155.

³⁾ Flori Epitome rerum Romanarum, lib. IV cap. 12. (Наводжу після липського видання Тавхніца; в інших виданнях книги і глави часто інакше означають ся).

обезпечення краю на будуще побудував на полудневій стороні ріки твердині та кастелі. Таким чином Дунай оголошено границею римської держави (около р. 16 перед Хр.).

Згаданий Котис (Coliso) був, здає ся, королем і Гетів і Даків. Ся назва задержала ся і доси у Галичан, проте вказувала би скорше на гетський свій початок¹⁾. Пореважно дацким королем буде Дікомес, про котрого згадує Плутарх²⁾, кажучи, що він в спорах межі Антонієм а Октавіяном станув був по стороні першого і обіцяв прийти єму в поміч з великим війском. Дікомес мав навіть брати участь в поході Бастернів на Дентелстів (о тім поході була вже бесіда на ст. 318—320).

Здає ся, що Плутарха Дікомес єсть одною особою з королем Комосиком. О посліднім пише Йорданіс³⁾: „Коли умер Дікеней, оказували Гети рівну почессть Комосикови, бо був він неменше розумний. Задля своїх досьвідів уважаний був і королем і віщуном, а народи судив він з великою справедливостию“.

Подібність назви і тожсамість часу, в котрім виступають Дікомес і Комосик, промовляють за тим, що то була та сама личність. Замітка Йорданіса, що Комосик був і королем і віщуном, вказує знов, що був він родом Дак, бо у Даків (особливо в Родонских горах) існував теократичний устрій держави і віщуни часто там ставали на чолі народу⁴⁾.

¹⁾ У Светонія (Octavianus, cap. 63) Котис названий „rex Getarum“.

²⁾ Пор. Міленгоф, III 152; Реслер „Das vorrömische Dacien“ ст. 322.

³⁾ De Gothorum origine, cap. XI.

⁴⁾ Так н. пр. пише Діо (Римська історія, кн. LIV гл. 34) про роки 13—10 перед Христом: „Оден Трак з народности Бессів, віщуни при народній сьвятини Діа, іменем Вологес (Вологост), фанатичними мовами умів здобути собі прихильників і разом з ними зворохобив край. Він убив в війні Рескупора, малолітнього ще тоді короля Одризів, а військо Одризів одушевляючими бесідами заманив на свою сторону; самого-ж Реметалька, що справував ради (в імені Рескупора) змусив до утечі. В погони за Реметальком загнав ся Вологост аж до Херсонесу (півостров Галліполі) і там починив великі опустошення. Римляни покликали супроти Бессів намістника Намфілії, Пізона. На вість о поході римських війск Бессі подали ся в гори назад. В першій війні повело ся Пізону нещасливо, війська Бессів перемогли Римлян; в другій побідив Пізо і спустошив цілий край Бессів. За те єму призначено в Римі відзнаки тріумфальні і установлено в честь єго подячні торжества“.

ІХ. Перший і початок другого віку по Христі.

Про відношення в початках першого віку довідуємося щось з Овіда, бувшого на вигнанню в придунайськім місті Томі, в роках 9—17 по Хр. В своїх елегіях і письмах з Понту згадує той поет більш 50 разів про Гетів, в оточенні котрих довелося йому жити. Згадки всі одностайні, понури, вказують на тяжкі хвили, котрі нераз треба було перетерпіти. Ні літом ні зимою, ні днем ні ночью не чулися римські залоги безпечними перед неустоячими нападами Гетів, деякі твердині, як Aegisus (нинішня Тульча) і Troismis (коло нинішнього Хирсова або Гірсови) дісталися були в їх руки. Окрім Гетів згадуються у Овіда також Савромати і Бессі (Дакі) як небезпечні наїзники на придунайські гори Римлян.

Між тим у властивій Тракії, на полудне Балкану, зайшли важні зміни, котрі в іншу пору могли бути принести спасенні наслідки для тамошніх народів. Тацит до р. 21 подає таку звістку¹⁾: Одризи по довголітній вражді з Діями²⁾ сполучилися тепер з ними і з Келя-летами (?) до спільного діла. Союзні війська поділилися на дві частини: одні осаджують Філіппополь і в ній короля Одризів, другі переходять гори Балканські і спішають в сторони Дунаю, щоби зворохобити віддалені народи (*ut remotos populos concirent*). Тацит каже, що Римлянам удалося без проливу крові умирити повстання і привести до послуху лихотворні товни людей.

Се остання в історії відомість про Родонських Бессів. Мимоволі насуваєсь питання: в якій цілі товни народу, не маючи ні доброї зброї ні добрих вождів³⁾, переходять Балкан і йдуть в напрямі Дунаю, щоби сполучитися „з віддаленими народами“. На мою гадку було то друге, велике переселення Траків в сторони на північ від Дунаю, до землі Даків.

Р. 26 по Христі стали Римляни забирати в Мезії гетських молодців до війська. Був то рід рекрутації, а цілком була та, щоби мо-

¹⁾ Cornelii Taciti Annalium lib. III cap. 38—39.

²⁾ Стара назва Родонських Бессів. Она тепер стала в загальнім уживанні, бо і назва Даків (Діаків) на північ Дунаю мала те саме значення.

³⁾ У Тацита названі ті товни „*semiermi*“, а їх вожди „*pares inter se per ignobilitatem*“.

лодих, до зброї охочих людей раз на веїгди позбути ся з краю і приділити їх до легіонів в далеких землях, звідки би вже більше не повернули до родини. Для Гетів, що через стільки віків давали докази любови краю і радо умирали в обороні свободи, новопридуманий плян Риму був найболестнійшим ударом, якого і надїяти ся не могли. Они тепер, хоч і стояли під розказами Римлян, але мали власних своїх вождів і все позіставали в краю, лиш в разї потреби можна їх було ужити в війні з недалекими сусїдами.

Найбільше невдоволенє проявило ся у тих Гетів, що жили в гористих околицях Балканських. Але місто ділати рішучо і скоро, они почали з Римлянами вести довгі переговори, і то їх згубило. Іменно вислали они до Римлян послів з таким заявленєм: „Будемо вас слухати, але не приймаємо ся нових тягарів. Грозьб ваших, що нас побідите і віддасте в неволю, не боїмо ся: у нас є і мечі, і молодїж, і любов свободи, і готовість смерти. „Посли з самохвальбою вказували на сильні свої, скалами обведені твердинї, до котрих в разї війни впровадять своїх родителїв і жінок, а борба там буде утяжлива і кровава“.

Пропретор Сабін не був в ту пору приготований до війни, для того не дав зараз остаточної відповіди, лиш відпустив від себе послів лагідними словами і з обітницями. Коли-ж зібрав військо — а ще одержав він поміч і від Реметалька, короля Одризів — зараз вирушив проти Гетів в гори. Ішло поволи, не без трудів, але все наперед¹⁾. Гетів пало багато — одні в борбах, другі задля недостатку води, бо їх табор находив ся в околиці пустій, безводній. І стало ся те, ще мож було предвидіти, мала горстка мусїла вкінці улячи переваї. Межи осадженими Гетами не було згоди що до діланя. Вожд Динне, чоловік літами дуже старий, радив зложити оружє і здати ся на ласку і „лагідність“ римску. Він зараз перший з женою і дітьми піддав ся, а за єго приміром пішли всі люди старі і безсильні, а також ті, що бажали більше житя як слави. Молодїж, о котру ходило Римлянам, розділила ся на дві часті — одні прилучили ся до вождя Тареп, другі до вождя Туреса; они всі задумали

¹⁾ Опис війни поданий Тацитом дуже подробию в єго Анналях, кн. IV гл. 46—52.

радіше згинуть, як піддатися, лиш не могли згодити-сь що до способу смерті. Тарса взивав голосно, щоби не робити собі жадних надій і щоби боязнь усунути з серця: — „як гинути то зараз“, і проколов свої груди мечем. І наїшлися такі, що за його приміром і в той-же спосіб завдали собі смерть. Але Турес (Turesis) wraz з своїм війском задумав смерть дорого спродати. Серед темної ночі з проразливим криком всі кинулися на римський табор, метаючи туди каміні, пняки та поліна, а рови наповняючи хворостом, гатями та трупами. По драбинах і мостах смілі воїни дісталися на верх валів і кинулися на Римлян. Страшна була ніч, і страшна лютість та завзятість Гетів, котру ще степенували зойки та плачі материй та жінок, що з розпучкою в серці числили послідні хвилі своєї свободи. Туресови удалося Римлян зігнати з кількох укріплених становищ, але з розсвітом дня оточили Римляни Гетів і виперли їх в місце, де вже мусіли піддатися. Лиш маленькій частині удалося перебити через неприятельський табор¹⁾.

Тацит замічає, що сею війною не закінчилося повстання в Мезії, бо дуже скоро і люта зима не дозволяла довершити побіди на всіх місцях.

По смерті Нерона настали в Римі домашні війни о цїсарський престол; війська в Мезії було тоді небогато. Відтепер знов з більшою силою почалися наїзди на Мезію. Але то вже не наїзди Гетів і Даків; змісто Гетів виступають тепер завжди Сармати. В нашій землі довершилися були перевороти, про котрі, яко о доконанім вже факті, довідуємося з сухих дат в географії Птолемея: — вся просторонь межі Вислою а Доном перейшла під верховну владу Сарматів. Се було може і з добром для Гетів, бо при дальших боях з Римлянами они, в своїм роздробленю, могли бути спровадити на себе остаточну руйну.

І самі Гети втратили надію на лучшу будучність. Около р. 70 римський легат і пропретор Мезії, Еліян, перейшов Дунай і ту під-

¹⁾ Планий Туреса, напасти ночью на Римлян, міг був повести ся щасливо, але Римляни були о сих замірах Гетів повідомлені, тому вже наперед уладили ся до успішнійшої оборони. Видно се зі слів Тацита: „Turesis sua cum manu noctem opperitur, haud nescio duce nostro; igitur firmatae stationes densioribus globis“.

дало ся єму над 100.000 людности, очевидно Гетів. Всїх їх — враз з королями і вождями, з жінками і дітьми — переселено на полудне Дунаю, де они вже стали ся мирними жителями і з часом, як і вся людність Мезії, олатинчили ся (зрумунили-сь).

По смерті Дікомеса (Комосика) був королем в Дакії Скорило. Після Іорданіса¹⁾ тревало єго панованє 40 лїт, припадало би менше-більше в роки 35—75 по Христї. Подробїйших історичних звісток про ті часи не маємо, з уривочних дат у старинних писателїв довідуємо ся лиш те, що виправи за Дунай все ще не уставали і навіть кінчили ся нераз щасливо для Даків²⁾. Около р. 70 станув мир межі Римлянами а Даками, оба народи довгий час жили з собою в приязних відношеннях³⁾.

Скорило зачисляв ся до володарїв розважних, що не кидали ся без плану в вир війни, але наперед обчисляли можливість побіди. Фронтин про сего короля записав отсю характеристичну анекдоту. Коли в Римі розгорїла ся була домашня війна і цїсар Отон змушений був з вїсїма силами виступити проти Вітелїя, домагали ся Даки конечно, щоби Скорило вів їх за Дунай, де римского війска під той час було небогато. Але Скорило відповів: Отон і Вітелїй пригадують дві бішені собаки, котрі підтроволено одну на другу; пустїть на них вовка, а побачите, що собаки, zagrożені неприятелем, відстануть від борби і кинуть ся разом на вовка. Так було би і з Римлянами: наїзд Даків лиш помирить спорячі табори і сполучить їх тим тіснійше проти нас⁴⁾.

Часи довшого сунокою не проминули для Даків безслідно. Знаменита організація, яку під кінець сего віку бачимо в дацкїм війську і в дацкїй державі, мусїла бути вже давнійше підготовлена і велика

¹⁾ Після Іорданіса (*De Gothorum origine*, cap. XII) король той звав ся *Coryllus*, після Фронтіна *Scorylo*. Др. Реслєр в розправі „*Dacier und Romänen*“ (ст. 87) уважає другу назву правильнійшою.

²⁾ *Cornellii Taciti Historiarum lib. I cap. 2*: „...nobilitatus cladibus mutuis Dacus“.

³⁾ Пор. Реслєр „*Das vorrömische Dacien*“ ст. 337.

⁴⁾ Там-же, ст. 336.

часть заслуг в тій мірі припадає Скорилі. Іорданіс не даром наводить сего короля побіч Дікенея і Комосика, що відзначали ся „мудростію і справедливостію“ в своїх ділях.

Року 86 панував над Даками сьвітової слави вожд і король Декебаль. Перед ним був королем Дурає — володар з добрими замірами, але до великих чинів неспосібний¹⁾. А наближала ся важна, рокова хвиля, що рішати мала о будучности Дакії. Дурає скликав раду з передових людей, вказав на важність хвилі для народу і виразивши свій подив для чеснот і інших великих свойств Декебала²⁾ зрік ся добровільно (?) в єго користь престолу²⁾.

І Декебаль гідний був оказаного подиву. Як мало хто, сьвідомий він був воєнного діла; знав, коли добра пора змірити ся з неприятелем, або оминути борбу; знав, як ворога підійти, заманити єго в заставлені сїти; був хоробрий в війнах, поривав за собою війська власним приміром; побіду умів вихіснувати як не мож лучше, і все добирав найодвітнійших средств, щоби воєнні неудачі знов направити. Поучений досьвідами своїх попередників зрозумів він, що Даків причити треба римської штуки воєнної, щоби Римлян рівним оружієм побороти, і тому римських збігців радо приймав у себе і користувався їх услугами при управильненю воєнних діл, при основаню твердинь і заведеню боєвих штучних махин. Перевівши ті реформи, Декебаль спробував в первий раз р. 86 свої сили воєнні з римекими; переправивши ся через Дунай, вторгнув він до Мезії і наткнув ся на римські війська, що стояли під начальством намістника Мезії, Онпія Сабіна. Декебаль побідив в війні. Межи поляглими находив ся і сам намістник Мезії. Даки занепокоїли здовж і вишир цілу провінцію і здобули кілька римських твердинь і кастелів.

Цісар Доміціян, дізнавши ся про ті неудачі, вислав нові війська до Мезії під начальством Корнелія Фуска, що мав славу доброго во-

¹⁾ Діо пише Δορρεας, Іорданіс Dorpaneus, Орозій Diurpaneus. Назву, передану Діоном, уважають правильнішою, бо взагалі Діо з всіх давних писателів найлучше поінформований о тім періоді дацької історії і найширшіи подає звістки про панованє Декебала.

²⁾ Матеріяли до історії Декебала зібрали дуже старанно: Dr. Heinrich Francke „Zur Geschichte Trajans und seiner Zeitgenossen“ і Dr. Roessler „Das vorrömische Dacien“. Тих праць придержую ся в своїм оповіданю.

йовника, тай сам вирушив з Риму, щоби бути близько боєвища. Декебаль вирядив послів до Фуска з таким, якби для насмійки, залявленням: „Заключу мир з вами, если від кожної душі в великій римській державі платити мені будете данину, по два оболі річно“. Фуск, такою зневагою до живого обурений, не дав відповіді, лиш переступив Дунай і почав війну. Але знов Римлян завело щастє: Фуск згинув на боєвищі, а при скорій утечі Римлян весь їх табор, хоругви і воєнні знаряди дістали ся Дакам в руки. Цісар з соромом вернув до Риму; дацкі війська без опору заганяли ся знов в Мезію і Тракію.

Верховним вождом римських військ в Мезії був відтепер Юліян. Єму зразу щастило ся в війні. Він випер з Мезії неприятеля і, перейшовши Дунай, впав до самої Дакії, де коло Тап, недалеко Зелізних воріт Дунаю, побив дацке військо, що було під головним начальством Везини¹⁾. Сам Везина находив ся в великім небезпеченстві і лиш тим уратував себе, що лягши серед боєвища удавав убитого, доки ночью не удало ся єму непомітно утечи. При тій нагоді оповідає Діо таку анекдоту: „Декебаль бояв ся тепер, що упоєні побідою Римляни схотять підступити аж до єго столиці, тому приказав всі дерева сусідних лісів постинати аж до високости чоловіка а пні дерев прибрати в зброї. Римляни, дивлячи ся здалека, думали, що то нові якісь війська, і подали ся в страху назад“.

Цісар Доміціян, котрому недавно-що не повело ся в війні з Маркоманами, не хотів наразити ся на нові неудачі з Даками і сам візвав Декебала до заключеня мира. Сей не відказав ся, бо давніша війна стояла і єго багато страт; він вислав одного з дацких вельмож, Дісіза, враз з іншими відпоручниками до Доміціяна. От і станув мир межі обома сторонами, але під услів'ями для Римлян дуже ганьблячими. Під назвою *дарунків* обіцяв Доміціян платити Дакам річну данину, доставляти їм з римської держави виправних і досвідчених робітників та ремісників і, окрім того, наділити Декебала з римського скарбу одвітним *дарунком*.

При тій нагоді подає Діо незрозумілу для нас відомість, що по заключеню мира Доміціян, для наданя собі поваги, вложив послови

¹⁾ Діо пише Οὐεζζίνης. Грецьким ζ виражали ся різні славянські звуки, як з, ж, ч.

Декебала, Дієгізу, королевський вінець на голову. Се вчинив Доміціян ніби для оказання своїм людям, що він має власть, надати короля Дакам. Але здає ся скорше, що римський цісар, пізнавши в Дієгізі мужа великих впливів, хотів єго, обіцянками на королевський престол, позискати на свою сторону і зворохобити проти Декебала. Очевидно, намір єму не удав ся.

Доміціян старав ся свої неудачі замаскувати перед Римлянами і удавав, що побіда по єго стороні. Воїнів наділив він гріними і відзнаками і навіть, як пише Діо, підробив він письмо Декебала, котре в доказ славних своїх чинів післав до римського сенату. І сенат увірив письму. В грудни р. 90 зладжено Доміціяну сьвітлий тріумф, з невичайним припнхом. Ігри, театри, тріумфальні луки, безчисленні статуи служили для убавлення народу і війська. Найшли ся і поетизуни, що за гріш осьнівували в пересадних похвалах воєнні подвиги римського цісаря.

З часом виявила ся ціла та комедія. Хоч соромно було для Римлян, платити дань варварам, та не було виходу. І наслідник Доміціяна, Нерва, не важив ся відказати данини. А тимчасом Декебаль часи довшого супкою випискав на те, щоби приготувити ся до нових, більших ще чинів; робітників і ремісників, які єму доставила римська імперія, ужив він до строєня нових твердинь та кастелів на лад римський, а оплачував їх римским грошем з побираної данини.

Почувши-сь в новій силі, Декебаль став глядіти причин до війни. Він жалував ся на се і на те, часто на маловартні дрібниці, а вже найбільше гнівав ся ізза того, що з данною Рим опізнював ся; тому все ставив нові домагання, а на випадок відмови грозив воєнними кроками. З неприятелями Риму стояв Декебаль в приязних відношеннях, збігнї з римської держави находили у него опіку і ласку.

Так тревало до р. 98. Але зі смертю Нерви змінили ся відношення — на римськім престолі засїв Траян, чоловік рішучий і голосної воєнної слави.

Кассій Діо дає таку характеристику Траяна¹⁾: „Ставши цісарем писав Траян до сенату, що ні смертю ні позбавленєм чести не буде карати правих людей. На те він присяг, і додержав слова. В єго ха-

¹⁾ Римська історія, кн. LXVIII гл. 5—8.

рактері не було ні сліду підлоти, хитрости або строгости; добрих обивателів він любив, поважав і наділяв відзнаками. Занявши престол, Траян якийсь час забавив в Римі, відтак вибрав ся на Даків. А сі Даки тяжко провинили ся були проти Риму; они грішми, що Римляни платили їм річно яко данину — що за сором! — примножували свої воєнні сили і прибирали чим раз грізнійшу, гордовитшу поставу. Та мимо те затревожив ся Декебаль немало, почувши, що Траян наближає ся до Дакії, бо-ж добре знав, з ким тепер буде діло. Траян відзначав ся і справедливістю, і хоробрістю, і простотою обичаїв. Правда, любив він заходити ся з хлонцями¹⁾ і навіть запивати ся, але від того не вийшла шкода Римлянам. Траян хоч пив багато, але ніколи до безпам'яті. Війни любив він дуже; слава перемоги і погибель ворога — от, що справляло ему вдоволене. Військо держав він в сильній долоні, не знало оно, що то лиха, що розхвостані обичаї. Декебаль мав слушні поводи бояти ся єго“.

Зараз в першій році пановання Траяна, вирядив Декебаль послів до него з заявленєм, що хоче бути вірним приятелем і союзником Римлян, нехай тільки Траян не забуває на данину, яка щорічно належить ся Дакам. Траян велів відповісти: „Доки мене не переміг Декебаль, і шельога нехай не надіє ся“. Тепер вже звістно стало, який оборот возьме дотеперішній мир Даків з Римлянами. Даки стали чим раз грізнійше виступати супроти Мезії, викінчували фортифікаційні роботи в своїм краю і збільшували свої воєнні сили.

Та не спочивав і Траян. Єго девізою і окликом, вже від першого вступлення на престол, було: знищити Даків цілком. В цілій римській державі вели ся воєнні приготування на великі розміри. Перше всего постарав ся Траян, щоби всі твердині і кастелі, які здовж Дунаю стерегли границь римської держави, привести до як найлучшого стану. Твердині получені були з собою широкими гостинцями, щоби військо могло ними порушати ся вигіднійше. Недалеко Ршави (Орсови), де Дунай задля скалистого терену творить пороги, приказав Траян з полудневої сторони ріки розбивати вистаючі скали і крізь недо-

¹⁾ Того рода рознусти стали ся були звичаєм на дворах цісарів римських. Дію часто згадує про той унадок публичної моральности.

ступні доси місця зладити вигідний військовий гостинець. Численна фльота на Дунаю мала доставляти війську живність і, в разі потреби, довозити все свіжі війська, котрих і так вже здовж Дунаю стояло 12 легіонів під охороною тамошних твердинь.

Головний табір Траяна находив ся в передодни війни в Singidunum, теперішнім Білграді сербським. Там концентрували ся війська з різних сторін; між іншими прибули туди 4 легіони з над Рену, війська з горішнього Дунаю і кінниці з Нумідії під проводом мавретанського князя, Люсія. Були і союзники з германських племен, як іменно Бури, що жили в горах при жерелах Висли і далше на захід. Без союзників коренна римська армія числила 80.000 людей.

Року 101 розпочала ся війна.

Границею дацької держави від заходу була ріка Тиса і з тої сторони мусіли Римляни розпочинати свої операції восні. На двох мостах, утворених з кораблів, переправили ся їх війська на дацький берег Дунаю; західне, головне військо стояло під командою самого Траяна і порушало ся в сторону, де спливають ся ріки Темеш і Бистра; східна армія поступала дорогою через нинішню Мегадію; в горах Банату мали війська зійти ся разом. Трете військо, головню кінницю, під начальством Мавретанця Люсія, переступило Дунай коло Відину (в нинішній Болгарії при Дунаю) і посувало ся в глѳб Дації через нинішню Волощину.

Опис війни з Даками доховав ся в історії Кассія Діона. Не є то опис докладний, ані безсторонний. Діо був Римлянин тілом і душею, симпатий для дацького народу не мав — всюди уносить ся він єдино похвалами для великого цїсаря і вождя римського. Другим, доповняючим жерелом для римсько-дацької війни є Траянова колюмна в Римі, де поодинокі фази війни представлені в хронологічнім порядку і наглядно в дуже численних різбках. Але і се жерело не є безсторонне, яко пам'ятник в славу і честь Траяна містить переважно образи лиш для звеличення римського цїсаря.

Діо війну так описує¹⁾: „Траян наблизив ся до міста Тапи, де був табір неприятеля. Єму принесли великий гриб, на котрім містила ся напись латиньськими буквами: „Бурове і інші союзники радять цї-

¹⁾ Кн. LXVIII гл. 8 15.

сареві вернути назад і не починати війни“. Але Траян не зважав на остерогу. Вже перша стріча з Даками виказала, як люта буде війна: Траян мав багато ранних, але і багато пролив крові неприя-теля. Коли нестало потрібних бандаків, не щадив Траян і власної одежи, казав її покрятати в пасемця, а в честь полеглих своїх воїнів приказав виставити олтар і що-рік приносити жертви за померлих.

„Тепер Траян двиг ся горами і серед небезпеченьства здобував одну гору за другою, аж підійшов до самої столиці Декебала. Єму добре помагав Люсий, бо ударивши з іншого боку, він багато Даків постелив труном, а ще більше захопив в полон. Декебаль вислав те-пер посольство до Траяна.

„Слав він і перед тим послів, але з простих людей; теперішних вибрав з посеред найзнаменитших, з посеред тих, що носять капе-люхи. Посли кинули від себе оружжє, лали на землю і просили Тра-яна, щоби розмовив ся з Декебалем лично, бо сей тепер готовий сповнити волю Римлян; коли-ж Траян не бажає особистої стрічи з Декебалем, нехай бодай вишле кого для заключеня союзу. І дійсно вислав Траян двох відпоручників, Суру і начальника цісарської ївар-дії Лівіяна; але до союзу не прийшло. Декебаль не хотів лично з тими послами умовляти ся, лиш виправив до них своїх людей. Траян тимчасом заняв уфортифіковані гори і найшов в них оружжя, воєнні махини, полонників і стяги (хоругви), котрі передже Декебаль здобув на Римлянах. Тоті успіхи, як і факт, що сестра Декебала дістала ся в неволю і що ще одна твердиня піддала ся, змусили Декебала, згодити ся на услівя мира — не длятого, що хотів їх до-держати, але щоби по дізнаних стратах прийти до нових сил. Він згодив ся на те, видати оружжє, воєнні махини і дезертирів, обіцяв твердині розметати, уступити зі здобутого краю, а приятелів і непри-ятелів Риму уважати і своїми приятелями та неприятелями. Дальше обіцяв не приймати до себе жадних дезертирів римських, анї не приймати в службу воїнів з римської держави. Така умова була вже длятого потрібна, що Декебаль дуже багато людей, до того найздіб-нійших, умів приманювати до себе. Опісля прибув Декебаль сам до Траяна, щоби оказати єму своє поважанє. Також виправив Декебаль послів до римского сенату, щоби підписали умову. Траяна лишив в сто-

лиці Даків оден відділ війська, а в інших дацких гóродах римські залоги, і повернув також до Італії.

„Послів Декебала заведено в сенат, де они зложили оружжє і, руки на грудях, просили о затвердженє умови. По сїм акті вручено їм оружжя назад. Траян відбув свій тріумф і одержав титул *Дачий*й.

„Небавком наспіла до Риму відомість, що Декебаль не додержує умови з Римлянами, що зброїть ся до нової війни, приймає знов римських дезертирів, направляє розметані твердині, кривдить тих, що єму передже були неприхильні (Бурове?), а Язигам Сарматам¹⁾ забрав часть краю. Сенат на таку вість виповів нову війну Дакам, і Траян знов обняв верховне начальство над римским війском.

„Часть Даків відмовила послух Декебалеви, він мусів знов просити о мир. Але не хотів зложити оружжя і піддати ся на ласку-неласку. Він став отверто громадити нові сили і вислав відозви до всіх сусїдних народів, щоби лучили ся з ним до спільної борби. Коли опустите мене — представляв він в тій відозві — то і самі попадете в лихо; лекше буде вам і безпечнійше зі мною разом воювати в оборонї свободи, як дивити ся байдужно на загибель Даків, а відтак самим, без помочи других, пійти в тяжку неволю.

„Стало ся так, що Декебаль підступом мало жити не позбавив Траяна. Він післав в римський табор кількох дезертирів, а що Траян був дуже приступний для кожного, хотїли они дістати ся до него і єго убити. Але замір не удав ся; одного з умовлених убійців зловлено, а сей, взятий на тортури (!), признав ся до всего.

„Декебаль запросив тепер Льонгіна, одного з римских вождів, що відзначував ся в борбах, до себе на розмову. Сей прибув до табору Даків. Декебаль публично став вивідувати ся у него про пляни Римлян, а коли Льонгін не хотів нічого зрадити, не пустив вже єго з табору, лиш мов спійманця задержав у себе. Кайдан виправді не наклали на Льонгіна і обходили ся з ним взагалї по людєки, але волї єму не було.

„Знов вирядив Декебаль послів до Траяна і зажадав, щоби Рим-

¹⁾ Язиги були сусїдами Даків, займали головни ті землі, що на захід від Тиси замешкує нинї мадярска людність. Коротку історію тих Язигів подав я в статї „Дуліби і Сербї“ („Дѣло“ з року 1892, ч. 263—264).

ляни уступили ся за Дунай та ще заплатили Дакам всі воєнні кошти, если хотять, щоби видано Льонгіна. Траян відповів ні сак ні так, щоби не здавало ся, що або надто мало або надто високо цїнить Льонгіна; свого вожда не хотїв губити, а й окупу так великого платити не міг. Декебаль держав Льонгіна дальше у себе; сей роздобув отруї, і ночною найшли єго неживого.

„Траян велїв мурувати міст на Дунаю¹⁾. Дїло се подиву гідне. Хоч і інші чини Траяна величні та пишні, але супроти сего мосту все нічим. Двацять стовпів уставлено посеред Дунаю — всі з каменя, на 100 стїп високі, на 40 широкі. Віддалені оден від другого на 170 стїп, а всі луками получені з собою. Не знаю, над чим чудувати ся більше: над величезними коштами сего мосту, чи над штукаю будови. Стовпи зроблено серед вирів води і на глинястїм ґрунті ріки. Правда, що на міст вибрано місце, де корито ріки ще найвузше, але за те вода там глубша і дуже рвуча, що тим більше утрудняло будову. Лиш великий умисл Траяна довершити міг такого дїла... Сам міст тепер непотрібний Римлянам, з него лиш видно ще камінні стовпи, якби для доказу, що людска штука побороти гідна всі трудности. Цїсар Адриян велїв луки мосту і верхнє вязанє знести, бо бояв ся, щоби міст не послужив неприятелеви для догіднійшого переходу на римський бік Дунаю.

„По сїм то мостї перепровадив Траян свої війська за Дунай. Війну ведено осторожно і з напєсом, без поспіху; з трудом ішло, але вкінци поборено Даків. Декебаль завдав сам смерть собі, бо бачив, що єго столиця і цілий край вже в руках Римлян, а єму грозить неволя. Єго голову завезено до Риму. Відтепер Дакія стала ся римскою провінцією, єї залюднено новими осадниками. І скарги Декебаля найшли ся²⁾, хоч укриті були під коритом ріки, недалеко дацкої столиці.

„За поворотом Траяна до Риму прибули до него посольства з чужих земель, навіть з Індії. Більше як чотири місяці відбували

¹⁾ Той міст був збудований понизше Ршави (Орсови) межи пинїшним румунським гóродом Тури-Северин а сербським гóродом Кладова. Будовою займав ся перший архітект тодішній, Аполльодор з Дамаску.

²⁾ Про той скарг була бесіда на ст. 126.

ся без перерви ігрища і забави, в часі котрих згинulo около 11.000 звіврат і 10.000 людий (глядияторів)".

Такий опис війни Траяна з Даками передав нам Кассий Діо. Нужденна та історія, переповнена сторонничими поглядами і часто малозначущими дрібницями, зовсім не дає ясного образу тих, п'ять літ триваючих воєн (101—106 по Хр.), ведених з неімовірним завзятєм зі сторони народу, що боровся вже не о саму свободу, але о своє існуванє.

Побіджені Даки не піддалися Римлянам, лиш громадно виселилися з краю. На їх місце спровадив Траян з цілої римської держави безчисленні товпи людий і ті осіли в опорожнених містах і селах. Посьвідчає то виразно в своїй історії Евтропій¹⁾.

На колюмні Траяна, що доси находиться в Римі, представлене те виселенє Даків в кількох різьблених образах²⁾. На однім образі бачимо Даків, як зажегають власні доми в часі, коли інші їх земляки вже в дорозі; там зображені жінки, старці, діти — всі в поході, в утечі; видно батьків та матери, як несуть діти на плечах; видно відділи людий з оружиями, знаменами, всі в поставі як при марши, а перед ними гори, очевидно гуцульські, бо лиш в ту сторону була утеча можлива. На кількох образах бачимо громади людий, що женуть товар. вівиці поперед себе, а на плечах двигаютъ люди: той своє посліднє добро, той рідну дитину, інший веде старого немічного батька за руку. А на інших образах представлені Римляни в погоні за Даками — через гори і ліси. Єсть і така сцена: легіонери дігнали утікаючих, відбирають їм худобу, вяжуть руки Дакам і забирають їх в полон — для продажу в неволю, як то звичайно чинили Римляни, або на жир зьвівратам в часі ігрищ в Римі. А знов друга сцена, характеризуюча завзятість в війні з Римлянами: на однім образі бачимо

¹⁾ Eutropii Breviarium historiae Romanae, lib. VIII cap. 6: „Trajanus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum traustulerat, ad agros et urbes colendas“.

²⁾ Образи тої колюмни обговорюють подробно: Чертковъ „О переселеніи Фракіійскихъ племенъ, Москва 1851“, ст. 26—31; і Dr. Heinrich Francke „Zur Geschichte Trajan's“ ст. 191 — 233.

дацкі жінки, люті з лица, правдиві фурії; они стоять з зажженими смолоскипами і спійманим в війні Римлянам палять то голови, то рамена, придумуючи їм що-найтяжші муки.

Завойоване Дакії не принесло Римлянам користий, яких они надіяли ся. Витиснені з свого краю Даки, осіли в значній частині в Галичині і звідси, в полученю з Гетами та Бастернами, так успішно безпокоїли Римлян, що вже наслідник Траяна, Адриян, бачив неможливість удержати в Дакії пановане Риму і хотів вивести свої війська з тої зівеюди загроженої і розграбленої провінції. Липи боязнь, щоби на римських кольтоністах не метили ся варвари, спонукала єго до дальшої ще оборони краю¹⁾.

¹⁾ Eutropii Breviarium, lib. VIII cap. 6: „Hadrianus de Dacia exercitum revocare voluit... Amici eum deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur“.

Д О Д А Т О К.

І. Якої народности були Даки?

Старинні писателі заєдно змішують Гетів і Даків, і се каже вносити на близьку національну звязь, яка лучила оба ті народи. Навіть двох спеціально дацких королів, Дікомеса і Декебаля, зовуть деякі старинні писателі королями Гетів — хіба о стілько слушно, що до держави Даків, о скілько вимагало заокруглене границь, входили зі входу і полудня також деякі гетські племена.

У Гетів і Даків було багато назв племенних. У Страбона згадують ся τῶν Γετῶν ἔθνη, в інших старинних жерелах τῶν Δακῶν ἔθνη¹⁾. В географії Птолемея і на старинній мапі римській, знаній нам під іменем таблиці Певтінерської, доховали ся племенні назви колишних Даків, і то в досить спорім числі.

Знаємо з Нестора, що давні Славяни любили назви народні виражати збірними іменами за помочию наростка **ва**: Морава (нарід), Литва (нарід), Мордва, Норва і т. д. Такий звичай задержав ся ще доси у Русинів: Литва = Литовці, Татарва = Татари, Москва = Москалі, Ляхва = Ляхи.

Після одвічного звичаю, який вже Геродот замітив у Скитів, і який передав нам Нестор о давних Славянах, означували ся одною назвою і нарід і край, а часто ще і ріка і головне місто. У Нестора назвою Морава означені край, нарід і ріка; назвою Галич край, нарід і місто; назвою Литва край і нарід. І сей звичай доховав ся у нас; одною назвою, н. пр. Москва, ми виражаємо і ріку, і місто, і край, і навіть нарід („з'їхала ся Москва"). Тим лиш способом по-яєняє ся, дличого у Славян, а особливо на Руси, так багато рік з наростком на **ва**: Чернава, Русава, Унава, Морава, Орава, Полтва²⁾,

¹⁾ Пор. Edward Bogusławski „Historyja Sławian“, ст. 202, 280.

²⁾ Перший про трацку Полтву згадує Аполлѳдор, як довідуємо ся про се з старинного географічного словаря Стефана Візантійського. І Страбо знає

Гучва і т. д. Язиково беручи, були то первістно збірні назви племен, що мешкали при тих ріках; з часом, як то звичайно діє ся, племенні назви змінювали ся під впливом історичних подій, а назви рік додержали ся і доси, якби німі свідки тих далеких часів.

В назвах дацких місцевостей подибує ся також дуже часто згаданий збірний наросток **ва**, лиш в повнійшій формі дава¹⁾. До Даків відносять ся отєї місцевости на дава²⁾:

Akidava	(Pelendova)
Arkidava (або Argidava)	Piroboridava
Buridava	Ramidava
Kapidava? Kalidava?	Rusidava
Karsidava	Sagadava
Klepidava (Klipidava)	Sandava
Komidava	Singidava
Dokidava?	Sukidava
Markodava	Tamasidava
Netindava (Nentidava)	Zargidava
Patridava	Ziridava
Petrodava	Zusidava

Полтву — не ріку, а город, далеко на полудне Тракії коло Боспору. Він той город зове Полтво-брія (Πολτος-βριζ) і каже (ки. VII гл. 6), що додаток **брія** у Траків значить „город“. За Аполлодора і Страбона часів на місци тої Полтви стояло грецке місто Айнос (оно знає вже і Геродотови); з того вносити можна, що Полти — жителі тамошні — вже в глибокій старині перенесли ся куди-сь инди.

Греки виводили назву Полтви від трацкого короля Полтиса. Він жити мав на 12 столітій перед Христом, в часі Троянської війни, і мав бути чоловік дуже поважний, розумний, справді мов другий Соломон. Плутарх каже, що до того Полтиса прийшло було посольство, і то рівночасно від Троянців і від Греків, а він, для полагодження справи, мав видати такий суд: **Наріє** нехай віддасть Грекам Гелену, а я дам єму за те **дві** красні жінки. (Stephanus Byzantinus, vol. III, Berkelii adnotationes, ст. 138.)

¹⁾ Як назва Даків повстала з повнійшої форми Діаки, так те Дава (з довгим **а** в першій складі) здає ся бути скороченою формою з давнішого Діава. У Траків був головним богом Дій; від него виводив парід свій початок. Після того назва Діа-ва означувала би „племя (рід, потомство) Дія“.

²⁾ Roessler, Dacier und Romänen, ст. 89—90.

Більша часть тих назв повторює ся дійсно в історії пізнійших Славян; деякі загинули через те, що племена зливали ся нераз в одну цілість під впливом політичних обставин; а знов є деякі назви, що вже вияснити не дають ся, бо не знана нам історія всіх дрібних племен славянських, і то ще в так віддалених часах.

При поясненнях, які подаю понизше, держу ся тої засади, що наросток **дава**, маючий значінє збірного понятя (рід, племя), відділяю від властивої назви народу. Результат виходить такий:

1) Акі-дава, після нашої вимови коротше: Акі-ва. Птолемей наводить в Сарматії, по середній межі Вислою а Доном, отже в околиці Дніпра, племя Акібіи. Шафарик догадує ся, що по них лишила ся старо-руська назва „Оковський ліс“, місцевість, з котрої випливає Дніпер¹⁾.

2) Arkі-dava. Слово те беру в звязи з виразом Аркинія, старинною назвою для наших Карпат. Страбо (кн. VII гл. 3) пишучи о придунайських Гетах, повідає, що они к півночи замешкують часть Еркінського ліса, значить ту: східні Карпати.

В старину писали різно: Аркинія, Оркинія, Еркинія, в пізнійших часах також Геркинія²⁾. Різниця вимови пішла з того, що в тім слові був самозвук **р**, котрий в устах Славянина, як до околиці, вимовляв ся неоднаково. Славянські і неславянські історики виводять назву Еркинія з кельтицького *erchuniad* (вивісненє); по моїй думці бойківська і гуцульська Еркинія не може бути ніщо інше, як нинішнє наше Верховина (верхинія) — тим більше, що Греки в чужих словах часто міняли звуки **х** і **к**.

Назва Arkі-dava, або коротше Arkі-va, означувала, здає ся, жителів верхів, верховинців.

3) Buri-dava, племя Бурів. Двоєких Бурів розрізнявати треба: одних, що держали з Римлянами і були їх союзниками в часі дацької війни; других, що виселили ся були з Дакії, а пізнійше часто ще воювали з Римлянами (Діо Кассій кн. LXXII, гл. 3). До сих то останніх відношу Птолемеєву назву Buri-dava.

4) Karsi-dava, племя Карсів. З літописи знає племя Корсь,

¹⁾ Славянські старинности, т. I гл. 10 §. 10.

²⁾ Kaspar Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“, ст. 2—4.

котре вичисляє наш Нестор побіч племен литовських: Литва, Зимігола, Корсь, Литьгола¹⁾.

5) Marko-dava, племя Марків. Одвітно до історії язика мусіла би та та назва у пізнійших Славян звучати Морки або Морчане²⁾, і дійсно знає нам славянське племя того імені. Шафарик (Старинности, т. II гл. 44) наводить межі полабськими, нині онімечченими Славянами племя Морчан, знає ще навіть в віці XII-ім. Баварський географ з IX-ого віку зове його Моричани, в грамотах цесаря Оттона I згадують ся Морчани, Морачани, Моричани³⁾.

6) Pelen-dava. Уживана за впливом Греків назва Пелєґони (також Пеляґони) єсть о стілько важною, що друга часть „ґони“ являє ся дословним толкованєм праславянського виразу „дава“ (рід, потомство, племя). Після Шафарика⁴⁾ область Пелєґонія згадує ся в грамотах сербських князів; як давніше, так і тепер заселена она Славянами.

7) Rami-dava, племя Рамів. Славяни того імені згадують ся в пізнійших часах в Сербії. Угорські королі титулували ся часто королями „Рами“ (так називано полудневу часть сербської Боснії).

8) Rusi-dava, племя Русів. В славянських землях єсть кілька рік тої назви, навіть з наростком **ва**, з чого треба вносити, що то були первістно назви народу: Русава притока Дністра, Русава притока Роси, Русава в Чехах і т. д.

9) Saga-dava. Назва пригадує славянських Саґудатів, котрі в VII-ім віці по Хр. жили в Македонії і багато лиха чинили сусідам⁵⁾. Назва Саґи повторює ся в топографічних назвах славянських; до неї віднести мусимо і назву ріки Сож, притоки Дніпра.

10) San-dava, племя Санів. Назва пригадує деякі ріки славянські: Сян в Галичині, Сан в Стирії і Країні, Сана в Боснії. Мі-

¹⁾ Микльшича Chronica Nestoris, cap. I. — Також і cap. 7: „Литва, Зимігола, Корсь, Норьва“.

²⁾ В старину обі форми були в уживаню, подібно як Бори і Борани (ще в літописях находимо: Древи і Древліани, Поля і Поляни, Сівер і Сіверяни).

³⁾ І на Руси є ріка подібної назви, іменно вливає ся до Случа ріка Мороч. В сербській Боснії і Чорногорі є ріка Морача.

⁴⁾ Славянські старинности, т. II гл. 30 §. 4.

⁵⁾ Шафарик, Старинности, т. I гл. 38. — Zeuss, Die Deutschen, ст. 630.

кльонич в своїм етимологічному словари толкує „сань“ через „змій“. Може так треба толкувати і назву дацких Санів, бо змії були у Да-ків предметом релігійного культу.

11) Suki-dava, племя Суків, мешкали зразу при Дунаю. З давньої назви через відкинене букви **Д** повстало Suki-ava = Сучава (ріка і місто). В Галичині коло Болехова є ріка Сукель. Назва народу пійшла, здає ся, від характеристичного убрання або від якого-сь промислового заняття (сукати, сукно, сукмана).

12) Ziri-dava, по нашому коротше Ziri-va. Баварський географ з IX-ого віку наводить на захід Висли славянське племя „Zerivani“, кажучи о ній, що замешкує край дуже великий¹⁾.

13) Zusi-dava, племя Зусів (Сусів). В середніх віках було кілька славянських племен, що звали ся Сусами, Суслами, Сусольцями. Над Мульдою, в нинішній Німеччині, згадують ся в IX-ім віці попри Сорбів (в Саксонії) також славянські Сусли: „Sclavi, qui vocantur Siusli — Sorabi et Siusli“. Гельмольд пише правильно Susi. В грамотах цісарів Оттонів: Susili, terra sclavinica Siuseli²⁾.

В нинішнім Ольстині (Holstein) була, після Гельмольда, область звана Susle; по вигубленю Славян заселено її Фризами року 1139.

В руских літописях згадує ся про нарід Сусола, в сусідстві Литви; він був покорений року 1059 князем Из'яславом.

14) Doki-dava, племя Доків. Яка-сь галузь того племені осіла, здає ся, в наших землях; в Сарматії наводить Птолемей в околицях жерел подільського Богу нарід Ама-доки і город Ама-дока; верхівя тамонії, одвітно до славянського звичаю, також звали ся тим іменем: ³⁾Αρχαία Ἰρι³⁾

15) Klipi-dava. З позісталих дацких назв три: Klipi-dava, Patti-dava і Petro-dava здають ся бути зіпсовані на грецький лад; до-

¹⁾ „Zerivani, quod tantum est regnum, ut ex eo cunctae gentes Slavorum exortae sint et originem, sicut affirmant, ducant“.

²⁾ Шафарик, Старинности, т. II гл. 28 §. 6 і гл. 44 §. 10.

³⁾ Ptolemaei Geographia lib. III cap. 5 §. 15, 25, 28.

⁴⁾ Там-же, §. 30. — Недалеко Кліпі-дави і ріки Τύρρις наводить Птолемей город Карродунон. Назви на „дун“ (з грецька „дунон“, з латинська dunum) вважають ся кельтицкими. Був то отже який-сь город Бастернів.

гадки що до їх значіння не можуть довести до вдовольняючих результатів. Особливо-ж про Кліпїдаву натворено багато догадок, між іншими і тому, що ніби Птолемеї хотів тим іменем означити яке-сь „зłodийське“ місто, бо κλέπτεις означає в грецькій мові „зłodий“. Вже навіть і найдено таке місто — подільський Каменець!

Назви на дава, як пересвідчуємося з римської мапи (таблиця Певтінігерська), придавані були Римлянами майже виключно лиш військовим стаціям, місцям, де стояли римські залоги. Ті стації на роком названо по імені дацьких племен, щоби в Римі, де мапи могла публичність оглядати, думано, що ніби на правду такі а такі дацькі племена дісталися під владу Римлян. Було то просте тільки мантирство, але з него вийшла користь для науки, бо можемо Даків, той так загадочний в історії нарід, пізнати ближше з тих назв.

Вигнані з Дакії племена подибують ся, як виказала розправа, під своїм давним іменем: на Руси, в полабських сторонах і головню в Сербії. В Сербії довгий час доховав ся був переказ, що старинні Даки були предками Сербів. Так вносити можна зі слів, які находять ся в сербській Паралімоєні Зонари, писанім р. 1208: Траянъ воинствова на Даки, сирѣчь на Срьбле, і побѣди Среблѣ¹⁾.

В Чехах (після Шафарика) ще в XII-ім, а навіть в XIV-ім віці згадують ся жителі одної тамошньої провінції: Дачани або Дечани (Daciane, Decane), дальше замок Дачин і область „дечинська“ (provincia Decinensis). Все то, як здає ся, відгомони назви колишніх Даків²⁾.

¹⁾ Гл. М. С. Дриновъ „Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами, Москва 1873“, ст. 36.

Про Сербів писав я в статі „Дуліби і Сербі“ в „Дѣлѣ“ з р. 1892, ч. 259—264. За часів Траяна жили Сербі в сусідстві Дакії, на захід від Тиси, і були під властїю сарматських Язигів; Пліній зачисляє їх до народности Даків (Historia naturalis lib. IV §. 80). — Звѣстка Плінія, що Язиги всіх Сербів-Даків вигнали з краю поза ріку Тису і в гірській стороні, не оправдує ся пізнішою історією; Сербі уступили лиш з тих місць, котрі кочуючі Язиги заняли для себе яко найвідповідніші на пасовища.

²⁾ Пор. Шафарика „Славянскі старинности“, т. II гл. 40 §. 2: Decane (var. Daçiane), castellum Dacin, provincia Decinensis.

II. Якої народности були жителі римської Дакії?

Я вже згадував про звістку Евтропія, іменно що Траян, занявши Дакію, спроваджував сюди з цілої римської імперії нових поселенців до опустілих гіродів і сел. Давна людність виселила ся в сторони на північ від Карнат і лиш невеличке число Даків вернуло пізнійше назад до свого краю¹).

Народи, спроваджені Траяном до Дакії, вчисляє Птолсмей в своїй географії. Отсе їх імена²): Альбоки, Анарти, Бієфи, Бурове, Кавки (Causo-ensioi), Кеятейси, Коїстобоки, Коти (Cot-ensioi), Пієфіти, Потуляти (Potulat-ensioi), Прендави (Prendav-ensioi), Ратаки (Ratac-ensioi), Сальди (Sald-ensioi), Сенен, Тевриски.

Справді збиранина з цілого світа! Народи: Бієфи, Кеятейси, Пієфіти, Сенен ніколи, ні перед тим ні пізнійше, не були в Європі знані; їх, здає ся, спровадив Траян з Азії або з Африки.

Кавки пригадують азійських Кавконів³), Кавків в Гібернії⁴), Кавків в Германії⁵).

Альбоки пригадують кельтицке племя Альбіків або Альбі-ойків⁶).

Коти пригадують Коттів в Альпах⁷).

Потуляти пригадують Петулянтів, котрих Марцелін вчисляє побіч Кельтів⁸).

Про Анартив згадує Цезар; Шафарик зачисляє їх також до Кельтів⁹).

¹) Кассій Діо (кн. LXXII гл. 3) пише: „Сабініян приєднав собі 12.000 Даків з сусіднього краю. Они, вигнані з свого краю, хотіли іншим іти в поміч (проти Римлян), а Сабініян обіцяв дати їм землю в нашій (римській) Дакії“.

²) Claudii Ptolemaei geographia, lib. III cap. 8 § 5.

³) Страбона географія, кн. XII гл. 3.

⁴) Ptolemaeus, lib. II cap. 2 §. 9.

⁵) Племя те германське пишуть різно: Кавки у Страбона, Кавхи у Діона, Хавки у Тацита. (Гл. К. Zeuss „Die Deutschen“, ст. 138—141.)

⁶) Kaspar Zeuss, Die Deutschen, ст. 208.

⁷) Dr. E. Roessler, Dacier und Romänen, ст. 33.

⁸) Амміана Марцеліна Історія римска, кн. XX гл. 4 і кн. XXII гл. 12.

⁹) Славянські старинности, т. I гл. 17.

Тевриси вже нам знані. Се ті Тавриси, котрих разом з Боями побідив був король Бурвіста. Про місця, де они жили в Дакії, буде ще бесіда пізнійше.

Тота мішанина народів в римській Дакії — народів з одмінною вірою, з іншими звичаями, з одмінною мовою — мала на ціли успокоїти Дакію і скорше перевести в краю латинізацію. Римляни число, в порівнянню до інших народностей, становили дуже значний процент, їх язык з konieczности стати ся мусів средством до спільного порозуміння, а через те языком розговорним, товаришеским. Кельтицькі народи, а їх було в римській Дакії споре число, давали ся в старину дуже легко олатиньчити.

III. Куди ішла границя межи римскою Дакією а Галичиною?

Ще за життя Траяна виготовлено докладний географічний опис знаного тоді світа. Єсть то географія Марина з Тиру, писана около р. 110; нею, в 50 літ пізнійше, користував ся Птолемеєм і таким чином уратував працю Марина від затрати. Доповненням до географії Птолемея є так званий дорожник римський, звістний під назвою Певтігерської таблиці, уложений ще за часів, коли Дакія належала до Риму.

Для докладного означення місць, котрі поодинокі племена нашого краю в 2-ім віці по Хр. занимали, потреба передовсім знати, куди ішла границя межи римскою Дакією а Галичиною. Птолемеєм вчисляє племена нашого краю, починаючи власне від тої границі, отже річ ясна, що коли одно племя умістимо хибно, на невластивім місци, вже і для всіх інших випадуть жилища не так, як були по правді. Оден головний блуд потягає за собою десятки інших.

Поясню се на примірі. Після Птолемея мешкали на північ римської Дакії Бастерни, понад Бастернями Карпи, понад Карпами Гівіни, понад Гівінами Будини. Беручи Дністер яко лінію граничну, як то звичайно чинять історики, ми-б мусіли Бастернів умістити в давнім нашім Звенигородскім княжестві, а Карпів, Гівінів, Будинів можемо і до суду-віку шукати на манах, а не найдемо навіть сліду їх колишнього пробування в нашій землі.

Інакше-ж складе ся річ, коли не Дністер, а гудульські гори покладемо границею між Дакією а Галичиною. Тоді все нам стане ясно. Бастерни мешкали в нашій Гудульщині аж по Дністер. На північ від Дністра випадуть житла Карнів — їх слід лишив ся в назві ріки Коропець, котра як-раз пливе в тім напрямі, в яким Птолемея осадив своїх Карнів. Побіч Карнів і на північ від них жили Гівіни — ну, хто бодай дрібку ознак з рускою історією, догадає ся зараз, що то наші пізнійші Звини, котрих міста як Звиняч, Звенигород (єсть їх 5) істнують і доси на просторони між Дністром а на сьом гірським Гологорами. Легко вже і те зрозуміти, що Будини на північ від Гівінів, не що іншого, як знані з рускої історії Бужани.

Не дивую ся, що Німці мало займають ся географічними і історичними розправами про наш край, нашу старину, — що їм за діло до яких там Карнів або Гівінів? Они доследи свої збувають коротенькими примітками і лиш загальними фразами. До поважних сліджень що до нашої старини Німці не спосібні — ту треба знання пізнійшої рускої історії, треба знати етнографію і топографію нашого краю, треба знати, які у нас старинні забитки, яка наша мітольоґія, наші подання і традиції, яка наша бесіда, обичаї, звичаї, народні обряди і т. д. А чи можна того всего вимагати від Німців, если може і самі Русини не дуже интересують ся своєю стариною?

В недостатку іншого доказового материялу взяли ся тепер деякі німецькі учені за випикуванняє так званих „валів Траяна“ і на тій підставі они не лиш Дакію, але і Галичину, Поділе, навіть Україну по Дніпер несуть в дарі Римлянам. Де лиш найде ся на нашій Русі який насап, а при нїм рів, — вже в їх уяві вал Траяна! ще й щасливо викомбїнували, що той вал тягне ся до Києва — деякі навіть вал такий над Доном!

Те саме баламутство і з римськими монетами, котрі часто подибують ся в нашім краю. Здавало-сь би, що римські монети на Русі — появ зовсім природний. Гети і Даки через кілька віків стояли в неустаючих зносінах з римською державою, при частих нападах на римські області богачили ся воєнною добычею, Рим довгий час оплачував ся рік-річно великою даниною Дакам, були може і торговельні звязи: — власне дивувати-сь би прийшло, якби римських грошей не находили

у нас. Не треба зараз при кождім найденім „*грицику*“ бачити на Русі римських легіонерів.

Є докази в історії, що вали при Азовскім морі і вали бессарабські та подільські існували вже на 7 і більше віків перед Траяном. Про вал при Азовскім морі повідає Геродот, що єго вже в початках скитської держави усеинали „сини сліпих невольників“; а бессарабські вали існували вже в часах походу перського короля Дарія на Іетів¹⁾.

На римській світовій карті з III-ого віку по Хр. (Невтіінтерська таблиця) находимо на північ від Дакії нарисовані гори²⁾ з написеню „*Alpes Bastarnicae*“. Се наші гуцульські гори. У Римлян не було тоді одної загальної назви для означеня Карпат, они ділили наші гори на кілька частий і кожду часть називали іменем народу, котрий там мешкав. Так утворила ся і назва „*Alpes Bastarnicae*“ — назва взята від жителів гуцульських гір, Бастернів. Ми-ж знаємо з Птолемея, що племя Бастернів не належало до Дакії, не підлягало Римлянам. Се для нас важні, бо ніяко на урядових датах самого Риму оперті докази, що римске панованє в галицькі гори, і взагалі в простори нинішньої Галичини, ніколи не сягало. Розповсюднена у нас думка, що ніби-то покутська Коломия звала ся за часів римських „*Colonia*“, або що якийсь вал коло Матєрова є позістанком колишнього „валу Траяна“, оказує ся плетеницею, позбавленою всякої підстави.

На просторах римської Дакії відшукано доси множество римських написей на різних каменях, начиннях, мурах, статуах, стовпах. В ділі Акнера і Мілєра³⁾ подано таких написей 976, а ні одна з них не припадає ні на Галичину, ні на Буковину, ні на північну Молдаву. Написи найдено в Банаті, в придунайській Волощині і в різних міс-

¹⁾ Про ті вали була бесіда на ст. 219, 272, 277.

²⁾ Частинку тої таблиці, о скільки она відносить ся до римської Дакії, репродукував Д-р Шараневич на карті долученій до розправи „*Kritische Blicke in die Geschichte der Karpatenvölker*“. Там уміщенє і писмо гірське „*Alpes Bastarnicae*“.

³⁾ Die römischen Inschriften in Dacien, gesammelt und bearbeitet von Michael I. Ackner und Friedrich Müller, Wien 1865.

цях Семигороду. Сьміло можна сказати, що лиш ті три краї заняті були Римлянами.

В Семигороді, Банаті і Волощині багато подибує ся слідів давних римських будівлей, кастелів, стражиниць, брукованих військових гостиниць, водопроводів, мармурових статуй, стовпів і таблиць і інших архітектонічних предметів¹⁾ — чи-ж можна допустити, щоби на просторах Галичини, Буковини і північної Молдави, если туди доходила власть Римлян, не замічено бодай одного такого позістанку з римських часів?

Іорданіє з VI-ого віку в своїй історії згадує також про римську Дакію, в котрій за єго часів сиділи германські Іеніди. Він каже²⁾, що та Дакія зі всіх сторін окружена була горами ніби яким вінцем. Хоч з такого загального означення границь не багато довідати ся можна, та все-ж бодай одно виходить з реляції Іорданіса, що Дакія нігде по-за гори карпатські не сягала, не доходила нігде до Дністра в нинішній Галичині.

Після Птолемея можна докладно означити лінію граничну, що відділяла давну Галичину від римської держави.

Західну границю Дакії становила ріка Тиса³⁾; верхівя Тиси і жерела її належали вже до Сарматії⁴⁾.

Сьвідощтво те незмірно важне, бо знов доказує, що гуцульські гори, з котрих випливає Тиса, не находили ся в посіданю Римлян.

В іншій місці вичисляє Птолемей народи, що мешкали в рим-

¹⁾ Die Colonien und militärischen Standlager der Römer v. M. I. Aschner, Wien 1857. — Буковинські Румуни люблять хвалити ся, що на горі Цецора коло Сторожиниць находять ся розвалини якого-сь римського кастелю. Хочби вкінці ті руїни відносили ся ще до часів старої Дакії, але все мати мусимо на увазі, що послідній король Даків, Декебаль, спроваджував до свого краю римських будівничих і майстрів, щоби на римський лад ставили твердині для лучшого опору в разі війни. З того погляду руїни цецорські сьвідчать би могли о колишнім панованю Даків і на Буковині.

²⁾ De Gothorum origine et rebus gestis, cap. 12.

³⁾ Cl. Ptolemaei Geographia, lib. III cap. 8 §. 1.

⁴⁾ Птолемей в книзі III гл. 7 повідає, що Тиса випливає з Карпат. Пам'ятати мусимо, що у Птолемея Карпатами зове ся лиш одна часть гір і що та часть належала в цілости до Сарматії (ки. III гл. 5 §. 15).

скій Дакії. Він каже¹⁾: „Найвище, в самій північній часті Дакії (ἀρχιχωράτος), мешкають:

„Анарти, Тевріски і Коїстобоки,
(під ними:) Прендави, Ратаки і Кавкони“.

Житла Анартів дуже легко найти — они находили ся на півночі Дакії, але від західної сторони (ἀπὸ δυσμῶν), при Тисі. Місце, де Тиса становити могла і північну і західну границю Дакії, дає ся з математичною певністю означити. Єсть то простор при великім скруті Тиси, на схід від Токаю, околиця, котру угорські Русини називають Ниром, де находять ся нині міста: Ниредь-газа, Нир-Батор, Нир-Вашварі, Нир-Медеш і т. д. Може бути, що перехована до нині назва Нир є відгомоном колишнього пробування в тих сторонах Анартів. Старинні писателі, як то признають всі слідителі старини, любили в назвах народів приставляти з початку слова букву **а**.

На схід від угорського Ниру подибуємо на мапі ріку Тур, притоку Тиси, а при тій ріці місцевости Тур-Теребеш, Тура, Тур-Веконя, діє Тур і інші. Після Птолемея сусідами Анартів були Тевріски. Та та назва стоїть в очевидній звязи з назвою ріки Тур, при котрій Тевріски мешкали. (До Тура вливає ся ще мала річка, Турець).

Сусіди Теврісків звали ся Коїстобоки. Після горішньої комбінації припадали би мешканя Коїстобоків в ті місця, де находять ся жерела ріки Тур, а звідси далше на схід. Мапа військового інституту географічного, на котрій зазначені жерела ріки Тур, має число 14/29. Приглянувши-сь мапі близше, я між назвами гір і полонин замітив також отці: Costa Mangosa, Coste, Costa Prioetilor, Costa hegyul, Costa Socilor, Costa, Costa Maguri, Costisia, Costitie, Costile. Всі ті 10 Costa находять ся на невеличкій просторони коло жерел ріки Тур і в околиці Кабаляпатаку.

Топографічна назва Costa замічає ся ще на отсих мапах:

14/30 : два рази.	17/31 : два рази.
15/31 : три рази.	17/30 : вісім разів.
15/34 : два рази.	18/30 : дев'ять разів.
16/31 : три рази.	18/31 : вісім разів.

Найбільше мене здивувало, коли я на мапі 16/31 при ріці Са-

¹⁾ Lib. III cap. 8 §. 5.

мош (недалеко Старої Родни в північному Семигороді) подибає місце-вість під назвою *Costa Bocosi*¹⁾. Це може найлучший доказ, що лиш в тих сторонах — в полудневій часті Марамороского жупаньства і в північному Семигороді — шукати треба Коїстобоків, тих найбільше на північ-захід висунених жителів римської Дакії.

В гуцульських горах Галичини назви *Costa* я не подибає; в горах буковинських приходить *Coasta* всего два рази (мапа 13/33) — назва здає ся вказувати на якісь розбитки давних Коїстобоків, що туди переселили ся в сторони ріки Серет.

Після Птолемея жили Коїстобоки на північ від Кавків. Амміан Марцелін, писатель з IV-ого віка по Христі, знав докладно, де мешкали Кавки. При описі утечі германських Готів перед Гунами, він повідає²⁾: „Атанаріх з берегів Дунаю удав ся в Кавкаляндию, околицю неприступну задля високих гір і великих лісів“. З того видно, що гористий край Кавків находив ся недалеко Дунаю, не міг отже нігде інди бути, лиш в Семигороді.

Наведені мною докази не лишають сумніву, що північна границя Дакії перетинала нинішнє Марамороске жупаньство в Угорщині. Однак є в Птолемею місця, що стоять в суперечности з наведеними датами, бо таки вказують на Дністер яко на північну границю.

В однім місці пише він³⁾: „Північна границя Дакії іде від гори Карпат до скруту ріки Тірас“. А в другім місці⁴⁾: „Західна границя Дакії іде від Дунаю Серетом аж до скруту ріки Тірас“.

Ті дві вістки натворили багато заколоту в ученім світі. Великий скрут Дністровий находить ся на російській Поділю — якжеж-ж до

1) На мапах слово *Costa* має всюди акцентоване **о**, котре вимовляє ся як довгий самозвук. *Cósta* і буковинське *Coasta* ще більше мене утврджують в тім, що назва тота перенята від Коїстобоків.

2) Марцеліна Історія римска кн. XXXI гл. 4. — І наші давні літописці чули що-сь про Кавків; в літописи Іпатієвській під р. 1226 навіть цілі Карпати названі по імені того народу: „Отъидоша въ горы Кавокасыскія, рекше во Угорьскія“.

3) Lib. III cap. 8 §. 1.

4) Lib. III cap. 8 §. 4.

того місяця тягнути лінію від Тися і Серету? Вийшло би яке-сь чудо географічне, котре і нарисувати сором. Границю держав становлять ріки і гори, а не які-сь пільні стежинки та доріжки, вузунені довжезним а вузоньким клином в саму середину неприязельского краю. Чи-ж така мала би бути границя супроти Сарматії — того велита, що сягав від Висли аж по Дон і був заселений самими войовничими племенами?

А предсі Птолсмей мав слухність з своїми датами. Ученим, що привикли в ріці Тірас бачити Дністер, ніколи і на гадку не прийшло, поспитати себе, чи на півночи Дакії не було іншої ріки тої самої назви. Вже в горішнім уступі, де була бесіда про Теврисків, північних жителів Дакії, виказав я, що они мешкали при ріці Тур і від неї одержали свою назву. Отже є то власне той Птолсмевий Τῶρξ — ріка, що пливе на північ від Семигороду і вливає ся до Тися.

Як далеко ішла Серетом вехідна границя Дакії, Птолсмей не каже, він лиш велить тягнути лінію від Серету до ріки Тірас (Тур). Така лінія найлучше пішла би через ріку Молдаву, притоку Серета.

В Римі часто лучало ся, що цісарі з своїх діл на боевищи подавали сенатови ложні справоздання. Ми вже бачили те мантярство в історії Доміциана, котрий зневолений був платити річну дань Декебалеви, а в Римі обходив „тріумф над Даками“. І Траян, видно, обманив Римлян. По п'ятилітніх утижливих борбах він здобув Семигород, але без людей, самі тільки гори, пустиню з недопаленими гóродами і селами. А на манах велів Траян в тій Дакії умістити веїякі „дава“, ніби то дацкі племена, котрі покороно під власть Риму! Те саме мантярство було і з рікою Τῶρξ. Цілий сьвіт думав, що се ріка Дністер і тому єспівав безчисленні гимни похвальні в честь „великого“ Траяна, а показує ся, що се була невеличка ріка на північ Семигороду, лиш припадково тої-ж назви, що і Дністер!

При ріці Тур находити ся муєїли і ті сарматекі городи, що Птолсмей наводить повисше ріки Тірас¹⁾, як Карродунон, Майтоніон, Кліпідав, Вібантаваріон, Ерактон. Їх надармо веї шукають при нашім Дністрі.

¹⁾ Geographia, lib. III cap. 5 §. 30.

IV. Племена давньої Галичини на північ і схід від римської Дакії.

Знаючи границі Дакії зможемо легко вже найти краї племен, що заселяли наш край в другім віці по Христі. Птолемей наводить оті племена :

1. Бастерни.

Они жили на північ римської Дакії меж двома Тόρυς-ами, їх житла простягали ся від ріки Тур (в північно-східній Угорщині) до Дністра. До них належала і північна часть Буковини.

На Певтинтерській таблиці гори, в котрих жили Бастерни, названі: Alpes Bastarnicae.

2. Певкини.

Тацит і Страбо, писателі з I-го віку по Хр., перші згадують про Певкинів. Тацит бере їх за одно з Бастернами¹⁾, Страбо лиш за одну їх галузь²⁾.

Птолемей вносить більше світла в тоту справу. В своїй Сарматії ділить він оба ті племена після окремих місць, які занимали, наводить їх всюди осібно³⁾, хотяй знов узнає їх спільну народність, бо каже, що „Бастерни і Певкини“ становлять оден з чотирох великих народів Сарматії⁴⁾.

Також довідуємо ся з Птолемея, звідки взяла ся назва Певкини. На північ від Дністра, там де припадають послідні розгалуженя Карпат, зазначене у Птолемея сугірє Πεύκη⁵⁾, зване також Певкинськими горами: Πεύκηζ ἔρη⁶⁾.

Про значенє назви Певкини говорив я на іншій місци (ст. 187—188). Грецьке те слово єсть перетолкованєм славянського виразу „бор“ і вказує на те, що осідком Певкинів були наші Бори⁷⁾, т. є. сугірє,

¹⁾ Tacitus, Germania, cap. 46: „Peucini, quos quidam Basternas vocant“.

²⁾ Географія, кн. VII гл. 3: „Подальше Істру (Дунаю), в глѣб краю, живѹть Бастерни; они граничатъ з Гѣтами над-Днѣстрянськими. Одно їх племя зове ся Певкини“.

³⁾ Cl. Ptolemaei geographia, lib. III cap. 5 §. 21, 24, 25.

⁴⁾ Там-же, §. 19.

⁵⁾ Там-же, §. 15.

⁶⁾ Там-же, §. 21.

⁷⁾ Медо-бори, звані також Товтрами.

що починає ся на Збараскій височині і тягне ся по обох боках горішнього і середного Збруча.

Держава Певкинів або Боран займала ті простори, що за староруских часів належали до Теробовельского княжества. Північні границі тої держави дають ся навіть докладнійше означити. Птолемей, вчислюючи племена північної Сарматії, повідає, що „Трансмонтани сягали до Певкиньских гір“¹⁾. А Трансмонтани то лиш латинська назва для славянського виразу: Загори, Загоряни. Їх місця припадають на північ Збараскої височини, здовж ріки Горинь, там де в літописях згадує ся область Погорина²⁾.

Птолемей і Страбо подільську ріку Бог називають заєдно Борістеном — очевидно тому, що ріка випливає з наших Борів. Недалеко жерел Богу наводить Птолемей³⁾ гóрод Ἀζχαρίων (перше а приставне, як часто в чужих словах), що значить на нинішню бесіду *Згірє*. І та назва пригадує наведених повисше Трансмонтанів.

В історії згадують ся Борани як-раз в тих місцях, де Птолемей умістив своїх Певкинів. Зосим в кількох місцях описує сьмілі наїзди, які чинили Βερϋσθὲν καὶ Κάρποι на задунайські посілости Римлян і навіть на Малу Азію⁴⁾. В інших місцях говорить Зосим о наїздах Певків⁵⁾.

Про назву „Бори“ говорив я вже передже (ст. 186 і 310). В найдавнійших часах значило „бора“ у Траків тільки що „північ“, для того що перші Борани (Неври) були посліднім вже, на півночі Европи народом. З тої-ж причини іменовано давнійше назвою „Борістен“ різні ріки, що через Скитию плили в напрямі з півночі, як Бог, Інгул, Дніпер. І наш Збруч початково не міг інакше звати ся, як лиш Борістен⁶⁾.

¹⁾ Географія, кн. III гл. 5 §. 21: „Τρανσμοντανὸν μέγχι τῶν Πευκίνων ὄρεων“.

²⁾ Іпатієвська літопись під р. 1150: „Изъяславъ зая Погорину“.

³⁾ Кн. III гл. 5 §. 28.

⁴⁾ Zosimae historiae, lib. I cap. 27, 31—35.

⁵⁾ Там-же, гл. 42—43. О наїздах Певкинів на римські області згадують також і інші старинні писателі (гл. Scriptores historiae Augustae, т. I ст. 60, т. II ст. 126). Докладнійший опис тих наїздів подам в II-ім томі „Старинної історії Галичини“.

⁶⁾ Греки писали Βερϋσθένης (у читати треба як у), Римляни Borysthenes і Borusthenes (Шафарик, Старинности, т. I гл. 22 §. 3). Форма Borusth дає на старосл. язык Боруш, а на нашу бесіду Боруч. Вивід назви Борісте

Птолемей назву Борн взяв в первістнім значеню. Він знав, що трацке слово „борн“ значить те саме, що „сосна“ (таке значенє мало „бор“ ще в старосл. язичі і має доси в деяких славянських бесідах), проте перетолкував „бор“ на грецке πεύκη.

Греки дуже любували ся в назві Певке. Тим словом они охрестили оден остров при устю Дунаю і також одно дунайске рамя. О острові Певке оновідали з любовстю всякі дива — се був якби який казочний для них край. Не дивниця, що і Страбо, начитавши-сь про той дунайський остров, переніс сарматских Певкинів в сторони Дунаю¹).

Галицких Певкинів зачисляє Птолемей до народности Бастернів і тим ніяко зазначає їх походженє кельтицке. Я вже на ст. 309—310 пояснив причини, для яких змішувано оба ті племена. Коли р. 110 перед Хр. Римляни знищили державу задунайских Скордисків і Трибалів, сі послідні виселили ся до краю Гетів і осіли в наших Борах. Не без того, що і часть кельтицких Скордисків прилучила ся тоді до Трибалів²). Тай самі Трибалі, будучи довший час в сусідстві і під власттю Скордисків, переняти мусіли від них неоднo в бесіді і звичаях, що їх тим більше ще зближувало до Бастернів³).

В літописях козацких наші Медобори названі Недоборами. Одвітно до сеї назви замітив я на ст. 310, що так звати ся могли

з старобактрийского (!) слова *youru-stana* („breiten Stand habend“, як каже Міленгоф, III 122), належить до простих фізіологічних забавок.

¹) Страбона географія, т. VII гл. 3. — Що Птолемея Певкини не належать до дунайского острову, видно з того, що остров Певке не вчисляв ся до Сарматії, лиш до римської провінції Мезії (Птолемей географія, кн. III гл. 10 §. 2).

²) В Галичині люд зове Медобори Товтрами (т в середині сего слова єсть тільки вставне). Тота назва пригадує Таври в Альпах і різні кельтицкі племена під назвою Таврисків і Теврисків. Кельтицке *taur*, *torg* означувало гору, верх гори, віден Тавриски = верховинці, жителі гір.

³) Про кельтицке походженє Бастернів писав я на ст. 295—296 і 300. Ту додаю ще оден доказ на підпору мого твердження. З історії Александра Вел. знаємо, що Кельти одного лиш бояли ся, а то що небо колись унаде на них (Арріян, історія Александра, кн. I гл. 4). Те саме віруванє находимо у Бастернів, як видно з поданого Лівієм опису війни межи Бастернами а Траками (гл. на ст. 302).

сугіря над Збручем від часу, коли поселили-сь на них Трибалі. Єсть то однак лиш догадка, бо задля недостатку історичних свідощів годі рішити, чи подана лїтотисцем форма „Недобори“ єсть дійсно правильна і чи була она в уживаню в тих далеких часах, коли Трибалі переселили ся до нашого краю.

3. Карпи.

Птоломей повідає при описі Сарматії¹⁾: „Межи Певкинами а Бастернами мешкають Карпіяни, поза ними Гівіни, дальше Будини“²⁾.

Порядок у Птолемея оправдує ся топографічними назвами нашого краю.

Карпи лишили слїд в назві ріки Коропець; Гівіни на нашу беєду — Звини, Звенигородці; Будини припадають на Бужан.

Ріка Коропець (ліва притока Дністра) пливе коло Підгаєць і Монастириск і впадає коло Нижньова до Дністра; недалеко устя є село Коропець, котре було колись королівщиною. Ріка випливає в північній стороні села Козівки, бережаньского повіта: перепливає став, також званий Коропцем. Єсть ще Коропець, село в повіті золочівскім, недалеко Поморян і Золотої Липи — і Корончик, орне поле в Ремезівцях, також над Золотою Липою. Все то пригадки колишнього пробування Карпів в Галичині.

Карпів зове Зосим Карподаками³⁾; були то отже розбитки з занятої Римлянами Дакії, що найшли в нашій землі нову свою вітчину.

Початки історії Карпів нам не знані; назва сама, подібувана в протягу віків на різних місцях, вказує на численні переселеня того народу.

Після Гезихія колись всі Траки звати ся мали Карпонтами. Побіч Тессалії малий остров звав ся в старину Карпатос, було там в старину і Карпатске море, тай винаходять старинні грецкі памятники

¹⁾ Кн. III гл. 5 §. 24.

²⁾ Птоломей пише Βουδινῶν, але в іншим місци наводить гору, котру надто далеко висунув на північ-вхід: τὸ Βουδινῶν ὄρος.

³⁾ Zosimi Historiae, lib. IV cap. 34.

в Тессалії з написом „Діонісος Карпіος“, вказуючі на культ трацкого бога Діоніза¹⁾.

Здає ся, що Карпи якийсь час перебували в наших горах, іменно там, де Птолемей кладе свої Карпати: межі Пенінами а горами гуцульськими (докладнійше: межі жерелами Дністра а Тиси).

Історичні звістки про наших Карпів (з над Коронця) не сягають даліше, як III ого віку по Христї.

Помину дрібні дати з історії Карпів, а лиш зазначу цікавійші.

Карпи завидували Готам, що они побирають грошеві запомоги від Римлян, і вирядили в задунайську Мезію около р. 240 посольство до вождя тамошних війск, Тулїя Менофіля. О тім так пише Петро Патрицій²⁾: „Посли Карпів уперто і в зарозумілости домагались від Менофіля гроший. Коли Менофіль почув, що Карпи такі горді і наглі, не допускав їх зараз перед себе, лиш позволив їм пригледати ся військовим вправам своїх людий. Так минуло кілька днів. Менофіль рішив ся тепер прийняти послів, бо знав, що їх гордовита вдача вже не виявить ся так яскраво. Усївши на високій трибуні, згромадив він довкола себе найзнаменитіших людий з цілого війска і велїв прикликати послів. Коли Карпи говорили про ціль свого посольства, Менофіль удаючи, що має важнійші орудки до поалагодження, почав в часї їх бесїди розмовляти з своїми людьми. Карпи все лиш одно казали: „Коли Готи побирають від вас гроші, длячого не даєте і нам?“ Менофіль сказав на те: „Наш цісар посїдає багато гроша, але він дарить лиш того, хто уклінно просить о запомогу“. Карпи відповіли: „Нехай цісар і нас має за тих, що просять, але нам належить ся запомога, бо ми сильнійші від Готів“³⁾. Менофіль засьміяв ся. „Вертайте — сказав до послів — домів, за чотири місяці прийдете на те саме місце, одержите з Риму відповідь“. І зараз зійшов

¹⁾ Dr. Fligier, Zur praehistor. Ethnologie, ст. 30. — Pomponius Mela „De situ orbis“, lib. II cap. 7.

²⁾ Уривок з історії Патриція находить ся в Corpus scriptorum hist. Byzantinae (виданє боньске, т. I ст. 24).

³⁾ Карпи звали себе сильнійшими („хρείττονος“) від Готів. В тім хρείττονος шукати треба і поясненя до назви Карпи. Слово те є трацко-славянське, утворило ся після прастарої вимови від кореня крѣп (крѣпити, крѣпость, крѣпкий), отже означувало войовників сильних або кріпких.

з трибуни і став даліше вправляти військо. По чотирох місяцях Карпи знов явили ся. Почала ся та сама історія. Менофіль зволікав з переслухуванєм послів, а в кінци дав одвіт: „Цісар не обіцяє вам жадної підмоги. Коли бажаєте дарунків, ідїть в Рим, унадьте перед цісарем на колїна, а він може вислухає просьби“. Але Карпи відійшли розгнівані, не мила їм була річ Менофіля“.

Про спільні виправи Карпів і Боран на балканський пів'остров згадує Зосим. В літах 251—253 заняли они Філіппополь, де придбали багато добичи. Цісар Іаль обіцяв їм давати річну грошеву „запомогу“, але та уступка лиш заохотила Карпів до дальших походів.

Між роками 253—260 повторювали ся воєнні виправи Карпів і Боран до горішньої Італії, Ілїрії і Греції. Аж р. 273 удало ся цісареві Авреліанови побідити Карпів. В Римі відотхнули тепер свобіднійше, бо чули ся вже безпечні перед дальшими наїздами; римський сенат, величаючи побіди Авреліяна¹⁾, надав єму почесний титул „Carpicus“.

Року 295 погодили ся Карпи з Римлянами, велика їх часть переселила ся до римської держави за Дунай²⁾. Їх земля припала Звинам, війшла в склад пізнійшого Звенигородского княжества.

Послідній раз виступають Карпи в союзі з Гунами р. 382. Про їх тогдішні напади в задунайські області Римлян згадує історик Зосим³⁾.

5. Гівіни (Звини).

Птолемеєві Гівіни (Звини) записали ся численними топографічними назвами в пам'яті нашого народу. Між Дністром а Гологороми подибуємо: Звиняч, село при гостинци з Заліщик до Товстого; Звинячка, село в повіті борщівскім, миля від Мільниці; Звинячка потік випливаючий з села Звинячки; Звинигород (також Звенигород) над Дністром, при границі бессарабській; Звенигород над Стрипою коло Бучача; Звенигород в бережаньскім недалеко Николаєва; Звенигород

¹⁾ Scriptores historiae Augustae, т II ст. 155.

²⁾ Гл. Ed. v. Wietersheim „Geschichte der Völkerwanderung“, Leipzig 1880, т. I ст. 278—279.

³⁾ Zosimi Historiae, lib. IV cap. 34.

в бобрецькім повіті, недалеко Львова; Звенигород (давнє городище), гора над Збручем в обсягу села Раштовець.

Спорадично стрічає ся назва Звиняч і в інших сторонах Галичини, а Звенигород також декуди в Росії. Хороші і повні значеня назви стали ся причиною, що ними поіменовано в пізнійших часах деякі місцевости і поза межами землі властивих Звинів.

З посеред Звенигородів заслуговує на увагу гора того імени над Збручем. Множество там старинних забитків, що сягають своїми початками ще часів перед-Христових. Звістний археолог А. Кіркор так пише про них¹⁾:

Ціле пасмо Медоборських гір визначує ся явними слідами поганьскої старини. Ряд тих забитків починає гора Звенигород — колись гóрод укріплений — і недалекі дві скали: Раштовецька і Борецька. У стіп Звенигороду находить ся долина „Бабина“, вже назвою вказуюча на поганьський культ якої-сь богині; дальше іде Кругла гірка і, недалеко неї, одна з найбільших і найліпше захованих т. зв. дупних могил, 18 м. висока, з двома валами. Дальше здвигає-сь величава, обширна гора Соколиха, котрої скалистий, крутий бік спадає майже прямо до Збруча. Там то, у стіп Соколихи, в долині званій Збігла (в обсягу села Городниці), видобуто р. 1848 з ріки Збруч розголосної слави статуу бога Сьвятовита — єдиний того рода забиток поганьскої старини на всю Славянщину.

Звенигород є простора гора; в ній, в північно-західній стороні, викована посеред скали невеличка комнатка, тепер — літом і зимою — стало замешкана пустельником. Викованя в скалі сягають далеких часів і годі відгадати їх первісного призначеня. Вже від богато літ мешкають ту пустельники, оден по другім. В середині комнати зладжено в пізнійших вже часах олтар, при котрім молить ся пустельник а люд в сьвята горне ся туди громадно і складає данину. Побіч комнатки є рід нижи, що служить тепер спальнею для пустельника. Здає ся, що комната в скалі була колись поганьскою сьвятиною.

На полудне від пустельні замічаємо широкий рів, а за ним довгий вал; 200 метрів дальше находить ся другий рів, а за ним вал. Була то отже твердиня.

¹⁾ Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, Kraków 1883, ст. 52—56.

З півночі, у стіп Звенигорода, простирає ся лісна долина, звана „Бабиною“. Мати теперішнього властителя Вікна, п-а Федоровича, пам'ятає ще статуу камінну, що стояти мала в тій долині а зображала яку-сь постать мітологічну жіночу; пізнійше місцевий лісничий, не розуміючи важности пам'ятника, розбив статуу і ужив каміня до якої-сь будови. Є і доси кілька традицій в народі про ту бабу, але всі вже з пізнійших часів. Одні кажуть, що за татарських нападів мати зрадила рідного сина і за кару стала каменем; інший переказ повідає, що в сім місці солудивий (паршивий) Буняк поспитав дівчину о дорогу, — она вказала дорогу фальшиво і за те Буняк перемінив її в камінь.

Коли зважимо, що історія старинних Звинів тісно звязана була з іменем Карпів і що знов Карпи яко дацке племя відзначали ся глибокою релігійністю, мусимо прийти до пересвідчення, що подибувані в околиці над-збруцького Звенигорода сліди поганьського культу стоять в тісній звязи з релігією, котру визнавали Карпи і котру старинний сьвіт відносив до імени Бессів.

5. Арпи або Арапи (Бес-Арабія).

„Від північного устя (рамени) Дунаю замешкують чорноморське побережжя аж до Богу, а відтак землю внутр краю аж до Серету: Арпи (Ἀρπί) і Брітоляги. Арпи живуть понизше Тірантетів, а Брітоляги повисше Певкинів“¹⁾.

Єсли Птолемей понизше Тірантетів поміщає Арпів, то тим самим пояснив нам нинішню назву Бес-Арабія. Тільки дивувати ся треба, що доси не замічено тої тожсамости в назві і що лиш без потреби Арпів перехрещувано на Карпів, котрі преді, як вже знаємо, мешкали на зовсім інших місцях.

Русини до нині любують ся в назві Арапи місто Араби, як о тім можна пересвідчити ся з словарів Піскунова і Желехівського. У Желехівського приходить та назва раз яко Арапин (Араб), раз яко краєва назва Арапія. При слові „бісовий“ каже Желехівський: „Бісова Арапія — *chemaliger Name Bessarabiens*“.

Перша часть назви Бес-Арабія (Бісова Арапія) поясняє ся сама

¹⁾ Ptolemaei geographia, lib. III cap. 10 §. 13.

собою. Придаток „Бес“ долучено до властивої назви вже пізнійше, здає ся в III-ім або IV-ім віці по Хр., бо особливо в тім часі стала у нас сильно розширювати ся релігія Бессів.

Арпи з часів Птолемея не були Славянами. Ще в I-ім віці по Хр. находила ся в долішній Бессарабії так звана „тетека пустиня“, був то отже край безлюдний. В II-ім віці та пустиня належала до Римлян, була складовою частию Долішньої Мезії. Супроти Сарматів і Гетів потрібна там була, як звичайно на пограничю, людність як найбільше для Риму прихильна і вірна, при тім виправна до верхової їзди, бо кінниця Гетів зачисляла ся в старину до найлучших в світі. З того погляду Арпів в римській Мезії уважати треба римськими поселенцями, може і справді Арабами.

6. Брітоляги (Берлади).

Брітоляги жили після Птолемея побіч Арпів в Долішній Мезії, на їх житла припадає полуднева Молдава межи Прутом а Серетом. За руских часів було в тих сторонах так зване Берладске княжество (і нині в полудн. Молдаві находимо гóрод і ріку Берлад). Думаю, що назви Брітоляг і Берлад своїми звуками досить близькі до себе і що лиш незрозуміле чуже слово підлягло незначним змінам в бесіді Славянина.

Звідки спровадив Траян тих Брітолягів до Мезії, нігде не сказано. З першої части слова можна би лиш догадувати ся, що те племя походило з Британії.

О Брітолягах каже ще Птолемей, що они жили повисше Певкинів. Не є то сарматські Певкини (Борани), про котрих вже була бесіда, але Певкини, котрих Птолемей наводить в римській Мезії¹⁾ яко жителів при устьях (раменах) Дунаю.

7. Турани (Тірангети).

Тірангети нам докладнійше знані. Они мешкали межи Прутом і Дністром, повисше так званої „тетескої пустині“, котра находила ся в долішній Бессарабії.

В грецкім слові *Τορξυ-γέτι* читати треба о як **у**; властива назва

¹⁾ *Geographia*, lib. III cap. 10 §. 9: „Τὰ δὲ στόματα τοῦ Ἰστροῦ κατέχουσιν Πευκίνοι“.

народу була Турані. Туранами звали себе також Греки, що при Дністровім лимані, де тепер Акерман, мали свою кольонію Τῦρροι. В музею „Одесскаго Общества“ переходує ся камінь, знайдений 30 верст понизше нинішнього Тирасполя, з латинсько-грецькою напписю з другого віку по Христі; в грецькій текстї тої напписи згадані кольоністи заодно іменують ся Τῦρροι¹⁾, в латинській текстї: Turani.

8. Тагри.

Після Птолемея мешкали Тагри понизше Бастернів, в сторонї римської Дакії²⁾. Для них виходять границі: з півночи Бастерни, з заходу Серет (яко гранична ріка римської Дакії), з полудня Брітоляги, зі сходу Тіраніети — отже займали они полудневу часть Буковини і північну Молдаву.

Племя Тагрів, окрім у Птолемея, не згадує ся нігде більше³⁾. Здає ся, що властива назва буде Тарги, про котрих якісь неясні ремінісценції лишили ся в назвах деяких староруських міст, що находили ся в північній Молдаві. В Воскресеньській літописи уміщений уривок з обширнійшої розправи під напписю: „А се имена градомъ веѣмъ руськимъ, дальнимъ и ближнимъ“ — і межі руско-молдавськими городами вчислені там два такої назви: Аскыи Торги (здає ся Ясси) і Романов Торги. І нині ще Молдава якби класичний край „торгів“; множество городів зове ся там Tîrgu або Tîrgoviște.

Птолемеєві Тагри, живучи на границях римської Дакії, надавали ся добре до посередництва в торгівлі межі Даками а Сарматами; їх міста могли дійсно стати ся осередними точками для тодішнього купецтва.

V. Назви племен в середущій і західній Галичині.

Чим більше Сарматія віддалявала ся від римської Дакії, тим скупіші вісти подає про ню Птолемеї; він ту обмежує ся лиш на по-

¹⁾ Ф. Брунъ, Черноморье, т. I ст. 6—7.

²⁾ Geographia, lib. III cap. 5 §. 25.

³⁾ На однім начинню, знайденим при кінці минушого віку в Банаті, находит ся наппис грецькими буквами в незнанім якимсь язичі, а межі іншими приходить там слово: Ταγροετις. В першій частині того вираження хотять деякі видіти Птолемеєвих Тагрів.

даванню немногих, і то самих лише сухих назв. Та мимо тої мовчливости Птолемея подані ним дати так щасливо складають ся в цілість, що для рускої части Галичини дає ся і ту зложити досить повний образ.

1. Піни (Пеніни).

Посуваючи-сь в своїй народписи горами від жерел Висли аж до Бастернів, Птолемеї межі послідніми племенами в тім пасмі гір вичисляє отєї два: Πεννίνες καὶ Βισσόνες).

Пієніті припадають на нинішні Пеніни (Pieńiny), пасмо гір в Карпатах у ріки Дунайця (в сандецькім повіті). В старину Пенінами звано без сумніву більшу просторонь гірську, як тепер; може сягали они аж до ріки Піня, на захід від Верецка на угорській Русі.

Пієни (Піни), як видно з назви ужитої Птолемеєм, зачисляли ся до народности Їетів.

2. Бесси (Бес-ііти) і Бойки.

Про Бессів в наших горах була вже бесіда на інших місцях. І они зачисляли ся до народности Їетів, як видно з дохованої назви Бескити або Бескиди (Βεσσιται). Їх житла припадають в сторони, де живуть нині Бойки і Тухольці. — Назва „Бес-ііти“ свідчить о впливі Даків і їх релігії на Їетів.

Про Бойків говорив я на ст. 315. Се були дрібні останки кельтицких Боїв, що розбиті Бурвістою спасли ся утечею в наші гори. До нині ще назва Бойко уважає ся погордливою, — тай самі Бойки єї не уживають, безперечно тому, що колишні Бої становили лиш дуже малий процент людности, посеред котрої осіли.

(Примітка). Перед Πεννίνες наводить Птолемеї ще два сарматські племена: Ἀρσίνται і Σαβόνες. Шафарик догадував ся²⁾, що друга з тих назв означувала жителів з над Сяну, але то іпотеза надто сміла і з нікуди не находить оправданя. Міленгоф³⁾ уважає сю назву славянською в значеню Забоки (Загіряни) і уміщає Забоків в північний Угорщині, де Амміан Марцелін (з IV-ого віку) наводить одно племя подібної назви, але в латиньскім перетолкованю: Transjugitani.

¹⁾ Geographia, lib. III cap. 5 §. 20.

²⁾ Старинности, т. I гл. 10 §. 10.

³⁾ Deutsche Altertumskunde, т. II ст. 85.

— Неменшу трудність справляє віднайдене Арсістів, головню тому, що та назва надто часто подибує ся в різних сторонах нашого краю, особливо в горах. В статі „Галичина і Поділе в другім віці по Христі“ (в „Дѣлѣ“ з року 1891) вичислив я над 50 різного рода Аршиць в горах гуцульских і в північнім Семигороді, а без сумніву мусить та назва приходити і в горах на захід від землі Бойків. Яко збірне імя говорило ся давнійше Арсі-ава, що на нинішню бесіду дає: Аршава, Варшава, Ршава (Орсова), Решава (Решів). Навіть назви рік, як Рось (давнійше писало ся Рѣсь — **р** був ту самозвук) і Русава належати будуть до тої-ж групи слів. Задля так великого розширу назви трудно приходить ся означити, де мешкали Птолемея ¹⁾ Арсітх¹⁾, і чи належали они до Галичини, чо може скорше на угорський бік Карпат.

3. Тервіни (Червени, Червеньські городи).

При вичислюваню народів на вехід від Висли каже Птолемей, що з півночи (починаючи від устя Висли) мешкають *Οβενδοι* Венеди, оден з чотирох великих народів Сарматії, під Венедами мешкають *Γοτι* Готи, а дальше *Φίννι*²⁾.

З пізнійшої історії знаємо, що Готи були також великим, численним народом — се-ж ті самі Готи-Германи, що в III-ім і IV-ім віці по Хр. панували на всіх просторах нинішньої Малої Руси, доки аж Гуни їх вкінці не вигнали з нашого краю. Яко нарід більший числом мусіли они і більший простор землі при Вислі займати.

Йорданіс, спеціальний історик Готів, поясняє нам, длячото Готи в другім віці по Хр. уважали ся лиш поменшим народом Сарматії. Іменно каже він³⁾: „За короля Філімера постановили Готи опустити свій край (при Балтицкім морі) і переселити ся до іншої землі, враз з жінками, з дітьми і з цілим війском. Причиною такої постанови було надто велике число людности. Шукаючи догідних місць, Філі-

¹⁾ Назва Арси, Аршиці, Аршава подибує ся найбільше в давній землі Гетів і Даків, стояла, здає ся, в звязи з назвою бога війни Ареса. Після Йорданіса (гл. 5) Гети уважали Ареса своїм праотцем, виводили від него свій рід.

²⁾ Птолемея географія, кн. III гл. 5 §. 19—20.

³⁾ De Gothorum origine, cap. VI.

мер зайшов до краю, що тамонні жителі, Скити, називали краєм Він. Богата і урожайна земля подобала ся війську. Але коли вже половина людий переправила ся була на другий бік ріки (т. є. Висли), заломив ся міст і не мож було єго направити; тим то ніхто вже більше ні сюди ні туди не міг дістати ся“. Видно з того опису, що за Птолемея часів лиш одна часть Готів жила на виході Висли, тому не могли они зачисляти ся до великих народів Сарматії.

З реляції Іорданіса довідуємо ся також, хто то були ті Птолемеєві Фіни, що мешкали побіч Готів. Се не Фіни в нинішнім поняттю слова, але Вінни; край їх — як каже Іорданіс — звав ся у місцевої людности „краєм Він“¹⁾. Відомість тота, на перший погляд мало значна, єсть однак великої ваги для зрозуміння пізнійших відношень в нашім краю.

Коли Готи під кінець другого віку заняли всі наші землі в посіданє, они поділили ся на дві часті: західні Готи, головні жителі Галичини і сторон надбужанських, звали ся *Tervingi*, вихідні *Greutungi*. Звідки-ж взяли ся ті імена?

В другій часті згерманізованої назви *Ter-Vingi* (як і в назві Ят-вінці, Ятвяги) добачаємо Вінів Іорданіса і тих загадочних Фінів Птолемея.

В IV-ім віці по Хр. ввійшла в уживанє форма *Thervingi*, як дізнаємо ся про се з Амміана Марцеліна²⁾ — різниця в вимові дуже велика, бо германське **th** вимовляло ся в старину нашими предками як **ц**, або **ч**; Цервінці, Червінці³⁾. Легко вже догадати ся, що головна сила *Therving-ів* находила ся там, де Нестор наводить Червеньські городи. Давний Червень мусів бути столицею тих Червінців.

На жаль, не знаємо докладно місця, де лежав Червень. Звичайно

¹⁾ Іорданіс пише *Quin*, з котрою то назвою учені не можуть дати собі ради. Тимчасом єсть то лиш грецький спосіб писання, одвітно до форми *Οὐιν* (грецке *οὐ* перед самозвуками читало ся як наше **в**).

²⁾ *Ammiani Marcellini Rerum gestarum lib. XXX cap. 3*: „*Athanaricus, Thervingorum judex*“.

³⁾ До готичких слів в нашій бесіді, де **th** перейшло на **ч**, можна зачислити: *theihs* = час, *thiuda* (варід, поганин) = Чудь, *thiunagus* (наймит) = чужак, *thwairhei* (*Streit*) = чвари, *thius* (*thiur*) = чупа.

місцевість Чермно, недалеко Холма і близько галицької границі, уважають позістанком колишнього гóрода. Около Чермна замітні і доси сліди земних укріплень тай літописні дати про гóрод Червень дають ся добре до Чермна віднести.

Чермно положене над рікою Гучва. Тота назва, або як також давнійше писали: Гочев, вказує на пробуване в тих сторонах Їотів. Майже всі старинні писателі пишуть Gothi через **th** (приходить також форма Guttones); з того зовсім правильно утворила ся в руськїм форма Гочи або Гучи. Назва Гуч-ва, яко імя збірне, посвідчало би о громадних поселенях Їотів при тій ріці.

От. Петрушевич виводить і назву Гуцул від Goth. Слово Гуцул зложене з Гуц і румунського родівника **ул**. Останки Їотів скриваючи-сь перед Гунами, осідали в горах і ту лишили по собі слід колишньої своєї назви в імени Гуцулів.

(Як далеко простирав ся у нас край Вінів?)

Перші згадки про Фінів в Європі находимо у Тацита і Птолемея, отже у писателів, що о народах над Вислою писали на підставі німецьких інформацій. Тацит пише Фени, Птолемей Фіни; обі назви, як догадував ся Zeuss, були германьськими (?) для означена жителів в болотнистих місцях.

Славяни звука **Ф** не мали в своїй бесіді, назву Фіни (Фени) замінили они на Віни, Вени. Тої вимови придержували ся вже і Їоти, коли край славянських Вінів взяли в посіданє.

Славянських жителів на всхід Висли зовуть давні писателі Венетами або Венедами. Тацит Венетів уміщує на великій просторони від Дністра до Балтицького моря²). Так само і Іорданіє, котрий наводить Венетів і при жерелах Висли³).

¹) „О городѣ Галичѣ за Луквою“ (Вѣстникъ Нар. Дома, 1884, ч. 25).

²) Corn. Taciti Germania cap. 46: „Quidquid inter Peucinos (quos quidam Bastarnas vocant) Fennosque silvarum ac montium erigitur, Veneti latrociniis pererrant“. (Тацитові Фіни жили в Скандинавії).

³) De Gothorum origine, cap. 5: „Ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetarum natio populosa consedit“. — Cap. 23: „Hermanaricus in Venetos arma commovit“.

Назва Венети, в коротшій формі Вѣти (у Русинів Вяти, Вятичі), є славянською¹⁾. Мікльошич при слові вентъ²⁾ наводить належачі сюди вираження: старосл. вѣстий (більший), польське większy (перекручене тепер на większy), церковне і російське вѣстий, у лужицких Сербів vjentszy, у Сербів і Чехів vesze. До того-ж кореня віднести треба і славянське імя Вяче-слав.

Що перші Віни нашого краю були дійсно фінського племені і звалися Фінами, не підляжить сумнівові; ми навіть можемо означити місця, куди ті Фіни з часом переселилися. Тацитові Фіни в Скандинавії, як знаємо з інших старинних писателів, звалися Terfennae³⁾ або Terfinnae, одвітно до назви наших Тервінів (Tervin-g-ів, Червен). Скандинавія отже була би місцем, куди по довгих, як здаєся, блуканках осіли вкінці колишні Фіни нашого краю.

Західними сусідами полудневих Tervin-ів були жителі з над рік Вислок, Вислока і Висла. Там також первісно жили Фіни — імя їх було Visi або Vesi.

В історії згадуються Visi побіч Tervin-ів за часів цісаря Клявдія, отже в III-ім віці по Христі. Visi враз з Боранами (Певками) впадали до римських областей і там пустошили землю⁴⁾.

Побіч назви Visi приходить також Vesi⁵⁾, з чого утворилася в пізнійших вже часах назва Visi-gothi або Vesi-gothi для означення Іотів, що мешкали на всхід Висли.

Назви рік Висла, Вислока, Вислок в своїх коренях чисто фінські. В старину писали Visula або Vistula (вставне **T**); перша частина

¹⁾ Німці, на свій лад, називали і називають Славян Венетами або Вендами (die Wenden). Фіни зовуть і досі Росію Wenne, Wennema, а Росіяни Wene-lanen, Wene-meas.

²⁾ Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.

³⁾ О Скандинавских Terfinn-ax гл. K. Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“, ст. 684 - 686.

⁴⁾ Scriptores historiae Augustae, т. II ст. 126: „Diversi populi: Peuci, Tervingi, Visi praedae cupiditate in Romanum solum venerunt atque illic pleraque vastarunt“.

⁵⁾ K. Zeuss, Die Deutschen, ст. 408.

слова — фінське *visi*¹⁾ або *vesi* — значить „вода“; друга часть слова, фінське *ulea*, означає „білий“, безбарвний“. Старинні Русини дійсно любили Вислу називати Білою Водою, як то посвідчає Длугош²⁾. В VII. віці по Хр. в краю колишніх *Visi* мешкали **Біло-**хорвати і **Біло**серби.

Межи фінськими народами, що жили на північ від Русь, вчисляє Нестор і племя *Весь* над Білим озером, в сусідстві Великого Новгороду. Арабські писателі зовуть те племя *Wisu* і доносять о торгівлі, яка відбувала ся межи тими *Wisu* а Арабами³⁾.

Схожість назв межи привислянськими *Wisī* а північними *Wisu* (*Весь*) не може бути випадковою. Як колишні наші *Terfinnae* переселили ся були до Скандинавії, так і їх сусіди *Wisī* (на сході Висли) по довгих вандрівках⁴⁾ опинили ся вкінці на півночі, недалеко Великого Новгороду.

Питанє тепер, чи згадані Птолемеем Фіни нашого краю означували вже тільки традиційно переховану назву, чи може справді зачисляли ся до народности Фінів в нинішнім поняттю слова. В старину назви часто з одного народу переходили на другий, були тісно зв'язані з назвами країв. Примірів на те в історії множество. От хочби Даки, про котрих вже було стілько бесіди. Они жили в Семигороді і Банаті, зачисляли ся до тракгого, т. є. славянського племені. Витиснені Римлянами они удали ся в північні сторони, а тимчасом в їх краю повстали нові Даки, сама збиранина всіляких народів, найбільше кельтичних. Народи змінили ся, а назва, привязана до краю, позістала. Так само було в Тракії, було в Скитії, всюди.

¹⁾ Наводжу після „Lexicon Fennico-Latinum“ D-ra I Geitlin-a.

²⁾ Dlugosz, Historiae polonicae lib. I. Говорячи про важіиші ріки польські і рускі каже Длугош: „Wisła, quem autores et historiographi antiqui Vistulam dicunt... A nationibus quoque orientalibus, Polonis vicinis, ab aquae candore Alba aqua“. (В виданю лисекім з р. 1711 ст. 9.) — Давні Поляки часом Вислу звали книжково *Vandalus*. Єсть то лиш перетолкованє фінського слова *vesi* на литовське вираженє „ванда“ (вода)

³⁾ Zeuss, Die Deutschen, ст. 516. Догадка Zeuss-a, що *Wisu* означає Швецію, єсть надто сьмілою. Frähn, в своїм виданю Ібн-Фосляна, відносить назву *Wisu* до фінського племені „*Весь*“.

⁴⁾ *Visi* якийсь час мешкати мусіли в землі, що зове ся тепер Біла Русь.

В відношенню до Вінів замічаємо той-же появ. Стара та назва принадлежала з часом різним народам: Терфіни були племені фінського, Тервіни славянського, Тервінги германського, Червіни (Червени) знов славянського. Коли Гуни вигнали Тервінтів (західних Готів) з нашого краю, Готи перестали називати ся Тервінтами¹⁾ — яений доказ, що та назва була тільки льокальна, тісно звязана з назвою краю.

На мою гадку Фіни стали виселяти ся з нашого краю вже в VI. віці перед Христом. На таке виселенє вказує Геродот, коли пише про Неврів, жителів недалеко жерел Дністра і Богу, що они утікали перед зміями, котрих богато розвело ся в їх краю, і переселили ся до краю Будинів (Бужан).

Що в нашім краю не доховали ся жадні вже забитки з фінської старини, поясняє ся тим, що у Фінів, як далеко сягає память історії, не було ніякої розвиненої культури. От як описує Тацит Фінів, що жили ще в часах перед Рожд. Христа²⁾: „Дявувати ся треба, яка ще дич у Фінів, яке обридливє у них убожество: ні оружия у них, ні коний, ні домів; трава і зіле їх поживою, кожа їх одіялом, земля постелію. Єдиною їх утіхою стріли, тай ті не з зеліза, а з костий. Жиють з ловецтва, а на лови йдуть і жінки і мужі. Діти перед дикими звіврами і перед дощами не мають іншого захисту, як лиш плетінку з галузя; до тих плетінок криють ся і молодці, ту сховок і для старців. Фіни таке житє уважають великим щастєм — на що трудити ся при рілі, працювати в домах?... Безжурні в відношенню до людий і до богів, они осягнули найтяжшу для чоловіка задачу: не бажають нічого!“

Як вже згадано, з цілого фінського періоду історії лишили ся в нашім краю лиш дві-три назви рік і три назви області: Visi (Висляне), Terveni (Червеньскі гóроди) і, може, Givini (Звини, Звенигородці). Ті три назви памятали ся ще добре в періоді Руриковичів і, як колись в правіках, служили для означеня трех віддільних від себе княжеств³⁾.

¹⁾ K. Zeuss, Die Deutschen, ст. 409.

²⁾ Germania, cap. 46.

³⁾ Край колишніх Vis-ів при ріках Висла, Виселока і Вислок ще в IX. віці по Христі уважав ся якби окрема цілість. З паніонської біографії сьв.

VI. Ляхами звали ся у нас початково Германи.

На захід Висли в I. і II. віці по Христі Славян ще не було; Висла все уважала ся вехідною границею тогдішньої Германії. Сьвідoctва Тацита, Плінія і Птолемея так рішучі, що всякі противні догадки не придають ся до нічого. Досить лиш перечитати у Птолемея спис племен, що мешкали у вехідній Германії, а можна легко вилічити ся з блуду, що ніби там жили Славяни. Численні назви, наведені Птолемеєм в місцях, де живуть нині галицькі і подільські Русини, повторяють ся як ми вже бачили, не лиш в княжескім періоді нашої історії, але живуть в топографічних назвах нашого краю ще до нині. Такої історичної тягlosti племенних назв Поляки на захід Висли ніяк не можуть виказати.

Кождий край, в котрім осіло яке німецьке племя, звало ся з німецька Land-ом. Повно германських Land-ів знає історія, тай богато Land-ів натворили Германи і по інших краях. Ще й нині, куди не глянемо на німецьку мапу, побачимо без числа любих тих назв, почавши від Griechenland-у а скінчивши на England-і, Finland-і або Grönland-і.

Русини, яко одвічні сусіди Германів, знали, що німецька вітчизна називає ся Land-ом, тому і собі стали єї так називати. З праць Мікльошича і інших славянських язикословів довідуємо ся докладно, яку історію переходило слово Land в славянськім язичі. За часів Кирила і Методія говорило ся лєд; в рускім язичі кожде є обмінило ся на я, повстало ляд, а з того утворила ся приложникова форма лядский. „Лядска земля“ означувала отже початково землю „Land“, значить німецьку вітчизну.

Що в слові Лях колись також находило ся **d**, річ безсумнінна, інакше наші літописці були би в приложниковій формі писали ляский (не лядский). А мусіло тоє **d** в слові Лях виговорювати ся ще в IX-ім віці, бо Мадяри перенявши тогді множество слів від Славян, до нині слово Лях (старосл. Лѣх) вимовляють після старинної славянської вимови: Ленд-сль.

Методія довідуємо ся, що те княжество звало ся „На Вислѣхъ“. Баварський безіменний географ з IX-ого віку зове жителів на вхід від Шлеса Vislane, а король Альфред I (також з IX-ого віку) землю тих Вислян називає „Visleland“. — Гл. Шафарика „Старинности славянскі“ т. II, прилоги XVIII і XIX.

Коли пізійше заняли Поляки німецький Land при Вислі в поєданє, Русини і землю Поляків стали називати по старому лядскою землею, а Поляків Ляхами. Повторила ся ту та сама історія, яку ми бачили при назвах: Фіни, Даки, Скити і т. д. Народи змінювали-сь, переселявали-сь, а назва краса позіставала віками незмінна, надавала часто і новим поселенцям своє ім'я. Особливо-ж околичні народи любили після старих назв звати своїх сусідів без огляду на те, до якої народности они зачисляли ся.

VII. Хто були Уни (Юни, Юнаки)?

Про Унів (або як Німці баламутно говорять: Гунів) перший згадує Птолемей. „Межи Бастернами — каже він¹⁾ — а Роксолянами живуть *Хуни*“. Се значить, що Уни займали обширний край, що починав ся в місці, де Дністер нині впливає до Росії, а кінчив ся при Дніпрі.

Ужита Птолемеем форма „Хуни“ вказує на німецькі інформації, бо початкове **х** не може бути нічо іншого, як лиш німецьке **h**.

Нині рішити годі, чи назва Уни означувала в початках юнаків (героїв), чи служила тільки для означення людей молодих. Траки і Даки, що перед Римлянами в великім числі переселявали ся до нашого краю, були переважно молоді люди, тому від напливової молодіжи могла піти назва і на всіх жителів краю²⁾.

(Про Унів писав я обширнійше в статі „Гуни — предки Русинів“ в „Дѣлѣ“ з р. 1890 ч. 106—110.)

VIII. Старинні назви наших рік.

1. Дністер.

Греки Дністер називали *Τόρξας* або *Τόρξας*, Римляни (Пліній і Меля) Туга. Властива назва ріки в бесіді Іетів була Тур або Тура. Молдавани і Турки до нині Дністер називають Турля.

Здає ся, що в старину наші гори, з котрих впливає і Дністер, звано загально Турами. Так вношу з Плінія, котрий славянську назву

¹⁾ Geographia, lib. III cap. 5 §. 25.

²⁾ В народних піснях болгарских часто згадує ся о переселені „молодого війська і молодих дівчат“ на північ Дунаю до Скитії. Одну таку пісню під загол. „Король Кубратица“ помістив я в статі „Трацка історія в традиції Славян“ („Дѣло“ з р. 1891 ч. 140).

подає лиш в дещо перекрученій формі „Duria“. Говорячи про житла Даків, Пліній так повідає¹⁾: „Від ріки Марош (в Семигороді) починає ся ліс Дурія, що ділить Даків від Свевів (в Моравії): другий, противний бік того ліса заняли Бастерни, а відтак інші Германи“.

І нині високі гори в Татрах, але непокриті лісами, зовуть ся „турнями“ — може також неясний якийсь відгос з тих ще старинних часів.

2. Тиса.

Верхівя Тиси не належали до Дакії, они вчисляли ся ще до нашого краю.

Птоломей пише хибно Тібіскос; Пліній, що жив на близько 100 літ перед Птоломеем, має вже правильнішу форму *Pathissus* (властиво Потисє, край над Тисою).

Назва Тиса над всякий сумнів славянська, если тільки зважимо, що в праславянськім язичі зам. **х** говорило ся ще всюди **с**²⁾. На нинішню бесіду Тиса означає воду тиху. Ріка пливе дуже поволі, біг її влекучий; при ріці витворюють ся всюди місця болотисті, бо напливаючі води не мають скорого відпливу.

3. Подільський Бог.

Про старинні назви Богу: Гіпаніє (Паніз, Поніз) і Борістен була бесіда на ст. 183—187.

Назва Бог є славянським перетолкованєм грецької назви Ольбія („богата“), як звала ся купецка кольонія Греків недалеко устя Богу. В старину були ріки головними комунікаційними дорогами для купців; тому і названо ріку по імені города, з котрого приїздили купці, або до котрого удавали ся люди в торговельних цілях.

¹⁾ С. Plinii Secundi *Historia naturalis*, lib. IV § 81. Не буду ту наводити тих безчислених комбінацій, які натворено при коментованю слів Плінія. В тексті, який до нас дійшов, находить ся та незначна похибка, що переписувач місто „*silva Duria*“ написав в поспіху „*sive Duria*“, з чого очевидно вийшла мысль зовсім баламутна. Що моя поправка на „*silva*“ єдино добра і дає ясну мысль, посвідчить сам текст, котрий ту дословно наводжу: „*A Maro sive Duria est, a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos* (т. є. Даків); *aversa Basternae tenent aliiq[ue] inde Germani*“.

²⁾ Мікльошич повідає в „*Altslovenische Lautlehre*, Wien 1878“ ст. 258: „Славянський звук **х** повстав з первісного **с**“. А на ст. 202: „**х** утворило ся на славянській землі з давнього **с**“.

4. Буг.

Назва ріки не може стояти в жадній звязи зі словом Бог, таке перекручене зрозумілого слова на незрозуміле було би просто неможливе. У всіх народів подибуємо противний появ, они старають ся незрозумілі слова собі узмисловити, надати їм звуки своїскі, значене зрозуміле. Що-ж би за змісел був, перекручувати слово Бог на незрозуміле Буг?!

Назва Буг єсть германською. Птолемеєві Готи мешкали при до-лішнім Бузі, в місцях, де та ріка перед устєм до Висли творить великий лук або загин („Bug“ по німецки, від „biegen“).

Тото Буг знане в Німеччині і звідки інди. В місци, де Висла творить великий лук (на полудне і північ від Варшави), наводить Птолемеї германське плем'я *Βουγούντες*¹⁾, котру назву також єдино з німецького „Bug“ вияснити можна.

І не лиш за часів Птолемея, але довго ще опісля (в III-ім і IV-ім віці) Готи перебували головно над Бугом, як видно з прийнятої ними назви *Tervingi*, вказуючої на Червеньскі городи, і з назви ріки Гучви, притоки Буга. На околиці здовж Богу припадає громадний осідок того германського племені.

5. Сян.

Птолемеї каже²⁾: „Дещо повисше Дакії перепливає ріка Аксіакес Сарматію аж до Карпат“.

Звичайно Аксіакес відносять до Буга, але яку звязь мав би тоді Буг з Карпатами? Ту може бути бесіда тільки о Сяні, а єсли стилізація у Птолемея не зовсім вийшла ясна, то лиш для того, що західна Сарматія єму взагалі мало була знана.

Слово Аксіакес буде лиш вірним перетолкованем назви Сан. Грецьке *ἀξια* значить „достоїнство, честь“, а те саме значенє має в славянськїм язичі слово „сан“ (з него утворили ся і інші вираженя подібного значеня, як сановитий, сановник).

Початково назва Сян означувала ріку поважну, масстатичну³⁾.

¹⁾ *Geographia*, lib. II cap. 11 §. 15, 18.

²⁾ Там-же, кн. III гл. 5 §. 18.

³⁾ Деякі історики відносять назву „Сян“ до старосл. вираженя „сань“ (змій), бо ріка пливе в деяких місцях дуже круто, мовби „вужем“. З живючих славянських языків лиш чеський доховав слово „сань“ до нині.

Мікльонич повідає в своїм етимологічному словари, що слово „сан“ переняте Славянами з мов, що зачисляють ся до туранської групи, як мови турецької і болгарської. До нашого Сяну такий погляд не дає ся приложити, бо о пробуванню турецьких племен в Галичині не може бути і бесіди. Слово „сан“ буде позістанком з фінських ще часів, — оно і доси в уживанню у Фінів¹⁾.

6. Стереваяж.

В старосл. язичі було би Стеревежъ. Назва повстала з іотскої форми Тервіні. В рускім повинно вийти Тереваяж; приставне **с** вказує на спосіб, в який люд старає ся узмисловити собі незрозумілі слова.

7. Прут.

Назву тої ріки перший подав Геродот: Пората; в пізнійших часах цілими століттями ніхто вже не згадував про ню. Може відгом сего слова находить ся в назві „Протінї“, про котру Зосим згадує при описі подій з року 386. Ті Протінї зачисляли ся до племені Іотів, могли від ріки Прут одержати свою назву.

8. Горинь.

Жерела тої ріки вже за границею Галичини, недалеко жерел Збруча. Здовж Гориня мешкали в старину Загоряни, або як Птолемей виражає ся з латиньска: Трансмонтани. Недалеко від жерел Богу наводить Птолемей гóрод А-зафаріон (Загіре), належачий без сумніву також до Загорян.

9. Збруч.

Назви Збруч і Збараж здають ся стояти в звязи з назвою Борн (Медобори). На ст. 352 подав я догадку, що як інші з півночі пливучі ріки, так і Збруч початково звати ся мусів Βορυσθένης, Borusthenes (на нашу бесіду: Боруч).

¹⁾ Фінське „san“ значить тепер „слово“. Але як у Славян вирази „слово“ і „слава“ языково близькі до себе і повстали з одного кореня, так могло в глибокій старині і фінське виражене „san“ брати ся в тих двох значеннях.

РІЧЕВИЙ ПЕРЕГЛЯД.

Абаріс, мудрець і віщун 29, 151, 166.
Агіатокль, спійманий Іетами 289—290.
Агіатирси 13, 28, 137—138, 237.
Азагаріон, Загірє 352, 372.
Азовське море у Геродота 246, у Плінія 207.
Акамант, тракийський вождь 43, 258.
Аки-дава, давнє плем'я 339.
Аксіакес, Сян 371—372.
Альбанці, потомки Ізїрів 9—11.
Альбоки, жителі римської Дакії 343.
Александр Великий 49, 117, 287—288.
Алїби в Малій Азії 257.
Алїяттес, король Лідів 101, 252.
Алюта, ріка 87.
Алязони, скитське плем'я 195, 257.
Амадоки, „сарматське“ плем'я і назва одного пасма гір 341.
Амазонки в Малій Азії 257; їх переселення до Скитії 258—259; якої народности 257—258; славянські Амазонки 258.
Апарті в римській Дакії 343, 348.
Анахарс, скитський мудрець 221; убитий братом 222.
Андрофагі, північні сусіди Скитів 238; предки Ятвягів 239—241; іпозези Шафарика, Міленгофа і Томашка 240—242; в котрих місцях мешкали 242, 244; назва згелєнізована 241.
Антира, король Іетів 268 (зовуть його також **Янкир** 268 і **Ідантіре** 271).
Апії, богиня землі (?) у Скитів 231—232; старинна назва Пельопонезу 62.
Аполло, бог у Траків 54; в Гомері проти Греків 54—56; значення назви 56; рожество бога і властива його вітчизна 64; мати Аполлона 64; його сестра 74; боротьба зі змієм 65—66; знаменитий лікар 55.
Арарос = Серет 87.
Арес, бог війни у Траків 38; у Скитів 39, 235—236; у Іетів 39; у Унів 39; у Славян 40. В Гомері проти Греків 42—47. Мешкає в Тракійї 38; як виглядав 42; значення назви 40.
Аристотель о Траках і Скитах 33.
Арія, край Ареса 39.
Арки-дава, давнє плем'я 339.
Аркніія = верховина 339.
Аркона, славянський город з сьвятинєю і оракулом 131—132.
Арпавти = Альбанці.
Арпн, **Арапи** в Бессарабії 358—359.
Арпо-каїс, скитський король 82, 109.
Арєїсти, жителі в Карпатах 361.

Артаки, тракське плем'я 321.
Артемїда, богиня у Траків і Славян 73—75; сестра Білбога 74, 171; в Гомері неприхильна Грекам 74.
Артімнаса, скитська богиня 70, 233—234; від неї дар вороження 234.
Аршава, **Арєї-ава**, **Арєїсти** 362.
Аршиці, гірське пасмо в Карпатах 362.
Аскій Торг = Ясені 360.
Аспетос, Ахиль у Ізїрів 10.
Атєас, король Іетів 283—286; назва 108.
Атріс, ріка в краю полудн. Іетів 281.
Аттиля, його життя 30; обід на его дворі 106; похорони 20, 9; назва 108—109.
Ауна, ріка (?) коло Галича 305.
Афродіта = Лада; богиня весіль і любови у Траків, Славян, Литовців 68—72; у Скитів **Небесна Афродіта** 233—234; гл. **Артімнаса**.
Ахиль 10, 20.
Ая, **Аяс** (остров Кіркя) — положення острова і значення назви 208—209, 211—212.
Аяс, остров при устї Дніпра 211.

Бабинна долина 37—358.
Балімер (король Унів), назва 110.
Бастерни, перше появлене в краю Іетів 294; характеристика народу 300; були Іалітами (Кельтами) 295—296, 353; говорять яз: ком кельтичних Скордієсів і мають обичаї тіж самі 300; осідають в землі Гунулів 244, 294, 351; їх наїзд на Ольбію 296—300; від них назва Галич і Галичина 305, 306. — Сюз Бастернів з Филипом ІІ макед 301; розбита умова з Персезом 303—304; здобуввають Дарданію, але оборот війни нещасливий 302—303; беруть уділ в Мітрідатській війні яко найхоробріші з союзників 311; заняли край Дарданів 318; воюють з Дентелстами, союзниками Римлян 318; конзуль Крес побідив їх підступом 319; повторва боротьба з Дентелстами і союз з Римлянами 320. Королі Бастернів: Калондік 302—304, Дельдо 319; Бастерна вишного роду Кот 301. — Зв'язи між Іетами а Бастернами завжди приязні 300—301. 318—320; римські хоругви, здобуті Бастернами, знаходять ся в посіданню Іетів 320; король Іетів Зирак удає ся „зі скарбами“ о поміч до Бастернів 320; скорє винародовлене Бастернів 300. — Часом зовуть їх Скитами 318, 320. В Сарматії

становлять один з чотирох великих народів 300. Значене назви „Бастерна“ 305.

Alpes Basternicae 346.

Бабрики, трапце племя в Малій Азії 13.

Бела (Біла Церков) в Македонії 59.

Бельбук (Білобук) у Славян 152.

Белс-Гейз, Білобук у Іетів 147—148; значене назви 155.

Белс-Гізти, слав. племя 148.

Belenus, Belinus, Bellis — назви Аполлона 57—58.

Беллягін, оракули і закони Білобога 138.

Белун (Білобук) 57.

Берлад, гора і ріка 359.

Бес-Гіти (Бесси), тетексе племя в Бескидах (в землі Бойків) 244, 361.

Бескид, гора 136.

Бескиди, назва 86, 135—136.

Бесса-пара (Бешафара) — гора Бессів Родонських 137.

Бессарабія полуднева, пустина Іетів 91, 117, 277, 290; назва 358.

Бесси (біси), служетелі при святини Діа 40, 136; окремий стан в народі 136; в великій повазі 144; стають на чолі народу 134; значене назви 143.

Бесси, трапце племя 49; різні їх назви 48—49; святини Бессів 49—50; оракули 49. — Римляни їх силу розбили 311—312; перше виселене Бессів на північ від Дунаю 312—313; конзуль Пізо віддає їх землю Одризам 317; конзуль Крає віддає Одризам їх святиню 320; війна між Одризами а Бессами 317; друге велике переселене Бессів в сторону на північ Дунаю 322.

Бесси у Овіді були жителями Дакії 313, 323.

Бессів назва переходить на Іетів 119 1 0, 140—141; на Арапів (Бессарабія) 358. Задунайські Бесси приймають християнську віру, їх єпископом св. Никита 141—142; перекладають св. письмо на славянський язык 142—143; мовахи Бесси осідають в Палестині 141—142.

Біла земля: 1) Македонія 59; 2) Пельопонез 62; 3) Біла Русь 149.

Біла Вода, Висла 366.

Білобук у Іетів 147—148; у Славян 148—149, 152—153; в Ляхонії під назвою *Bela* 58; у Македонців Пельо 58—60; культ перенятий від Фенікіян 172. — Гл. Аполло Веленус. Белун.

Білгород, Акерман 149, 195.

Біле Озеро 366.

Білобереже 149.

Білобожниця 149, 152

Білорусь, Білосербія, Білохорватия. Назва або від культу Білобога 148—149, або від зайнятого краю 366.

Бітани, трапце племя в Мал. Азії 12, 255, 256.

Бог (ріка), назва 186, 370.

Бої, кельтицке племя, розбите Бурвистою 315, останки осіли в землі Бойків 315, 361.

Бойки. Назва від кельтицких Боїв 315, 361;

в їх землі святині Іетів 135, 169—171; назва і доси погордлива 361; забобон „з продаванем дітей“ 37.

Болди, в стрийських горах 169—171.

Борани, де мешкали і звідки назва 24, 310, 187. Гл. Певкини.

Бореас, Бора 150, 186.

Бори (Медобори) 187, 310, 351—353.

Борістен, назва загальна для рік пливучих з півночі 186, 352.

1) **Борістен-Бог** 184, 186—187, 370.

2) **Борістен-Інгул** 188—191.

3) **Борістен-Дніпер** 1:2 Донька Борістена (Славути) 200—205.

4) **Борістен-Боруч** 187, 352.

Боспор Киммерійський 206, 209.

Бригін, давна назва Фригів 13, 255.

Брітолігін (Берлади) 359.

Бубнище, святини Зальми 169—171.

Буг, терм. назва ріки 371.

Бугунти, германське племя 371

Будини, сусіди Скитів при середнім Дні (?) 245—246; після Шафарика Бужани 238; у Птолемея **Бодини** = Бужани 354, 367. Будинів Греки звали **Гельонами** 2:6.

Бужани у Нестора 244.

Бурвиста, дако-тетекський король 313—316. (Іет з роду; заводить реформи в державі і народі при помочі віщунки Дікеней; був пострахом для Римлян задля наїздів на Македонію; знищив кельтицкі племена Боїв і Таврисків, заняв Ольбію і інші чорноморські колонії грецькі. Цезар вирушив з 16 легіонами проти него. Згинув з руки заговорників.) Відношення в краю Іетів по смерті Бурвисти 317, 321. Значене назви 107.

Бури, союзники Римлян 331—332.

Бурі-дава, дацке племя 339.

Вали. При Азовськ. морі 219; бессарабські 277; вали Траяна (?) 345—346.

Vanadis, Vanagot, Vanaland, Vanaquisl — в скандинавських загах 202.

Вани = Славяни 202.

Варшава (в козацких літописях **Аршава**) 362

Веліяни = Бужани 244

Венди, німецька назва для Славян 365.

Весети, Славяни на сході Висли 362, 364.

Vesit гл. Visi.

Весь, фінське племя 365—366.

Висли 53.

Висла, назва 365—366; у давних Русинів Біла Вода 366; границя між Германією а Сарматією 368. Висляни 367; князство „на Висліх“ 367.

Vin, земля між Вислою а Дністром (головно здовж Буга) 363; замешана зразу Фінами 364—365; описі Славянами 364.

Visi, початково фінське племя 365—366.

Visigothi, 365—366.

Влах, назва перенята від Німців 307.

Вологаіс (Вологост) 155—156, 322.

Св. Воніфатий о західних Славянах 16.

Вати, Венти, предки Ватичів 365.

Ватичі, в князстві Чернігівськім 244; назва 365.

Галіаки, назва 156; галіака Зельмац 157—160; галіака Прієв 201.

Гадес, де находив ся 210.

Галич, ким оснований 305—307; різні Галичі 347.

Галичина властива (межі Дністром і Дунаєм) 94; границі межі Галичиною а римською Дакією 344, 347.

Галізони в Малій Азії 257.

Гаома у Перзів 173.

Гельмольд о релігійні заходів Славян 37, 152.

Гераклії, хто побит в Скитії 84—85 193; викрав стадо Геріона 234; почитаний богом 234—235; як звав ся у Скитії (Гетів) 193; стопа Гераклія на скалі Дністровій 194; подана про Гераклія-Крака у Славян 235; статуа Гераклія при устю Дунаю 284; був вишодом скитських луків 114.

Гивленка, притока Інгула 190.

Гіспарес = Серет 87.

Гіаи, сіс між Інгулом а Інгульцем і Дніпром 84, 188—189, 197.

Гіакиріє (доішній Дніпер) = Пагіріє.

Гіаніє = Бог 183—185; = Дніпер 184.

Гіперборей 64 1.9—1.0; їх жертви до сьвятих в Дельос 150.

Гістер = Ієгер.

Гістер = Дністер 120.

Голтва, ріки тої назви 217.

Голти, литовське племя 218.

Горац о Гетах і Скитах 29.

Горинь, назва ріки 372.

Гудул, назва 364.

Гучва, назва ріки і народу 364.

Gallis, стара назва Галича 305—306.

Галич, Малій Галич 307.

Γαλατίας гл. Беле-теїа.

Гельон, син Гераклія 85.

Гельони, жили серед Буднівів 245; Греки і Буднівів звали Гельонами 246; в описі Дарієвого поході окремих нарід 271, 274.

Геліди, герм. племя в Семигородах 305.

Геріон (мешкан на Україні); стадо его викрав Гераклії; єсть символічним репрезентантом Ієррі (або Славян) 234—2.5.

Геррос або *Girros*, ріка Славута 178—179.

Герри (на Україні), перші Славяни 178—181.

Gerski, Girski, почесна назва для скандин. воєвників 179.

Гети. Замешкували цілу Скицію — гл. Таргити і Киммери; найдавніші вісти про Гетів 79—86; за Гомера були ще номадами 249—250; назва 89—90; перехід до жити рільничого 91—93, 234, 256. — Гети були трацким племенем 29, 111; часто звано їх Скитами 29, 283; їх племенні назви 337;

найхоробріші і найправедніші з помежи Траків 29, 111; готові на смерть 37; волять смерть як неволю 112—113; грозять чужим богам 36; воєнна штука у Гетів (Даків) 114—121; озброєне 114; способі воєвова 117—1.0; звичаї при мирзвих переговорах 120; кінниця Гетів 114; вожді Гетів в чужих війсках 292. — **Гетекі жєнщини**. Похвала у Гораца 29; як посили ся 96; їх релігійність і відд не культюи Зальми 9; працовитість 101; заняті демашні і полєві 98—101; привизанє до мужів 15, 29. — **Гети-мужчини**. Зверхній вигляд і поша 33, 121—124; многоженство 124; безженці у Гетів 124; гетекі лікарі їх ліки 28, 165—166. — Доми у Гетів (Даків) 125; господарекі звариди 125; громадекі общини 93 96; чим Гети живили ся 127, 92. — Печери в краю Гетів, їх призначєнє 118—120; Гетска пустина 117, 277, 290. — **Вїборні королї** 102—103; їх прикмети 104—105; обїди королевскї 104, 29; назви королїв 107—109. — **Вїшунї** (бєсєи) у Гетів, їх повага у народу 130—137; на рівни з богам 143—144; видають закони в їмь бога 138; їх апостолованє 135; як посили ся 136; удїл при закляченю союзів 120. — **Науки і письмен** у Гетів 137—140; учителї мудрости 138—139; Овід пише поезїї в їзичї Гетів 139; закони у них списанї 138. — **Релїгїя**. Верховний бог Гетів зразу Білбог 147—156, відтак Зальма (Зальмокеїс) 156—174; віра в безсмертність і в жите за гробом 29, 37, 111; бог війни Арєс 39, 111. Одні Гети виводили свій рід від Зєвєа 199, інші від Арєса 362; донька Брістєна (Славута) 2.4—2.05; отець Славути („батько Дніпер“) 204—205; віруваня Гетів (Даків) в змїї 115—116; релігійні секти 128. — Гети на полуднє Дунаю зачили ся до Тракії, між Дунаєм а Дністром до Скитії 279—280. Властиві границі краю 86—88. Гетів і Даків уважають майже всі стар писателї за оди нарід 321, 316—318. Гети (властиво Дакї) на колюмні Траяна 112, 115, 117, 122, 123, 125. Гети на вєхїд Дністра гл. Таргити і Киммери. За панованя Гетів стали називати себе Бєсєсами 359. — Істория Гетів. **Дєвятїй вік перед Христом** (Полуднєві Гети між Дунаєм а Балканами зовуть ся Мизами. Гети на північ Дунаю були ще номадами) 249—250. **Осьмий і сємий вік перед Христом** (Гети-Киммери воюють в Малій Азії; пересєлення малоазійської людности до краю Скитів; початки рільництва) 251—266. **Шєстий вік перед Христом** (Похід Даріа на Гетів; король Гетів Автіра; війни з Персами в Балканських горах і в Бєсєсарабії; утєча Дарія) 266—278. **Пятїй вік перед Христом** (Гети полуднєві підлягають трацким Одризам, північні Скольотам причини упадку гетської держави; перша згадка про Кробизів або Кривичів) 278—282. **Чєтвертий вік перед Христом**

Королі Іетів: Коцель, Атезс, Дорікет; війни з македонськими королями Филипом II, Александром Великим і Лізімахом; військо Зопріона, намісника Тракії, знищене Іетами цілком; Агатоцьк, син Лізімаха, дістає ся в неволю Іетів) 282—290. **Третій вік перед Христом** (Макед. король Лізімах спійманий Іетами; навала Кельтів; доля Іетів полудневих; вожді Іетів в чужих війсках) 290—293. **Другий вік перед Христом** (Упад-к держави Скольотів; в краю північних Іетів осідає кельтицке племя Бастернів; Бастерни служать Іетам яко наємне військо; їх історія тісно сплетена з історією Іетів; себе звали Бастерни Іалитами, від них пішла назва Галич; значенє назви „Бастерни“) 293—307. **Перший вік перед Христом** (Спосіб войовання Римлян з варварами; розбиті Римлянами Трибалі і кельтицкі Скордиски переселяють ся до Галичини; Іети і Бастерни беруть участь в Мітрідатських війнах; року 73 розбили Римляни Траків і полудневих Іетів; перші громадні переселення Траків в сторони на північ від Дунаю; повстанє нового народу Даків; релігійні місії і реформи в краю Іетів; перший дако-гетський король Бурвиста, границі его держави Трації Одризи держать з Римлянами. Розділ в краю полудневих Іетів або Мезів; дрібні королі гетські: Роль, Даник, Зирак; Римляни побивають полудн. Іетів і заміняють край в римську область; королі Даків і північних Іетів: Котис і Дікомес) 307—322. **Перший і початок другого віку по Христі** (Відношеня за часів Овіда; Одризи, по довготривалих війнах, лучать ся з Бессами; друге, громадне переселенє Траків в сторони на північ Дунаю; очайдушні повстання полудневих Іетів проти Римлян; край північних Іетів переходить під верховну власть Сарматів; 100.000 Іетів переселяє ся до римської провінції Мезії; дацькі королі: Скорило, Дурає, Декебаль) 323—336. **Гівіни або Гевіни** (Звиши, Звенигородці) 345, 356—358. **Гірка** (у Скандинавців) = Русь 179. **Готтінгос**, бог пастирів і музики у Скитів 232—233. **Гомер** у Мойсея репрезентує Киммерів 207. **Готи**, германське племя, за часів Птолемея при Вислі 362; під кінець другого віку заняли Сарматів 363; воюють з Іепідами 305—306. **Greutungi**, назва західних Іотів 363. (Greut-ungi значить „степові Уни“, бо західні Іоти осіли в землі славянських Унів).

Дава, збірна назва у Даків 328; у Славян ава або на 337. **Дажбог** 35; значенє назви 153—154. **Дакі**. Перше появленє Даків в історії 312—313; назва 54, 312—313; племенні на-

зви 337—338; збірні назви на дава 338; число людности в дако-гетській державі за Бурвисти 316; від Даків походить гол-вно Сербі 342 — Узбачення Даків, їх штука воєнна 114—115; твердині 1.7; господарські знаряди 125; домів 125; як Дакі носили ся 123—124. Королі Даків гл. Скорило, Дурає, Декебаль. Віруваня в змії 113, 116. — Розгром дацької держави, виселенє людности 334—335; частина вертає назад до краю 343. **Дакія римска**. Нові поселенці 343—344; назви нових дацьких племен 343; скоро латинізація краю 344; границя меж римською Дакією а Галичиною 344—346; старинні за-биті римські 346—347.

Дальматини, Дальміон 9.

Дана, богиня водна 200; = вода 200.

Данапріє гл. Дніпер.

Данастріє гл. Дністер.

Даник, король Іетів 108, 112, 320.

Дардани в війні з Бастернами 302—303.

Дарій, король перексий. Его похід на Іетів 91, 269—276; „найліпший і найкрасший з всіх людей“ 270; „будує“ 8 великих твердинь в безлюдній пустині 272; яку данину післали Іети Дарієви 273; утеча Дарія 274—276.

Дачини, чеське племя 342.

Декебаль, король Даків. Заводить в воєнних справах реформи на лад римський 327; вождя римські Сабін і Фуєк гинуть на боєвицях 327—228; війни з Юліаном, римським вождом 328; держава римска озлачує ся Дакам даниною 328—329; війни з Траїном 330—334; Декебаль завдає собі смерть 113, 334; голову его завезено до Риму 334; его образ на колюмії Траїна 112—113; сестра Декебаля 332. Значенє назви 109—110.

Дельдо король Бастернів 319.

Дельміон, Дальміон, город в Дальматії 8.

Дельбос, острів на котрім родив ся Аполло 65; назва ілірська 65.

Дентелети, трацке племя 318, 312.

Деревляни, племя на Русі 15; жили в землі Геродотових Андрофатів 24.

Діак або **деак** у Мадирів — звідки назва 313.

Діальбос, сонце у Ілірів 10.

Діва (Дала) 200.

Дівана, Дівниці, Dziewanna 75, 36.

Дівни, Дівнигород, Дівич 75.

Дієгіє, посєлє Декебаля 328—329.

Дії, назва Родопських Бессів 48—49, 165.

Дікеней, віщун за часів Бурвисти, родим Трак, уряджує релігійні місії в краю Іетів, заводить пофори в державі 313—314. Значенє назви 108.

Дікомес, король Даків 322.

Дімальон, Ілірійський горід 9.

Діо (Діониз, верховний бог у Траків 48; сьвятійши Діа 49—50, 53; знав ся також Сабадій 51—52; Дій у деяких Славян 52—53; мати Діа 50; значенє назви Діониз 50—51.

Diobessi, одно племя трацких Бессів 49.

Діаки, поклонники Дія 54, 312—313.

Діптер (Борістен, Danapris), мітологічна назва 199—202; его части: Геррос (Слаута) і Гінакіріс 178—181; що значило „батько Діптер“ 204—205.

Діпстер 120, 370; випливав з озера 178; звідки назви Тірас і Данастріс 182—183; зове ся і доси Гістром 120.

Доки-дава, давке племя 341.

Домиціян оплачує ся Дакам річною даниною 328—329.

Дорікет (Дроміхет), король Іетів. Війни з Македонцями; син макед. короля Лізімаха дістає ся в неволю Іетів; Дорікет женить ся з донькою Лізімаха; нова війна між Македонцями а Іетами; Лізімах і все его військо дістають ся в неволю; як поступив Дорікет з Лізімахом — 104, 289—291.

(Ібн-) **Доста** о Слагянах 26.

Дреговичі, руске племя 244.

Дурає, король Даків, зрікає ся добровільно (?) престола 327; назва 108.

Екзампайос, скит. область 184, 190, 196—197.

Еркінія, назва кельтичка і славянська 339.

Етерий, остров сьв. Етерія (Ельферія) при устю Діпра 211.

Ехидна, скитска потвора 84—85.

Есеє, верховний бог у Поляків 35.

Житії (люди) в давній Русі 90.

Журавно, в місці де було озеро Діпстера 186.

Забокси, Transjugitani 361.

Загоряни, де жили 245, 352.

Зальма (Зельман), **Зальмо-ксіє** 156—174. Его пауки 111; вістка про сего бога у Геродота 164—165, у Страбона 134—135, 166—167, у інших старинних писателів 167—168; сьвятиня Зальми 168—171; як Іети виріждували послів до бога Зальми 164; культ Зальми в римській Дакії 174. Пієни про Зальму у Русинів 157—160, у Мораван 160, у Чехів 161, у Словаків 161—162, у Словенців 162—163. Значенє назви 167—168, 171—174.

Заратустра (Зороастер) 173.

Замольксіє (хмбю) гл. Зальмоксіє.

Збараж 372; збараска височина гл. Певке.

Збруч, ріка 352, 372.

Звенигород 356—357.

Звини, **Звенигородії** 187, 345, 356—358.

Звиняч, **Звинячка** 356.

Зеве у Скитів гл. Папайос; від него виводили скитекі королі свій рід 372; культ Зевеа у Литовців 230—231; у Траків і Славян не було культу того бога 203—206.

Зелеміль, гора коло Сколього 169.

Зелеманка, гірке пасмо 169.

Зельман гл. Зальма. Поданє про руского Зельмана-жиди 159, про словацкого Зельмана-

учителя 161, про словенського Зельмана-лісничого („шумар“) 163.

Zerivani, славянське племя 341.

Зирак, король Іетів 320.

Ziri-dava, давке племя 341.

Змії Віруваня в змії у Даків 115—116; у Славян 65—67, 116; у Литовців 116.

Зоірію, намістник Александра Вел. в Тракії, воєнє нещасливо з Іетами 288.

Zusi-dava, давке племя 341.

Іван X, папа римський 12.

Івла (Ігул), перекручена назва гречка з Геродотової Гілеї 189—191.

Івул = Івла.

Ілїри. Старинність назви в Європі, край Ілїрів 7; племенні назви 11; Несторовий Ілїрик 7—8. Ілїри предками Альбанців 9—11; пиятували своє тіло 32.

Ігул-Борістен 188—191.

Ігулець (Пантікапес) 191.

Інократ о Скитах 33.

Істер (Дунай) 179, 182. Пізнійше назва перенесена на Діпстер (Danaister, Danastiris); ще доси Діпстер зовуть Гістром 200.

Кавки, жителі римської Дакії 343, 349.

Кавокаські гори, Карпати 349.

Каллініди, скитске племя 195, 257.

Каллятіє, гречка колонія, повстає проти Лізімаха 288—289.

Каркіне, **Керкіне**, город в Скитії 193.

Каркінітіє, город при устю Діпра 193.

Карпати, назва 355; часть гір від жерел Діпстера до жерел Тиси 355, 347.

Карпатске море 354.

Карпи, де мешкали 354, 345; були давного племені 354; назва 355; де що з історії Карпів 355—356.

Карпонті 354.

Карродунон, город Бастернів 341.

Карсі-дава, давке племя 339.

Келягаст, значенє назви 156.

Кельти. Кельтичка держава на полудне Балкану 292; кельтичкі племена в Галичині — гл. Бастерни, Бойки, Певкини; кельтичкі позістанки 306—307.

Кисв. Назва, подана про мітичного Кня у малоазійських Вітанів і у Нестора, город в Малій Азії і на Україні 259.

Кисвець над Дунаєм 195.

Киммери, перші жителі полудневої Скитії 83; їх властивий осідок 198; Киммерийські памятники в Скитії 206; Киммери у Гомері відносять ся до Тьмутороканської області 206—207; мешкали коло самого гадесу 251; значенє назви 208, 206, 220; належали до народности Іетів 83, 213. Найди Каммерів на Малу Азію в VIII віці перед Хр. 251—252, в VII ім віці 252—254; споводовують переселенє малоаз. Траків до Скитії 256—259.

- Киммеріє**, город в Малій Азії 252; богиня Купала у Киммерів 265.
- Кірка**, чародійка 212; острів Кірки 208—209; значене назви 212
- Св. Кирил** найшов в Крими слав. переклад св. писма 142.
- Клії-дава**, город повисше рим. кої Дакії 341.
- Климентий Александрійський** о Скитах 33.
- Кльондик**, король Бастернів 302—304
- Кобос**, вожд Киммерів 252.
- Козаки**, їх наїзди на Малу Азію 251; вдержалість 113; задержали звичай давних Іетів 107, 108.
- Коїстобоки**, кельтицьке племя 348—349.
- Коломия** 346.
- Коляда**, новонароджене Сонце 64.
- Коля-ккає**, скит. король 82, 217; назва 109.
- Комашня**, звідки назва 129.
- Комосик**, король Даків (і Іетів?) 322.
- Константин Багрянородний** 8, 11, 148—149, 194, 245.
- Коровай**, его обрядове значене 101.
- Коропець**, топографічна назва 354.
- Корочун** гл. Крак
- Корсунь** (Херсон) 17.
- Кот**, Бастерна висшого роду 301.
- Котис**, король дако-гетс. 321—322; назва 107.
- Кодель**, король Іетів 282—283.
- Крак** (Гераклій) у Скитів і Славян 193—195, 234—235. Гл. Гераклій.
- Краків**, назва многих слав. городів 194.
- Краина**, старинний город на Русі 195.
- Крас**, римський консул, опустошує краї Траків і полудневих Іетів 318—320; одержує в Римі титул тріумфатора 321.
- Крестонія**, трапца обл. при Стримоні 60—61.
- Крета**. Первістна людність Крети, назва 145—146.
- Крети** в значеню Курети 146.
- Кривичі**, предки Білорусів 149; р княжестві Смоленськ 244; їх первістний осідок гл. Кробизи
- Кробизи**, гетське племя на полудне Дунаю 79, 281—282; вірили в Зальму 282; виселили ся около р. 72 перед Хр. на північ від Дунаю 149, 318; були предками руских Кривичів 149, 282.
- Купала**. Як обходять у нас празник Купали 260—261; свідощтва Ізеля і Густинської літописи 261—262; якого рода божество 261—263; богиня, а не бог 263—264. Культ Купали перенятий з Малої Азії в VIII-ім і VII-ім віці перед Хр 265; празник Купали знаний лиш в Малій і Білій Русі 264; Купала = Кубеля (*Κυβέλη*) 264—266; історичні звістки про культ Купали в давній Скитії 265; тога богиня зове ся і доси у люду „чортова (дідьча) мати“ 263.
- Курети** (Чорти) занимали ся вихованем молодого Зевса 145; значене назви 144—145. Курети яко назва народна 145.
- Лада** у Славян і Литовців 70—71, 263; у Траків 72; значене назви 72.
- Латинші, Лати** (Лотинші, Лоти) назва Геродотових Скитів-номадів 214—218; ті Скити, звані також Скольотами, були предками литовських племен 216—218; головні божества Скитів подібують ся і у Литовців 226—231; язык Скольотів 218—219.
- Лестько**, казочний король польський 287.
- Лидсаль**, у Мадирів, означає Ляха 369.
- Лігдаміє**, вожд Киммерів 251.
- Лін**, винаходець трапцої азбуки 24.
- Литовські племена**, потомки Геродотових Скольотів 214—218; в якім відношеню стоїть литовський язык до славянського 214—216, 220. **Релігія**: культ огню на першій місці 229; назва для божества огню 226—228; литовський Зевс 229—231; бог Алдай 241; віра в безсмертність 38; віруване в змії 116; жінка убиває себе на могилі мужа 16.
- Лізімах**, макед. король, воює нещасливо з Іетами 289—291.
- Ліки** в Малій Азії якого племені 72.
- Ліно-ккає**, скитський король 82; назва 109.
- Ліонгін**, оден з вождів Траяна 333—334.
- Льтава** (город в переславськ. княжестві), значене назви 317.
- Люкуль**, римський вожд в Македонії, пустошить землю Траків і полудневих Іетів 311—312; за его часів перші переселення Траків в сторону на північ Дунаю 312—313, 318; в який спосіб воював Люкуль 311—312.
- Люсий**, мавретанський князь, в союзі з Римлянами 331—332.
- Лядський**, значене назви 368.
- Лякмон**, назва літської гори 10.
- Ляхи**, назва 368—369; їх мітологія 35.
- (Цісар) **Маврикий** о Славянах 14—15, 30, 128.
- Майди** (Меди), трапце племя 320.
- Мала Азія**, заселена переважно Траками 12—13, 255; часть людности виселила ся до Скитії 254—259; малоазійські племена, вірувані і традиції в нашій краю 255, 257—259, 264—266.
- (Абу) **Мансур** о Русинах 34
- Македонія**, перші жителі 23, 60, 58; війни Македонців з Іетами гл. Филип, Александер Вел. Лізімах; союз з Бастернами 301—304; стає ся римскою провінцією 304.
- Марена**, при обхеді Купали 260.
- Марко-дава**, давнє племя 340.
- (Аль-) **Масуди** о Русинах 34.
- Медобітніи**, Траки в Малій Азії 13, 255.
- Медобори** (Недобори) 314, 353.
- Мези** (на полудне Дунаю) 318; у Гомера Мизи 249; їх завзяте супроти Римлян 128; консул Крас опустошує їх край 318—319.
- Мелянхлєси**, північні єусиди Скитів 243; їх ноша 242; догадки Шафарика про їх осідок 243; жили в нинішній Чернігівщині 245; племя фінське, его назва перетолкована

- Греками на грецький язык 242; Славяни звали їх Чернигогами (?), 245.
- Мендіда** (трацка богиня місяця), назва 73—74.
- Меоти**, жителі при Азовським морі 294.
- Мертві води**, Мертвовод, ріка 196.
- Мессембрія**, давніше **Менебрія** 86.
- Міддони**, Траки в Малій Азії 13.
- Мідас**, король Фригії 252.
- Мізи** (Мизия) в Малій Азії 13; Гомерові Мизи мешкали в Європі гл. Мези.
- Мітрідат**, король Повту, в війні з Римляни 311.
- Могили** у Скіти, Траків, Славян 19, 23; киммерійська могила при Дністрі 83; могили Черепят і Черепятиха 204.
- Мокош**, руска (?) богиня 35, 53.
- Молдава**, ріка на східній границі римської Дакії 30.
- Монети** римські в нашім краю 345.
- Моравія** у Нестора 8.
- Морчани**, славянське племя 340.
- Музей** розвивав науки Орфея 36.
- Музи**, їх культ переняли Греки від Траків 27. (Константин) **Муромський**, его житєпис 21.
- Назви** різних народів часто однакові — причина того 188, 199, 366, 369.
- Напаріє** = Яломиця 87.
- Неври**, північні сусіди Скітів 237—238, 195, 203; назва народу фінська 186, 187; жили в лісах, проте звано їх також вовкулаками 238.
- Недобори** = Медобори 310, 353.
- Низа**, долина (у інших гора) в Тракії 50—51.
- Новгород** при Ільменським озері 244.
- Нур** (ріка), **Нурець**, **Нурска земля** 238.
- Обряди**. Приноси (дари) оповіті в пшеничну соломку 151; приготування короваю 101; обряди при чествованню плуга 98—100.
- Овід** на вигнання в краю Іетів 121, 323; пише поезії в іетекім язикі 139.
- Одессос**, нині Варна 120, 283.
- Одриси** (трацка племя), де мешкали 317; велика держава Одрисів за часів Геродота 280—281, 53; дідичні королі 102; назви одриских королів 103; покорені Лізімахом 288; вислугують ся Римлянам 102, 304, 317; Крає дарував ім землю, де була святина Бессів 320; помагують Римлянам проти Іетів 324; в неустачій вражді з Бессами 322, 317; огамитують ся запізно 323.
- Океан** у Гомера 210.
- Ольбія** (також Борістен), грецка колонія недалеко усти Богу 184, 186; звиджена Геродотом 177; деморалізуючий вплив Ольбії на скитських королів 224; оплачує ся даниною Сарматам 297—298; загрожена Ізлантами (Бастернами) 299; здобута Бурвістою 316.
- Ольга**, руска княгиня 21.
- Оден** укладав пісні в честь Аполлона 151.
- Оракул** в Дельфах 130; в тамонній святини трацкі віщили 65; оракули у Бессів 49; у Пеліасів 130—131; у Іетів 166—167, 138; у Славян 130—132. Трацкий оракул в Египті 132—133.
- Орфей** (Трак), основатель однобожної релігії 36; его вітчизна 24; пісні і співні 24, 27; як его представляють славянські пісні 26; жєна Орфея 26; его статуи 49.
- Острогота**, король Іотів 305—306.
- Пагіріє** (Пославути), хибно **Накіріє** і **Гінакіріє**; долини часть Дніпра 181, 192.
- Пантиканес**, Ігулець 191.
- Панайос**, скитський Зевс 229—231; у Фригів і Битинів 255.
- Паралати**, пащуєчі Скіти 82, 216; назва 217.
- Пафлягони**, Траки в Малій Азії 13, 58.
- Паїни**, трацкі пісні реліг. і боеві 27.
- Певке**: 1) суگیرа по обох сторонах Збруча 351; 2) дунайський острів 353.
- Певкини** (Борани) 187, 351—354; їх народність 309—310, 353; Певкини в римській Мезії при устях Дунаю 359.
- Певтінгєрска таблиця** або римський дорожник 342, 344, 346, 351.
- Пелендава**, дацке племя 340.
- Пельо**, назва Аполлона 58.
- Пельопонез**, первісна людність і значенє назви 62.
- Пели**, македонська столиця 58.
- Пеліягони** 60, 340.
- Пеліасгі**, дячого звано так деяких Траків 160—64; ненависть до Греків 63; значенє назви 60.
- Пеній**, *Πενυ-υίται* у Птолемея 360.
- Перепят**, **Перенятиха**, **Перенетове поле** 204.
- Переселєня** європейських Траків до Малої Азії 13, 255; малоазійських Траків до Скітиї 254—259; Траки перед Римлянами виселяють ся на північ від Дунаю 312—313, 323; Дакі, побороєні Римлянами, виселяють ся на північ від Карпат 335—336.
- Переслав**, звідки назва 180—181.
- Персей** (макед. король), его умови з Бастернами 303—304; скварєством своїм згубив Македонію 304.
- Перун** 35, 53.
- Печери** в краю Іетів, їх призначенє 118—120.
- Пізо**, римський вождь в Македонії, надає Одрізам верховну власть над Бессами 317; в війні з Бессами 322.
- Піни** гл. Пеніни.
- Повірки** про Неврів-вовкулаків 238; про чудєсну силу папороти 260—261; що робити, щобі діти не умирали 32.
- Полочани**, князєство полочке 15, 244.
- Полтва**, город у Траків 337, 338.
- Полтис**, трацкий король 338.
- Поляки**, їх казочна історія 104—105.
- Поляни** у Геродота 178, 198, 256; яку займали просторєнь 192; Поляни у Нестора 15, 31, 256.

Помаки (болгарське племя), їх старинні пісні 25—27, 48.
Поппе, стара назва Поділя 185.
Потуляти, жителі римської Дакії 343.
Прабог, верховний бог у Лузічан і угорських Русинів 38.
Премислав, чеський король 105.
Пришеть, мітологічна назва 204.
Прія (Лада) 200—202.
Прісь, руська гагілка 201.
Прозерпіна, її гай 211.
Прокопій о Славянах і їх релігії 34, 37.
Протоген, ольбійський богач 297—300.
Пруси (давні), якої народності 22; їх похоронні звичаї 22.
Прут, назва ріки 372.
Пустиня на північ Скитії 203, 237, 243, 271; печисті духи пустині 203.

Радагаіс (Радигост) 155—156.
Радичичі в чернігівськ. князстві 244.
(Емскоп) Райнберн виганяє зі духи з Польського „моря“ 203—204.
Рамі-дава, давнє племя 340.
Редігаст (Радигост), бог у балт. Славян 156.
Реметальк, король Одрівів 324.
Ретра, місто у балтських Славян 156; тамшній оракул 131—132; назва 130.
Решів, назва 362.
Римляни, як воювали з варварами 307—308, 311—312; займають Македонію 304; їх політика супроти Траків 317; війни з Істами гл. Іети.
Родопські (півні Деспотські) гори, полуднева галузь Балканів на полудні Румелії; головний осідок давніх Бессів тл. Бессі.
Розгірче, тамшній бодд 169—171.
Роль (Ороль), король полудневих Іетів в союзі з Рамлянами 319; Римляни помагали йому проти другого іетського короля Даника 320; Цезар оголошує його приятелем і союзником Римлян 319.
Романов Торг 360.
Рось, значення назви 362.
Русави, значення назви: а) 340, б) 362.
Русалчин великдень 300.
Русини, зверхній вигляд 34; їх мітологія 35, 153—155; похоронні звичаї 34, 37; як виражали жалю по нещасті 21; добровільна смерть жінки на могилі мужа 16; куповане жінок 17; обзори дівчат 17, 18; пісні про Зельмана 156—160; гагілка Прісь 201. — Русини є потомками Іетів гл. Іети; границі руських князств повстали в глибокій старшій 243—245; збірні назви племенні 337—338.
Русі-дава, давнє племя 340.
Ршави (Орсова) 334; назва 362.

Сабадій = Діоніз 51—52.

Сабін (Опій), намістник Мезії 327.
Савромати або **Сармати**, де жили за Геродота 246; витискають Сколотів 293—294; краї межа Вислою а Доном переходять під їх верховну владу 325; Сармати угорські гл. Ізиги. (Савроматів назва доховала ся у нас доси в простяцких проклинах.)
Сага-дава, давнє племя 310.
Саїтафарнес, сарматський король 297—298.
Саї, сарматське племя 299.
Саки, азійські Скити 253, 260; воюють з Киммерами 254.
Саків, староруський місто 195.
Сальма, старинний руський місто 195.
Сан (Сян), ріки тої назви 340; Сян в Галичині 372.
Сан-дава, давнє племя 340.
Сандарати, сарматське племя 299.
Саргетия (ріка), після одних Стрель 127, після других Шиль 88.
Сардес, столиця Лідії 252.
Свир, бог пастирів і музики 233.
Святовит, германська назва 154; его статуя 357.
Семеля, земна богиня 50.
Сербі, коли осіли при Дунаю 8; звичаї в часі смерті короля 22; потомки Даків 342.
Серди, тракське племя 3.0.
Серет, як звав ся в старину 87; становив східну границю римської Дакії 349—350.
Сигули, літське племя 7.
Синюха, ліва притока Бугу 196.
Singidunum (Білград) 331.
Сігаль, король Одрівів 53.
Сігас, король Дентелетів 318, 320.
Сіверини, руське племя 244.
Скиль, король Скитів 222—223.
Скири кельтське (?) племя 296, 299.
Скити. Скитами називано зразу Фінів (стрільців, відтак Іетів, опісля Сколотів 199, пізніше також Бастернів 318, 320, вкінці Сарматів, германських Іотів, а навіть — ще в періоді Руриковичів — руських жителів України. Назва не була привязана до якогось народу, лиш до краю 366, 369, задля того в старинній історії часто з трудом приходиться означити, котрі події припадають на долю Іетів, а котрі на долю інших народів. — Назва „Скит“ 199; Геродот мішає Скитів азійських з європейськ 253—254. Скитів часто називано Траками (Істами 13. Край Скитів творив квадрат 246, від того назва скитських (опісля руських) Угуличан 246; простор скитського краю 177—181; скитська Україна 180; лс в Скитії, Гілея 189, 197. Перші, по Фінах, жителі Скитії: Таріти (Іети-помади) 82—83, 88 89, звані також Киммерами в сторавах Азовського моря 83, 198, 206—214. — Скитські племена тракської народності; Поляни 90, 178, 198 (звідки назвали ся різництвом 256); Іерри або Славяни 179—181; Калліпіді 195; Алязони 195; Ратаї 90, 195. Скитські племена з народ-

ности Скольотів: королевські Скити 198; вандрівні Скити 197—198. Мішана людність при Азовськім морі 219, 220. — Зверхний вигляд Скитів 33; Скити (Іеті) варід справедливий 29; управляють збіже і огородину 90, 128, 129; як, в недостатку дерева, варили мясо 127; Скольоті (номади) пили кобилоче молоко 219. — Королі Скитів були дідичні 103; назви королів 103; приязні відношення до королів одриских 279—280; геленські видиви на скитських дворах 184; королевські похорони і могили 19, 180; присяги при „цар-огні“ (королевськім огниці) 225; відношення королів до підданих 103. — Ріки Скитії, їх назви трацько-славянські 181—195. — Релігія що до головних божеств староперска 225; божество огню 225—229, властива назва 226, огонь уважався богицею і „королевою Скитів“ 272; скитський Зевс 229—231, уважався „володарем королів“ 272; богиня землі (?) 231—232; бог пастирів і музики 232—233; небесна Афродіта 233—234; бог сонця Гераклій 234—235, був випаходцем скитських луків 114; бог війни 235—236; бог королевських Скитів: Позейдон 236; донька Борістена (Славута, Прія) 200; батько Борістенес („батько Дніпер“) 204—205; культ Кубелі (Купалі) 265. Малоазійські видиви на релігію Скитів 256. Віра Скитів в життя загробне 37; похоронні звичаї, обрядки з умерцем 22; скитські ворожити 225—226, посідали дар вороження від Афродіти 234. — Похід Дарія на Скитів (Іетів) 266—278.

Скольоти, песевна назва 217; були предками литовських племен 214—220; їх азык близький до староперського 218; скоро перенародовлювалися 219—220; були номадами 90—91 і первістно іншої від підданих народности 103, 236. — Скольотів в часах Гомера ще не було в Скитії 252—253; они займали той край околo р. 633 перед Христом 252; характеристика Скольотів 103, 250, 293; неправдива звістка у Геродота о поході Скольотів до Азії 253; упадок держави Скольотів 293—294.

Скордики, кельтицке племя (над Савою і Моравою) 300; знищені Римлянами 309; переселяються з Трибалами до Галичини 353, 310; говорили тим самим азиком що Бастерни і мали такіж обичаї 300.

Скорило, король Давід 326—327; назва 108.

Славяни. Правітчина Славян 12—13, гл. Траки; скитські Славяни (Іетри) 179—181; племенні назви післи околици 14; незгоди племен 14; гостинність, чистота, правість 30—31; співволюбні і музикальні 24; їх пошановане для родителів 31; крадежи і обманства не знають 31; на мукі видержалі 113. — Зверхний вигляд Славян 34; вірність жінок 16; похоронні звичаї 20; славянські князі і королі з народу, їх почесть для рільничого

стану 104—106; скромні на їх дворах обіди 105—107. — Релігія. Первітна релігія Славян була ідентична з релігією Траків (і Іетів). Віра в одного найвишого бога 37; степені богів 37, Прабог і Прибоги 38; дялячо Славяни не поклонялися ся найвищому богу 205—206; Дідо Господь (Дривин) 100—101; бог сонця (Білбог, Дажбог, Святovit, сьв. Юрій) 57, 35, 66—68, 153—154, 357; Святovit воює з темними силами 66; Дій (Діониз) 52—53; бог війни Арес 40; бог пастирів і музики Свир (?) 233; Лада (Прія) 200—202, 70—71; Артеміда 74—75; Коляда 64; вірування в Вили 53, в відьми 260, в вовкулаки 238, в чудесну силу напороти 260—261; культ огню 228—229. — Славянські жерці (бесы) 136; їх могутий вплив 131; дялячо бесы або біси звалися ся також чортами 143—145. — Початки християнської віри у деяких Славян сягають апостольських часів 12.

Славута, Дніпер о скільки перепливав північну Скитію 178—181.

Собітки, **Собот** (гора) 52; гл. Сабадій.

Сож, назва ріки 340.

Сократ, его знаомство з іетским лікарем 28.

Средец (Софія) 320.

Стеревиж, назва ріки 372.

Стрибог у Русинів 35.

Стримонці, європейські Фрити 13.

Сукель, ріка в Галичині 341.

Суки-дава, давке племя 341.

Сусли, **Суєольці**, славянські племена 341.

Сьморгль, божество Русинів (?) 35.

Сян, звідки назва ріки 371—372.

Табіті, властиво **Іабіті** — божество огню у Скитів (Іетів) 22—229; богиня звала ся також „королевою Скитів“ 272.

Тавриски, кельтицке племя, розбите Бурвистою 315; де мешкали гл. Тевриски; значене назви 353.

Тагри, жителі полудневої Буковини і північної Молдави 360.

Тани, 1) місцевість в Бессарабії, де воював Дарій з Іетами, значене назви 268—269; 2) город в полудневій Дакії, недалеко Дунаю 331.

Θεοποιός, Позейдон 236.

Тарієти або **Таріті**, перші жителі Скитії 82—83, 88—89; значене назви 90, 199; Тарієти виводили рід свій від Зевса і від доньки Борістена* (т. є. від Славуты) 199.

Таріґа, перший „чоловік“ в Скитії 82; казочний репрезентант первісної скитської людности 88, 199.

Тарон, мітичний король Траків 27.

Тарса, вожд Іетів, проколює себе мечем 112, 324.

Тгарос, ріка в Тракій, похвала ріці 270.

Тевриски, жителі римської Дакії 344, 348; назва 353.

Темарунда, назва Азовського моря, значення назви 207.

Тервінгів, західні Іоти, від них назва Червешких городів 363, 244, головний осідок герм. Тервінгів 364, 371; назва від занятого краю 367.

Теребовельське князівство 245; назва Теребовлі не від „теребити“, лиш від Трибалів 311.

Тимнее, ойкумен малолітнього скитського короля, давав Геродотові баламутні інформації 270.

Тини, Траки в Малій Азії 13.

Тиррени, ілірське плем'я 7.

Тиса, назва 370; границя Дакії від заходу 315, 347; як її давніше звано 185, 315, 370.

Тіарант, погранична ріка Іетів від заходу 87.

Тіранг'ети, Іети з над Дністра 81, 183, 359, 277; гл. Турани.

Тіссамати, сарматське плем'я 291.

Тьматороканське князівство, головний осідок старинних Киммерів 206.

Томі (нині Кістедже), праднавіський город, в котрім перебував на вигнанні Овід 323.

Товтри (Медобори), кельтицька назва 353.

Томислав, хорватський князь 12.

Траки, предки Славян 7—76; які землі займали 12—13; колись ціла Греція, Македонія і острови Егейського моря заселені були Траками 23, 48, 50, 60—63; числова слага Траків 13—14; племенні назви після околиць 14; незгода племен 14 (гл. Одризи і Бесси); варід музикальний і співлюбний 24; справедливий, 29—32; войовничий 91; брали участь в постохонних війнах яко наемне військо 165 — Зверхний вигляд 33; культура у Траків 27; трацька азбука 24; займали ся різництвом 91. Вибірні і дідичні королі у Траків 102—103. Похоронні звичаї (жертви, бенкети, ігрища, могили) 19—24; добровільна смерть Тракийці на могилі мужа 15—17; многоженство 15. Пятнавання знаменувало вищий рід 32. — **Реліг'ія**. Основна думка трацької релігії (віра в одного найвищого бога і в безсмертність душі) 36—38; бог війни Арес 38—48; Діо (Діонис) 48—53; Аполло (Білбог) 53—68; Афродіта (Лада) 68—72; Артемідіа 73—75; боги у Траків русоволоді і синьвоки 33; як відбували ся релігійні урочистості у Траків 137, 145; трацькі оракули у Родопських Бессіях 49, в Дельфах 65, в Єгипті 132—133. — Дещо з історії Траків гл. Одризи і Бесси. Переселення деяких трацьких племен до Малої Азії 13, 255; два великі переселення Траків на північ від Дунаю 312—313, 323; переселення Трибалів до краю Іетів 310.

Трансмонтани (Загоряни) 245.

Траян (римський імператор), його характеристика 329; війни з Даками 330—335; обманює сенат що-до розмірів побіди 350.

Траянова колона в Римі яко жерело до історії воєн Траяна з Даками 331, 335.

Трибалі — назва ілірська (жили в краю Ілірії), племя трацьке 10; край їх був колись простороний 310; воюють щасливо з Филипом макед. 284—285; в сполученні з кельтицькими Скординцями стають ся пострахом для Римлян 309; вкінці розбиті Римлянами переселяють ся на північ від Дунаю до Іетів 309. Гл. Борани і Певкини.

Тульча (Aegisus) 323.

Тура (Тур): 1) старинна назва Дністра 369; 2) ріка на північ римської Дакії 348—350.

Турані (Тіранг'ети) 359—360, 183.

Турес (Турезіе), вожд Іетів, гине в очайдушній війні з Римлянами 324—325; назва 108.

Тури (ліс Тури), назва Карпат 370.

Турли, назва Дністра у Турків 182, 370.

Turas гл. Дністер, Тура.

Угличани за скитських часів 246.

Україна, старинність назви 180—181.

Уни. Де перші Уни мешкали 369, 107; гугульські молодці і доси зовуть себе Унами (У Федьковича: „Ми легіонники-Юни“); значення назви 369; Іоти осівши в краю Унів і себе звали тим іменем (Greut-Ungi, т. є. степові Уни) 363; Уни були в посідаю Аресового меча 39; їх правість 30; обіди на дворі Аттилї 107; невольникам в їх краю добре 30.

Урич, тамошній бодд 169—171.

(Ібн-) **Фадлан** о Русах 16, 34.

Фастіда, король Іетівів 30—306.

Филип макед. в війні з Іетами 120, 282—286; подружжя ся з донькою Коцея 283.

Фіни, ловецький варід 199; де мешкали перв'істю, переселені до Скандинавії 364—365, 367; їх бідолашне життя 307.

Freya і Frig, германські божества 202.

Фриг'и, Траки в Малій Азії 12—13, 255.

Фуск, вожд римського війська 327—328.

Х. 1) В слов'янських словах поистає **х** з давнішого **с** 310; 2) в чужих словах звичайно зам. **h**: хліб 129, Хорс 154—155, хвиля (готське hveila), хорунжий (готське hrunga), хворост (готське horst), хиза (готське hus), хлів (готське hlija, hlaiva), художник (старослав. хадогъ, готське handugs).

Хирсова (Гірсова), Troismis 323.

Хитрас, слав. фільозоф з IV-ого віку 133.

Хорс, германська назва 154—155.

Цецора, гора на Буковині 347.

Червень, староруський город 363.

Червешські городи, назва 244, 362—364, 367.

Чермо, на пограничю Галичини 364.
Черна, ріка 88.
Чернигів, назва від Мелянхленів 245.
Чернобог у Славян 152.
Чернобожна, село на Буковині 152.
Чешнібеси, старинна назва Бзуполя 144.
Чорт, значенє назви 144; длячого бесси звали ся також чортами 143—146; гл. Курети.
Чортків, звідки назва 144.

Ширець, догадка що до назви 297

Юлійн, вожд римських військ 328.

(Сьв.) **Юрий** в мітольоїї слав. 66—68.

Язиги, сарматське племя 333, 342.
 (Ібраїм ібн) **Якуб** о Славянах 14.
Ялониця, ріка 87.
Ярило, Арес у Білоруссів 41.
Яровит, божество у зап. Славян 40—41.
Ярослав Осьмомисл 24.
Ярун, божество у Русинів 40.
Ятвяги, потомки Андрофатів 239—241; назва під впливом Іотів згерманізована 363.

ЯЗИКОВІ РОЗСЛІДИ

(Щоби устережи ся від самоволї, яка так часто лучає ся при лінгвістичних слїдженях, я в сій книжцї языкові виводи опер майже всюди на попередних розслїдах історичних, щоби в такий спосіб вже з гори найти підставу до розпізнаня, яке значенє могло прислугувати сему або тому слову.)

Трацко-славянські слова¹⁾.

-ава (наросток) 337.

(А)затаріон 372

Акамас

Акмоніон } 257.

Акмонія

Анія* 232.

Арес 40.

Аркона 131.

Артемїда 70, 73, 233

Артїмаса 70, 233—234.

Аршава } 362.

Аршиці }

Атеас } 108.

Аттиля }

Auha 305.

Ая }

Аяє } 211—212.

Аяс }

баль } 109—110.
balich }

Баламер 110.

барбіт (?) 137.

Бастерни 305.

βακός 130.

βέλα 58.

Belenus

Belinus } 57.

Belis }

белльогіонн } 138.

беллягінн }

Белун 57—58.

Берлад 359.

беси (біси) 130, 135, 143—144.

Бескити 86, 135—136.

Бессарабія 141, 358 359.

Біла Вода } 366.

Біле Озеро }

Бог (Господь) 255.

Бог (ріка) 187, 370.

болярин 110—111.

Борави } 187, 352—353.

Бори }

Борістен 185—188.

бохонець* 129.

Буг* 371.

-ва (наросток) 337.

Варшава 362.

Вепети } 364—365.

Венти }

Висла* 365—366.

вібчина } 94—96.

вібче }

Влах* 307.

Воло-гаїс } 134.

Воло-гост }

Вяти } 365.

Вятичі }

гаїлка 156.

Галич* 305.

Гіпаніс 185.

Гістер 120.

Горинь 372

гост* 156.

Гуцул* 364.

Гучва* 364.

Габіті 226.

гаїс (гаїс) 155.

Гальтіс* 305.

Галич* 307.

гаст* 156.

геріон 234—235.

Гери

геррос }

Гіри }

гірті }

гіріує }

дава 338.

Дажбог* 153—154.

Даки 312—313, 323.

Даник (?) 108.

Дачани 342.

Декебаль 109—110.

діді } 71, 73—74.

діді } 100—101.

дідо }

Дії (Діяки) 51.

Дікеней 108.

Діониз 50—51.

Діва 200.

Дівана

Дівин }

Дівингород }

Дівича }

Дівич }

¹⁾ Слова, при котрих находить ся звідка, переважі з інших языків.

Дійш р 200—201.
Дорікет 108.
Дривин 98—101.
Дурає 108.
Dzidzielia 71.

Еркинія 339.

жертва } 179.
жрець }
Жити }
Житії люди } 90.

Забоки (?) 361.
Загори } 352.
Загоряни }
Збараж } 187, 352, 372.
Збруч }
Звенигород } 356—357.
Звняч }
Зірі-дава 341; гл. іри.

Істер 182, 120.

Івакоаскі* гори 349 (343).

камос 129.
Каракала 123.
Каркіне }
Каркінітіс } 193—195, 235.
Карпи 355.
каша* 129.
Кий } 259.
Київ }
Кірка 212.
князь* 109.
Кобос 252.
Коломня 346.
комашня 129.
король* 169.
Корочун 193—194.
Котис 107.
Коцель 107.
Крак }
Крачун } 193—194.
Кривичі 281—282.
крупн* 129.
ксайс } 109.
ксіс }
ктісти (?) 124.

Лада 72.
ладжани 36, 70.
Лати }
Латиші } 216—218.
Лестько 287.
Лето 64.

Лядский* 369.
Лях* 368.

Меда (?) 107.
Мен-діда 73—74.
Медобори гл. Бори.
Менебрія } 86.
Мессембрія }

Недобори 310, 353—354.

Odios 257.
Ороль 108.

Па=по 185.
Папіріс 181.
Папайос 255.
пара 137, 217.
Паралати 217.
Паян 27—28.
Певке* 353.
пекейра (?) 119.
πελλαίος 59.
Пельо 58—60.
Пельопонез 62.
Пеля 59.
Пелягоны } 60, 340.
Пелен-дава }
Пелясти 60.
Пеніни 86.
погост 156.
Полтва 337—338.
Поляни 96, 198, 256.

Прабог } 38.
Прибог }
Припеть 204.
Прія 200—201.
Прут 87, 372.
„пся“ віра } 137.
„пся“ пара }

Ретра 130.

Решава } 362.
Решів }
Рось }
Ръсь } 362.
Русава }
Ршава }

Сабадій 51—52.
Сага-дава 340.
Самбуке (?) 137.
Саморьнія 257.
Сатри 48.
Свир 233.
Сьвятовит* 154.

Семеля 50.
Сердіка 320.
Скири 296—297.
Скодьоти 217—218.
Скорило 108.
Собот }
Собота } 52.
собоітти }
Сож 340.
спатар 48.
Стеревиж* 372.
с҃рава 20—21.
Сукель 341.
сулиця (?) 93.
Сучава 341.
Сян* 371—372.

Тагри (?) 360.
Тапи 268—269.
Тар҃гити 89—90.
Темарунда 207.
Теребовля 310.
Тиса 370.
Тіарант } 87—88.
Тіерна }
Тьмуторокань 206—207.
Товтри* 353.
Траки 75—76.
Трибали* 10.
Тура (Дністер) 369.
Турапи 359—360.
Тури (Карпати) 369.
Турезіс 108.

Україна 180, 198.
Уни (Юни) 107, 369.

Хитрає 133—134.
хліб* 129.
хо҃роший* } 155.
Хорс* }

цар* } 109.
цісар* }

час* } 363.
Червеньські* городи }
Чернигів 245.
чорт 136, 144—146.
Чудь* } 363.
Чумак* }

Щирець* (?) 297.

(яган* 129.)
Яровит 40—41.

ВАЖНІЙШІ ПОХИБКИ.

стор.	ряд.	4 і 5 (з гори)	зам.	свадебні	має бути: сватебні
"	41	" 12	"	ар	" яр
"	74	" 1	"	Афродіта	" Артеміда
"	80	" 9	"	на всхід Дністра	" на захід Дністра
"	152	" 19	"	Вельбук	" Бельбук
"	154	" 12 (з долу)	"	люодієць	" любодієць
"	290	" 11	"	Лізімах	" Дорікет
"	310	" 8	"	смерека	" сосна
"	310	" 12	"	хибно	" загально

Окрім того належить поправити:

стор. 91 ряд. 8—10 з гори замість „старинний і теперішній світ вважають опис воєн Дарія з Скітами яко зовсім неправдивий і в цілости безвартний“ — має бути: „старинний і теперішній світ вважають Геродотовий опис воєн Дарія з Скітами, особливо що-до першої частини, яко незгідний з правдою і проте безвартний“.

стор. 170 ряд. 8—7 з долу замість „нема в історії слідів пробування в тих сторонах Кельтів і не доховала-сь про них жадна традиція в народі“ — має бути: „нема в історії слідів пробування в тих сторонах Кельтів вже за часів Геродота, котрий перший згадає про „підземне мешканє“ Зальми, ані не доховала-сь про пізніших Кельтів в тих сторонах жадна традиція в народі“.

стор. 189 ряд. 8 з долу замість: „не на всхід Борістена-Дніпра, а на всхід Борістена-Ігула“ — має бути: „і на всхід Борістена-Дніпра і на всхід Борістена-Ігула“.

ПОСЛОВО.

В історії Іетів, як Русини звали себе в старину, находимо стільки сьвітлих і величних моментів, що було би в інтересі нашої народности, надати тому періодови історії як найбільшу звістність, як найбільший розголос, зужиткувати его для потреб і цілий загалу. А тимчасом як-жеж се поле — і то з вини самих Русинів — занедбане! Оден Др. Шараневич в своїх студиях над галицькою стариною затронув декуди і о історію Іетів, але загально тільки, обмежаючи-сь на поданю деяких виписів з старинних писателів. У інших руских істориків про ті давні часи майже і згадки не найдемо; все у них починає ся і кінчить ся руриковщиною, а цілі сотки і тисячі літ перед Руриком збувають ся лиш загальними фразами — о Скитах і Сарматах!

Історія Іетів, в представленю старинних писателів, сягає дуже далеких часів: она о многі віки старша від історії Римлян і не сьєть зовсім молодшою від історії Греків, хоч знов не так повна і докладна. Старинні писателі радо займали ся діями нашого народу, писали о Іетах в окремих розправах і історіях, та на жаль з різнородних їх „Гетикъ“ дійшли до нас лиш дрібні частинки, котрі не дають вже так повного образу минувшости, якби ми того бажали.

В стариннім сьвіті уважали ся Іети немов ідеальним яким-сь народом, і нема почесного епітету, яким би їх не звеличувано. „Іети нарід найсправедливіший“, повідає оден писатель; „Іети нарід найхоробрійший“, кличе другий; „Іети нарід найневиннійший“, каже третій — а всі величають родинні честноти Іетів, їх глибоку релігійність, працьовитість. Давні писателі високо ставлять культуру Іетів, їх безграничне пожертвоване за свободу і вітчину, їх відвагу, рицарске обходженє з неприятелем. Величні бої Іетів з королем перским Дарієм і з македонськими королями та вождями, як колісь високо підносили народного духа і народну самосьвідомість, так і нині, ще з поза гробів, чей могли би піддвигнути неодно трусливе, струпішіле серце. Два рази, в саму найкритичнійшу хвилю, станули Іети на чолі Траків-Славян: раз в VIII-ім і VII-ім віці перед Христом, коли одну

часть малоазійських Траків, загрожених наїздами Геленів і Семітів, они переселили до України і Поділя; другий раз в I-ім віці перед Христом, коли знов європейських Траків, що ратували ся перед наїздами Римлян, розмістили в своїм краю і ту зорганізували їх до дальшого опору і в нову державу.

Нема, окрім Русинів, другого народу славянського, котрий би на своїй землі находив стілько дорогих, одвічних, до нині збережених памяток і споминок. Куди не вержемо оком, все пригадує нам освящену віками нашу старину. Назви, як Бескид, Бори (Медобори), Галич, Теревовля, Червень, Звенигород — одні ведуть нас до часів Христових, другі в далекі-далекі правіки, ще до початку першого осідку наших предків на сій землі. До тих часів ведуть нас також і стародавні могили тай ті одвічні печери (як в Збаражж, Більч, Сучаві і т. д.), що про їх існуванє і призначенє нераз згадують старинні писателі.

Значну часть розправи посвятив я обговореню мітольоїї Траків і Їетів, виказуючи на кождім кроці, що всі божества Траків приходять і у пізнійших Славян, що отже і з того погляду уважати треба Траків і Їетів предками великого племені славянського. Трацка мітольоїя, як вже впливає з природи річи, повести мусіла до розбору мітольоїї, як єї представив Гомер. І ту знов оказало ся, що зазначені Гомером два супротивні собі табори богів представляють два народні табори, Траків і Геленів, і що описана Гомером бійка богів була властиво бійкою богів трацко-славянських з богами геленськими. В тій бійці добачати треба лиш відгомон кровавих воєн, які вели Греки при здобуваню земель, що приналежали давнійше Тракам.

Релігія давних Їетів находила свій головний вираз в культі бога Зальми. І ту замічаємо непроривну тяглість історичну. Як колись в правіках роздавали ся на нашій землі пісні Їетів в честь улюбленого бога-патріота: „Зальма! Зальма!“ або пісня: „Діді, діді Лада!“ — так до нині голосний відгомон тих часів доховав ся у Русинів в піснях про Зельмана і Ладу. Тай пісня про Купалу, хоч пересаджена до нас з Малої Азії, але все-ж має она в нашій землі довгу вже традицію, бо початками своїми сягає на півтретя тисяч літ перед нами...

Важним помічним средством при розслідуванню старини єсть безперечно материял языковий. Вже горі замічено, що в назвах, як *Галич*, *Теребовля*, *Червень*, *Звенигород*, *Бескиди*, *Бори* лишили ся до нині згадки про колишні племена і народи, що проживали в тих місцевостях; кожда з тих назв єсть якби відразок довшої або коротшої історичної епохи, в котрій одно та друге плем'я у нас мешкало. Часто языкові розсліди ведуть до важних результатів і в тих разях, де ми задля недостатку історичних свідощів обмежати ся мусимо на самі лиш непевні комбінації і іпозези. Поясню се на примірі. З історії Геродота знаємо, що на північ від Дністрового озера і від жерел Богу мешкали Неври; після Шафарика (I гл. 10) і Міленгофа (III ст. 18) мали то бути перші європейські Слав'яни. Тимчасом виказало ся з языкового розсліду, який подаю на ст. 186—187, що іпозеза о тих мнимих Праслав'янах дуже хитка і довольна. В фінськ'ім язичі назва Неври означає жителів посеред соснових лісів, а що від тих лісів пішла дійсно назва народу, посвідчає пізнійша історія, котра в тих самих сторонах не знає вже Неврів лиш Боран, а назва „Борани“ єсть лиш вірним перекладом фінського „Неври“ на слав'янський язык. Виходить з того, що Неври — перші жителі борів (соснових лісів) — були племена фінського, бо сама назва такими їх знаменує. В VI-ім віці перед Хр., о скільки вносити можна з Геродота (IV 105), Слав'яни витиснули Неврів в сторони надбужанські і вже від тоді вийшла в загальне уживанє слав'янська назва Боран. —

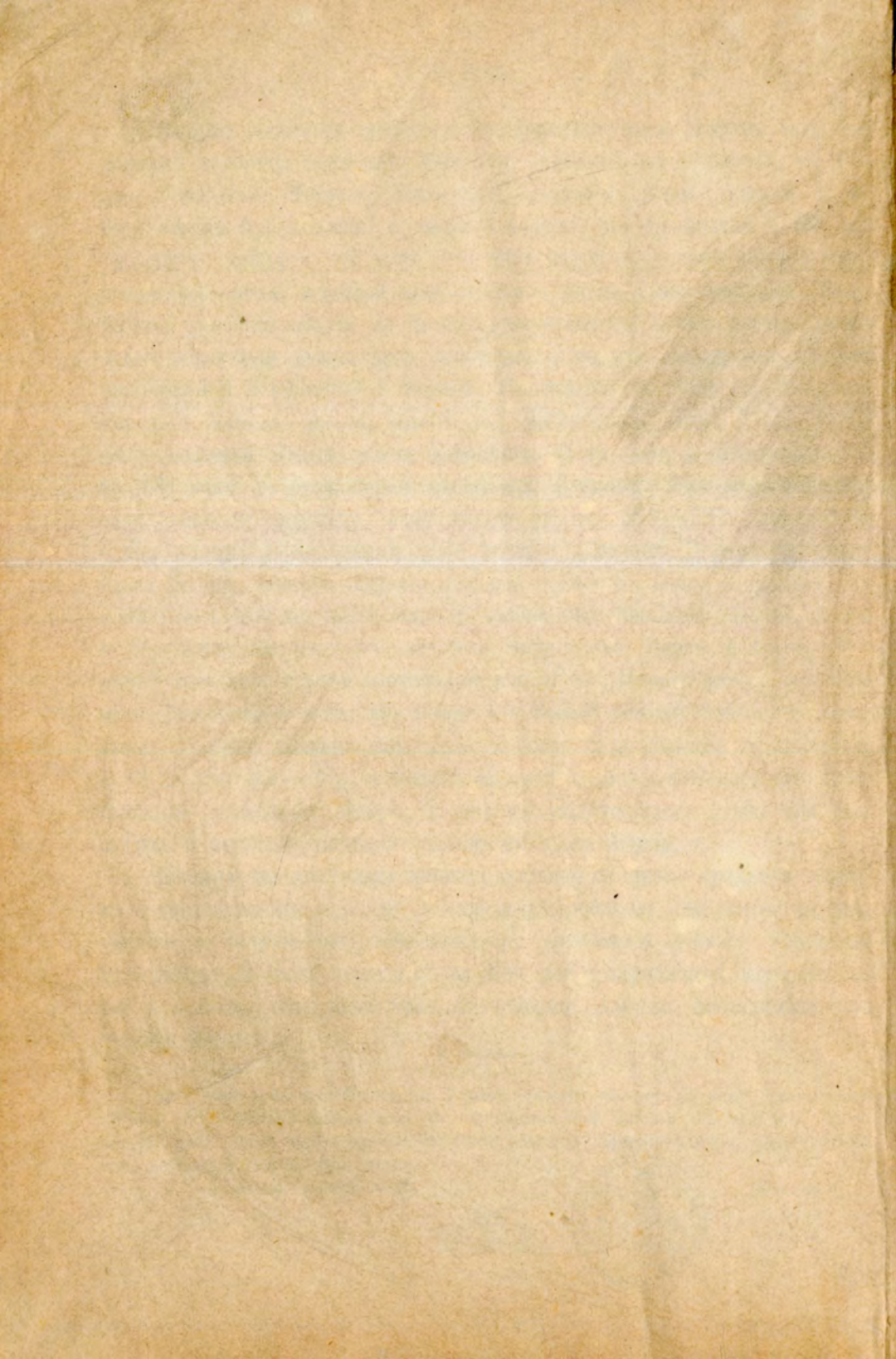
(Вкінці що-до укладу книжки замічаю, що деякі предмети подані не в систематичнім порядку, а лиш в роздробленю і на різних місцях, одвітно до потреб, які заходили при ґрупуваню доказів. Уміщений при кінці „Річевий перегляд“ зводить той роздроблений материял назад в цілість, тому послужити би повинен добрим провідником при читаню книжки).

Чи і коли вийде другий том сеї історії, сказати наперед не можу. Материяльна підпора, яку я осягнув передилатою на сей перший том, вийшла так нужденна, що на дальші проби трудно буде відважити ся. Слаба участь в передилаті єсть тільки ознакою, що і розпродаж діла їти буде поволи.

У Львові в липни 1894.

Ом. II.

475700

III
И 98.247/1

Particki
—
HISTORYA
GALICYI

63-438